

გურამ ყორანაშვილი

ერთი სოციოლოგიური
თეორიის უცნაური
მეტამორფოზი

გურამ ყორანაშვილი

ერთი სოციოლოგიური თეორიის უცნაური მეტამორფოზი

სამეცნიერო რედაქტორი გივი გამრეკელი

რედაქტორი ლალი ქადაგიძე

© გამომცემლობა „დიოგენე“, 2012

ყველა უფლება დაცულია

ISBN 978-9941-11-276-8

www.diogene.ge

წიგნში ნაჩვენებია ვლადიმერ ლენინისა და იოსებ სტალინის მიერ დანყებული ისტორიული მატერიალიზმის პროფანაცია-ვულგარიზაცია, რაც კიდევ უფრო გაღრმავდა საბჭოურ ფილოსოფიასა და მეცნიერებაში. თვალი გვაქვს გადევნებული საკითხის გაგებაში ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების შესაბამისი ტრადიციისთვის. ვცდილობთ, წარმოვაჩინოთ სერიოზული თეორიული მემკვიდრეობა, რაც ამ სფეროში ავთენტიკურ მარქსიზმს გააჩნია.

ვფიქრობთ, წიგნი ინტერესს აღძრავს დღევანდელ ქართულ საზოგადოებრიობაში, განსაკუთრებით სტუდენტობაში. მით უფრო, თუ გავითვალისწინებთ შესაბამისი ლიტერატურის სიმწირეს ქართულ ენაზე.

ავტორი სიამოვნებით მიიღებს საფუძვლიან შენიშვნებს და გაითვალისწინებს მათ წიგნის შემდგომი დახვეწა-გაფართოებისას.

სარჩევი

ავტორისაგან	7
შესავალი	11
პირველი თავი.....	23
ისტორიული მატერიალიზმის აღქმა-გაგების ისტორია ქართულ საზოგადოებრივ აზროვნებაში	
მეორე თავი.....	39
ილიას დამოკიდებულება (მიმართება) მარქსიზმისა და ნოე ჟორდანიასადმი	
მესამე თავი.....	52
იოსებ სტალინისა და ვლადიმერ ლენინის მიერ ისტორიული მატერიალიზმის პროფანაცია-გავულგარულების მაგალითები	
მეოთხე თავი.....	66
როგორ გავიგოთ წარმოების წესის შინაარსი?	
მეხუთე თავი.....	71
გეოგრაფიული გარემოს მნიშვნელობა	
მეექვსე თავი.....	81
დემოგრაფიული ფაქტორის როლი	
მეშვიდე თავი.....	91
საზოგადოების ისტორიული გარემოცვის როლი	
მერვე თავი.....	97
რასობრივი ფაქტორი	
მეცხრე თავი.....	102
ეკონომიკურ-საზოგადოებრივი ფორმაციების საკითხი ისტორიულ მატერიალიზმში	
მეათე თავი.....	111
არქაული კომუნისტური ფორმაციის სპეციფიკა	
მეთერთმეტე თავი.....	119
დიალექტიკა და მსოფლიო ისტორია	
მეთორმეტე თავი.....	126
სოციალური კლასებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა	
მეცამეტე თავი.....	132
დიდი გაუგებრობანი ვლადიმერ ლენინის სოციალური კლასებისა და სახელმწიფოს წარმოშობის საკითხში	

მათოთხამბა თაჲი.....	139
კლასობრივი ბრძოლის პრობლემისათვის	
მათხუთამბა თაჲი.....	146
ანტიკურ საზოგადოებაში კლასობრივი ბრძოლის საკითხი	
მათეჲსამბა თაჲი.....	150
სოციალური რევოლუციის საერთო კანონზომიერების პრობლემა	
მაჲვიდამბა თაჲი.....	156
ადამიანი და ისტორია	
მათჲრამბა თაჲი.....	168
ერის საკითხი. ეთნიკური ფორმების	
მონაცვლეობა ისტორიულ პროცესში	
§1. ზოგადი მოსაზრებანი	
§2. კარლ მარქსი და ფრიდრიხ ენგელსი ეროვნული ხასიათის	
შესახებ	
§3. ფრიდრიხ ენგელსი ერის ჩამოყალიბების შესახებ	
§4. მარქსიზმი და ერების მომავალი	
მაცხრამბა თაჲი.....	189
კრიტიკული მოსაზრებანი საბჭოურ შეხედულებებზე	
ფილოსოფიის ისტორიის, როგორც მეცნიერების, შესახებ	
მაოცა თაჲი.....	203
ფილოსოფიისა და ისტორიოგრაფიის ურთიერთკავშირი	
ოცდამაერთე თაჲი.....	218
ისტორიული მატერიალიზმის კრიტიკის მცდელობები	
პოსტსაბჭოურ საქართველოში. მათი კრიტიკა	
დანართი.....	238
ერთი საკითხის ორი ასპექტი	
§1. გვქონდა თუ არა ისტორიის ფილოსოფია	
§2. გვაქვს ისტორიის ფილოსოფია?	
ქართული ეროვნული იდეოლოგიის ისტორიიდან	
ილია ჭავჭავაძის ფენომენის გაგების საკითხი	
ქართულ ფილოსოფიაში	
ქართული ისტორიოგრაფიის დღევანდელი მდგომარეობა და	
პერსპექტივები	
ისტორიის ოპტიმისტური ხედვის გამართლება	
ბოლოსიტყვა.....	296

მარქსიზმთან ჩემი დამოკიდებულება (მიმართება) მონაფეოების ხანაში (უფროს წლებში) ნეგატიური იყო. ჩემს თვალშიც ეს მოძღვრება საბჭოურ სინამდვილესთან ასოცირდებოდა და ამდენად, თითქოს მასაც მიუძღოდა როლი საქართველოს ოკუპაცია-ანექსიაში, 1921 წლიდან მოყოლებული.

თბილისის უნივერსიტეტში ისტორიის ფაკულტეტზე სწავლისას (1957-62 წწ.) შვიდი ფილოსოფიური კურსი წაგვეკითხა, მაგრამ პარალელურად დამოუკიდებლად ვეცნობოდი ფილოსოფიას, მათ შორის ვსწავლობდი მარქსიზმის კლასიკოსების ნაშრომებს. გარდა ამისა, მათ მოძღვრებას ვეცნობოდი გეორგი პლехანოვისა (1856-1918) და კარლ კაუცკის (1854-1938) მეშვეობით. აღმოვაჩინე შემდეგი: 1) რომ პირველნი აზროვნებით მალლა იდგნენ უკანასკნელებთან შედარებით; 2) რომ მით უმეტეს ეს ითქმის ვლადიმერ ლენინთან და იოსებ სტალინთან შედარებით და 3) რომ მარქსიზმს ფუძემდებლები თავიანთი ისტორიულ-ფილოსოფიური აზროვნებით დავალებული იყვნენ ჰეგელისეული სათანადო მემკვიდრეობისაგან.

ცხადია, გავაცნობიერე ისიც, რომ საზოგადოების (კაცობრიობის) ისტორიის გააზრება მარქსიზმის კლასიკოსების მიერ და საბჭოურ მეცნიერებასა და ფილოსოფიაში ერთმანეთისგან რადიკალურად განსხვავდებოდა. ჩემი „ერეტიკული“ აზრები სადიპლომო ნაშრომში გამოვეცი. ცხადია, ეს არ მაპატიეს და თბილისის უნივერსიტეტის დატოვება მომიხდა (დავამთავრე მოსკოვის უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტი 1965 წელს).

1967 წელს მოსკოვში, ფილოსოფიის ინსტიტუტში დავიცავი საკანდიდატო დისერტაცია თემაზე: „ანტიკური საზოგადოებიდან ფეოდალიზმზე გადასვლის თავისებურებანი“. ხუთი წლის შემდეგ დავამთავრე სადოქტორო დისერტაცია „წინაკაპიტალისტური ეკონომიკურ-საზოგადოებრივი ფორმაციები“, რომლის დაცვა მოხერხდა შვიდი წლის დაგვიანებით (სხვათა შორის, ხელმეორედ დაცვაც მომიხდა „BAK“-ში).

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში მუშაობის პარალელურად ვკითხულობდი ისტორიული მატერიალიზმის ლექციების კურსს სხვადასხვა უმაღლეს სასწავლებელში. გულწრფელად ვაღიარებ, რომ, რაც შესაძლებელი იყო, ვლაპარაკობდი ჩემი რწმენის შესაბამისად და არა საბჭოური იდეოლოგიური შტამპებით. 1976 წელს, როცა უნივერსიტეტის ისტორიული მატერიალიზმის კათედრაზე ჩემი ყოფნის მიზანშეუწონლობის საკითხი დაისვა, ვითომდაც რევიზიონიზმის გამოისობით, მე მივატოვე იქ სწავლება.

ვიტყვი იმასაც, რომ მიუხედავად საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ხელმძღვანელობის მხარდაჭერისა, შესაბამისი ნაშრომის გამოქვეყნებაც გამიძნელდა (იგი მხოლოდ 1988 წელს დაიბეჭდა).

რასაკვირველია, ჩემეულ აზრებში არაფერი ანტიმარქსისტული არ ყოფილა, მაგრამ ისინი დიდად დაპირისპირებული აღმოჩნდა საბჭოურ მარქსიზმთან, ანუ მარქსიზმ-ლენინიზმთან. ამგვარი თეორიული სიმბიოზის ნონსენსი კი ჩემთვის დიდი ხნის წინათ გახდა ცნობილი. სამწუხაროდ, დღევანდელ საქართველოში ამ გარემოებას ცოტა ვინმე თუ აცნობიერებს.

ასე რომ, ჩემ მიერ ისტორიული მატერიალიზმის სერიოზული ფასეულობის აღიარება სრულიადაც არ გახლავთ მონის (სულიერი აზრით) მიერ გაკეთებული „არჩევანი“. ამასთანავე მიმაჩნია, რომ იგი შევსებულ უნდა იქნეს სტრუქტურალიზმით, სოციალური ფსიქოლოგიის მიღწევებით, აქსიოლოგიით, ელიტის თეორიით. თანაც, ცხა-

დია, გათვალისწინებულ უნდა იქნეს თანამედროვე საისტორიო მეცნიერებათა განვითარების დონე.

დიდად მისასალმებელია, რომ საქართველოშიც ბოლო მოელო ე. წ. მარქსიზმ-ლენინიზმის მონოპოლიურ მდგომარეობას. ასეთი რამ არ უნდა ჰქონდეს თვით ავთენტიკურ მარქსიზმსაც. თავისუფლებამ არჩევანის უფლებაც მოგვცა. რომელი მიმართულება აღმოჩნდება უკეთესი, ეს გაირკვევა მათ დაპირისპირებაში და რაც არანაკლებ მთავარია, ისტორიოგრაფიულ პრაქტიკაში: ხელახლა დასაწერი გვაქვს საქართველოს, დიდი ისტორიული რეგიონებისა და მსოფლიო ისტორია.

უფრო დანვრილებით სხვადასხვა შესაბამისი საკითხი განხილული გვაქვს ნაშრომებში: „გეოგრაფიული გარემოს როლი საზოგადოების განვითარებაში“ (1975), „კ. მარქსი და ფ. ენგელსი კაპიტალიზმამდელი ფორმაციების შესახებ“ (1976), „ისტორიულ-ფილოსოფიური ეტიუდები“ (ორ ნიგნად, 1985-92 წწ.), „პროფესია ისტორიკოსი“ (1986), „წინაკაპიტალისტური წარმოების წესები“ (რუსულ ენაზე) (1988), „ეროვნული საკითხი. ზოგადთეორიული და კონკრეტულ-ისტორიული ასპექტები“ (1997). შესაბამისი საკითხებისა და საზოგადოებრივი ცნობიერების ფორმების უფრო ვრცლად გადმოცემა კი წინამდებარე ნიგნის მოცულობას დიდად გაზრდიდა.

შესავალი

„სამწუხაროდ, ძალიან ხშირია, როდესაც ფიქრობენ, რომ ახალი თეორია სავესებით შეიგნეს და მისი გამოყენება პირდაპირ შეუძლიათ მაშინვე, როგორც კი ძირითადი დებულებები შეითვისეს და ისიც არა ყოველთვის სწორად. მე ეს შემძლია ბევრ ახალ „მარქსისტს“ ვუსაყვედურო, ვინაიდან ამის გამო ხომ საკვირველი არევ-დარევა წარმოიშვა...“

ფრიდრიხ ენგელსი

მარქსიზმი, კერძოდ ისტორიული მატერიალიზმი, დროთა ვითარებაში საბჭოთა კავშირსა და ე. წ. მსოფლიო სოციალისტური სისტემის ქვეყნებში თავის დაპირისპირებულობად გადაიქცა. თუ თავის დროზე მისი ფუძემდებლები – კარლ მარქსი და ფრიდრიხ ენგელსი ცდილობდნენ, უანგაროდ ეძებნათ ჭეშმარიტება, სოციალიზმის მოძღვრება მეცნიერულ, ფილოსოფიურ საფუძვლებზე გაეაზრებინათ, ე. წ. დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის შემდგომ მათი მოძღვრება, რუსულ იდეურ პროდუქტ ლენინიზმთან შეერთებული, წმინდა წყლის იდეოლოგიად ჩამოყალიბდა.¹ ამდენად, ამიერიდან იგი წარმოადგენდა სინამდვილის ყალბ, ილუზიურ ასახვას, რომელიც უპირველესად საბჭოთა პარტოკრატია-ბიუროკრატისა და ბოლშევიკურ-კომუნისტური რუსული იმპერიალიზმის ინტერესებს გამოხატავდა.

1 ეს პირდაპირაა აღნიშნული ისტორიული მატერიალიზმის 1957 წელს გამოსულ ქართულ სახელმძღვანელოში: „ბურჟუაზიული სოციოლოგიისგან განსხვავებით, რომელიც ჩქმალავს თავის კლასობრივ ბუნებას, ისტორიული მატერიალიზმი აშკარად აღიარებს თავის კლასობრივ, პარტიულ შინაარსს და მიზანსწრაფვას. ისტორიული მატერიალიზმი კლასობრივი, პარტიული მეცნიერებაა“, გვ. 8.

ფართო მასების ცნობიერებაში, როგორც აღნიშნული სოციალური სისტემის პირობებში, ისე დასავლეთში, ავთენტური მარქსიზმი სწორედ ისეთი ჩანდა, როგორადაც მას საბჭოური იდეოლოგია (მარქსიზმ-ლენინიზმი) წარმოსახავდა. თუმცა, ვიმეორებთ, მარქსიზმის ფუძემდებლების თავებში იგი დიდად განსხვავებული იყო. მათ სოციალისტური რევოლუცია და მისი მეშვეობით ახალი საზოგადოების აშენება წარმოდგინათ ინდუსტრიულად განვითარებული საზოგადოების ბაზაზე, რა პირობებშიც, მონინავე საწარმოო ძალების საფუძველზე, უფრო მეტი იყო საზოგადოებაში მუშათა კლასის (პროლეტარიატის) ხვედრითი წილი, მისი კლასობრივი შეგნებულობა, პოლიტიკური აქტიურობა. თავის მხრივ, ეს უკანასკნელი გარემოებები ბურჟუაზიული დემოკრატიის ნაყოფს წარმოადგენდა.

მაგრამ სულ სხვაგვარი ისტორიული ტენდენცია ვითარდებოდა XIX საუკუნის რუსულ სინამდვილეში. აქ სასოფლო თემები მიწაზე საერთო, საზოგადოებრივი საკუთრებითურთ საზოგადოების ფუნდამენტს შეადგენდა, რაზეც დაფუძნებული იყო „რუსული ფეოდალიზმი“ და ბიუროკრატია, დესპოტური სახელმწიფოთურთ. ამგვარი ეკონომიკური და სოციალური ბაზისის, აგრეთვე რუსული მესიანისტური წარმოდგენების მიზეზით ალექსანდრ გერცენმა (1812-1870), ნიკოლაი ჩერნიშევსკიმ (1828-1889), ნიკოლაი დობროლიუბოვმა (1836-1861) და სხვა რუსმა მოაზროვნეებმა წარმოიდგინეს, რომ რუსული გზა სოციალიზმისკენ სხვაგვარი და უფრო იოლად განსახორციელებელი იყო, ვიდრე დასავლეთში.

აღნიშნულ პიროვნებათა თვალსაზრისი ყველაზე საფუძვლიანად თვითონ კარლ მარქსისა და ფრიდრიხ ენგელსის კრიტიკის საგნად იქცა. უკანასკნელთა პრინციპული შეხედულებით, ასეთი წარმოდგენები მეცნიერულად, ფილოსოფიურად მიუღებელი გახლდათ. სოციალიზმის წანამძღვრები კაპიტალიზმის პირობებში და მის შედეგად ყალიბდებოდა და არა რუსეთში აზიური, აღმოსავლური წარმოების წესის საფუძველზე. რუსეთის მსოფლიო-ისტორიული როლი, მათი აზრით, მხოლოდ ის იყო, რომ, რამდენადაც ეს ქვეყანა, ვითარცა „ევროპის ჟანდარმი“, თავისი ჩამორჩენილობით დასავლეთ ევროპის პროგრესს ამუხრუჭებდა, აქ

ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის მოხდენით მას ბიძგი უნდა მიეცა დასავლეთში სოციალისტური რევოლუციის მოხდენისათვის. ასე რომ, მხოლოდ ამის შემდგომ თუ შეიძლებოდა რუსეთში სოციალიზმის პერსპექტივებზე ფიქრი.

ამ თვალსაზრისის მომხრენი იყვნენ რუსი მენშევიკები, გამოჩენილი მარქსისტი თეორეტიკოსის გეორგ პლехანოვის (1856-1918) მოთავეობით, რომლებიც რუსეთის ჩამორჩენილი ეკონომიკური და სოციალური პირობების წყალობით უმცირესობას წარმოადგენდნენ (განსხვავებით ქართული ისტორიული სინამდვილისგან, რომელშიც ზომიერი სოციალ-დემოკრატებისათვის „მენშევიკების“ წოდება უზუსტობაა). გასაგები მიზეზების გამო ბევრად უფრო ძლიერი აღმოჩნდა რუსული ბოლშევიზმი ვლადიმერ ლენინის (1870-1924) ხელმძღვანელობით. ამ მიმდინარეობამ ჯერ კიდევ ე. წ. ოქტომბრის რევოლუციამდე უკუაგდო ისტორიული ვითარებისა და განვითარების მარქსისტული ხედვა. თუმცა მის (მიმდინარეობის) წარმომადგენელთა გულწრფელად სჯეროდათ თავიანთი ორთოდოქსული მარქსისტობა, რაშიც თავს იჩენდა მათი მენტალიტეტის დაბალი დონე (შესაძლოა უზნეობაც). სწორედ ამის გამო მარქსიზმმა მათ თავებში დიდი მოდიფიკაცია განიცადა².

დიდად სამწუხაროდ, „ისტორიის ირონიის“ (ჰეგელი და ფრიდრიხ ენგელსი რომ იტყოდნენ) წყალობით რუსეთში სწორედ ბოლშევიზმმა გაიმარჯვა. ზედაპირული აზროვნება ამ გარემოებას ისტორიულ შემთხვევითობას მიაწერს და ამით დიდად გაზვიადებულად წარმოადგენს ვლადიმერ ლენინისა და მის მიერ შექმნილი ბოლშევიკური პარტიის როლს. მაგრამ გავიხსენოთ, რომ ამნაირი ისტორიული წანამძღვრები თითქოს თანადროულ გერმანიაშიც იყო – კარლ ლიბკნეხტის (1871-1919), როზა ლუქსემბურგისა (1871-1919) და საზოგადოება „სპარტაკის“ სახით. ამას დავუმატოთ ისიც, რომ გერმანიისთვის პირველი მსოფლიო ომი არანაკლებ დამანგრეველი და მარცხიანი აღმოჩნდა, ვიდრე რუსე-

2 შეგახსენებთ, რომ რუსული ბოლშევიზმის ბელადის სიტყვები: „მარქსიზმი, როგორც ერთადერთი სწორი რევოლუციური თეორია, რუსეთმა ტანჯვით მოიპოვა“, ნონსენსია. ეს მოძღვრება აქ პრიმიტიულად გაიგეს და ძალდატანებით, სახელმწიფოს მეშვეობით, გაავრცელეს. იმავეს ვიტყოდით საქართველოს შესახებაც.

თისთვის. მაგრამ გერმანიაში მსგავსი ისტორიული განვითარება გამო-
ირიცხა, რაც უფრო მძლავრმა ბურჟუაზიულმა პარტიებმა და სოციალ-
დემოკრატებმა განაპირობეს.

ფაქტია, რომ რუსეთში ე. წ. დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რე-
ვოლუციისა და სამოქალაქო ომში (1918-20 წლები) ბოლშევიკთა გამარ-
ჯვების საწინდარი აგრარული საკითხი, შესაბამისად გლეხობა, გახლდათ.

თუ იმდროინდელი საქართველოს მაგალითით შემოვიფარგლე-
ბით, ვიმეორებთ, ქართული ბოლშევიზმი სოციალ-დემოკრატიული მოძ-
რაობის სუსტ ფრთას წარმოადგენდა ჯერ კიდევ 1903 წლიდან მოყო-
ლებული. მით უმეტეს, ასე იყო 1917-18 წლებში, რის გამოისობითაც
ჩვენი ისტორიული პროცესი სულ სხვანაირად განვითარდა, ვიდრე რუ-
სეთში. საზოგადოების „მეხუთე კოლონას“ ქართველი ბოლშევიკების
სახით, ცხადია, აქ არ შეეძლო გადამწყვეტი როლი ეთამაშა. მაგრამ
თუ 1921 წლის თებერვალ-მარტში მათ გაიმარჯვეს, ეს საქართველოს
იმანენტური განვითარების შედეგი კი არ იყო, არამედ უმთავრესად
გარეშე ბარბაროსული, „წითელი რუსეთის“ ჩარევისა.

კვლავაც გავიმეორებთ, რომ 1917 წლის ე. წ. დიდი ოქტომბრის
რევოლუცია და რუსეთის, ასევე ზოგიერთი სხვა ქვეყნის, შემდგომი
განვითარება სრულიადაც არ წარმოადგენდა მარქსისტული მოძღვრების
ტრიუმფს, პირიქით, მისი საწინააღმდეგო დიდი ისტორიული მოვლენა
იყო. იმუამინდელ საზოგადოებაში, კერძოდ, რუსეთსა და საქართველოში,
იყვნენ მონინავე ძალები, რომლებიც კარგად აცნობიერებდნენ რუსი
ბოლშევიკების ისტორიულ ავანტიურას და მის სწრაფ კატასტროფას
წინასწარმეტყველებდნენ. მაგრამ, საუბედუროდ, იმხანად „ისტორიის
ირონია“ მათ საწინააღმდეგოდ მოქმედებდა. ჩვენ, თუმცა დაგვიანე-
ბით, მონმენი გავხდით „ისტორიის ირონიის“ სხვაგვარი მოქმედებისა,
ამჯერად რუსი ბოლშევიკ-კომუნისტების, საერთოდ ე. წ. მსოფლიო
სოციალისტური სისტემის, საწინააღმდეგოდ.

ყოველივე ზემოთქმულიდან ნათლად ჩანს, რომ ავთენტიკური
მარქსიზმი, ე. ი. ეს მოძღვრება თავისთავად და არა ვლადიმერ ლენინის,
იოსებ სტალინისა და სხვა მსგავს მავანთა მიერ ინტერპრეტირებუ-
ლი, საბჭოთა რუსეთის, საერთოდ ე. წ. სოციალიზმის მსოფლიო სის-

ტემის არსებობის გამართლების საშუალებას კი არა, მათი მძაფრი კრიტიკის თეორიულ იარაღს წარმოადგენს. დიდად სამწუხაროდ, დღევანდელ საქართველოში ამას ცოტა ვინმე თუ ხვდება. და ეს მაშინ, როდესაც ქართული სოციალ-დემოკრატია (შეცდომით „მენშევიზმს“ რომ უწოდებდნენ), უპირველესად ნოე ჟორდანიასა და ნოე რამიშვილის სახით, ამას მშვენივრად აცნობიერებდა. გასაგები მიზეზების გამო, ამის საჯაროდ გაცხადება კომუნისტური რეჟიმის დროს საზოგადოების შიგნით გამორიცხული იყო. ჩანს, რომ ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ეს ტრადიცია ჯერჯერობით სათანადოდ არაა განვითარებული.

როგორც ცნობილია, საბჭოთა კავშირში, მათ შორის საქართველოშიც, მიიჩნევდნენ, რომ მეცნიერების განვითარებას აქ საფუძვლად ედო დიალექტიკური მატერიალიზმი, ხოლო ჰუმანიტარულ, სოციალურ დარგებს – აგრეთვე ისტორიული მატერიალიზმი. მაგრამ თვალნათლივი ფაქტია, რომ მარქსიზმის ფუძემდებელთაგან მომდინარე აღნიშნული აზროვნებითი, შემეცნებითი ტრადიცია საბჭოთა კავშირში შექმნილი საერთო პირობებისა და ლენინიზმში მისი „განზავების“ შედეგად ოდენ ცარიელ ფრაზეზად იქცა, რის მაგალითები სხვაც გვაქვს.

სხვათა შორის, ისტორიული მატერიალიზმის (ისტორიის მატერიალისტური გაგების) თაობაზე ფრიდრიხ ენგელსი შენიშნავდა: „ისტორიის მატერიალისტურ გაგებას ახლა მრავალი ისეთი მეგობარიც ჰყავს, რომლებისთვისაც იგი საბაბს წარმოადგენს იმისათვის, რომ ისტორია არ შეისწავლონ“³, რომ „საერთოდ, ბევრი ახალგაზრდა მწერლისათვის გერმანიაში სიტყვა „მატერიალისტური“ უბრალო ფრაზაა, რომელსაც ეტიკეტივით იყენებენ ყველაფრის მიმართ და თავს არ იწუხებენ შემდგომი შესწავლისათვის, ე. ი. ამ ეტიკეტს მიანებებენ და ჰგონიან, რომ საქმე ამით ამოიწურა“⁴, და თუ ასეთი რამ შესაძლებელი გახდა გერმანიაში – კარლ მარქსისა და ფრიდრიხ ენგელსის სამშობლოში, მაშინ რა გასაკვირია, რომ ეს მომხდარიყო რუსეთსა და საქართველოში.

აღნიშნულს დავუმატებდით აგრეთვე ჰეგელის დიალექტიკის

3 კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, გვ. 590.

4 იქვე.

ფრაზეზად გადაქცევასაც საბჭოურ მეცნიერებასა და ფილოსოფიაში. მაგრამ კარგა ხანია დადგა დრო, გავიგოთ ამგვარი ფრაზეზის არსი და შესაბამისი რეალიების გაგებას სხვანაირი, გნებავთ, ასე ვთქვათ: ახალი აზროვნებით, მივუდგეთ.

საბჭოური იდეოლოგიიდან გამომდინარე, ითვლებოდა, რომ ქართული ჰუმანიტარული მეცნიერება, სახელდობრ ისტორიოგრაფია (საისტორიო მეცნიერება), მას შემდგომ, რაც ივანე ჯავახიშვილმა (1876-1940) განვითარების ახალ, ევროპულ დონეზე აიყვანა, კიდევ უფრო ამალლდა საბჭოურ ეპოქაში, განსაკუთრებით 1930-იანი წლების შუახანებიდან მოკიდებული, მათ შორის, ცხადია, ე. წ. მარქსიზმ-ლენინიზმზე დაყრდნობით. მაგრამ ეს წარმოდგენაც წმინდა წყლის ილუზია აღმოჩნდა – ჯერ საბჭოურ ეპოქაში არსებული სოციალურ-პოლიტიკური გარემო თავისი ობსკურანტიზმითა და დოგმატიზმით, მეორე, ლენინიზმში „გაზავებული“ მარქსიზმი, კერძოდ, მისი ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილის – ისტორიული მატერიალიზმის სახით, ისეთი წანამძღვრები არ იყო, რომლებზე დაფუძნებითაც თავისუფალი მეცნიერული, ფილოსოფიური აზრი განვითარდებოდა. რასაკვირველია, ჰუმანიტარული მეცნიერებანი ბევრი მხრივ იდეოლოგიზებული აღმოჩნდა, ისინი ერთგულად ემსახურებოდნენ საბჭოურ რეჟიმს, შესაბამის გაბატონებულ კლასს – ბიუროკრატიას.

თუ საკუთრივ ისტორიოგრაფიით შემოვიფარგლებით, უეჭველია საბჭოთა პერიოდისა და კომუნისტური პარტიის შემსწავლელი ისტორიოგრაფიის სიყალბე, არამეცნიერული ხასიათი.⁵ ბევრ მხრივ იგივე ითქმის 1801-1917 და 1918-1921 წლების საქართველოს ისტორიაზეც. მეტსაც ვიტყვით, ფრიად გაძნელდა და გაბუნდოვანდა საქართველოს ისტორიის უფრო შორეული პერიოდების შემეცნებაც კი. ასე მაგალითად, საქართველოს მთიანეთის ისტორია განიხილებოდა ლუის მორგანის „ძველი საზოგადოებისა“ და ფრიდრიხ ენგელსის „ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობის“ თვალთახედვით, ინდიელი იროკეზების საზოგადოების მიხედვით. და ეს მაშინ, როდესაც

5 თუმცა „ხალხთა ბელადი“ სტალინი ფარისევლურად აცხადებდა ხოლმე: ისტორიის წერისას სიმაღლის თქმაა საჭიროო.

აქ კარგა ხნის წინათ იყო დამკვიდრებული რკინის მეტალურგია, მინაზე (სახნავ-სათესზე) კერძო საკუთრება და თანაც ეს მხარეები მონინავე ბარის საზოგადოების ზემოქმედებას განიცდიდა.

სიმონ ჯანაშია (1900-1947) 1930-იანი წლების პირველ ნახევარში საქართველოს პოსტგვაროვნული საზოგადოების გააზრებას, სავსებით სწორად, მრავალწობიანობის თვალსაზრისით ცდილობდა. მაგრამ, რაკი საბჭოთა კავშირში, განსაკუთრებით იოსებ სტალინის უზადრუკი ნარკვევის „დიალექტიკური და ისტორიული მატერიალიზმის“ (1938) გავლენით, დამკვიდრდა შეხედულება, რომ პირველი კლასობრივი საზოგადოება ყველგან მონათმფლობელური იყო, ჩვენმა ისტორიკოსმა აზრი შეიცვალა და იგი იძულებული გახდა, მონათმფლობელობა, როგორც ეკონომიკურ-საზოგადოებრივი ფორმაცია, საქართველოშიც „დაენახა“. როცა 1950-იან და 1960-იანი წლების დასაწყისში ამ მხრივ აზროვნებითი (სამეცნიერო) სიტუაცია შეიცვალა, ჩვენს მეორე თვალსაჩინო ისტორიკოსს ნიკო ბერძენიშვილს (1895-1965) კვლავაც ურყევად სჯეროდა საქართველოში მონათმფლობელური ფორმაციის არსებობა. შესაბამისად, დიდად გაძნელდა ძველ საქართველოში სახელმწიფოს წარმოქმნის პრობლემა, რაც დღესაც კი გაურკვეველი რჩება.

რაკი „საბჭოთა ბელადმა“ ანტიკური, მონათმფლობელური საზოგადოების ფეოდალურით შეცვლა მონათა რევოლუციას (აბსოლუტური სიცრუე გახლავთ) დაუკავშირა, სიმონ ჯანაშიაც იძულებული გახდა, კონიუნქტურას აჰყოლოდა და ახ. წ. VI საუკუნეში საქართველოში (ქართლში, ლაზიკაში) დაენახა ფეოდალური რევოლუცია, ამ ცნების ნამდვილი მნიშვნელობით.

თითქოს საქართველოს გაერთიანება, რაც X-XII საუკუნეებში გახდა შესაძლებელი, ძირითადად ეკონომიკური ფაქტორით იყო განპირობებული და ვითომდაც ეს გახლდათ ნამდვილად მარქსისტული თვალსაზრისი. სიმონ ჯანაშია, ნიკო ბერძენიშვილი, მარიამ ლორთქიფანიძე და სხვები ამ შეხედულების დასაბუთებას შეეცადნენ ისე, რომ ანგარიში არ გაუწევიათ შესაბამისი ეპოქის ფაქტებისათვის. მათ არც ის მიუღიათ მხდეველობაში, რომ ისტორიამ უამრავი მსგავსი მოვლენა იცის, რაც უმთავრესად ეკონომიკური ფაქტორით როდი აიხსნება.

ასევე, რაკი ქართველი ერის წარმოშობა-ჩამოყალიბება იოსებ სტალინის მიერ მხოლოდ კაპიტალიზმთან იქნა დაკავშირებული, ე. ი. XIX საუკუნის მეორე ნახევართან (იხ. მისი „მარქსიზმი და ნაციონალური საკითხი“), ქართველი ისტორიკოსებიც იძულებული შეიქნენ, ეს თვალსაზრისიც გაეზიარებინათ. თითქოს საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის გაჩენაც ამავე ეკონომიკურ წინაპირობასთან, ე. ი. 1860-იან წლებთან, იყო დაკავშირებული (ნიკო ბერძენიშვილის შეხედულება).

რაკი კაცობრიობის ისტორია, საერთოდ აღებული, არქაული კომუნისტური საზოგადოების დაშლა-დეზინტეგრაციის შემდგომ კლასობრივი ბრძოლის ნიშნით ვითარდებოდა, ქართველი ისტორიკოსები, უპირველესად მისი ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელი ნიკო ბერძენიშვილი, ცდილობდნენ, მისი მნიშვნელობა დიდად გაეზიადებინათ. არადა, იყო ისტორიული სიტუაციები, მათ შორის, საქართველოშიც, როდესაც საგარეო საფრთხის პირობებში (მოსალოდნელ შემთხვევაში ან დაპყრობისას) კლასთა ანტაგონიზმს მათი სოლიდარობა სცვლიდა (ამ საკითხზე ცალკე შევჩერდებით).

არაისტორიკოსთაგან შევჩერდებით გამოჩენილი ქართველი ფილოლოგოსის კორნელი კეკელიძის (1879-1962) მაგალითზე. საქართველოში ე. წ. მცირე აღორძინების მოვლენის ახსნისას, რაც ეროვნული მოტივისა და ორიგინალური შემოქმედების გაძლიერებაში გამოიხატა, იგი წერდა: „ბრძოლა კულტურულ-იდეოლოგიურ სფეროში, რომელიც, საბოლოო ანგარიშით, სოციალურ-ეკონომიკურ ნიადაგზეა აღმოცენებული, გამოძახილს პოულობს ამდროინდელ მწერლობაში“.⁶ კერძოდ, თითქოს რეალიზმი (ლიტერატურული), „ეს, რასაკვირველია, შედეგია ბურჟუაზიული ტენდენციების ჩასახვა-გაჩენისა, რომელსაც ამ პერიოდში ვხედავთ“.⁷ მეტიც, თითქოს ქართლ-კახეთის გაერთიანება სავაჭრო კაპიტალის განვითარების შედეგი ყოფილა.⁸

6 კორნელი კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბ., 1958, გვ. 315. იხ. აგრეთვე, გვ. 318, 319.

7 იქვე, გვ. 317.

8 იქვე, გვ. 313.

ისტორიული მატერიალიზმის არადოგმატური, არასაბჭოური, არა ე. წ. მარქსისტულ-ლენინური გაგებისას ეს გარემოებანი, რასაკვირველია, სხვაგვარად აიხსნება. სათანადო მეთოდოლოგიურ საფუძვლად შეიძლება იქცეს კ. მარქსის აზრი: „...ერთსა და იმავე ეკონომიკურ ბაზისს – ერთსა და იმავეს მთავარი პირობების მიხედვით – უთვალავ სხვადასხვა ემპირიულ გარემოებათა, ბუნებრივ პირობათა, რასობრივ ურთიერთობათა (იგულისხმება ეთნიკური სტრუქტურა – გ. ყ.), გარედან მომქმედ ისტორიულ გავლენათა და სხვათა მეოხებით შეუძლია თავისი გამოვლენისას ისეთი დაუსრულებელი ვარიაციები და გრადაციები გვიჩვენოს, რომელთა გაგებაც მხოლოდ ამ ემპირიულად მოცემულ გარემოებათა ანალიზის საშუალებით შეიძლება“.⁹ აქედან გამომდინარე, გათვალისწინებულ უნდა იქნეს ქართული საზოგადოების რეაქცია მტრული საგარეო გარემოცვის მიმართ.

აღარ შევუდგებით სხვა მსგავსი მაგალითების ჩამოთვლას. შექმნილ ვითარებაში ჭეშმარიტების მაძიებელი ისტორიკოსი ხშირად იძულებული იყო, ან გაჩუმებულიყო, ანდა ბიზანტიელი ისტორიკოსის პროკოპი კესარიელის (დაახლ. 507 წ. – 562 წ. შემდგომ) დარად ეწერა სხვანაირი, თავისი ნამდვილი მრწამსის გამომხატველი ისტორიაც და დალოდებოდა ნაშრომის გამოქვეყნებას შეცვლილ პირობებში (სამწუხაროდ, ვერ ვიტყვით, რომ ჩვენმა ისტორიკოსებმა ეს მაგალითი სათანადოდ გაითვალისწინეს).

რა თქმა უნდა, საბჭოური მარქსიზმისა თუ მარქსიზმ-ლენინიზმის გაბატონება, კერძოდ, ქართულ ისტორიოგრაფიაში მონოდებით ისტორიკოსთა თავისუფალი არჩევანი როდი გახლდათ, ეს დიქტატის, შიმის (ტოტალური) შედეგი იყო. ამიტომაც იყო, რომ ისტორიკოსთა დიდი უმეტესობა არას დაგიდევდათ თვით ავთენტიკურ მარქსიზმში გარკვევა-გათვითცნობიერებას და შესაბამის აზროვნებას. ბევრისთვის მხოლოდ შესაბამისი ციტატის მოძებნა იყო საჭირო და მისი მეშვეობით ფაქტების გაგება და დალაგება. ზოგჯერ ამას სხვათა, ვითომ პროფესიონალთა, მოშველიებით „ახერხებდნენ“.

მაგრამ ხშირი იყო შემთხვევები, როდესაც ესა თუ ის დებულება,

9 „კაპიტალი“, ტ. III, ნან. II, თბ., 1959, გვ. 411-12.

ერთი მხრივ, თვითონ მარქსიზმის ფუძემდებლებთან და მეორე მხრივ, ვ. ლენინთან და ი. სტალინთან სხვადასხვანაირად იყო წარმოდგენილი. გამოსავალს იმაში ხედავდნენ, რომ ტრადიციულ, საბჭოთა სამეცნიერო საზოგადოებრიობაში დამკვიდრებულ შეხედულებას (უფრო „საბჭოთა ბელადებიდან“ მომდინარეს) ამჯობინებდნენ.

აღნიშნულის საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ ერთ თვალსაჩინო მაგალითს, რომელიც ისტორიული მატერიალიზმის მიერ ისტორიის ჰეგელისეულ გააზრებას უკავშირდება. ფ. ენგელსი წერდა: „რაგინდ უცნაურადაც გვეჩვენებოდეს ჩვენ ახლა ბევრი რამ მის ისტორიის ფილოსოფიაში, მაინც მისი ძირითადი შეხედულებების გრანდიოზულობა დღესაც კი გაკვირვების ღირსია, განსაკუთრებით, თუ შევადარებთ ჰეგელს მის წინამორბედებს ან იმათ, ვინც მის შემდეგ ნებას აძლევდა თავისთავს, ზოგადად ემსჯელა ისტორიაზე. მის „ფენომენოლოგიაში“, „ესთეტიკაში“, „ფილოსოფიის ისტორიაში“ – ყველგან წითელ ზოლადაა გავლებული ისტორიის ეს გრანდიოზული გაგება“.¹⁰

თითქოს ყველაფერი ნათელია. მაგრამ აი რას აღნიშნავდა ვ. ი. ლენინი: „საერთოდ, ისტორიის ფილოსოფია (ჰეგელისეული – გ. ყ.) ძლიერ და ძლიერ ცოტას იძლევა – ეს გასაგებია, რადგან სწორედ აქ, ამ დარგში, ამ მეცნიერებაში მარქსმა და ენგელსმა უდიდესი ნაბიჯი გადადგეს წინ. აქ ჰეგელი ყველაზე უფრო მოძველდა და ანტიკვირებულა“.¹¹ ცხადია, საბჭოურ მეცნიერებასა და ფილოსოფიაში მეორე თვალსაზრისმა გაიმარჯვა.¹²

მსგავს შეფასებას კვერს უკრავდა ფილოსოფოსი ედუარდ კოდუაც, რომელიც წერდა: „ჰეგელთან ისტორიის ფილოსოფიამ პირველად მიიღო დასრულებული ხასიათი, ხოლო შემდეგ კი დეგრადაციის გზას დაადგა, რაც ჰეგელის ისტორიის ხელოვნურობით იყო გამონ-

10 კ. მარქსი, „პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის“, თბ., 1953, გვ. 300.

11 ვ. ი. ლენინი, ფილოსოფიური რეკულები, თხზ., მეოთხე გამ., ტ. 38, გვ. 321. თუმცა დაშვებულია ერთი გამოწაკლისი: „NB. ყველაზე მნიშვნელოვანია Einleitung (შესავალი – გ. ყ.), სადაც ბევრი რამ საუცხოოა საკითხის დაყენებაში“. იქვე.

12 მაგალითისთვის: საბჭოური „ფილოსოფიური ლექსიკონი“ აღნიშნავდა ჰეგელის „ისტორიის ფილოსოფიის“ შეზღუდულობას, გამოხატულს მის სპეკულატიურ, აპრიორულ და იდეალისტურ ხასიათში. იხ. 1963 წლის გამოცემა, მოსკოვი, გვ. 478.

ვეული. ჰეგელის ისტორიის ფილოსოფია საინტერესოა, როგორც ისტორიის ფილოსოფიური ანალიზის ნიმუში და როგორც ისტორიაში იდეალიზმის აბსოლუტური კრახის მაჩვენებელი".¹³ თითქმის იმავეს აღნიშნავდა გამოჩენილი ქართველი ფილოსოფოსი შალვა ნუცუბიძე: „ჰეგელის ცალმხრივმა იდეალისტურმა ფილოსოფიამ ყალბად გაიგო აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ურთიერთობა აზროვნებისა და საზოგადოდ კულტურის საკითხებში და ყალბი საფუძველი ჩაუყარა აღმოსავლეთ-დასავლეთის მიმართებას“.¹⁴

მაგრამ ჩვენ მაინც შორს ვართ იმისგან, რომ საბჭოური ისტორიოგრაფიული პრაქტიკა ოდენ მრუმე ფერით წარმოვიდგინოთ. ცხადია, მიუხედავად აღნიშნულისა, ქართულ ისტორიოგრაფიაშიც ბევრი რამ სასიკეთო გაკეთდა. ნიჰილისტურად განწყობილ პირებს შეეახსენებდით სიმონ ხუნდაძის (1897-1933), ნიკო ბერძენიშვილის, სიმონ ჯანაშიას, ვალერიან გაბაშვილის, შოთა მესხიას, გიორგი მელიქიშვილისა და სხვათა სახელებს. მაგრამ, ვიმეორებთ, თავისუფალი აზროვნების პირობებში, პირველ ყოვლისა ავთენტიკური მარქსიზმის სათანადო ცოდნისას, მეტი წარმატების მიღწევა იყო შესაძლებელი. აღარას ვამბობთ თანადროული დასავლეთის ახალი საისტორიო მიმდინარეობებისა და სკოლების გაცნობაზე (რაც რუსეთში უფრო ადრე დაიწყო).

ამჟამად ქართული ისტორიოგრაფიის განვითარების გზასაყარზე ვდგავართ: როგორ, რა თეორიულ, მეთოდოლოგიურ საფუძველზე გავიაზროთ მსოფლიო-ისტორიული, მათ შორის ქართული ისტორიული პროცესი? წვრილმანი თემების დამუშავება, ახალი საისტორიო წყაროების გამოვლენა, შესაბამისი ფაქტების დადგენა, ცხადია, არაა საკმარისი იმისათვის, რომ ქართულმა ისტორიოგრაფიამ დროის გამოწვევას სათანადო პასუხი გასცეს. ახლა ამ მხრივ შესაძლებლობები განუზომლად მეტია. უნდა ვეცადოთ თეორიული, მეთოდოლოგიური არსენალის განახლება-განვითარებას.

13 იხ. ავტორის „ისტორიის ფილოსოფია“, თბ., 1966, გვ. 58. იგი აშკარად ეთანხმება ვ. ი. ლენინს ამ საკითხში. იხ. იქვე, გვ. 76.

14 იხ. მისი სტატია „რუსთაველი და რენესანსის ფარგლების პრობლემა“, „ცისკარი“, 1965, №8, გვ. 133.

ზოგიერთი ჩვენი ისტორიკოსი ცდილობს ფრანგული „ანალების სკოლის“ გამოცდილებას მიბაძოს. თუმცა უნდა ითქვას, რომ წარმატებები ჯერჯერობით ნაკლებია და ხშირ შემთხვევაში რეფერატების დონეს სჯერდება. ცნობილია, რომ აღნიშნული მიმდინარეობის ისტორიოგრაფიამ წინ წამოსწია ეკონომიკური და სოციალური ისტორიის კვლევა-ძიება. მაგრამ ხომ კარგად ვიცით, რომ მანამდე იმავეს ცდილობდნენ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი. უკვე *a priori* ნათელია, რომ ამ თვალსაზრისით ამ ორი მიმდინარეობის აზრები გადაიკვეთება და ზოგჯერ იდეები დაემთხვევა კიდეც (განსაკუთრებით ეს ითქმის ფერნან ბროდელზე (1902-1985)). სულაც არაა შემთხვევითი, რომ თანამედროვე დასავლურ ისტორიოგრაფიაში „ანალისტებს“ მარქსისტული ყაიდის ისტორიკოსებად მიიჩნევენ, რაც ისტორიკოსთა ნაწილის თვალში ცუდ ტონად ითვლება.

ისე, უნდა ითქვას, რომ ეკონომიკური ისტორიის მნიშვნელობის ხაზგასმა ქართულ საზოგადოებრივ აზროვნებაში სრულიადაც არ უკავშირდება მარქსიზმს. ამის საჭიროებას გახაზავდნენ დიმიტრი ბაქრაძე (1826-1890), ილია ჭავჭავაძე (1837-1907) და ნიკო ნიკოლაძე (1842-1928). შესაბამის თემატიკას სერიოზულად ამუშავებდა ივანე ჯავახიშვილი. და ეს ტრადიცია გაგრძელდა (აგრეთვე ეროვნულ ნიადაგზე) ქართულ საბჭოურ ისტორიოგრაფიაშიც.

საერთოდ, ვიტყვით, რომ როგორც დასავლეთში, ისე ჩვენში, საქართველოში, არსებობს ცრურწმენები, რომლებიც ხელს უშლის ისტორიული მატერიალიზმის, როგორც მარქსისტული სოციოლოგიისა და ისტორიის ფილოსოფიის, ადეკვატურ გააზრებას. მაგრამ ე. წ. მსოფლიო სოციალისტური სისტემის კრახისა და საკითხის საფუძვლიანი ცოდნის საფუძველზე ბევრი რამ ახლებურად უნდა გაიზრებოდეს. ბოლოს და ბოლოს, ჩვენი უმთავრესი ამოცანა ხომ მსოფლიო, კერძოდ ქართული ისტორიული პროცესის ახლებური, ღრმა მეცნიერული გაგება-გაცნობიერებაა და თუ რომელიმე თეორიულ მიმდინარეობას სათანადო პოტენციალი აქვს, ჩვენ იგი უნდა გამოვიყენოთ.

ისტორიული მატერიალიზმის აღქმა-გაგების ისტორია ქართულ საზოგადოებრივ აზროვნებაში

ჩვენში ბევრს მიაჩნია, რომ ისტორიის მატერიალისტური გაგების არსისა და დებულებების გაჟღერება საქართველოში დაკავშირებულია ქართველი სოციალ-დემოკრატების (ესდეკების) სახელებთან, კონკრეტულად – ნოე ჟორდანიასთან (1868-1953), ფილიპე მახარაძესთან (1868-1941) და მისთ. სინამდვილეში ეს ამბავი (ფაქტი) უფრო ადრე მოხდა. 1882 წელს ჟურნალ „ივერიაში“ (№7-8, 9) დაიბეჭდა გიორგი ზდანოვიჩის (მაიაშვილის) (1854-1917) „წერილი ჩვენ საზოგადოებრივ მოღვაწეთა მიმართ“, რომელშიც ვკითხულობთ: „ახლა მრავალ გამოკვლევათა და გამოძიებათა შემდეგ, ბეჯითი შესწავლისა და შემეცნებისა იმ კანონთა და წესთა, რომელთაც ექვემდებარება საზოგადოებრივი ცხოვრება, რუსნი, მწარედ გამოცდილნი და თავის ქვეყნის ბედ-კრულობის მომსწრენი, თან-და-თან რწმუნდებიან, რომ ეკონომიური ცხოვრების უწყურადღებოდ დატოვება ძვირად უჯდება ქვეყანას, მისთვის მხარის ქცევა დამლუპველს და ძნელად გამოსასწორებელს შეცდომას წარმოადგენს და რომ გარეგანი სახე საზოგადოებრივის ცხოვრებისა მტკიცედ შეესაბამება მატერიალურ ცხოვრების პირობათა და ვითარებასა“.¹⁵ აქედან გამომდინარე, „ყოველი ქვეყანა, რომელიც ბედისაგან ასე სასტიკათ (!) არის დასჯილი თავის ისტორიულის შეცდომებისა გამო და უნდა ნათლად გამოიკვლიოს თავის დამოკიდებულება, თავისი სამწუხარო მდგომარეობა, უნდა უსათუოდ დაადგეს ერთადერთს სწორედ გზას, ეკონომიურის წყობილების და თავისი ცხოვრების მატერიალური ვითარების გაგებისას“.¹⁶

¹⁵ დასახ. ორგანო, №7, გვ. 28-29.

¹⁶ იქვე, გვ. 32.

ქართველი ავტორი განაგრძობს: „აი როგორ გამოსთქვამს მოკლედ თავის შეხედულებას ამ საგანზე ერთი უდიდესი და უღრმესად შემეცნებელი კაცი ჩვენი დრო (!) და საუკუნისა. კაცი, ისეთი, რომლის სრულიადმა და მტკიცე-მეცნიერულმა წარმოდგენამ მსოფლიოზე (миросозерцание) ჰქმნა დიდი ძლევა“.¹⁷ ცხადია, ამ პიროვნებაში, „ამ ღრმა მოაზრებში“¹⁸ იგულისხმება კარლ მარქსი. აქვე მოყვანილია ცნობილი პასაჟი ნაშრომის „პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკის“ ცნობილი წინასიტყვაობიდან, სადაც გადმოცემულია ისტორიული მატერიალიზმის არსი.

აღნიშნულიდან გამომდინარე, გიორგი ზდანოვიჩი (მაიაშვილი) უფრო მიზანშეწონილად თვლიდა ქვეყნის ეკონომიკის გამოკვლევას და სათანადო ძალისხმევის გამოჩენას ამ მიმართებით.

ავტორი არ სჯერდებოდა ოდენ დებულებას ეკონომიკის მიერ საზოგადოების სხვა მხარეების განპირობებულობის შესახებ და მიუთითებდა, რომ პოლიტიკური წყობილება (სახელმწიფო) მხოლოდ პასიური მოვლენა როდია: „მართალია, რომ ეკონომიურ წყობილებას აქვს გავლენა პოლიტიკურ წყობილებაზე და ეს გავლენა მასში სჩანს, რომ პირველი მეორეს მოაწყობს თავის მოთხოვნილებათა გვარად, მაგრამ ისიც მართალია, რომ პოლიტიკური დაწესებულებანიც თავის მხრივ, როგორც მცველნი ეკონომიურის ცხოვრების საძირკვლისა, ცდილობენ ასე თუ ისე იმოქმედონ მასზე და დაუმორჩილონ პოლიტიკურ ცხოვრებას“.¹⁹ ეს დიდად ფასეული აზრი გახლავთ, რამეთუ თავის დროზე დასავლეთ ევროპაში ოპონენტები მარქსიზმის მოძღვრებას ცალმხრივობას მიაწერდნენ, თითქოს მისი წარმოდგენით ეკონომიკური ფაქტორი (ბაზისი) ერთადერთი აქტიური ფაქტორი იყო. შესაბამისად, როგორც ცნობილია, ფ. ენგელსს არაერთგზისი განმარტება დასჭირდა ამგვარი წარმოდგენის გასაბათილებლად. ამდენად, ვიმეორებთ, ჩვენი წინაპრის აზროვნება უთუოდ სწორ გზაზე იდგა.

გიორგი ზდანოვიჩის (მაიაშვილის) სტატიას ცოტა მოგვიანებით

17 იქვე, გვ. 29.

18 იქვე, გვ. 31.

19 დასახ. ჟურნალი, №7, გვ. 33.

გამოეხმაურა ხალხოსნობის (ნაროდნიკობის) ცნობილი წარმომადგენელი (მთელი რუსეთის იმპერიის მასშტაბით) ივანე ჯაბადარი (1852-1913. შეგახსენებთ, რომ ის საქართველოში 1887 წელს დაბრუნდა). 1888 წლის 15 მაისს გაზეთ „ივერიაში“ დაბეჭდილ სტატიაში „ფიქრი და შენიშვნა გარეთყოფილისა“ (მისი ფსევდონიმი გახლდათ) იგი აღნიშნავდა „წარჩინებულ საქვეყნო (საქვეყნოდ ცნობილ, აღიარებულ – გ. ყ.) მეცნიერს“, რომელშიც, ცხადია, კარლ მარქსი იგულისხმებოდა და უკანასკნელის „დიდად შესანიშნავ სამეცნიერო თხზულებას“ (ყოველ შემთხვევაში იგულისხმება „კაპიტალის“ პირველი ტომი).

ავტორი წერდა: „ამ შესანიშნავ სამეცნიერო შრომის აზრი ის გახლავთ, რომ ყოველის ერის უფლებას (სამართალს – გ. ყ.), მის პოლიტიკურ, სასულიერო (სულიერ – გ. ყ.) და საზნეობო (მორალის – გ. ყ.) წესს და დაწყობილობას (ურთიერთობებს – გ. ყ.) საფუძვლად და დასაბამად აქვს ქონებრივი (მატერიალური – გ. ყ.) ცხოვრების წესი და წარმოება; ასე რომ რა გვარის ქონებრივი ცხოვრებისაც არის ერი, იმავ ქონებრივის წესის და წყობილების შესაფერისი უფლება, პოლიტიკური, სასულიერო და საზნეობო მხარე ცხოვრებისა ექნება; თუ რაისამე მიზეზით დაირღვა ძველის ქონებრივის ცხოვრების წესი და წარმოება, აგრეთვე დაირღვევა და მოიშლება ძველი წესი უფლებისა, ძველი პოლიტიკური, სასულიერო და საზნეობო მხარე ცხოვრებისა და იმათ ნაცვლად დაიბადება ახალი წესი, შესაფერის ახალისავე ქონებრივის ცხოვრების წესისა“. სტატიის ავტორი თავის მხრივ დასძენდა: „რასაკვირველია, ჩვენ ჩვენის მხრით მთლად ვეთანხმებით ამ ფილოსოფიურს აზრს, მაგრამ... მაგარი (მთავარი – გ. ყ.) ის არის, რომ იმას არა აქვს ჩვენს ცხოვრებაში ის პრაქტიკული მნიშვნელობა, რომელსაც ბ-ნი მაიაშვილი მიაწერს“. ამჯერად ჩვენ არ გვაინტერესებს ივანე ჯაბადარის ამ შენიშვნის მართებულობა-უმართებულობა. უფრო საინტერესოა შემდეგ აზრი: „დიდად საჭიროა დაინახოს კაცმა ნათლად, როგორ მიაგნო ამ მეცნიერმა თავის ნათელ აზრს და, რამდენადაც ბ-ნი მაიაშვილი ამაზედ ჩვენ არას მოგვითხრობს, ჩვენთვის აუცილებელია ჩავუფიქრდეთ ამ ღრმა აზრს და მოკლეთ (!) მაინც ავხსნათ“.

ივანე ჯაბადარი ეხებოდა „ველურობის დონეს“, რა პირობებშიც

ადამიანთა შორის „კავშირი მგელთა შორის ურთიერთობის კავშირს ემსგავსებოდა, ადამიანი მთლად ბუნების მონა იყო. შემდგომ შრომის განვითარებით გაჩნდა ოჯახი, გვარი, თემი და ერი. რაც ამ დიდ-ძალს (!) ისტორიულ ხანაში ადამიანის ჭკუა-გონებამ, იმისმა უფლებამ, საპოლიტიკო და საზნეობო მხარემ შეიმატა თუ დაიკლო, ეს, რასაკვირველია, მოხდა რაც იმ ბუნებასთან ჭიდილში, რომელსაც საგნადა ჰქონდა რიგიანის შრომის სარგებლობა, ესე იგი ქონებრივის წარმოების წარმატება“.

რასაკვირველია, ივანე ჯავახიშვილის მსგავსი მცდელობა ისტორიის მატერიალისტური გაგების დასაბუთებისა უსუსურია, მაგრამ მთავარი ისაა, რომ იგი არ დასჯერდა კარლ მარქსისეული შესაბამისი მთავარი დებულების უბრალო დაზეპირებას და თავისებურად, შეძლებისდაგვარად შეეცადა მის არგუმენტირებას, დასაბუთებას. მსგავსი რამ ბევრი ქართველი „მარქსისტისათვის“ უცხო ხილი გახლდათ.

„სამოციანელების“ წარმომადგენელი, შემდგომში „მესამე დასის“ „სულიერი ნათლია“ გიორგი წერეთელი (1842-1900) უფრო მოგვიანებით წერდა, რომ „მარქსის თეორიას... პოლიტიკურ-ეკონომიურ მეცნიერებაში იგივე ადგილი უჭირავს, რაც დარვინის თეორიას ბუნებისმეცნიერებაში და ბიოლოგიაში. ეს არის უკანასკნელი მეცნიერული დასკვნა პოლიტიკურ ეკონომიაში და სოციოლოგიაში“.²⁰ სამწუხაროდ, ავტორი ოდენ ლიტონი განცხადების იქით არ წასულა.

როგორც დავინახეთ, ქართველი ესდეკები სულაც არ ყოფილან მარქსიზმის, კერძოდ ისტორიული მატერიალიზმის, პირველი პროპაგანდისტ-აგიტატორები საქართველოში. შეგახსენებთ, რომ კ. მარქსის ეკონომიკურ მოძღვრებას იცნობდა ილია ჭავჭავაძე.

ის, რაც მარქსიზმის შესახებ უწყოდნენ ქართველმა ესდეკებმა, იყო ზერელე ცოდნა, ცხადია, შორს მყოფი მეცნიერებისა და ფილოსოფიისაგან. მათ იგი (ძირითადად „კომუნისტური პარტიის მანიფესტის“

20 გ. წერეთელი, გაზეთი „ივერია“ და მისი საპოლემიკო ხასიათი, „კვალი“, №5, 1899. შესაძლოა მან უბრალოდ გაიმეორა ფ. ენგელსის მსგავსი გამოთქვაში კ. მარქსის შესახებ უკანასკნელის დასაფლავებისას. იგივენაირი აზრი, ჩანს, 1897 თუ 1898 წელს, ავტორს გამოუთქვამს ექვთიმე თაყაიშვილისთვის. იხ. მისი „რჩეული ნაშრომები“, ტ. I, თბ., 1968, გვ. 287.

მიხედვით) პროპაგანდა-აგიტაციის დონეზე შეითვისეს, რაც მხოლოდ უსწავლელი ანდა მცირედ განსწავლული მუშათა წრეებისათვის იყო უპრიანი. უფრო კონკრეტულად რომ ვთქვათ, ეკონომიკის მიერ საზოგადოების სხვადასხვა მხარეების განპირობებულობა მათ ოდენ საღი აზრის დონეზე ესმოდათ. მაგრამ, მოგეხსენებათ, საღი აზრიდან მეცნიერებამდე, ფილოსოფიამდე ძალიან შორია.

თუ ჩვენ ამ თვალსაზრისით იმჟამინდელი რუსეთის იდეურ სიტუაციას გავითვალისწინებთ, დავინახავთ, რომ აქ გამოჩნდა გეორგი პლესხანოვი – მარქსიზმის პირველი პროპაგანდისტი და პოპულარიზატორი რუსეთში, ამასთანავე ამ სოციალური მოძღვრების გამოჩენილი თეორეტიკოსი მსოფლიო მასშტაბით (მსგავსად კარლ კაუცკისა (1854-1938) და ანტონიო ლაბრიოლასი (1843-1904)). მას, როგორც ვიცით, ეკუთვნის ისეთი მნიშვნელოვანი ნაშრომები, როგორიცაა „ისტორიაზე მონისტური შეხედულების განვითარების საკითხისათვის“, „ისტორიაში პიროვნების როლის საკითხისათვის“, „მარქსიზმის ძირითადი საკითხები“ და სხვ. გავიხსენოთ ისიც, რომ გ. პლესხანოვის მიერ დაარსებულმა (1883 წელს) „შრომის განთავისუფლების ჯგუფის“ წევრებმა და თვითონ მათმა ლიდერმა რუსულ ენაზე თარგმნეს და გამოაქვეყნეს კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის მრავალი ნაშრომი. ცხადია, ეს შედარებაც ჩვენი ესდეკების შესაფერის ძალისხმევას საგრძნობ ჩრდილს აყენებს.

მაინც ქართველი ესდეკებისათვის ყველაზე მიმზიდველი კლასობრივი ბრძოლის თეზისი აღმოჩნდა. თითქოსდა „კომუნისტური პარტიის მანიფესტიდან“ გამომდინარე თანადროული, 1890-იანი წლებიდან მოყოლებული, საქართველო ძირითადად ბურჟუაზიისა და პროლეტარიატის დაპირისპირების არენად იქცა. ამით მათ აზროვნების არიდან გამორჩათ უმთავრესი – საქართველოს დაპყრობილობა უცხო ძალის მიერ. საბოლოო აზრით კი ამგვარი გაუკუღმართებული აზროვნებით ჩვენმა ესდეკებმა ძალზე დაამუხრუჭეს, გაამრუდეს ქართული საზოგადოებრივი აზროვნება და თვით ჩვენი ისტორიის იმჟამინდელი მსვლელობა. ასე რომ, ამ თვალსაზრისით მდგომარეობა 1917 წლიდან გამოსწორდა, ისიც ძირითადად მსოფლიო ისტორიის ზეგავლენით. მაგრამ ამ პროცესმა ოთხიოდე წელიც ძლივს გასტანა; ქართველი

ესდევების მემარცხენე ფრთამ – ბოლშევიკებმა საქართველო ბევრი მხრივ კვლავ ძველ გზაზე დააბრუნეს.

ლირს გახსენებად, რომ როდესაც ცნობილმა ქართველმა ანარქისტმა ვარლამ ჩერქეზიშვილმა (1846-1925) გამოაქვეყნა (1896 წელს) ნიგნი „ფურცლები სოციალიზმის ისტორიიდან“, რომელშიც კ. მარქსსა და ფ. ენგელსს პლაგიატობას სწამებდა, ჩანს, ქართველ ესდეკთა შორის არ აღმოჩნდა საკითხის კარგი მცოდნე და ამიტომაც დახმარებისათვის გეორგი პლესანოვს მიმართეს.²¹ სხვათა შორის, იგივე გ. პლესანოვი ქართველ ესდეკ ირაკლი (კაკი) წერეთელზე (1882-1959) წერდა: „მე დავინტერესდი, მინდოდა გამეგო, სად და როგორ გამოამჟღავნა წერეთელმა თავისი თეორიული ცოდნა. ამის შესახებ ვერავინ ვერაფერი მითხრა. მთელი სიცოცხლის მანძილზე მას ერთი, სულ პატარა წერილიც კი არ დაუწერია. არავითარი სერიოზული მარქსისტული თეორიული მომზადება, ეტყობა, არა აქვს“.²²

ირაკლი წერეთელთან შედარებით სერიოზულად წინ არც ნოე ჟორდანიას და ფილიპე მახარაძე წასულან. მათ სათანადოდ არათუ ჩვენი ქვეყნის შორეული წარსული, თვით XIX საუკუნის ვითარებაც კი არ გაუაზრებიათ ახალი, მარქსისტული მოძღვრების თვალთახედვით, თუნდაც ვლადიმერ ლენინის ნაშრომის „კაპიტალიზმის განვითარება რუსეთში“ დარად.

1930-იანი წლების შუახანებში იოსებ სტალინმა და მისმა მძლავრმა პროპაგანდისტულმა მანქანამ, თავისი პიროვნების კულტის დანერგვის მიზნით, დიდი ძალისხმევა გამოიჩინეს, რათა დაემტკიცებინათ, რომ 1898 წლიდან თითქოს საქართველოში მარქსიზმის განვითარებაში ახალი ეტაპი დაიწყო „ტრიუმფირატის“ – თვითონ იოსებ ჯუგაშვილის,

21 იხ. მისი წერილი „როგორც პეტუსი, ისე არა წვიმს“, „კვალი“, 1901, №26, 27, 28. ავტორი მეორე წერილის დაბეჭდვასაც აპირებდა, მაგრამ არ შეუსრულებია.

22 იხ. გივი გამრეკელი, „ჩინგისხანურ სოციალიზმს გადარჩენილი ქართველები“, თბ., 2010, გვ. 28. დავაზუსტებთ: ი. წერეთელმა „კვალის“ რედაქტორობისას დაბეჭდა სტატიები: „მამულიშვილობა, ეროვნება თუ ხალხის სამსახური“, „კვალი“, 30 მარტი, 6 აპრილი, 29 ივნისი; „აკაკიანბული მამულიშვილები“, 20 აპრილი, 1903; „კერძო უთანხმოება თუ ძირითადი (წარსულზე კამათის გამო)“, 7 დეკემბერი, 1903. მათში რაიმე ფასეული აზროვნება არ ჩანს და ისინი ეროვნული ნიპილიზმის მკაფიო ნიმუშებად დარჩა.

ლადო კეცხოველისა (1876-1903) და ალექსანდრე წულუკიძის (1876-1905) შემადგენლობით. მაგრამ აზროვნების რადიკალიზაცია, პროლეტარიატის დიქტატურასა და სოციალისტურ რევოლუციაზე მეტი აქცენტირებით, სრულიადაც არ გახლდათ მარქსისტული აზროვნების მეტი სიღრმის გამოვლენა.

თვითონ ი. ჯუგაშვილმა 1906-07 წლებში დაბეჭდა სტატიების სერია „ანარქიზმი თუ სოციალიზმი?“, რომელშიც დიალექტიკური და ისტორიული მატერიალიზმის გადმოცემასაც შეეცადა.²³ 1917 წლის ნოემბერში ქუთაისში დაიბეჭდა ი. ბ. სტალინის ნაშრომი „დიალექტიკური მატერიალიზმი“ (სულ 22 გვერდის მოცულობისა), რაც რაიმე სიახლეს, აზრის მნიშვნელოვან განვითარებას არ წარმოადგენს. იგივე გაიმეორა მან 1938 წელს გამოქვეყნებულ ნარკვევში, რომელიც საფუძვლად დაედო როგორც მარქსიზმის პროფანაციას, ისე კერძოდ, საისტორიო მეცნიერების გაყალბება-გაფუღგარულებას. იგივე ითქმის ალექსანდრე წულუკიძის შესახებაც, რომელიც ასევე უბრალო პროპაგანდის იქით არ წასულა.

ჩვენი თემისა და საერთოდ ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიისათვის უდავოდ მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ სიჭაბუკეში ისტორიული მატერიალიზმით გატაცებული იყო ცნობილი ქართველი ფილოსოფოსი შალვა ნუცუბიძე (1888-1969). პეტერბურგის უნივერსიტეტის ისტორიულ-ფილოსოფიურ ფაკულტეტზე სწავლისას (1907 წელს) მას წარუდგენია ნაშრომი „ფილოსოფიური და ისტორიული მატერიალიზმი“.²⁴ იგი ამ საკითხზე თვითონ გამოჩენილ რუს ისტორიკოსს ნიკოლაი კარევესაც (1850-1931) კი ეპაექრებოდა. მოგახსენებთ, რომ ნ. კარევეი თვალსაჩინო თეორეტიკოს-ისტორიკოსიც იყო, ფაქტორების თეორიის მომხრე, აკრიტიკებდა მარქსიზმს, რომელსაც ეკონომიკურ მატერიალიზმად მიიჩნევდა. გასაგებია შალვა ნუცუბიძისავე სიტყვები:

23 სხვათა შორის ნაშრომის სახელწოდებაში ჯდოდა უზუსტობაა დაშვებული: ანარქიზმიც ხომ სოციალიზმის ნაირსახეობას წარმოადგენდა? ასევე შევნიშნავთ, რომ ამ თემაზე ნაშრომი გამოქვეყნებული პქონდათ გ. პლესანოვს (1894 წელს) და ნოე ჟორდანას (1907 წელს).

24 ქეთევან ნუცუბიძე, „შალვა ნუცუბიძე“, II გამ., თბ., 1988, გვ. 60.

„დისკუსია ჩემთვის სასიამოვნოდ არ დამთავრებულაო“.²⁵ სხვანაირად ვერც მოხდებოდა, რამეთუ ნ. კარევეთან სერიოზული კამათი მაშინდელ რუსეთში გ. ვ. პლехანოვს თუ შეეძლო. 1908 წელს შალვა ნუცუბიძემ გრიგოლ რობაქიძე გამოიწვია საკამათოდ თემაზე „მარქსიზმი და პიროვნება“.²⁶

1917 წლის რუსეთის თებერვლის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის შემდეგ ქართველი ფილოსოფოსი სოციალისტ-ფედერალისტი გახდა და ამიერიდან სოციალიზმის აშენების მთავარ გზას იგი კოოპერაციაში (განსაკუთრებით გლეხობისა) ხედავდა.

შალვა ნუცუბიძე უკვე უარყოფდა ისტორიული მატერიალიზმის მიერ აუცილებლობის ურყევობის აღიარებას. ვერავითარ ფასეულობას ვერ ხედავდა იგი დიალექტიკურ მატერიალიზმშიც, სადაც, მისი შეხედულებით, დიალექტიკა კლავს მატერიალიზმს და პირიქით. არაფრისმთქმელად მიაჩნია კ. მარქსის ცნობილი ფრაზა „მდგომარეობა ქმნის შეგნებას“.²⁷ მაგრამ ფაქტია, რომ შალვა ნუცუბიძემ ქართულად თარგმნა ნიკოლაი ბუხარინის (1888-1938) უნიჭოდ დაწერილი „ისტორიული მატერიალიზმი“, რომელიც ორჯერ დაიბეჭდა.

ცნობილი ფილოსოფოსი თბილისის უნივერსიტეტში კითხულობდა ისტორიული მატერიალიზმის კურსს,²⁸ ხოლო 1930-იან წლებში გამოაქვეყნა ნაშრომები: „მარქსი და ხელოვნება“, „მარქსი და ემპირიომონიზმი“.²⁹

იოსებ ჯუგაშვილი-სტალინის დასახელებულ ნაშრომებთან შედა-

25 იქვე, გვ. 62.

26 გაზეთ „ახალგაზრდა კომუნისტის“ 1930 წლის 15 დეკემბრის ნომერში ვკითხულობთ: „რით აიხსნება ის, რომ როდესაც სტუდენტი ეკითხება მარქსისტულ მსოფლმხედველობაზე, ის (იგულისხმება შალვა ნუცუბიძე – გ. ყ.) უპასუხებს, რომ თქვენ მაშინ პროტოპლაზმებიც (I) არ იყავით და გარდავოი თვალთ არ გყავდათ ნანახი, როდესაც მე მარქსისტი ვიყავი და ჩემს სანინაალმდგომოთ (I) პეტერბურგში გამოჩენილი კარავეი (უნდა იყოს კარევეი – გ. ყ.) იყო გამოწვეული, მაგრამ ვერ დამამარცხეს“-ო.

27 მოყვანილი ფაქტები აღებულია წიგნიდან „ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორია“, ტ. IV, თბ., 2003, გვ. 25.

28 ზემოთ დასახ. წიგნი, გვ. 72.

29 იქვე, გვ. 76. სტატიაში ძირითადად აღძრულია დიალექტიკური მატერიალიზმის პრობლემები.

რებით უკეთესია ნოე რამიშვილის (1881-1930) „ისტორიული მატერიალიზმი“, რომელიც 1912 და 1917 წლებში დაისტამბა.³⁰ ნიგნის წინასიტყვაობაში ნოე ჟორდანია წერდა: „შემიძლია დანამდვილებით ვთქვა, რომ ვერც ერთ რუსულ-ქართულ წიგნიდან ისე კარგათ (!) ვერ გაეცნობით მარქსიზმს, როგორც ნ. რ-ლის წიგნიდან“.³¹ აქ აშკარა გადაჭარბებაა, მაგრამ ქართულ შესაბამის წიგნებს შორის მართლაც ასე გახლავთ. შევნიშნავთ იმასაც, რომ წიგნში, უფრო მეტად, ვიდრე სხვა შემთხვევებში, იგრძნობა გეორგი პლესანოვისა და ლევ მეჩნიკოვის (1838-1888) გავლენა.

უპირველესად აღვნიშნავთ ნოე რამიშვილის მიერ ეკონომიკურ-სოციალური ფორმაციების მონაცვლეობის ისეთსავე გაგებას, როგორიც ავთენტიკურ მარქსიზმში გვაქვს: პირველყოფილი საზოგადოება, აზიური წარმოების წესი, ანტიკური მონათმფლობელობა, ფეოდალიზმი (ძირითადად დასავლეთ ევროპაში) და ა. შ. ამასთანავე შესაბამისი თხრობა დაფუძნებულია სხვადასხვა ავტორთა შეხედულებებზე, რაც „უცხო ხილი“ გახდა შესაბამისი საბჭოური სახელმძღვანელოებისათვის.

ფეოდალიზმი, ავტორის აზრით, ძირითადად დასავლეთ ევროპაში განვითარდა. ძალზე ხანგრძლივი იყო აზიური წარმოების წესის არსებობა: „დასავლეთ (!) ქვეყნებში მონობა და შემდეგში ბატონყმობა დამყარდნენ და კიდევაც მოიხსნენ. აღმოსავლეთის ერები (!) კი დღესაც სულს ლაფავენ აზიური წარმოებისა და მასზე აგებული სოციალურ-პოლიტიკური ბატონობის ქვეშ. მხოლოდ უკანასკნელ დროს კაპიტალიზმის განვითარებამ ამ ბატონობას ძირი გამოუთხარა და აღმოსავლეთშიაც ევროპულ კულტურას ავრცელებს“.³²

აღნიშნულისაგან განსხვავებით ფრიად ხანმოკლე იყო ანტიკური, მონათმფლობელური საზოგადოების არსებობა. ავტორის შენიშვნით, „წარმოების წინსვლა დამოკიდებულია საწარმოო (!) ძალთა და უპირველესათ ტექნიკის (!) განვითარებაზე. მონური წარმოება ამას

30 ზემოთ დასახელებულ წიგნში მცდარადაა აღნიშნული, რომ ნიგნი დაიწერა 1914 წელს, ხოლო გამოქვეყნდა – 1916 წელს. იხ. გვ. 18.

31 იხ. გვ. VI.

32 ისტორიული მატერიალიზმი, 1912 წლის გამოცემა, გვ. 24.

უარყოფს: გაუმჯობესებული ტექნიკის მაგივრობას იაფი და ურიცხვი მონა ასრულებს. ამით ბოლო მოელო ტექნიკის განვითარებას“. ³³ „საწარმოო (!) ძალები – ამ შემთხვევაში ტექნიკა და მონათა სამუშაო ძალა – ერთ დონეზე გაჩერდნენ, ის კი არა, უკან-უკან დაექანენ და ამით მონურ წარმოებას ნიადაგი გამოაცალეს“. ³⁴ აქედან გამომდინარე, „ეს ნათლათ (!) გამოჩნდა აზიიდან შემოსეულ ბარბაროსებისა და რომაელების შეტაკებაში. ამ ბარბაროსებმა უძლეველი რომის იმპერია დაიპყრეს და მონობა და მონური კულტურა გაანადგურეს“. ³⁵

როგორც ვხედავთ, წიგნში არაა ლაპარაკი ანტიკურ საზოგადოებაში ახალი საწარმოო ძალების ზრდაზე და მონათა რევოლუციებზე, რითაც იოსებ სტალინი ათაყვანებდა ისტორიკოსებს!

საყურადღებოა ნოე რამიშვილის დასახელებულ წიგნში სოციალური კლასის განსაზღვრა: „კლასი წარმოადგენს ადამიანთა ჯგუფს, რომელთა ინტერესი წარმოებაში და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ერთი და იგივეა, შეთანხმებულია (ეთანხმება – გ. ყ.) ან ეწინააღმდეგება სხვა ჯგუფთა ინტერესს“. ³⁶

აღარ შევეხებით წიგნის სხვა ღირსება-ნაკლოვანებათა ჩვენებას. მხოლოდ ერთ მომენტს გავსაზრდოვებ. უარყოფის უარყოფის კანონის მაგალითად მითითებულია XVIII საუკუნის ფრანგული მატერიალიზმი, ჰეგელიანიზმი და მარქსისტული ფილოსოფია, რაშიც აშკარად ჩანს გეორგი პლესანოვის შესაბამისი თვალსაზრისის გამოვლენა.

ისტორიული მატერიალიზმის სხვადასხვა საკითხს შეეხო ნოე რამიშვილი თავის წიგნში „დემოკრატიული სოციალიზმი“, რომელიც 1931 წელს დაიბეჭდა (პარიზში). აქ იგი მკვეთრად დაუპირისპირდა ე. წ. საბჭოურ, სტალინისტურ სოციალიზმს.

უპრიანია მოვიყვანოთ ნოე ჟორდანიას შესაბამისი აზრებიც. იგი წერდა: „ისტორიაში ჩვენ ვამჩნევთ ორგვარ სათავეს ცივილიზაციისა. ერთია აზიური, ეგვიპტიდან დანყებული, ხოლო მეორეა ევროპიული

33 გვ. 28.

34 იქვე, გვ. 29.

35 იქვე.

36 იქვე, გვ. 44-45.

(!) – საბერძნეთ-რომიდან წარმოშობილი. პირველი ვერ განშორდა პოლიტიკურ დესპოტიას, ხოლო მეორემ მოგვცა მრავალნაირი პოლიტიკური ნყობილება: რესპუბლიკა, მონარქია, არისტოკრატია, დემოკრატია, კონსტიტუცია (!) და სხვა და სხვ. საბოლოოდ გაიმარჯვა დემოკრატია³⁷.

ავტორი მიუთითებდა ამგვარი განვითარების სოციალურ საფუძველს: „ამ ორ დიდ მიმდინარეობის (!) შორის ერთი დიდი ეკონომიური განსხვავებაა, საიდანაც წარმოსდგება პოლიტიკური განსხვავება. ევროპის³⁸ ურთიერთობა თავიდანვე, ე. ი. ძველი საბერძნეთიდანვე, დაეყრდნო მიწის კერძო საკუთრებას, ხოლო აზიის ძლიერება აშენდა მიწის სხვა მრავალ საუნჯეთა სახელმწიფო საკუთრებაზე“.³⁹ სხვაგანაც აღნიშნულია: „ერთი სიტყვით, საბერძნეთ-რომის ცივილიზაცია აგებულია უმთავრესად მიწის კერძო საკუთრებაზე, აზიის კი სახელმწიფო საკუთრებაზე“;⁴⁰ „აზიური დესპოტია აშენდა მიწის სათემო თუ სახელმწიფო საკუთრებაზე, ევროპიული თავისუფლება მიწის კერძო საკუთრებაზე“.⁴¹ თუმცა, ავტორის აღიარებით, „მართალია, ევროპაში მუდამ იყო სახელმწიფო საკუთრებაც, ხოლო აზიაში კი კერძოც, მაგრამ არც ერთი არ შეადგენდა მთავარ ეკონომიურ ფორმას. ეს იყო სხვათა შორისი, მეორე ხარისხოვანი მიმდინარეობა“.⁴² თავის მხრივ, „ამ გარემოებამ დაბადა პიროვნების, მისი ნიჭის და გამჭრიახობის დაჩაგვრა აზიაში და ამავე პიროვნების გაძლიერება და ფრთების გაშლა ევროპაში“.⁴³

მას შემდეგ, რაც დიალექტიკური და ისტორიული მატერიალიზმის სწავლება საბჭოურ უმაღლეს სასწავლებლებში სავალდებულო გახდა, დაარსდა შესაბამისი კათედრები. საქართველოს მასშტაბით პროგრამის შედგენის ინიციატორი გახლდათ ტრაგიკულად აღსრულებული პროფ.

37 ნოე ჟორდანია, ბრძოლის საკითხები, 1923, გვ. 23.

38 შევნიშნავთ, რომ ნოე ჟორდანია ევროპის ცივილიზაციიდან გამოყოფდა რუსეთს.

39 იქვე, გვ. 23.

40 იქვე.

41 იქვე.

42 იქვე, გვ. 24.

43 იქვე, გვ. 23.

მოსე გოგიბერიძე (1897-1949). თავდაპირველად, 1937 წელს, მან (მა-
ლაქია ტოროშელიძის (1880-1937) მონაწილეობით) შეადგინა ისტო-
რიული მატერიალიზმის ქრესტომათია (გამოიცა 3000-იანი ტირაჟით).
მასში, კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის ნაშრომების გარდა, ფიგურირებს
კარლ კაუცკის, გეორგი პლехანოვის, ფრანც მერინგისა (1846-1919)
და ვლადიმერ ლენინის ნაშრომებიც. როგორც ვხედავთ, ჯერჯერობით
იოსებ სტალინს დიდი თეორეტიკოსის პატივი არ რგებია (რა თქმა
უნდა, ეს „შეცდომა“ მალე იქნა გამოსწორებული).

ქრესტომათიას ბოლოში დართული ჰქონდა ისტორიული მატე-
რიალიზმის სოლიდური ბიბლიოგრაფია,⁴⁴ რომლის უმეტეს ნაწილზეც
შესაბამისი დარგის „ფილოსოფოსებს“, რომლებიც პირნპირად საბჭო-
თა იდეოლოგოსებად იქცნენ, ორი-სამი ათეული წლის შემდეგ წარ-
მოდგენაც კი არ ჰქონდათ.

შესავალში მოსე გოგიბერიძე აღნიშნავდა: „იმისათვის, რომ მარ-
ქსის მცოდნე გახდე, უნდა შეისწავლო თვით მარქსი და არა მარქსის
შესახებ შედგენილი სახელმძღვანელოები. სახელმძღვანელოს მხო-
ლოდ წინასწარი დახმარების განევა შეუძლია“.⁴⁵ ჩანს, ქრესტომათიის
შემდგენელს გულწრფელად სწამდა ისტორიული მატერიალიზმის სა-
ფუძვლიანი ათვისების შესაძლებლობა დოგმატიზმითა და ობსკუ-
რანტიზმით გაჯერებულ საბჭოთა კავშირში, კერძოდ, საქართველოში.

მოსე გოგიბერიძემ 1930 წელს გამოქვეყნა მონოგრაფია „ლე-
ნინი როგორც ფილოსოფოსი“. რა სამეცნიერო, ფილოსოფიური მნიშ-
ვნელობისა იქნებოდა იგი, ეს *a priori* გასაგებია.⁴⁶ მაგრამ ხაზგასასმელია
ავტორის მითითება ჰეგელის დიალექტიკური ლოგიკის „მატერიალისტურ

⁴⁴ რასაკვირველია, ჩამონათვალში გამოტოვებულია ნოე რამიშვილის წიგნი.

⁴⁵ იხ. გვ. IV. უფრო მოგვიანებით, 1930 წელს ცნობილი ენათმეცნიერი არნოლდ ჩიქო-
ბავა (1898-1985) მარქსიზმის ცოდნის მთავარ კრიტერიუმად მიიჩნევდა „კაპიტალის“
საფუძვლიან შეთვისებას.

⁴⁶ თუ რა ფილოსოფოსი იყო ვ. ი. ლენინი, ეს ცხადია თუნდაც მისეული აზრიდან იდეა-
ლიზმის შესახებ – „იგი გუდაფუშტა (რუსულად *гущафшт* – გ. ყ.), უდავოდ, მაგრამ
გუდაფუშტა, რომელიც ცოცხალი, ნაყოფიერი, ჭეშმარიტი, მძლავრი, ყოვლისშემძლე,
ობიექტური, აბსოლუტური, ადამიანური შემეცნების ცოცხალ ხეზე იზრდება“. იხ. 1915
წელს მის მიერ დაწერილი სტატია „დიალექტიკის საკითხისათვის“.

ნაკითხვაზე",⁴⁷ მისი სიტყვები „ჩემი აზრით, მარქსისტული ფილოსოფიის უდიდესი საკითხი ჰეგელთან დამოკიდებულების საკითხია".⁴⁸ ფაქტია, რომ აქ აღძრული პრობლემა დღესაც დიდად აქტუალურად რჩება.

1933-34 წლებში გამოქვეყნდა საქართველოს სსრ განათლების სახალხო კომისარიატის ეგიდით შედგენილი (მოსე გოგიბერიძის მიერ) ისტორიული მატერიალიზმის პროგრამები. მათ მიხედვით აშკარად იკვეთება, როგორ იქცეოდა ეს დარგი მეცნიერებიდან წყალნყალა იდეოლოგიად. ერთ-ერთ მათგანში აღნიშნულია თემები: „ლენინიზმი, როგორც მარქსიზმის განვითარების ისტორიული გაგრძელება“, „სტალინის ბრძოლა მარქსიზმის კლასიკური ტრადიციების დასაცავად“, „სტალინი როგორც მარქსის ორთოდოქსალური მსოფლმხედველობის გამგრძელებელი თეორიაში და პრაქტიკაში“. აქვე ფიგურირებს: „სოციალ-ფაშიზმი" (მის მთავარ წარმომადგენლად კ. კაუცკია გამოცხადებული), „მომენშევიკო იდეალიზმი" და მასთან ბრძოლის აუცილებლობა. ცხადია, არ არის დავიწყებული პირველი და მეორე ხუთწლედები, „წარმატებანი" ახალი, უკლასო საზოგადოების აშენების საქმეში და მისთ.

სხვათა შორის, პირველ პროგრამაში გამოკვეთილია „ლენინისა და სტალინის მიერ განვითარება მარქსის მოძღვრებისა ფორმაციების შესახებ". თუმცა მოიხსენიება „პრობლემა წარმოების აზიური წესისა" (მითითებულია თბილისში ჩატარებული დისკუსიის მასალების კრებული «Дискуссия об азиатском способе производства», 1931),⁴⁹ მაგრამ ამასთანავე ფორმაციები პირველყოფილობის შემდეგ წარმოდგენილია მონათმფლობელური და ფეოდალური საზოგადოებრივი ტიპების სახით, ე. ი. ხაზგასმულია ლენინისა და სტალინის „აღმოჩენა" ამ სფეროში.

47 დასახ. ნიგნი, გვ. 3-4.

48 იქვე, გვ. 4.

49 სხვათა შორის, დისკუსიაზე მთავარი მომხსენებელი გახლდათ ბაქოელი ბერინი. ქართველთაგან მასში მონაწილეობა მიიღეს სარგის კაკაბაძემ (1886-1967) და გრიგოლ ნათაძემ (1878-1951), რომელთაც წარმოდგენა არ ჰქონდათ აზიური წარმოების წესზე და მიაჩნდათ, რომ აღმოსავლეთში ფეოდალიზმი არსებობდა. შევნიშნავთ, რომ ბესარიონ ლომინაძე ტროცკისტების მსგავსად ტრადიციულ ჩინეთში აზიური წარმოების წესის არსებობას ამტკიცებდა.

ახალი ტიპის საბჭოური სახელმძღვანელო ისტორიული მატერიალიზმისა რომელიმე ქართველ ავტორს ან ავტორთა კოლექტივს იმხანად არ გამოუქვეყნებიათ.⁵⁰ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ეს ამოცანა თვითონ მოსე გოგიბერიძეს შეესრულებინა.

ისტორიული მატერიალიზმის სისტემატიზაციას, რომ დასცლოდა, ბევრად უფრო წარმატებით გაართმევდა თავს ასევე ტრაგიკულად აღსრულებული ფილოსოფოსი კიტა მეგრელიძე (1900-1944), რომლის ნიგნის „აზროვნების სოციოლოგიის ძირითადი პრობლემების“ დიდი ფასეულობა კარგად არის ცნობილი.⁵¹

უმალეს სასწავლებლებში სახალხო მეურნეობის ისტორიის კურსის შემოღებამ პოლიტეკონომისტებს სტიმული მისცა, გაერკვიათ წინააპიტალისტური ფორმაციების საკითხი. საქართველოში ამ მხრივ თავი გამოიღო პაატა გუგუშვილმა (1905-1987). 1933 წელს მან გამოაქვეყნა მოზრდილი ბროშურა „ეკონომიური ფორმაციებისათვის“, რომელშიც აღნიშნულია: „მთელი ის დახასიათებანი, რომლებიც მარქსმა და ენგელსმა მოგვცენ (!) ე. წ. „აზიური ფორმაციის“ ეკონომიური სტრუქტურის შესახებ, თავისთავად ცხადია (!), ვერ ეტევიან პირველყოფილი ფორმაციის ჩარჩოებში. კიდევ მეტიც: უდიდესი ნაწილი ამ დახასიათებათა წარმოადგენს კერძოთ (!) აღმოსავლური ფეოდალური ურთიერთობის სპეციფიკურობათა დახასიათებას, ხოლო უმცირესი კი – პირველყოფილ ფორმაციას, მაგრამ მხოლოდ მისი უკანასკნელი სტადიის, როდესაც უკვე ვითარდება ექსპლუატაცია, თავისებურებათა აღწერას“.⁵² ერთი წლის შემდეგ დაბეჭდილ ბროშურაში „აზიური“ წარმოების წესი“ ავტორი კატეგორიული ტონით დასძენდა: „ამგვარად საკითხი უკვე საბოლოოდ გარკვეულია. ჩინეთში, ისევე როგორც ინდოეთში და საერთოდ აზიაში, ჩვენ გვაქვს და გვქონდა ისტორიული განვითარების შესაფერ პერიოდებში არა რალაც განსაკუთრებული

50 რუსულად ერთ-ერთი პირველი იყო მ. მიტინისა და ი. რაზუმოვსკის მიერ შედგენილი შესაბამისი სახელმძღვანელო.

51 რუსულად გამოქვეყნდა ორჯერ (1965 და 1993 წლებში), ქართულად – 1990 წელს, სახელწოდებით „აზრის სოციალური ფენომენოლოგია“.

52 იხ. გვ. 28-29.

ფორმაცია, რომელიც უცნობია ევროპის ხალხთა ისტორიაში, არამედ იგივე ფეოდალური, ე. ი. ბატონყმური ურთიერთობა, რაც გაიარა ევროპის ყველა ხალხებმა“.⁵³

დიდად სამწუხაროდ, პაატა გუგუშვილის ეს მცდელობა შორს იდგა სერიოზული მეცნიერული აზროვნებისაგან. სხვათა შორის, როდესაც 1960-70-იან წლებში დისკუსია წინაჰაპიტალისტურ ფორმაციებზე კვლავ განახლდა, მათ შორის საქართველოში, მან თავი შეიკავა მასში მონაწილეობისაგან. საერთოდაც, ქართველი პოლიტეკონომისტები აღნიშნული საკითხის გაგებაში ბრმად მიჰყვებოდნენ თავიანთ რუს კოლეგებს.

ილიას სახელის „რეაბილიტაციასთან“ დაკავშირებით, ასე ვთქვათ, დღის წესრიგში დადგა ფილიპე მახარაძისა და მისი „ლიტერატურის სკოლის“ საზოგადოებრივი მოვლენებისადმი ვულგარულ-სოცოლოგიკური მიდგომის დაგმობის საკითხი. თავისთავად ეს ამბავი, რასაკვირველია, მისასალმებელი გახლდათ, მაგრამ ამაში მხოლოდ ნახევარსიმართლე თუ იყო. ხომ უდავოა, რომ მთლიანად ასეთი იყო საბჭოური სოცოლოგიური თუ ისტორიულ-ფილოსოფიური „მეცნიერება“, ვითომდაც ისტორიული მატერიალიზმი და ასეთად დარჩა იგი შესაბამისი სოციალური სისტემის არსებობის ბოლომდე.

მაგრამ თვით ქართველ ისტორიკოსთა მხრიდან არ ყოფილა არც ერთი შემთხვევა ისტორიულ მატერიალიზმზე თუნდაც ბროშურის დაწერისა.⁵⁴ ამ თემაზე ვერც სტატიებს წერდნენ. ასე გრძელდებოდა და გრძელდება დღესაც, საბჭოური სისტემის გადაშენება-გადაგების შემდეგ.

თანამედროვე ვითარებაში შეიმჩნევა, რომ ისტორიკოსთა ერთი ნაწილი, განსაკუთრებით ძველი თაობების წარმომადგენლები, ცდილობს „გულმხურვალე“ მარქსისტებად თუ მარქსისტ-ლენინელებად არ გამოჩნდნენ, თუმცა კი ოპერირებენ კატეგორიებით: „წარმოების წესი“, „საწარმოო ძალები“, „წარმოებითი ურთიერთობები“, „საკუთრების

53 იხ. გვ. 20.

54 რუს ისტორიკოსთა შორის მსგავსი მცდელობები პქონდათ ალექსანდრ ტიუმენევსა (1880-1959) და მიხაილ პოკროვსკის (1868-1932).

ფორმა/ფორმები", „სოციალურ-ეკონომიკური ფორმაცია“, „ზედნაშენი/ზედნაშენები“ და მისთ. მეორე ნაწილი სავსებით გაურბის ისტორიული მატერიალიზმის ტერმინოლოგიასაც კი, მხოლოდ ისე, რომ წარმოდგენა არა აქვს ამ სოციალურ თეორიაზე.

დიდად სამწუხაროდ, ვერ ვიტყვით, რომ დღევანდელი ქართველი ისტორიკოსები, ასევე არქეოლოგოსები და ეთნოგრაფოს-ეთნოლოგოსები დიდი წარმატებით იღვწოდნენ ძველი, უწინ ძალით თავსმოხვეული თეორიის ახლით ჩანაცვლების საქმეში. ამჯერად თავისუფლებამ თავისუფალი არჩევანის გაკეთების შესაძლებლობა მოგვცა. თუკი ამ მხრივ წარმატებები არა გვაქვს, მიზეზი სოციალურ-პოლიტიკურ გარემოში კი არა, თვითონ ჩვენში, ჰუმანიტარებშია საძებნი.

ილიას დამოკიდებულება (მიმართება) მარქსიზმისა და ნოე ჟორდანიასადმი

ილიამ სხვადასხვა აზროვნებით მიმართულებას შორის საკუთარი არჩევანი გააკეთა და აქედან გამომდინარე, სტრატეგიული გზა დასა-
ხა ჩვენი ქვეყნის მომავალი განვითარებისათვის. მის ახალგაზრდობაში
და შემდეგაც კარგა ხნის განმავლობაში ქართული საზოგადოებრივი
აზროვნებისათვის უცნობი რჩებოდა მარქსიზმი, მაგრამ როგორც კი
ამ იდეურ-პოლიტიკური მიმართულების სერიოზულობა აშკარა გახდა,
ჩვენმა დიდმა მოაზროვნემ იდეური სიტუაცია ამ თვალსაზრისითაც
საკმაოდ საფუძვლიანად გააცნობიერა.

დოკუმენტურად ილიას მიერ კარლ მარქსის მოძღვრების (ჯერ-
ჯერობით პოლიტიკური ეკონომიის) გაცნობა პირველად დასტურდება
ილიას 1882 წლის დეკემბრის სტატიაში „შინაური მიმოხილვა. ბ-ნ
მეისნერის პროექტი“. იგი დაწერილია კ. მარქსის „კაპიტალის“ პირ-
ველი ტომის (იგი რუსულად გამოქვეყნდა 1872 წელს) ცოდნით. აქ
გადმოცემულია ისეთი ეკონომიკური კატეგორიები, როგორიცაა: საქო-
ნელი, ღირებულება, ფული, ფასი, ვაჭრობა. ნახსენებია „ერთი გა-
მოჩენილი მეცნიერი“, „ზემოვე ხსენებული მეცნიერი“, კვლავ „ერთი
გამოჩენილი მეცნიერი“, თუმცა კარლ მარქსს, ალბათ, ცენზურული
მოსაზრების გამო, არ მოიხსენიებდა. შემდეგ, რუსულ ენაზე დაბეჭდვის
კვალდაკვალ (1885 და 1894 წლებში), ჩანს, იგი „კაპიტალის“ მომდევნო
ტომებსაც გაეცნო.

ერთი შეხედვით, თითქოს შეიძლება დავასკვნათ, რომ ილიამ
მარქსის სოციალური, კერძოდ ეკონომიკური, თეორიის შესახებ შე-
იტყო ამავე წლის „ივერიაში“ (იმხანად ჟურნალის სახით გამოდიოდა)
გიორგი ზდანოვიჩის (მაიაშვილის) დაბეჭდილი სტატიით „წერილი

ჩვენ საზოგადოებრივ მოღვაწეთა მიმართ", რომელშიც ლაპარაკია კ. მარქსის სოციალურ მოძღვრებაზე. მაგრამ დიდად საეჭვოა, რომ ასე მცირე ხნის განმავლობაში (გ. მაიაშვილის სტატიის გამოქვეყნებიდან) ილიას მოესწრო „კაპიტალის“ პირველი ტომის სერიოზულად ათვისება. ეს ვარაუდი მტკიცდება აგრეთვე პროფესორ ნოდარ ტაბიძის შემდეგი მოსაზრებითაც. 1877 წლის 26 მაისის „ივერიაში“ (მაშინაც ჟურნალის სახით გამოდიოდა) დასტამბულია სტატია „ვინ არიან ოსნი“, რომელიც, ჩანს, რედაქტორს – ილიას უთარგმნია რუსულ ჟურნალ „ზნანიეს“ ამავე წლის თებერვლის ნომერში მოთავსებული გამოკვლევებიდან (თავის მხრივ, იგი გადმობეჭდილი იყო წინა წლის ინგლისური სამეცნიერო ჟურნალიდან).⁵⁵ რუსული ჟურნალის ამავე ნომერში კი დაბეჭდილი გახლდათ („ნ. ი.“-ს ხელმოწერით) ვრცელი გამოკვლევა „მარქსის ეკონომიკური თეორია“. მართლაც, აბსოლუტურად დარწმუნებული უნდა ვიყოთ, რომ ილიას მახვილ თვალს (უფრო სწორად, ცნობისმოყვარეობას) არ გამორჩებოდა ეს სტატია და შესაბამისად, იგი მაღლევ დავიანტერესდებოდა მარქსის დასახელებული თხზულებითაც. მოგვიანებით, 1893 წელს, იგი წერდა: „დღეს თვითვეული ჩვენგანი ჰგრძნობს, რომ აქამომდე მივიწყებულს ეკონომიურს მხარეს ჩვენი ცხოვრებისას პირველი ადგილი უნდა დაეთმოს სხვა საზრუნავთა შორის; რომ ეკონომიური ცხოვრების მოედანზე უნდა ვეძიოთ ღონე ჩვენი გაძლიერებისა, ტანში გამართვისა და აქ უნდა გავისარჯნეთ და ვიამაგოთ“.⁵⁶

როცა ილიასა და ნოე ჟორდანიას შორის მწვავე კონფლიქტი მწიფდებოდა, ჩვენი დიდი წინაპარი შეეცადა, სპეციალურად გასცნობოდა (1899-1900 წლებში) კარლ მარქსისა და ფრიდრიხ ენგელსის მიერ შექმნილ ისტორიულ მატერიალიზმსაც. ცხადია, ასე მოკლე დროში ეს ვერ მოხერხდებოდა თვით ისეთი დიდად ნიჭიერი კაცის, როგორიც გახლდათ ილია, შემთხვევაშიც კი. მაგრამ მთავარია, რომ საკითხს იგი

55 ნოდარ ტაბიძე, „ილიას შემოქმედებითი ბიოგრაფიისათვის“, გაზ. „თბილისის უნივერსიტეტი“, 1987 წლის 28 ოქტომბერი.

56 ილია ჭავჭავაძე, „ჩვენი ქვეყნის ეკონომიური ცხოვრების საზრუნავი“, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტომი VII, თბ., 1956, გვ. 9.

ფართო თვალთახედვით და კრიტიკულად მიუდგა, რასაც ვერ ვხედავთ ოთხმოცდაათიანი წლების მესამედასელებში. ცნობილია, რომ 1890-იან წლებში დასავლეთ ევროპისა და რუსეთის საზოგადოებრივ აზროვნებაში დიდი კამათი იყო ატეხილი ისტორიული მატერიალიზმის თაობაზე. ასე რომ, ილია შეეცადა, ეს სოციოლოგიური თეორია არა მხოლოდ თვითონ კ. მარქსისა და ფრ. ენგელსის, არამედ გეორგი პლехანოვის, ედუარდ ბერნშტაინის, ანტონიო ლაბრიოლას, კარლ კაუცკის, თომას მასარიკის და სხვათა მეშვეობითაც გაეგო.

თუ რამდენად სერიოზული გახლდათ ილიასეული მიდგომა საკითხისადმი, ეს კარგად ჩანს მისი ამონაწერების მიხედვით, რომლებიც დაცულია ხელნაწერთა ინსტიტუტის ილიასეულ ფონდში (საარქივო საქმე №208-09). რამდენადაც შესაბამისი ამონარიდები თვითონ ილიას ხელით რუსულადაა გადმოწერილი, ამიტომაც ამ ენით ვისარგებლებთ.

«Маркс-Энгельс

«Русское Богатство»⁵⁷ №9 (12) 1899. По мнению Бернштейна, экономический материализм известен в двух различных формах. Первая эта та форма, которую первоначально придали экономическому материализму его родоначальники Маркс и Энгельс. Вторая — эта последняя, окончательная, другая форма, которая постепенно вырабатывалась путем различных дополнений, важнейшие из которых содержались в письмах Энгельса к Конраду Шмидту, опубликованных “Der S. Akademiker”, 1895, сентябрь (Есть русский перевод этих писем в журнале «Мир Божий», 1897/4, стр. 157)».

მეორე, მესამე, მეოთხე პუნქტებში ხაზგასმულია ჩვეულებრივი, ვიტყოდით მეტაფიზიკური დაპირისპირებულობა ერთი მხრივ ყოფიერებასა, წარმოების წესსა და მეორე მხრივ — საზოგადოებრივ ცნობიერებასა და საერთოდ, ზედნაშენებს შორის. კერძოდ, ეს ნაჩვენებია ედუარდ ბერნშტაინის მიხედვით.

მეხუთე პუნქტში აღნიშნულია: «Интересная аналогия между Марксом и Дарвином (см. Рус. Богатство, 1895, №12, стр. 158 и 159)».

57 რუსული ჟურნალი, გამოდიოდა 1876-1918 წლებში.

მეექვსე პუნქტში ფიგურირებს აზრი: «Маркс в тезисах статьи (!) о Фойербахе видит главный недостаток созерцательного (теоретического – И.Ч.) материализма в том, что он (материализм теоретический) рассматривает мир «лишь в форме объекта или в форме созерцания, а не в форме конкретной человеческой деятельности, не в форме практики, не субъективно (208, ფურცელი მე-3)».

7) «Фабричное законодательство, говорит Маркс (Капитал,⁵⁸ стр. 420) – это первое сознательное и целесообразное воздействие общества на самопроизвольные возникновения (!) формы процесса производства» (см. Бернштейн, пункт 3-ий, ფურცელი მე-3). Это и есть не экономический фактор (мое замечание – ილია ჭავჭავაძე)».

8) «Первым «не экономическим фактором» является политическая сила, которая по Марксу (Капитал, т. 1, 645) есть ничто иное, как «непосредственная сила, принадлежащая к неэкономической сфере (стр. 165).

В другом месте (Капитал, III, 645) Маркс вновь указывает, что политическая власть является не только «надстройкой» над экономикой, но и «экономическим деятелем», говоря: «особенная хозяйственная форма, в которой неоплаченный прибавочный труд извлекается из непосредственных производителей, определяет отношение господства и подчинения, как оно возникает непосредственно из самого производства и с своей стороны оказывает определяющее влияние на последних (208, ფურცელი – 3) (стр. 165)».

9) Энгельс по мнению Бернштейна говорит тоже самое. В письмах к Конраду Шмидту, говорит Бернштейн: Фридрих Энгельс прекрасно выяснил, – каким образом общественные учреждения, сами являясь продуктами экономического развития, в свою очередь делаются самостоятельными социальными силами, с своею собственною эволюцией, оказывают обратное влияние на экономическое развитие и могут то ускорить его, то тормозить, направлять по другому пути» (стр. 165) ფურცელი მე-3-4.

«Бельтов»⁵⁹, К вопросу о развитии монистического взгляда на историю, 1895 г.

58 იგულისხმება პირველი ტომი.

59 გ. ვ. პლехანოვის ფსევდონიმია.

2) «Всякая классовая борьба есть борьба политическая», говорит Маркс, как это указывает Бельтов (Плеханов) на стр. 168».

3) «Принимая, что психология приспособляется к экономии общества, Маркс тем самым признавал ее заметное значение» (Бельтов, 172)».

4) «Только в популярной речи можно говорить об экономии, как о первичной причине всех общественных явлений. Далекая от того, чтобы быть первичною причиною, она сама есть следствие, «функция» производительных сил» (Бельтов, 173 стр.). (А производительные силы вырастают из земли, падают с неба или саморождаются что-ли?) (შენიშნავს ილია. ამით სურს იმას გაუსვას ხაზი, რომ საწარმოო ძალები უბრალოდ ბუნების პროდუქტი კი არ არის, არამედ გონებისაც. ცხადია, თავის მხრივ უაზრობაა ეკონომიკიდან საწარმოო ძალების გამორიცხვა).

5) ილიას მიხედვით, «Экономия и психология общества, по мнению Бельтова (стр. 175), представляют две стороны одного и того же явления. В этом Бельтов расходится с Марксом, который полагает, что «экономия есть реальная основа, на которой возвышается идеологическая надстройка» (175 стр). Но отчего зависит экономия?» – კითხულობს ილია (იხ. აგრეთვე ზემოთ). მსგავსი აზროვნება, ვიტყვით: მეტაფიზიკური, ნამდვილად მიუღებელი გახლდათ ილიასათვის, რომელსაც მიაჩნდა, რომ „...ადამიანები განა მარტო მაყურებელნი არიან ცხოვრებისა, არამედ მომქმედნი პირნიცა. ცხოვრება არის თითონ ამ პირთა ქმნილება, ამ პირთა ნამოქმედარი და ჭირნახული“.⁶⁰

ბელტოვის (გ. პლესანოვის) მიხედვით, «У Маркса и Энгельса был идеал и очень определенный идеал: подчинение необходимости – свободе, слепых экономических сил – силе человеческого разума», მაგრამ ავტორის აზრს ილია უპირისპირებს წინას, «что в развитии человеческой мысли, точнее сказать в сочетании человеческих понятий и представлений есть свои особенные законы – этого насколько нам известно, не отрицал ни один из экономических материалистов» (196).

ილია განსაკუთრებით გახაზავს კ. მარქსის აზრს: «Необходимость установить общественный контроль над извне силой природы для ее

60 ილია ქავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. III, გვ. 259.

эксплуатации в больших размерах, для подчинения человеку посредством организованных человеческих усилий, играет самую решительную роль в истории промышленности» (Маркс, Капитал,⁶¹ 524-526 стр. немецкого издания) (Бельтов 131).

14) «Так как экономическое движение каждого общества имеет самобытный вид, вследствие самобытности условий, среди которых оно совершается, то не может быть никакой формулы прогресса, охватывающей прошедшее и предсказывающее будущее экономического движения всех обществ» (255).

ილიასეული ამონაწერი გახლავთ: «Представляет-ли капитализм роковую, неизбежную стадию, через которую должно пройти всякое человеческое общество? (на страницах от 250-257 Бельтов утверждает, что Маркс не признавал обязательности этой стадии)».

15) «...Если Россия будет продолжать идти путем, избранным ею после 1861 г., он потеряет один из самых удобных случаев, который когда либо исторический ход давал народу для минования всех перипетий капиталистического развития» (письмо Маркса к редактору журнала)⁶² (см. Бельтов, 255).

ილიას მოჰყავდა გუსტავ შმოლერის (1838-1917) აზრი: «Социальное расчленение на классы — этот важнейший в народно-хозяйственном и социально-политическом отношении факт — никогда не может быть объяснено с одной только хозяйственной точки зрения, а лишь при помощи психологии и в связи со всеми общественными феноменами...»

ზემოთ მოყვანილ მარქსისეულ აზრს „პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკის წინასიტყვაობიდან“ (რასაც ედუარდ ბერნშტაინიც (1850-1932) იმონებებს) უკანასკნელი, ილიას მიხედვით, «противопоставляет Марксу позднейшие возражения Энгельса, выраженные в двух письмах от 1890 и 1894 гг.» გვ. 209.

«Историческое событие, говорит Энгельс, представляет результат бесчисленных взаимноперекрещивающихся сил, равнодействующего беско-

61 ნაგულისხმევია I ტომი.

62 იგულისხმება «Отечественные записки», რომელიც გამოდიოდა 1868-84 წლებში.

нечного количества параллелограмов сил и на нее, в свою очередь, можно смотреть, как на продукт силы, действующей в целом без сознания и воли. Ибо, то, чего хочет один, встречает препятствие во всех других, а в результате получается нечто такое, чего никто не имел в виду... политическое, правовое, философское, религиозное, литературное, художественное и т.д. развитие основывается на экономическом, но все они реагируют друг на друга и на экономический фундамент». Вест. Европы.⁶³ Декабрь, 1899, стр. 637.

Нам (т. е. Марксу и Энгельсу) нужно было, говорит дальше Энгельс: в ответ противникам подчеркнуть отрицаемые ими главный принцип (экономическую сторону), и не всегда имели мы время, место и случай отдать должное остальным взаимодействующим факторам» стр. 4, стр. 34.

ილიას მოჰყავს ბერნშტაინის შემდეგი აზრი: «Достигнутая ныне ступень экономического развития предоставляет идеологическим, и в особенности этическим факторам гораздо больше свободы для самостоятельных действий, чем какая либо из прежних... Таким образом господство железной необходимости в истории ограничивается» (стр. 163).

ილიას მიხედვით, აღნიშნულს „რუსსკოე ბოგატსტვოში“ მოთავსებული სტატიის ავტორი უმატებს: «Все его (сказанные Бернштейном) мысли далеко все ...новые для русской читательской публики». ცხადია, ეს კიდევ უფრო მეტად ითქმის ქართველ მკითხველთა, მათ შორის ეს-დეკების შესახებ.

ამჯერადაც კვლავ გამოვრებულია ე. ბერნშტაინის აზრი, თვითონ ენგელსზე დაყრდნობით, სახელმწიფოს დიდი როლზე ეკონომიკისათვის განვითარების მიმართულების მიცემაში.

ილია ამასთანავე მიუთითებს, რომ 1885 წელს „რუსსკოე ბოგატსტვოში“ დაბეჭდილ იქნა ნიკოლსკის სტატია სათაურით: „მანინც რა არის ისტორიული აუცილებლობა“? «Автор ее подобно Бернштейну указывает, что прямопропорционально росту понимания связи экономических явлений (!) растет и способность общества направлять экономическое развитие».

6) «Затем Бернштейн переходит к критике учения Маркса, построенного на классовой борьбе и концентрации капиталов».

63 ე. «Вестник Европы» გამოიცემოდა 1866-1918 წლებში.

7) (Бернштейн приводит) примеры и статистические цифры, доказывающие, что концентрация капиталов далеко не оправдывается современностью (см. 641).

На основании этих цифр Бернштейн говорит: «после чего не может подлежать никакому сомнению, что во всей Западной Европе, как впрочем и в восточных штатах С. Америк. — Союза, повсюду мелкое хозяйство развивается, крупное делает шаг назад» (стр. 654) (იქვე).

კონსპექტში აღნიშნულია ბერნშტაინის კრიტიკული დამოკიდებულება ცარლიზმის (მუშების) მიერ ხელისუფლების აღებისადმი.

დაბოლოს, ილიას შეხედულებით, «Бернштейн, нападая на важнейшие положения учения Маркса-Энгельса, в заключении отказывается и от их мировоззрения-материализма: «Я, говорит он, действительно не ставлю победу социализма в зависимости от внутренней экономической зависимости». Напротив того, я не считаю нужным давать ему чисто материальное обоснование (178). «Я не могу подписаться под положением: «Рабочему классу не приходится осуществлять никаких идеалов, - напротив, я вижу в нем (в этом положении) плод самообмана» (187 Бернштейн, стр. 654, Русск. Богатство) (209, 35)».

კონსპექტში კვლავ გამეორებულია ბერნშტაინის წიგნზე („ისტორიული მატერიალიზმის შესახებ“) გამოთქმული აზრები.

ჟურნალი „რუსსკოე ბოგატსტვო“, 1899 წ. დეკემბერი: (9, стр. 150) «говорится, что в последнее время теория «Экономического материализма» все более и более отстает от своей первоначальной, резко выраженной формы». ამის დასადასტურებლად მოყვანილია ამავე ჟურნალის იმავე წელს გამოქვეყნებული სტატიის „ბაზისი და ზედნაშენის“ ერთი ადგილი: «Характерно, что новейшие теоретики экономического материализма, развивая свои взгляды, особенно подчеркивают именно историческую необходимость и важность надстроек и «идеологии»...иногда надстройка берет верх, оказывается сильнее экономики» (стр. 150) 209, 36, 37.

ამ თვალსაზრისით ილიას მოჰყავს თვით ბერნშტაინის აზრი: «исторический материализм вовсе не отрицает самостоятельного движения политических и экономических сил...» (209, 37).

ისტორიული მატერიალიზმის გაგების ინტერპრეტაციაში წარმოქმნილ ამგვარ ჩიხს, ჩანს, ილიას მიხედვით სრულიადაც ვერ ნათელყოფს მის მიერვე მოხმობილი იტალიელი მარქსისტის ანტონიო ლაბრიოლას (1843-1901) აზრი: «Мораль, искусство, религия, знание (ე. ი. მეცნიერება – გ. ყ.) являются след., только продуктами экономических условий, они – только внешнее проявление этих условий. Дилетанты с удовольствием подхватывают такие грубые заявления...» Только страсть к парадоксам неразрывно связывается с слепым усердием узких приверженцев внушать тот ложный взгляд, будто материалистическое понимание истории стремится обнаружить только экономический момент, а все остальное отбрасывает как ненужный хлеб».

ალარ შევეხებით ილიას მიერ მოყვანილ პეტრე სტრუვეს (1870-1944), ვიკტორ ჩერნოვის (1873-1952) (ესერთა პარტიის ერთ-ერთი ლიდერის) და ჟან ჟორესის (1859-1914) შეხედულებებს ისტორიული მატერიალიზმის შესახებ. ასევე გამოვტოვეთ ილიას აზრები, რაც მარქსის პოლიტიკურ-ეკონომიკურ შეხედულებებს ეხება.

დავძენთ, რომ ილიასეული მიდგომა მარქსიზმისადმი (კერძოდ, პოლიტიკური ეკონომიისა და ისტორიული მატერიალიზმისადმი) საფუძვლიანად განსხვავდება არა მხოლოდ ქართველი ესდეკი „თეორეტიკოს-იდეოლოგოსებისაგან“, რომელთა „მთავარ ფალავანთან“ – ნოე ჟორდანიასთან მას ცხარე პოლემიკა ჰქონდა, არამედ საბჭოური ეპოქის შესაბამისი სფეროების წარმომადგენლებისაგანაც.

რაც შეეხება თვით პოლემიკას ნოე ჟორდანიასთან, იგი გადმოცემულია ილიას ოთხ წერილში. პირველის მიხედვით, იგი შეეცადა „შეძლებისამებრ“, მარქსიზმის ცოდნის საფუძველზე, გაეკრიტიკებინა ოპონენტი: „მე-კი რის ღონე და შეძლებაც მქონდა, მარტო იმას მოვკიდე ხელი და მეტს ალარ შევეჭიდე“.⁶⁴ ილია იმედს იტოვებდა, რომ „...ვინ იცის, იქნებ ოდესმე გამოჩნდეს ვინმე და ბ-ნს ჟორდანიას ყველაფერი წინ გადმოულაგოს მისდა სასახელოდ (!) და ჩვენის მწერლობის შესარცხვენად“.⁶⁵

64 ილია ჭავჭავაძე, „უმეცრობის ფართი-ფურთი“, თსკ, ტ. 6, გვ. 258.

65 იქვე, გვ. 243, იხ. აგრეთვე, გვ. 244, 258.

ამ პოლემიკური წერილებიდან მოვიტანთ ზოგიერთ შტრიხს ჩვენი დიდი წინაპრის მიერ ნოე ჟორდანიას დასახასიათებლად. უკანასკნელის აზროვნების ზოგადი დახასიათება ასეა წარმოდგენილი: „აბა რამდენი უწერია და ერთი ამისთანა (ცოცხალი – გ. ყ.) სიტყვა მაგალითად მიჩვენეთ. მისი საუბარი ერთი რაღაც უგემურად კევის ლეჭვაა. საკუთარი აზრი არაფერში არ აბადია: რაც სხვისაგან თუთიყუშით არ გაუზეპირებია, ისიც ღმერთმა იცის როგორ, და რაც მის საკუთარ ჭკუაზე მივარდნილა, იქ ყველგან ფეხი მოსხლეტია და სრული არარაობა გამოუჩენია“.⁶⁶

საკუთრივ ნოე ჟორდანიას მარქსისტობაზე ილია აღნიშნავდა: „ცა ქუდად არ მიაჩნია, დედამინა ქალამნად, აქაო და ხუთი-ექვსი ფრაზა რუსულ მარქსიზმისა უსწავლია, ისიც იმისთანა მარქსისტებისაგან, რომელთანებზე თითონ მარქსმა სთქვა: რაც გინდათ დამარქვით, ოღონდ მარქსისტობას-კი ნუ დამწამებთო. ასე იუარა მარქსმა იმისთანა მარქსისტები, როგორიც დღეს ჩვენში ბ-ნი ნოე ჟორდანიას და მისნი წილადობილნი“.⁶⁷ „ბ-ნი ნოე ჟორდანია, მარქსისტი კი არა, პამპულაა მარქსისა, ჟღარუნებით მორთულ კაბაში“.⁶⁸

ილია ოპონენტს ამხელს „ფინანსებისა“ და „კრედიტის“ ერთმანეთისგან განურჩევლობაში და დაასკვნის: „კაცი რომ თავმონონებით მარქსისტობდეს და არ გაეგებოდეს-კი „ფინანსები“ რა ხილია, იგი სასაცილო, მასხარაა და არა მარქსისტი“.⁶⁹ „კაპიტალის“ თაობაზე ილია შენიშნავს: „განა იგი „კაპიტალი“, რომლის ახსნასაც სახელოვანმა მარქსმა სამი ტომი თხზულება მოანდომა, და ეს საყველამუროდ ხსენებული „კაპიტალი“ ერთი დი იგივეა?⁷⁰ და ამას ურთავს სათანადო განმარტებას: „აი თუ არ დაგიშლიათ, რას ნიშნავს სიტყვა „კაპიტალი“ მეცნიერულად: „კაპიტალი მდგომარეობს წარმოებაში და წარმოება კაპიტალში და აი ამიტომაც დღევანდელი წარმოება კაპიტალისტური

66 დასახ. სტატია, გვ. 258.

67 იქვე.

68 „ქარაფუტობა, ორთავიანობა და ორპირობა უმეცრისა“, იქვე, გვ. 274.

69 იქვე, გვ. 273.

70 იქვე, გვ. 266.

წარმოებაა და ზედნაშენი (!) წყობილება კაპიტალისტური წყობილებაა”.⁷¹ ასევე ითქმის „ფულის“, „ბურჟუას“, „ბურჟუაზიის“, „კასტის“, „კასტური წყობილების“ (რომელიც ნოე ჟორდანიას კახეთში აღმოუჩენია!), „ხალხის“, „ერის“ შესახებ. დასასრულს, „ჩვენებური ბანკი და იგი დაწესებულება, რომელიც განაგებს სახელმწიფო შესავალ-გასავალს, ისე შორს არიან ერთმანეთზე, როგორც უმეცარი ჟორდანია და მეცნიერი მარქსი”.⁷² ილიას მიხედვით, მას სჩვევიაო ურთიერთსაწინააღმდეგო მოსაზრებათა გამოთქმა („ნაჯეგ-უკუჯეგობანი“).

ყოველივე ამის შემდეგ ილია ჟორდანიას შესახებ სარკასტულად დაასკენიდა: „ჩვენი უებრო მარქსისტი“, „გერმანიაში გაბრძნობილი“, „სუტ-მეცნიერი“, „ჩვენი გერმანელი ბრძენი“, „კვალის“ სახელოვანი მარქსისტი“, „ეს ჩვენი ტყუილი მარქსისტი“, „უმეცარი მარქსისტი“, „ჩვენი ძალადმარქსისტი“. ილიას მიხედვით, „კარგად გამოჩნდა, თუ რა უკეთებია ბ-ნ ჟორდანიას გერმანიაში, რა ბრმად უწელია იქ”.⁷³

ილიამ მშვენიერად უწყოდა ნოე ჟორდანიას „ამქრის“ შესახებაც,⁷⁴ რომ „არის ჩვენში ერთი სახის ჯგუფი, რომელსაც ბ-ნი ჟორდანია დიდ მეცნიერად მიაჩნია”.⁷⁵ სამწუხაროდ, ეს ჯგუფი საკმაოდ მრავალ-რიცხოვანი იყო და ილია მოცემულ შემთხვევაშიც უძლური იყო, მათთვის ჭეშმარიტება შეესმინა.

ვიტყვიტ კიდევ ერთი გარემოების შესახებაც. „უმეცრობის ფართი-ფურთში“ ვკითხულობთ: „ვიდრე ბ-ნი ჟორდანია გვიგალობდა ეგრეთწოდებულ ერფურტის პროგრამიდან გაზეპირებულს ხუთ-ექვს სტრიქონს, მე არა მენალელებოდა-რა, რადგანაც ვიცოდი, ქარის მობერილს ქარივე წაიღებდა”.⁷⁶ გერმანიის სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ერფურტის ყრილობაზე (1891 წელს) მიღებულ პროგრამას ილია ასე განმარტავდა: „ეს ის პროგრამაა, რომელიც მითამდა სახელოვანის მარქსის მოძღვრებაზეა აგებული და რომელსაც ერთს

71 იქვე.

72 დასახ. წიგნი, გვ. 268.

73 იქვე, გვ. 271.

74 იქვე, გვ. 253, აგრეთვე გვ. 260.

75 იქვე, გვ. 263.

76 იქვე, გვ. 259.

დროს გერმანიაში ცოტად თუ ბევრად ავალა ჰქონდა და ეხლა-კი თავის დრო მოჰყმა და თავის ბატონს ჩაჰპარდა".⁷⁷ ყრილობიდან ცხრა წლის გასვლის შემდეგ ჩვენს დიდ წინაპარს სწორად შეუმჩნევია, რომ მიღებული პროგრამა-მაქსიმუმიდან არაფერი არ გაკეთებულა (სხვათა შორის, პროგრამის შემდგენელთ არ გაუთვალისწინებიათ ფ. ენგელსის შენიშვნებიც კი და იგი მოგვიანებით გამოაქვეყნეს). როგორც ვხედავთ, ცნობილი გერმანელი მეცნიერის მიმართ კვლავ ნახმარია ეპითეტი „სახელოვანი“ (სიტყვა „მითანდა“ პროგრამას მიეყენება), რომელიც პოლემიკისას მეორდება.

ავადსახსენებელი დიმიტრი ჯაშის მიხედვითაც, „ილია დიდ შეფასებას აძლევდა კარლ მარქსის შრომებს ეკონომიკის, ფინანსების დარგში და „კაპიტალს“ უწოდებდა დიდი ნიჭით, დიდი ერუდიციით შექმნილ შრომას".⁷⁸ მთხრობელი, ცხადია, ამას მოისმენდა 1907 წლის ზაფხულში, როდესაც იგი აგენტად („ოხრანკა“-ჟანდარმერიისა და ქართველი ესდეკების (მემარცხენე) მხრიდან), მოურავის სახით, იყო ჩანერგილი ოლლა გურამიშვილისა და ილიას საგურამოს მამულში.

დაბოლოს, დავძენთ, რომ მარქსიზმისადმი მსგავსი მიდგომა სერიოზული და მაღალინტელექტუალური გახლდათ, რაც, ვიმეორებთ, დიდად განსხვავდებოდა ქართველი ესდეკების შესაბამისი პოზიციისაგან. მარქსიზმის ასეთი აღქმა-გაგება, ვიტყვოდით, ლიბერალური იყო,

77 იქვე.

78 დარია ჯაში, მოგონებანი და დოკუმენტები ილია ჭავჭავაძის შესახებ 1907 წელში, შედგენილი 1963-1965 წლებში, ხელნაწერი, გვ. 69. დასახელებული ოდიოზური პირის გადმოცემით, ილია უკმაყოფილებას გამოთქვამდაო მარქსზე მხოლოდ იმ აზრით, რომ იგი არ გამოხატავდა საქართველოს ინტერესებს რუსეთ-თურქეთის ომის დროს, 1877-1878 წლებში. როდესაც რუსეთის არმია ქართულ მიწებს (ბათუმს, ახალციხეს (?)), არდაგანს და ჭოროხის ხეობას) ათავისუფლებდა, იგი ამ ტერიტორიების განთავისუფლებას რუსეთის არმიისაგან თურქეთის შევინროებად თვლიდაო. ასეთ დიდად განსწავლულ პიროვნებას კი შეუძლებელია არ სცოდნოდა ჩვენი ერის ისტორია და კულტურაო, მით უმეტეს, რომ ფრიდრიხ დიდმა იცოდა საქართველოს წარსული და დიდ შეფასებას აძლევდა მეფე ერეკლე მეორეს და მის მხედრულ ნიჭსო და საქართველოსა და რუსეთის ხელშეკრულებაში (1783 წლისა), რომელსაც ევროპა იცნობდა, ხაზგასმული იყო რუსეთის მიერ ზემო-ქართლის, ე. ი. ჭოროხის ხეობის განთავისუფლების ვალდებულებათ. იქვე.

რაც ჭირივით ეჯავრებოდათ ვ. ი. ლენინსა და ი. ბ. სტალინს და თუ იგი უფრო ფართოდ გავრცელდებოდა, მაშინ გამოირიცხებოდა ის უარყოფითი როლი, რაც ამ მოძღვრების სახელით შეასრულეს ქართველმა ესდეკებმა („მენშევიკებმა“ და მით უფრო „ბოლშევიკებმა“). მაგრამ, დიდად საუბედუროდ, თუ იმდროინდელი მსოფლიოს, რუსეთის იმპერიისა და საქართველოს ისტორიულ სიტუაციას გავითვალისწინებთ, ესეც კანონზომიერი იყო.

ამრიგად, როგორც დავინახეთ, ილია ბევრ ქართველ ესდეკზე, მათ შორის ნოე ჟორდანიაზე, უკეთ იცნობდა მარქსიზმს, სახელდობრ, ისტორიულ მატერიალიზმს. მაგრამ თუ იგი ამ მოძღვრებას მთლიანობაში არ იზიარებდა, ეს აიხსნება არა საქართველოში კაპიტალიზმის განუვითარებლობით⁷⁹, არამედ ჩვენი ქვეყნის დამონებულიობით (ეროვნული), რაც გამოირიცხავდა კლასობრივი ბრძოლის პროპაგანდა-აგიტაციას.

79 მაგალითისათვის, ლევან გორგილაძე წერდა: „კაპიტალიზმის განუვითარებლობა იყო, რომ ილია და სხვები კლასთა ბრძოლას საქართველოს პირობებისათვის შეუფერებლად თვლიდნენ“; „ილია ჭავჭავაძე ეკუთვნოდა შეცდომაში კეთილსინდისიერად ჩაყარდნილ მონინავე ქართველი ინტელიგენციის იმ ნაწილს, რომელსაც გულწრფელად სჯეროდა, რომ ქართველ ხალხს განურჩევლად წოდებისა, პირველყოელისა, უნდა ებრძოლა ნაციონალური თანასწორუფლებიანობის მოპოვებისათვის“. იხ. ავტორის „მარქსიზმის ისტორიისათვის საქართველოში“, თბ., 1956, გვ. 100, 103.

იოსებ სტალინისა და ვლადიმერ ლენინის მიერ ისტორიული მატერიალიზმის პროფანაცია-გაეულგარულების მაგალითები

„დიდი ადამიანებისაგან მიღებული იდეები
ჩიავდება საცოდავი ადამიანების ხელში“.

კონსტანტინე გამსახურდია.

როგორც უკვე ვწერდით, იოსებ ჯუგაშვილი (სტალინი) მარ-ქსისტულ ფილოსოფიას, სახელდობრ, ისტორიულ მატერიალიზმს, შედარებით ვრცლად შეეხო „ანარქიზმსა თუ სოციალიზმში?“ (1906-07). მისი ღრმა რწმენით, „დღევანდელი საზოგადოებრივი ცხოვრების დედაბოძი კლასთა ბრძოლაა“.⁸⁰ ცხადია, ასევე წარმოუდგებოდა მას თანადროული საქართველოს ვითარებაც.

თურმე პირველყოფილი კომუნისტური წარმოების წესის პი-რობებში მოსახლეობა „პირველყოფილი (!) მონადირეობით ირჩენდა თავს“.⁸¹ მაგრამ ელემენტარული ჭეშმარიტება გახლავთ, რომ მაშინ არსებობდა შემგროვებლობაც, თევზჭერაც და მეტიც, ნეოლითიდან მოკიდებული – მიწათმოქმედებაც და მეცხოველეობაც.

გვაროვნულ წესწყობილებას თავდაპირველად მატრიარქატის ფორმა ჰქონდა. მაგრამ ამის საწინააღმდეგოდ ავტორი წერდა: „დადგა დრო, როცა პირველყოფილი კომუნიზმი მატრიარქატით შეიცვალა“,⁸² რაც სრული აბსურდია. ასევე დიდად არასწორია მსჯელობა, რომ პატრიარქატის დროს უმთავრესად მეჯოგეობით ცხოვრობდნენ.

ავტორის მიხედვით, „შემდეგ პატრიარქატი მონათმფლობელური წყობილებით შეიცვალა – მაშინ ადამიანები უფრო განვითარებული

80 ი. ბ. სტალინი, თხზულებანი, ტ. I, გვ. 17.

81 იქვე, გვ. 292.

82 იქვე.

მინათმოქმედებით ირჩენდნენ თავს“.⁸³ რასაკვირველია, მონობის წარმოების წესის საფუძვლად გახდომა ბევრად უფრო განვითარებულ ეკონომიკურ სიტუაციას ეფუძნებოდა. ჩვენ უკვე დავინახეთ, რომ ამის თაობაზე ნოე რამიშვილისა და ნოე ჟორდანიას თვალსაზრისი სულ სხვანაირი, ბევრად უფრო ადეკვატური იყო. მათი შეხედულებით, მონათმფლობელობა ანტიკური ქვეყნების, საბერძნეთისა და რომისათვის გახდა დამახასიათებელი, აღმოსავლეთში კი სხვაგვარი სოციალური ვითარება სუფევდა.

ი. ჯუგაშვილის შეხედულებით, „დადგა დრო, დრო ინდივიდუალური წარმოებისა, როცა კერძო საკუთრებამ თავიდან ბოლომდე მოიცვა ადამიანების გრძნობა-გონება“.⁸⁴ მაგრამ მინაზე კერძო საკუთრების გაბატონებასთან დაკავშირებით საქმე სხვაგვარად გახლდათ.

შემდგომო „მონათმფლობელურ წყობილებას მოჰყვა ბატონყმობა და ყოველივე (!) ამას – ბურჟუაზიული წყობილება“.⁸⁵ რა თქმა უნდა, ამ შემთხვევაში ტერმინ „ბატონყმობის“ ხმარება არაზუსტია და ისტორიულ ვითარებას უფრო ზუსტად „ფეოდალიზმი“ ასახავს. ამგვარი სოციალური ცვალებადობა უმთავრესად დასავლეთ ევროპაში გვექონდა, აღმოსავლეთში, აზიაში კი კვლავ სპეციფიკური წარმოების წესი, ეკონომიკურ-საზოგადოებრივი ფორმაცია განაგრძობდა არსებობას.

ვინც ოდნავ მაინც სერიოზულად ჩახედულია საკითხის არსში, ზემოთ აღნიშნულ ისტორიულ თანამიმდევრობაში, იოსებ ჯუგაშვილისეულ „გენერალიზაცია-განზოგადებაში“ („ასეთი იყო საერთოდ საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარება“⁸⁶) უზარმაზარ უაზრობას შეამჩნევს. აქ თავს იჩენს თვალსაზრისი, რომელიც შემდგომ, საბჭოთა მეცნიერებაში, საზოგადოების (კაცობრიობის) ერთიანი განვითარების კანონზომიერებად ჩათვალეს. თავის მხრივ, მსგავსი შეხედულება თითქოს დიალექტიკას ეფუძნებოდა.

მაგრამ მსოფლიო-ისტორიული პროცესის დიალექტიკური განვითარება უდიდესმა დიალექტიკოსმა ჰეგელმა (1770-1831) თავის

83 იქვე.

84 გვ. 317.

85 იქვე.

86 იქვე, გვ. 293.

„ისტორიის ფილოსოფიაში“ სულ სხვანაირად წარმოდგინა. მისი აზრით, თავისუფლების იდეის პროგრესი ხორციელდებოდა არა მრავალ ცალკეულ ხალხში, არამედ მთლიანად მსოფლიო ისტორიაში, პროგრესის ცენტრების გადანაცვლების გზით. თუ ისტორიის უფრო მაღალ, სახელმწიფოებრიობის ფაზას თავდაპირველად აღმოსავლეთის ქვეყნები განასახიერებდნენ, შემდგომში ცენტრმა ანტიკურ ქვეყნებში – საბერძნეთსა და რომში გადაინაცვლა.⁸⁷ იგივენაირი ისტორიული მსვლელობა დაინახეს მარქსიზმის ფუძემდებლებმაც, ოლონდ, ცხადია, ახალ, ისტორიის მატერიალისტური გაგების საფუძველზე.

იოსებ ჯუგაშვილისათვის (სტალინისათვის) ეს საკითხი, როგორც ვხედავთ, გაუგებარი დარჩა და თავისი გაუგებრობით შეცდომაში შეიყვანა უამრავი ფილოსოფოსი, ისტორიკოსი, პოლიტიკონომისტი და მისთანანი, რაც დღემდე გრძელდება.

მსგავსი წარმოდგენები გამოვრდა იოსებ სტალინის ნარკვევში „დიალექტიკური და ისტორიული მატერიალიზმის შესახებ“, რომელიც 1938 წელს გამოქვეყნდა საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ისტორიის „მოკლე კურსში“ ჩართული ფილოსოფიური ნაწილის სახით და რომელმაც დიდი როლი ითამაშა საბჭოთა საზოგადოების „ფილოსოფიურ, სოციოლოგიურ და საისტორიო გათვითცნობიერებაში“.⁸⁸

ნარკვევში ლაპარაკია „საზოგადოების მატერიალური ცხოვრების პირობებზე“, რომლებიც საბოლოო ანგარიშით განსაზღვრავს საზოგადოების ფიზიონომიას, მის იდეებს, შეხედულებებს, პოლიტიკურ დანესებულებებს და ა. შ.⁸⁹ აქვე დაკონკრეტებულია შესაბამისი კატეგორიის შინაარსი: „უეჭველია, რომ „საზოგადოების მატერიალური ცხოვრების პირობების“ ცნებაში შედის, უწინარეს ყოვლისა, საზოგადოების გარემომცველი ბუნება, გეოგრაფიული გარემო, რომელიც

87 ამას ხვდებოდნენ ძველად, ანტიკურ ხანაში, არისტოტელე (384-322) და ახალ დროში – შარლ ლუი მონტესკიე (1689-1755).

88 ი. სტალინის კარგი მცოდნე ინგლისელი ისტორიკოსი საიმონ მონტეფიორე აღნიშნავს მის ნიჭს, „რჩეული იდეები და აზრები გადაეთარგმნა უბრალო ადამიანების გულის შემძვრელ ფრაზებად“. «Сталин. Двор красного монарха», М., 2005, გვ. 384. თუმცა საკითხავია, რა მცნირეული, ფილოსოფიური მნიშვნელობა ჰქონდა ამგვარ პრიმიტივიზმს.

89 მოკლე კურსი, თბ., 1952, გვ. 143.

წარმოადგენს საზოგადოების მატერიალური ცხოვრების ერთ-ერთ აუცილებელ და მუდმივ პირობას, და, რა თქმა უნდა, გავლენას ახდენს საზოგადოების განვითარებაზე“.⁹⁰ მასში ასევე იგულისხმება „მოსახლეობის ზრდა, მოსახლეობის ესა თუ ის სიმჭიდროვე“, აგრეთვე შედის „საზოგადოების მატერიალური ცხოვრების პირობათა ცნებაში“, ⁹¹ რამეთუ „აღამიანთა გარკვეული მინიმუმის არსებობის გარეშე შეუძლებელია საზოგადოების რაიმე მატერიალური ცხოვრება“.⁹²

იოსებ ჯუგაშვილის (სტალინის) შეხედულებით, საზოგადოების სტრუქტურის გაგებაში დასახელებული სამი ფაქტორი (პირობა) ნაკლებად გვეხმარება. საზოგადოების მატერიალური ცხოვრების პირობათა სისტემაში მთავარი წარმოების წესიაო. მაგრამ ჩვენ უკვე დავინახეთ, რომ ავტორს ეს სამი პირობა ჯერ ერთმანეთთან მჭიდრო კავშირში წარმოედგინა. ამჯერად კი აღმოჩნდა, რომ მხოლოდ და მხოლოდ წარმოების წესი ყოფილა გადამწყვეტი ფაქტორი. რასაკვირველია, მარქსისტული სოციოლოგიის – ისტორიული მატერიალიზმის მიხედვით წარმოების წესის მნიშვნელობა ცხადზე უცხადესია, მაგრამ მისი გაგება ოდენ ორი მხარის (საწარმოო ძალები და წარმოებითი ურთიერთობები) შემადგენლობით, საზოგადოების შესაბამისი გეოგრაფიული გარემოს, ხალხთმოსახლეობის (საერთო რაოდენობა, მოსახლეობის სიმჭიდროვე) გარეშე ფრიად ნაკლებად შეიძლება.

განა კონკრეტული საზოგადოების საწარმოო ძალების მდგომარეობის გაგება შესაძლებელია გეოგრაფიული გარემოს მომენტების – მიწის (ნიადაგების), ტყეების, წყლების, მიწის ნიაღისეული სიმდიდრეების გარეშე? თვითონ ავტორიც ხომ მიწას წარმოების საშუალებად თვლიდა.⁹³ ამასვე ვიტყვით დემოგრაფიულ ფაქტორზეც.

სტალინის ნარკვევში სავსებით დავინწყებულია ცალკეული საზოგადოების ისტორიული გარემოცვის საკითხი, რაც აგრეთვე მნიშვნელოვან როლს თამაშობს ამა თუ იმ კონკრეტული საზოგადოების ისტორიულ პროცესში (წინსვლასა თუ უკუხვლასში).

90 იქვე.

91 იქვე.

92 იქვე.

93 მოკლე კურსი, გვ. 149.

„ბელადის“ მიხედვით, „მაშასადამე, ისტორიული მეცნიერების უპირველეს ამოცანას წარმოადგენს წარმოების კანონების, საწარმოო ძალთა და წარმოებით ურთიერთობათა განვითარების კანონების შესწავლა და ახსნა“.⁹⁴ მაგრამ ესენი ხომ პოლიტიკური ეკონომიის საგნის შინაარსშიც იგულისხმება? მაშ რა განსხვავებულობაა ამ თვალსაზრისით ისტორიოგრაფიასა (საისტორიო მეცნიერებასა) და პოლიტიკურ ეკონომიას შორის? თვით მატერიალური წარმოების ისტორია სტალინის ნარკვევებში ამგვარადაა წარმოდგენილი: „წარმოების ერთ-ერთი თავისებურება მდგომარეობს იმაში, რომ იგი არასდროს არ იყინება ხანგრძლივი პერიოდით ერთ წერტილზე და ყოველთვის იმყოფება ცვლილებისა და განვითარების მდგომარეობაში“.⁹⁵ წარმოების მეორე თავისებურება ის არის, რომ „მისი ცვლილებები და განვითარება იწყება ყოველთვის საწარმოო ძალთა ცვლილებებიდან და განვითარებიდან, უწინარეს ყოვლისა – წარმოების იარაღების ცვლილებებიდან და განვითარებიდან“.⁹⁶ ხოლო ეს ყველაფერი ხდება წინამავალი საზოგადოების წიაღში („მესამე თავისებურება“).

მაგრამ ასეთი უაღრესად დილექტანტური წარმოდგენის მიღმა ისტორიული სინამდვილე ბევრად უფრო რთულ სურათს გვიჩვენებს. არსებობდა უზარმაზარი უთანაბრო განვითარება, ბევრგან საწარმოო ძალების სტაგნაცია და რეგრესიც კი. სხვათა შორის, ამ გარემოებას ამჩნევდა თვითონ ვ. ლენინიც კი, რომელიც წერდა: „...მსოფლიო ისტორიის წარმოდგენა ისე, რომ იგი მოიმართება წინ მშვიდად და წესიერად, არ აკეთებს ზოგჯერ უზარმაზარ ნახტომებს უკან, არადიალექტიკურია, არამეცნიერულია და თეორიულად უმართებულო“.⁹⁷ ამ დებულების გაგება კი იოსებ სტალინის „თავისებურებათა“ ფონზე გაუგებარია. თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ საკითხის არსს ვერც ვ. ი. ლენინი სწვდებოდა.

იოსებ სტალინის „შედეგში“ წარმოდგენილია: „აი სქემატური სურათი საწარმოო ძალთა განვითარებისა ძველი (?!) დროიდან ჩვენ დრომდე“, „ქვის უხეში (!) იარაღებიდან მშვილდ-ისარზე გადასვლა (?!)

94 იქვე, გვ. 148.

95 იქვე, გვ. 146.

96 იქვე, გვ. 148.

97 ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, IV გამ., ტ. 22, გვ. 392.

და ამასთან დაკავშირებით მონადირული ცხოველებიდან ცხოველთა მოშინაურებაზე და პირველყოფილ მეჯოგეობაზე გადასვლა (?!); ქვის იარაღებიდან ლითონის იარაღებზე (რკინის ნაჯახი, რკინის სახნისიანი კავი და სხვ.) გადასვლა და, ამის შესაბამისად, მცენარეთა მოყვანასა და მიწათმოქმედებაზე გადასვლა; მასალათა დასამუშავებელი ლითონის იარაღების შემდგომი გაუმჯობესება, სამჭედლო საბერველზე გადასვლა, თიხის ჭურჭლის წარმოებაზე (?!) გადასვლა და, ამის შესაბამისად, ხელოსნობის (!) განვითარება, ხელოსნობის გამოყოფა მიწათმოქმედებისაგან, დამოუკიდებელი ხელოსნური და შემდეგ მანუფაქტურული წარმოების განვითარება; წარმოების ხელოსნური იარაღებიდან მანქანაზე გადასვლა და ხელოსნურ-მანუფაქტურული (?!) წარმოების გადაქცევა სამანქანო მრეწველობად; მანქანათა სისტემაზე გადასვლა და თანამედროვე მსხვილი მაშინიზებული მრეწველობის გაჩენა, – ასეთია ზოგადი, მეტად არასრული, სურათი საზოგადოების საწარმო ძალთა განვითარებისა კაცობრიობის ისტორიის მანძილზე”.⁹⁸

ამგვარ აბდაუბდაზე დაწვრილებითი კომენტარების გაკეთება უაზრობად გვეჩვენება. ნუთუ აღარ მოვიდა დრო, რომ „იოსებ სტალინის პიპნოზისგან“ (საბჭოთა ისტორიკოს სერგეი უტჩინკოს სიტყვებით) გათავისუფლებული მკითხველები საკითხს სათანადო ცოდნა-განათლებით მიუდგნენ?

მონათმფლობელური (თითქოსდა უნივერსალური ხასიათის) საზოგადოების ეკონომიკა თითქოს ეფუძნებოდა მეჯოგეობას, მიწათმოქმედებას, ხელოსნობას, შრომის განაწილებას ამ დარგებს შორის.⁹⁹ ავტორის თანახმად, „ახალი საწარმოო ძალები მოითხოვენ, რათა მუშაკს ჰქონდეს რაიმე ინიციატივა წარმოებაში და შრომისადმი მიდრეკილება, შრომით დაინტერესება. ამიტომ ფეოდალი (?!) სტოვებს მონას, როგორც შრომით არადაინტერესებულ და სრულიად უინიციატივო მუშაკს, და ამჯობინებს საქმე იქონიოს ყმასთან, რომელსაც გააჩნია თავისი მეურ-

98 მოკლე კურსი, გვ. 180. ი. ბ. სტალინი ლაპარაკობდა „საწარმოო ძალების ხასიათზეც“, რაც ცალკეული წინაკაპიტალისტური ფორმაციების მიმართ ცალ-ცალკე გაუმართლებელია. ეს უპრიანი წინანდელი ფორმაციებისა და კაპიტალისტური (ინდუსტრიული) საზოგადოების შეპირისპირებისას.

99 იქვე, გვ. 152.

ნეობა, თავისი საწარმოო იარაღები და რომელსაც აქვს ერთგვარი დაინტერესება შრომით, რაც აუცილებლად საჭიროა იმისთვის, რომ მან დაამუშაოს მიწა და ფეოდალს ნატურით აძლიოს გადასახადი (!) თავისი მოსავლიდან".¹⁰⁰

თუ ასეა, მაშინ საკითხავია, როგორ არსებობდა მონური წარმოება საუკუნეების განმავლობაში, ანდა რატომ გაძნელდა მონობიდან ბატონყმობაზე გადასვლა და რატომ იყო ამასთან დაკავშირებული ანტიკური სამყაროს კატასტროფა?

მაინც რა ახალი საწარმოო ძალები გაჩნდა მონების ყმაგლეხობით შეცვლის პროცესში? სტალინის ნარკვევში ვკითხულობთ: „რკინის გამოდნობისა და დამუშავების შემდგომი გაუმჯობესება; რკინის გუთნისა და საფეიქრო დაზგის გავრცელება; მიწათმოქმედების, მებოსტნეობის (!), მეღვინეობის, ერბო-კარაქის წარმოების (!) შემდგომი განვითარება; სახელოსნოებთან ერთად მანუფაქტურულ საწარმოთა გაჩენა".¹⁰¹ უნდა ვიგულისხმოთ, რომ თვითონ „ბელადის“ შეხედულებითაც, ბევრი ამ მატერიალურ მიღწევათაგანი უკვე არსებობდა ანტიკურ მონათმფლობელურ საზოგადოებაში.

აქ წარმოდგენილი სურათი საზოგადოების ეკონომიკური და სოციალური განვითარებისა ძალიან შორსაა რეალური ვითარებისაგან. უპირველესად თვითონ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი შესაბამის საკითხებზე სხვანაირად ფიქრობდნენ, რადგან შესაბამის მეცნიერებათა იმდროინდელი განვითარების დონიდან გამოდიოდნენ. მსგავსი რამ „მათი აზრების შემოქმედებითი გამგრძელებლებისათვის“ გაუგებარი აღმოჩნდა.¹⁰²

თუ „საბჭოთა ბელადების“ თვალსაზრისით მონობიდან ბატონყმობაზე გადასვლა ძალზე უმტიკივანელოდ უნდა მომხდარიყო, ასე როდი ფიქრობდა ფ. ენგელსი: „მონობა – სადაც იგი წარმოების მთავარი ფორმაა, შრომას მონურ საქმიანობად აქცევს, ე. ი. თავისუფალი ადამიანის ღირსების დამამცირებელ საქმიანობად. ამით დახშულია გა-

100 მოკლე კურსი, გვ. 152.

101 იქვე, გვ. 153.

102 მაინც უნდა ითქვას, რომ აღნიშნული თვალსაზრისით ვლადიმერ ლენინს იმდენი სისულელე არ დაუროშავს, რამდენიც „მგზნებარე კოლხიდელს“ (!), რაც მათი ინტელექტისა და ერუდიციის გარკვეულ განსხვავებულობაზე მეტყველებს.

მოსავალი გზა წარმოების ამგვარი წესიდან, მაშინ როდესაც, მეორე მხრივ, განვითარებული წარმოებისათვის მონობა ზღუდეს წარმოადგენს და მისი თავიდან მოშორება გამოუვალ აუცილებლობად იქცევა. მონობაზე დამყარებული ყოველი წარმოება და მასზე დაფუძნებული ყოველგვარი საზოგადოება ილუპება ამ წინააღმდეგობისაგან. მისი გადანეცემა უმეტეს შემთხვევაში ხდება დალუპვის გზაზე დამდგარი საზოგადოების ძალდატანებითი დამონებით მეორე უფრო ძლიერი საზოგადოების მიერ (საბერძნეთი დაიპყრო მაკედონიამ, ხოლო შემდეგ რომმა). სანამ თვით ეს უკანასკნელნი დამყარებულნი არიან მონობაზე, მხოლოდ ცენტრის გადაადგილება ხდება, და მთელი პროცესი მეორდება უფრო მაღალ საფეხურზე, ვიდრე დასასრულს (რომი) არ მოხდება დაპყრობა ისეთი ხალხის მიერ, რომელიც წარმოების სხვა ახალ ფორმას შემოიღებს მონობის ნაცვლად¹⁰³. ეს გახლავთ ანტიკური საზოგადოების განვითარების ლოგიკა, რაც ვერ გაიგეს „ბელადებმა“ და მათ აყოლილმა ისტორიკოსებმა. იგი გვიხსნის ამ საზოგადოების კატასტროფას და შემდგომი განვითარების დაწყებას უფრო დაბალი საფეხურიდან.

გარდა პრიმიტივიზმისა, დიდი ეჭვი გვიჩნდება იმის შესახებაც, რამდენად შეგნებული და თანმიმდევრული მატერიალისტური მსოფლმხედველობისა იყო იოსებ სტალინი.¹⁰⁴

ისე, დაე მსგავს დიდ უაზრობას (კაცობრიობის განვითარების

103 ფ. ენგელსი, „ანტი-დიურინგი“, თბ., 1952, გვ. 418. აქვე ვკითხულობთ: „სულ სხვა საქმეა შინამონობა – როგორც, მაგალითად, აღმოსავლეთში; აქ იგი პირდაპირ კი არ შეადგენს წარმოების საფუძველს, არამედ არაპირდაპირ, როგორც ოჯახის შემადგენელი ნაწილი და იგი შეუმჩნევლად ოჯახში გადადის („პარამხანის მონაქალნი“)“.

104 ჩვენ მიერ უკვე მოხსენიებული ინგლისელი ისტორიკოსი საიმონ მონტეფიორე წერს: „შემდეგ იოსებ ბესარიონისძემ კიდევ უფრო გააოცა სტუმრები. „დაე ღმერთი იყოს შემწე თქვენი ნაშრომებისა“ – მოულოდნელად სთქვა მან“. იხ. დასახ. ნიგნი, გვ. 439. იგულისხმება ინგლისის პრემიერ-მინისტრ უინსტონ ჩერჩილთან შეხვედრა (1942 წელს), როცა პირველმა მას წარმატება უსურვა ჩრდილოეთ აფრიკაში ოპერაცია „ჩირალდანი-სათვის“. საინტერესოა ნიგნში მოხმობილი მეორე ფაქტიც: „მაშ, ასე, თქვენ მე მაპატიეთ? – დაინტერესდა ჩერჩილი. – ყველა წყენა წარსულში დარჩა, – დაადასტურა ყოფილმა სემინარისტმა (ე. ი. სტალინმა – გ. ყ.), – ხოლო წარსული კი ეკუთვნის ღმერთს. ჩვენ განგვსჯის ისტორია“, გვ. 440. ისტორიამ კი თავისი მკაცრი განაჩენი გამოიტანა: ლენინ-სტალინის „ქმნილება“ – საბჭოთა კავშირი და ე. წ. მსოფლიო სოციალისტური სისტემა უკვე ისტორიას ჩაბარდა.

ერთიანი კანონზომიერების, დინამიკის შესახებ) მხოლოდ იოსებ სტალინს ნუ მივანერთ. ამ „თეორიის“ განმავითარებელი მისი „დიდი რუსი მასწავლებელი“ ვლადიმერ ლენინიც იყო. ლექციაში „სახელმწიფოს შესახებ“ (წაკითხულ იქნა სვერდლოვის პარტიულ უნივერსიტეტში 1919 წელს) იგი ამბობდა: „ვიდრე წარმოიშობოდა ადამიანის მიერ ადამიანის ექსპლუატაციის პირველი ფორმა, მონათმფლობელთა და მონათა კლასებად დაყოფის პირველი ფორმა“, ¹⁰⁵ მანამდე „პატრიარქალური ანუ კლანური ოჯახი“ არსებობდაო, ¹⁰⁶ რაც დიდი გაუგებრობაა. თუმცა მონათმფლობელთა და მონათა გაჩენა საერთოდ უძველესია და ბევრგან მართლაც ასე მოხდა, მაგრამ შესაბამისი კლასების გაჩენა-ჩამოყალიბება მხოლოდ ბერძნულ-რომაული საზოგადოებისათვის დამახასიათებელი ნიშან-თვისება გახდა.

ვ. ი. ლენინი გახაზავდა: „ადამიანთა ყველა (!!) საზოგადოების განვითარება მრავალი ათასი წლის მანძილზე ყველა (!!) ქვეყანაში გამოუკლებლივ გვიჩვენებს ამ განვითარების საერთო კანონზომიერებას, სისწორეს და თანმიმდევრობას ისე, რომ პირველად ჩვენ გვაქვს უკლასო საზოგადოება – პირვანდელი პატრიარქალური (!!), პირველყოფილი საზოგადოება, რომელშიც არ იყვნენ არისტოკრატები; შემდეგ – მონობაზე დამყარებული საზოგადოება, მონათმფლობელური საზოგადოება. ეს გზა განვლო მთელმა (!!) თანამედროვე ცივილიზებულმა ევროპამ, – მონობა სავსებით გაბატონებული იყო ორი ათასი წლის წინათ. ეს გზა განვლო ქვეყნის (მსოფლიოს – გ. ყ.) დანარჩენი მხარეების დიდმა უმეტესობამ (!!)... მონათმფლობელნი და მონები – ეს არის პირველი დიდი დანაწილება კლასებად. პირველი ჯგუფი ფლობდა არა მარტო წარმოების ყველა საშუალებას – მიწას, იარაღებს... იგი ფლობდა აგრეთვე ადამიანებსაც“; ¹⁰⁷ „კაცობრიობის ისტორიის თვითეული ეს დიდი პერიოდი – მონათმფლობელური, მოიცავდა ათეულ საუკუნეებს“; ¹⁰⁸ „კაცობრიობის ისტორიაში ჩვენ

105 ვ. ი. ლენინი, თხზ. IV გამ., ტ. 29, გვ. 520.

106 იქვე.

107 იქვე, გვ. 522.

108 იქვე, გვ. 524.

ვხედავთ ათეულ და ასეულ ქვეყნებს, რომლებიც განიცდიდნენ და დღესაც განიცდიან მონობას".¹⁰⁹

აღნიშნულის შესაბამისად, „ქვეყნების დიდ უმეტესობაში მონობა თავისი განვითარების პროცესში ბატონყმობდ გადაიქცა“;¹¹⁰ „აზიის სრულიად ჩამორჩენილ ქვეყნებში ბატონყმობა დღემდეა გაბატონებული“.¹¹¹ მსგავსი შეხედულება კი მიმანიშნებელია ვ. ი. ლენინის მორიგი პროფანობისა ისტორიის ცოდნაში.

უნდა შევნიშნოთ, რომ ვ. ი. ლენინის კვალდაკვალ საბჭოთა ისტორიკოსებიც აღნიშნავდნენ მონობის ნაკლებად განვითარებულობას (ანტიკურ სამყაროსთან შედარებით) ძველ აღმოსავლეთში. მიუხედავად ამისა, შესაბამისი ქვეყნები თითქოს მაინც გადავიდნენ ფეოდალურ საზოგადოებაზე. მაშინ როგორ გავიგოთ კარლ მარქსის ცნობილი დებულება: „საზოგადოებრივი ცხოვრების არც ერთი საფეხური არ ისპობა იმაზე ადრე, სანამ არ განვითარდებიან ყველა საწარმოო ძალები, რომელთაც ის აძლევს შესაფერის ასპარეზს, და ახალი უმაღლესი დამოკიდებულება არასოდეს არ ჩნდება მის ადგილზე იმაზე ადრე, ვინემ ძველი საზოგადოების საშოში არ მომწიფებულან მისი ნივთიერი არსებობის პირობები“.¹¹²

საერთოდ კი უნდა დავასკვნათ, რომ ვ. ი. ლენინიც იზიარებდა ი. სტალინის მიერ „აღმოჩენილ“ დიდ ისტორიულ კანონზომიერებას. თუმცა ამ თვალსაზრისით „ორ დიდ ბელადს“ შორის მცირეოდენი განსხვავებულობაცაა. „უფროსი ბელადი“ აუდიტორიას მოძღვრავდა: „თქვენ ყოველთვის მხედველობაში უნდა იქონიოთ ეს ძირითადი ფაქტი – საზოგადოების გადასვლა მონობის პირველყოფილი ფორმებიდან ბატონყმობაზე“.¹¹³ აქედან შეიძლება თითქოს ის დასკვნა გაკეთდეს, რომ ვ. ი. ლენინი აუცილებლობად არ თვლიდა მონობის კლასიკურ განვითარებას ყველა ქვეყანაში. მაგრამ ამ შემთხვევაში ჩნდება

109 იქვე.

110 იქვე, გვ. 522.

111 იქვე.

112 „პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის“, 1953, გვ. 11.

113 ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 29, გვ. 524.

პასუხგაუცემელი კითხვები, თანაც ზემოთ მოყვანილი ლენინისეული ციტატები ამ აზრს გამორიცხავს.

ფართოდ არის ცნობილი აღმოსავლეთის ქვეყნებში უმთავრესად დესპოტიის სახელმწიფოებრივი ფორმის არსებობა. ვ. ი. ლენინი კი მიუთითებდა, რომ მონათმფლობელობის დროს არსებობდა უამრავი პოლიტიკური ფორმა, სხვადასხვაგვარი პოლიტიკური მოძღვრებები, შეხედულებები, რევოლუციები (პოლიტიკური).¹¹⁴ მაგრამ ძველ სამყაროში ეს მხოლოდ ანტიკურ საზოგადოებაზე თუ ითქმის.

მოგეხსენებათ, კარლ მარქსის ნაშრომის „პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის“ წინასიტყვაობაში არის ასეთი პასაჟი: „საერთო ხაზებში, აზიური, ანტიკური, ფეოდალური და თანამედროვე, ბურჟუაზიული წარმოების წესები შეიძლება გამოვსახოთ, როგორც ეკონომიკური საზოგადოებრივი ფორმაციის პროგრესული ეპოქები“.¹¹⁵ ვ. ი. ლენინი არ ერიდებოდა ამ ადგილის ციტირებას, თუმცა კი ნათლად არ ესმოდა მისი აზრი. მისგან განსხვავებით კი ი. ბ. სტალინმა ზემოთ განხილულ ნარკვევში კ. მარქსის ციტირება ამ პასაჟის დასაწყისამდე შეწყვიტა. მსგავსი უტიფრობა-თავხედობა, ადვილად დამეთანხმებით, წარმოუდგენელია!

აზიური ტიპის საზოგადოების მიმართ ვ. ი. ლენინს გამოთქმული პქონდა თავისი აზრები. გეორგი პლეხანოვის მისამართით იგი წერდა: „რამდენადაც მოსკოვის რუსეთში იყო (ან: თუ მოსკოვის რუსეთი იყო) მიწის ნაციონალიზაცია, იმდენად მის ეკონომიკურ საფუძველს წარმოების აზიური წესი წარმოადგენდა“.¹¹⁶ ამ შემთხვევაში ვ. ი. ლენინი თითქოს მხოლოდ იმის თაობაზე გამოთქვამდა ეჭვს, იყო თუ არა მოსკოვის რუსეთში აზიური წარმოების წესი, ხოლო უკანასკნელი საერთოდ საზოგადოების (კაცობრიობის) ისტორიაში რომ არსებობდა, ეს გარემოება მისთვის თითქოს ნათელია.

114 დასახ. წიგნი, გვ. 524.

115 იხ. კ. მარქსის დასახ. წიგნი, თბ., 1953, გვ. 11. ამავე ნაშრომში წინაქაპიტალისტური საზოგადოებები ასეთი თანმიმდევრობითაც არის გადმოცემული (ზემოდან ქვემოთ): ფეოდალური, ანტიკური, აღმოსავლური. იხ. გვ. 290.

116 ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 10, გვ. 396.

ვ. ი. ლენინი განაგრძობდა: „მან (პლეხანოვმა – გ. ყ.) წარმოების აზიურ წესზე დამყარებული ნაციონალიზაცია და წარმოების კაპიტალისტურ წესზე დამყარებული ნაციონალიზაცია ერთმანეთში აურია“.¹¹⁷ სხვა ადგილებშიც ვ. ი. ლენინი ხმარობდა გამოთქმებს: „ნახევრადაზიური წყობილება“, „აზიური წყობილება“, „აზიური საზოგადოება“, „აზიური ექსპლუატაცია“, „აზიური სახელმწიფო“¹¹⁸ და სხვ.¹¹⁹ მაგრამ ეს ყველაფერი მხოლოდ ვ. ი. ლენინის ალოგიკურობას, მის მიერ საკითხის გაუგებრობას ნიშნავს (განსხვავებით გ. პლეხანოვის, ნ. რამიშვილისა და თუნდაც ნოე ჟორდანიასაგან).

მოვიხსნათ ვ. ი. ლენინის შეხედულებას ადრეული ნაშრომიდან (დანერილია 1893-94 წლებში) „რანი არიან „ხალხის მეგობრები“ და როგორ იბრძვიან ისინი სოციალ-დემოკრატების წინააღმდეგ“. აქ ეკითხულობთ: „მატერიალურ საზოგადოებრივ ურთიერთობათა ანალიზმა ერთბაშად მოგვცა შესაძლებლობა შეგვეჩინა განმეორებითობა და სისწორე (!) და საზოგადოებრივი ფორმაციის ერთ ძირითად ცნებად განგვეზოგადებინა სხვადასხვა ქვეყნის წესები“;¹²⁰ „მხოლოდ საზოგადოებრივი ურთიერთობის დაყვანამ წარმოებითს ურთიერთობამდე და საწარმოო ძალთა სიმადლემდე ამ უკანასკნელის აყვანამ მოგვცა მტკიცე საფუძველი იმისათვის, რომ საზოგადოებრივ ფორმაციათა განვითარება წარმოვიდგინოთ როგორც ბუნებრივ-ისტორიული პროცესი“.¹²¹ მაგრამ მსგავსი თეორიული წანამძღვრები, მიუხედავად თვალნათლივობისა (ისტორიული მატერიალიზმის თვალსაზრისით), არ აღმოჩნდა საკმარისი იმისათვის, რომ ვ. ი. ლენინს მყარი საფუძველი ჰქონოდა ეკონომიკურ-სოციალური ფორმაციების გასაგებად. იმავეს ვიტყვოდით მისი მეორე მეთოდოლოგიური მოთხოვ-

117 ვ. ი. ლენინი, თხზ. IV გამ., ტ. 10, გვ. 397; იხ. აგრეთვე გვ. 397-98, 407.

118 გასაგებია ისიც, რომ ვ. ი. ლენინი ვერ ასხვავებდა აზიისათვის ტიპურ პოლიტიკურ ფორმას – დესპოტიას მონარქიისაგან. მოვიყვანთ მის შესაბამის აზრს: „მონარქია საერთოდ არის არა ერთგვაროვანი და უცვლელი, არამედ ძალიან მოქნილი და ბატონობის სხვადასხვა კლასობრივ ურთიერთობასთან შემკავებული დანესებულება“, იხ. თხზ., ტ. 17, გვ. 334. ცხადია, ასე ესმოდათ საბჭოთა მეცნიერებასა და ფილოსოფიაშიც.

119 თხზ., ტ. 13, გვ. 409; ტ. 17, გვ. 41; ტ. 13, გვ. 190 და სხვ.

120 თხზ., ტ. 1, გვ. 150-51.

121 იქვე, გვ. 151.

ნის შესახებაც: „...ყოველ საკითხს შეეხედოთ იმ თვალსაზრისით, თუ როგორ წარმოიშვა ისტორიაში განსაზღვრული მოვლენა, რა და რა მთავარი ეტაპები განვლო ამ მოვლენამ თავის განვითარებაში“. ¹²²

საკითხის გაუგებრობა ვ. ი. ლენინისა და ი. ბ. სტალინის მიერ გამოიწვია, ჩვენი მტკიცე აზრით, ფილოსოფიური, მეცნიერული აზროვნების სისუსტემ და ისტორიაში გაუთვითცნობიერებულობამ.

რაკი „ილიჩს“ არ ესმოდა აზიური წარმოების წესის პრობლემა და საერთოდაც მსოფლიო ისტორიის განვითარების ეტაპები არასწორად წარმოედგინა, მაშინ დასკვნისათვის, თუნდაც აქედან გამომდინარე, თვით მისი სიტყვები მოვიხმოთ. იგი წერდა: „მარქსიზმის ამ ფილოსოფიიდან, რომელიც ფოლადის ერთი ზოდიდან არის ჩამოსხმული, არც ერთი ძირითადი დებულების, არც ერთი არსებითი ნაწილის ამოგდება არ შეიძლება ისე, რომ ადამიანი ობიექტურ ჭეშმარიტებას არ დაშორდე და ბურჟუაზიულ-რეაქციონურ სიყალბეში არ გადავარდე“. ¹²³ როგორც ვხედავთ, მან ამ მხრივაც მოახდინა მარქსიზმის დიდი რევიზია.

მოდით, ჩავთვალოთ, რომ ორი „საბჭოთა ბელადის“ შესაბამისი მოსაზრება ოდენ ჰიპოთეზა იყო. საბჭოთა მეცნიერებსა და ფილოსოფოსებს დიდი დრო ჰქონდათ ამ „ჰიპოთეზის“ დასასაბუთებლად, თეორიად ჩამოსაყალიბებლად. მაგრამ უამრავმა „ნაშრომმა“, მათ შორის «Всемирная история»-ს უზარმაზარმა ათტომეულმა ამგვარ მეტამორფოზას ვერაფერი უშველა. იმავეს ვიტყვოდით საბჭოთა ფილოსოფოსების წყალწყალა ისტორიული მატერიალიზმის სახელმძღვანელოებზეც. როცა ეკონომიკურ საკითხებზე დისკუსიის დროს (1951 წელს), ასე ვთქვათ, დღის წესრიგში დადგა პოლიტიკური ეკონომიის სახელმძღვანელოს შექმნა, ი. სტალინი აქტიურად ჩაერთო ამ საქმეში. ¹²⁴ წინააპიტიკისტური ფორმაციების თაობაზე დაწერილი თავების

122 თხზ., ტ. 29, გვ. 556.

123 „მატერიალიზმი და ემპირიოკრიტიციზმი“, თხზ., ტ. 14, გვ. 415.

124 იხ. «Энциклопедия Сталина» (შემდგენელი ვლადიმერ სუხოდეევი), М., 2007, გვ. 432. აქვე მოყვანილია ნიგნის რედაქტორის დმიტრი შუპილოვის მოგონება: „ჩვენ (ავტორთა კოლექტივი – გ. ყ.) კვლავ და კვლავ ვრწმუნდებოდით, თუ როგორ ღრმად და თავისუფლად ფლობდა სტალინი პოლიტიკურ ეკონომიას, ფილოსოფიას, საისტორიო მეცნიერებას“ და ა. შ. კომენტარები ზედმეტია!

ავტორი კონსტანტინ ოსტროვიტიანოვი (1892-1969) „დიდად გაისარჯა“ იმისათვის, რომ წიგნში მთლიანად ლენინ-სტალინის შესაბამისი ბრიყვეული შეხედულებანი გატარებულიყო. ეს ყოველივე გასაგებია, რადგან მეცნიერებას, ფილოსოფიას ავითარებენ თავისუფალი ადამიანები, განთავისუფლებულნი ბრმა რწმენისაგან, დოგმატიზმისა და ყალბი ავტორიტეტების თაყვანისცემისაგან.

დაბოლოს, შევჩერდებით ვ. ი. ლენინის ერთ უსუსურ მოსაზრებაზეც, ისტორიული მატერიალიზმის ჩამოყალიბებას რომ ეხება. დასახელებულ წიგნში იგი წერდა: „კაპიტალმა“ „მკითხველს მთელი კაპიტალისტური საზოგადოებრივი ფორმაცია უჩვენა როგორც ცოცხალი (!) რამ – მისი საყოფაცხოვრებო მხარეებით, წარმოებითი ურთიერთობებისათვის დამახასიათებელი კლასთა ანტაგონიზმის ფაქტიური სოციალური გამოხატულებით, ბურჟუაზიული პოლიტიკური ზედნაშენით, რომელიც კაპიტალისტთა კლასის ბატონობას იცავს, თავისუფლების, თანასწორობისა და სხვა ბურჟუაზიული იდეებით, ბურჟუაზიული ოჯახური ურთიერთობებით“.¹²⁵ მაგრამ ცნობილია, რომ „კაპიტალში“ მარქსს ასეთი ფართო ამოცანა არ დაუსახავს, ძირითადი გახლდათ შესაბამისი ფორმაციის ეკონომიკური და სოციალური ევოლუციის ჩვენება. არასწორია აქედან გაკეთებული ვ. ი. ლენინისეული დასკვნაც: „ახლა – „კაპიტალის“ გამოსვლის დროიდან – ისტორიის მატერიალისტური გაგება უკვე პიპოთეზი კი არა, მეცნიერულად დამტკიცებული დებულებაა“.¹²⁶ ისე, საკითხავია, აქ „კაპიტალის“ I ტომი (გამოქვეყნდა 1867 წელს) იგულისხმება თუ მეორე და მესამე ტომებიც (1885 და 1894 წლებში)? ფაქტი კი ის გახლავთ, რომ ისტორიული მატერიალიზმი ძირითადად 1840-50-იან წლებში ჩამოყალიბდა, ხოლო შემდგომში ფ. ენგელსმა საბოლოოდ ნათელყო იგი.

125 ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. I, გვ. 152.

126 იქვე, გვ. 153.

როგორ გავიგოთ წარმოების წესის შინაარსი?

როგორც დავინახეთ, იოსებ სტალინისეულმა წარმოების წესის კატეგორიის შინაარსის გაგებამ საბჭოურ მეცნიერებასა და ფილოსოფიაში დიდი გავრცელება პოვა. მის მიხედვით, წარმოების წესი ორი მხარისაგან შედგებოდა – საწარმოო ძალებისა (შრომითი ტექნიკა და ადამიანები საწარმოო გამოცდილებით) და წარმოებითი ურთიერთობებისაგან (საკუთრებისა და ექსპლუატაციის შესაბამისი ფორმა). ასეთი წარმოდგენა თითქოს უნდა მოდიოდეს კ. მარქსის ცნობილი წინასიტყვაობიდან წიგნისათვის „პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის“, სადაც წარმოების ორ მხარეზეა ლაპარაკი. უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგიერთი საბჭოთა ეკონომისტი კიდეც უფრო შორს წავიდა და რადგან პოლიტიკური ეკონომიის საგნად წარმოებითი ურთიერთობების შესწავლა ცხადდებოდა, იგი საწარმოო ძალებისაგან მოწყვეტით გაიგებოდა.

რასაკვირველია, ამგვარი (ორივე) თვალთახედვით კონკრეტული საზოგადოებებისადმი მიდგომა ძალზე ნაკლულოვანია, რაც თავს იჩენს საზოგადოების, როგორც სოციალური სისტემის, ზედაპირულ გაგებაში.

სხვანაირად ფიქრობდა ფ. ენგელსი. იგი წერდა: „ეკონომიურ ურთიერთობებში, რომელთაც ჩვენ (კ. მარქსი და თვითონ იგი – გ. ყ.) საზოგადოების ისტორიის განმსაზღვრელ ბაზისად ვთვლით, ვგულისხმობთ იმ წესს, რომლითაც გარკვეული საზოგადოების ადამიანები თავიანთ საარსებო საშუალებებს აწარმოებენ და ერთმანეთს შორის პროდუქტებს ცვლიან (რამდენადაც შრომის დანაწილება არსებობს). ამრიგად, მასში შედის წარმოებისა და ტრანსპორტის მთელი ტექნიკა. ეს ტექნიკა განსაზღვრავს, ჩვენი შეხედულების თანახმად, აგრეთვე

გაცვლის წესსაც, შემდეგ, პროდუქტთა განაწილების წესსაც და, ამრიგად, გვაროვნული წყობილების დაშლის შემდეგ აგრეთვე კლასებად დაყოფასაც, მაშასადამე, ბატონობისა და დამონების ურთიერთობებს, მაშასადამე, სახელმწიფოს, პოლიტიკას, სამართალსა და ა. შ. ეკონომიურ ურთიერთობათა ცნებაში შედის აგრეთვე გეოგრაფიული საფუძველიც, რომელზეც ეს ურთიერთობანი ვითარდება, და ეკონომიური განვითარების ადრინდელ სტადიათა ნაშთები, ფაქტიურად წარსულიდან გადმოსულნი, რომელნიც შენახული რჩება ხშირად მხოლოდ ტრადიციის ან ინერციის ძალის მეოხებით,¹²⁷ და აგრეთვე, რა თქმა უნდა, ის გარემო, რომელიც გარს არტყია საზოგადოების ამ ფორმას.¹²⁸

შეგახსენებთ, რომ ფრიდრიხ ენგელსი ამ სტრიქონებს ვ. ბორგიუსს სწერდა 1895 წელს, როცა ცდილობდა, ოპონენტები ნათლად გაერკვია ისტორიის მატერიალისტური გაგების არსში.

როგორც ვხედავთ, თუ შრომის დანაწილება ამჯერად ნაგულისხმევია „ეკონომიკურ ურთიერთობებში“ (ფართო აზრით), მაგალითად, კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის ადრინდელ ერთობლივ ნაშრომში „გერმანული იდეოლოგია“ (დაწერილია 1845-46 წლებში) ეს მომენტი ითვლება საწარმოო ძალების დონის მაჩვენებლად. ყოველ შემთხვევაში, იგი ერთდროულად ასეც შეიძლება განიხილებოდეს და თანაც წარმოებითი ურთიერთობების მახასიათებლადაც.

ვფიქრობთ, ჩამოთვლილ ელემენტებს შორის გამოტოვებულია ხალხთმოსახლეობის (მისი სიმჭიდროვისა და საერთო რაოდენობის) ფაქტორი. როგორც ვიცით, იოსებ სტალინის ნარკვევში ამ მხრივაც ბუნდოვანებაა – ლაპარაკია მხოლოდ „აღამიანებზე“.

თუ „მცენიერებათა კორიფეს“ (ასევე ფილოსოფიისა) მიხედვით, ეკონომიკები და სოციალური სტრუქტურები ყოველთვის მონოგენური იყო, მხოლოდ ორკლასოვანი დაყოფით, მოყვანილ ციტატაში ხაზი ესმება ცალკეული „ეკონომიკური წყობების“ არსებობასაც, რომლებიც ძველი, წინამავალი წარმოების წესის ნაშთები ანდა ახლის ჩანასახებია.

127 ეკონომიკური წყობის (устройство) თაობაზე იხ. აგრეთვე „მარქსი და ენგელსი ანტიურობის შესახებ“, თბ., 1937, გვ. 248.

128 კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, გვ. 612.

განსაკუთრებით ისტორიკოსებისათვის, რომლებიც კონკრეტულ საზოგადოებებს შეისწავლიან, ეს დებულება ფრიად საყურადღებო გახლავთ. მაგრამ ეს იმას როდი ნიშნავს, რომ საზოგადოება ამ შემთხვევაში ქაოსურია, სტრუქტურასა და სისტემას მოკლებული,¹²⁹ მისი ეკონომიკის ხასიათი მაინც გამოკვეთილი რჩება წამყვანი, ძირითადი ეკონომიკური წყობის სახით.

შევნიშნავთ, რომ ტექნიკის დიდი მნიშვნელობის ხაზგასმა არ ნიშნავს მის გადამწყვეტ როლს აბსოლუტურად ყველა ისტორიულ შემთხვევაში. თუ მაგალითად, კარლ მარქსის მიხედვით, „ხელის ნისქეილი ქმნის საზოგადოებას ფეოდალის მეთაურობით“ („ფილოსოფიის სილატაკე“) ანდა „ეკონომიკური ეპოქები იმით კი არ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, თუ რა კეთდება, არამედ იმით, თუ როგორ, რა იარაღით კეთდება“,¹³⁰ ძველი აღმოსავლეთის სხვადასხვა ქვეყანაში სათანადო გეოგრაფიული გარემოს (რბილი და მაღალნაყოფიერი ნიადაგი, ჰავის გამო ირიგაციის საჭიროება) პირობებში ცივილიზაციები რკინის მეტალურგიის გავრცელებამდე დიდი ხნით ადრე წარმოიშვა. ასევე განსხვავებული იყო მესოამერიკული ცივილიზაციების წარმოქმნის გზა.

სხვა ისტორიულ რეგიონებს რომ თავი დავანებოთ, ჩვენს მთიანეთში რკინის მეტალურგიის, თვით წყლის ნისქეილების გავრცელებამ ვერ განაპირობა კლასობრივი საზოგადოების ჩამოყალიბება. ამას ხელი შეუშალა მკაცრმა გეოგრაფიულმა გარემომ (რთული რელიეფი, მკაცრი ჰავა, მწირი და დასამუშავებლად ვარგისი მიწების სიმცირე).

ამდენად, ისტორიკოსის მიერ ეკონომიკური ბაზისის კატეგორიის გააზრებისას მხედველობაში უნდა იყოს მიღებული ტექნიკის, გეოგრაფიული გარემოს, ხალხთმოსახლეობის, საისტორიო გარემოცვისა და ა. შ. თავისებური კომბინაციები. თუ იოსებ სტალინის მიხედვით, „საზოგადოების არსებობის პირობები“ (წარმოების წესი, გეოგრაფიული გარემო და ხალხთმოსახლეობა) არსებითად ერთმა-

129 ასე ემართებოდა სიმონ ჯანაშიას 1930-იანი წლების დასაწყისში ძველი ქართლისა (იბერიის) და კოლხეთის საზოგადოების გაგებისას და მოგვიანებით, გიორგი მელიქი-შვილს ძველი საქართველოსა და ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის გააზრებისას.

130 „კაპიტალი“, ტ. I, 1954, გვ. 134.

ნეთისაგან დამოუკიდებლად მოქმედებენ, სინამდვილეში ისინი ურთიერთზემოქმედებით ფუნქციონირებენ, რა თქმა უნდა, შრომითი ტექნიკის (ხშირად) გადამწყვეტი მნიშვნელობის საფუძველზე.¹³¹ ასევე სისტემას წარმოადგენს წარმოება-განაწილება-გაცელა-მოხმარება, რომელშიც აღნიშნული მომენტები ურთიერთზემოქმედებენ, მაგრამ საფუძველს წარმოადგენს პირველი, წარმოება.

ტექნიკის განვითარების დონესთან ერთად შესაბამისი საზოგადოების გეოგრაფიული გარემოს, ხალხთმოსახლეობის (საერთო რაოდენობა, მოსახლეობის სიმჭიდროვე), ისტორიული გარემოცვის გათვალისწინება, იმ სიტუაციებშიც კი, როდესაც სტატისტიკური მონაცემები არ გაგვაჩნია, გვეხმარება მონათმფლობელური და ფეოდალური ფორმაციების შესახებ უაღრესად მჭლე აბსტრაქტული „ცოდნიდან“ გადავიდეთ ამ საზოგადოებათა მიახლოებით კონკრეტულ გააზრებაზე, კერძოდ, საწარმოო ძალების რაოდენობრივი მხარისა.¹³²

საზოგადოების შემდგომი ევოლუციაც მხოლოდ საწარმოო ძალებისა და წარმოებითი ურთიერთობების ურთიერთზემოქმედებით კი ვერ გაიგება, არამედ გეოგრაფიულ და ისტორიულ გარემოთა მეშვეობითაც. გვაქვს უკუსვლითი მოძრაობების ფაქტებიც (განსაკუთრებით ანტიკურობიდან შუა საუკუნეებზე გადასვლისას), რასაც შესაბამისი ეპოქის აღმოსავლეთში ვერ ვხედავთ და რასაც სათანადო ახსნა-გაგება სჭირდება და არა ოდენ ფრაზები.

რასაკვირველია, აგრეთვე მხედველობაშია მისაღები ყოფა – შესაბამისად საზოგადოების დაბალი და მაღალი ფენების (სოფლებისა და ქალაქებისა).

როგორც ვხედავთ, საზოგადოების ეკონომიკური საფუძვლის ასეთი ფართო ხედვა სოლიდური თეორიული საფუძველია ისტორიული პროცესის გასაგებად. საბჭოური, ფსევდომარქსისტული ის-

131 საბჭოთა აღმოსავლეთმცოდნე იგორ დიაკონოვის (1915-1999) მიხედვით, რომელიც ერუდიტი კი იყო, მაგრამ დოგმატიზმით გამორჩეული, მონათმფლობელობის განვითარებაში დიდი როლი უთამაშია სამხედრო ტექნიკას.

132 ამაზე ყურადღება გაამახვილა ფ. ენგელსმა. იხ. Маркс К. и Энгельс Ф., Соч., т. 4, с. 334. იხ. აგრეთვე Г. Кунов, «Марксова теория исторического процесса, общества и государства», ч. II, М.-Д., 1930, с. 158 და Д. И. Чесноков, Исторический материализм, М., 1965, с. 62-63.

ტორიოგრაფიული პრაქტიკა ამას მოკლებული იყო.¹³³ მეტიც, არის შემთხვევა, როდესაც ფრიდრიხ ენგელსი კიდევ უფრო გაფართოებული სახით წარმოადგენდა საზოგადოების, როგორც სოციალური სისტემის, საფუძველს. იგი აღნიშნავდა: „ყოველი ისტორიული ეპოქის ეკონომიკური წარმოება და მისგან გარდუვალად გამომდინარე აგებული საზოგადოებისა შეადგენენ ამ ეპოქის პოლიტიკური და გონებრივი ისტორიის საფუძველს“.¹³⁴

133 როგორც დავინახეთ, ამ ტრადიციას სათავე დაუდო ვ. ი. ლენინმა „რანი არიან ხალხის მეგობრებში“...

134 იხ. „კომუნისტური პარტიის მანიფესტის“ 1883 წლის გერმანული წინასიტყვაობა.

გეოგრაფიული გარემოს მნიშვნელობა

სოციოლოგიური აზროვნების ისტორიაში, თუ ისტორიულ მატერიალიზმს არ მივიღებთ მხედველობაში, საზოგადოების განვითარებაში გეოგრაფიული გარემოს როლის საკითხისადმი ორგვარი მიდგომა შეინიშნება. ერთის მიხედვით საზოგადოებაზე გარემომცველი ბუნებრივი პირობების გავლენა იგნორირებულია, ხოლო მეორის მიხედვით – ძალზე გაზვიადებული. უკანასკნელი მას საზოგადოების განვითარების გადამწყვეტ პირობად მიიჩნევს. ამ მიმართულების მომხრეთა აზრით, გეოგრაფიული გარემო – განსაკუთრებით კლიმატი, თითქოს გადამწყვეტ გავლენას ხალხის ფსიქიკაზე ახდენს და ამით განსაზღვრავს საზოგადოების პოლიტიკურ ნესნყობილებას, კულტურას და ა. შ. ამ თვალსაზრისის კრიტიკაში თვალსაჩინო დამსახურება მიუძღვის ჰეგელს. მაგრამ თავისი ფილოსოფიის ძირითადი დებულების გამო მან მაინც ვერ შეძლო პრობლემის დამაჯერებლად გადაწყვეტა.

საზოგადოების განვითარებაში გეოგრაფიული გარემოს როლის შესახებ გეოგრაფიული დეტერმინიზმის მომხრეთა ნამდვილი კრიტიკა მოგვცა ისტორიის მატერიალისტურმა გაგებამ. ამ სოციოლოგიურმა თეორიამ ისტორიული პროცესის გაცნობიერებაში შემოიტანა „მოქმედი მხარე“, მატერიალისტურ ნიადაგზე დაფუძნებული, რაც საზოგადოების განვითარებაში ადამიანთა წარმოებითი აქტიურობის მნიშვნელობის ჩვენებას გულისხმობს.¹³⁵ საზოგადოება, მცენარეული და ცხოველური

135 იმანუილ კანტი (1724-1804) თუმცა ერთ ადგილას აღნიშნავდა, ბუნების თვისება გავლენას ახდენს საზოგადოებაზე ხელოსნობისა და ვაჭრობის მეშვეობითო (იხ. *Иммануил Кант, Соч., т. 2, М., 1964, გვ. 288*), მაგრამ ამ შესანიშნავი აზრის სისტემური განვითარება მან ვერ შეძლო.

სამყაროებისაგან განსხვავებით, სულ სხვანაირ დამოკიდებულებაში, მიმართებაშია ბუნებასთან. პირველის განვითარება ძირითადად უკვე ფორმირებულ ბუნებაში ხდება. ეს განვითარება გამოიხატება არა საზოგადოების თითოეული შემადგენელი ინდივიდის ორგანიზმის ცვლილებაში, არამედ სოციალური ურთიერთობებისა და სულიერი კულტურის განვითარებაში. ისტორიული განვითარების გადამწყვეტ საფუძველს სწორედ წარმოებითი აქტიურობის განვითარება წარმოადგენს. ეს აქტიურობა ვლინდება ტექნიკისა და მშრომელი სუბიექტების სრულქმნაში. ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, თანამედროვე მაღალგანვითარებული საზოგადოება უკვე რამდენიმე ასეული ათასი წლის წინათ ჩამოყალიბდებოდა და ჩვენი პლანეტა თავისი ბუნებრივი რესურსებით ევოლუციის გზაზე მდგარი საზოგადოების მაღალი განვითარების საფუძველი იმთავითვე გახდებოდა.

მაგრამ დედამიწის გრანდიოზული ძალების სოციალურ პრაქტიკაში „შესვლა“ და მათი საზოგადოების განვითარების პირობად გადაქცევა ერთბაშად არ მომხდარა. „საგნები თავისთავად“ ადამიანთა წარმოებითი აქტიურობის გაშლასთან ერთად იქცეოდა „საგნებად ჩვენთვის“. გასათვალისწინებელია შემდეგი გარემოებაც. კაპიტალიზმის განვითარებამდე კაცობრიობა, ასე ვთქვათ, „სოციოლოგიური მუზეუმი“ იყო, რომლის ექსპონატებიც, ცალკეული ხალხების სახით, საზოგადოების განვითარების სხვადასხვა ფაზას გამოსახავდა. ჩვენ წინაშე დგება წინაკაპიტალისტურ ხანაში საზოგადოების განვითარების უთანაბრობის გაგების პრობლემა. უთანაბრო განვითარება სხვადასხვა კონტინენტზე, თვით თითოეულ კონტინენტზე და ცალკეული ქვეყნების შიგნითაც კი, რასაკვირველია, გამოწვეული იყო წარმოების განვითარების არათანაბრობით. მაგრამ კვლავ ისმის კითხვა: რით იყო გამოწვეული თვითონ წარმოების ამგვარი განვითარება? ამ კითხვაზე შესაძლებელი პასუხებია: გეოგრაფიული გარემო, დემოგრაფიული ფაქტორი, რასა და ეროვნული ფსიქიკა. ამათგან დემოგრაფიული ფაქტორის, რასის ან ხალხის ფსიქიკის ჩვენება ძალზე უსუსური პასუხი იქნებოდა. ამდენად, ამ კითხვაზე ერთადერთი პასუხი რჩება – გეოგრაფიული გარემო.

ამგვარად, კვლავ მნიშვნელოვან პრობლემად რჩება წარმოების განვითარებაში გეოგრაფიული გარემოს როლის საკითხი. კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის მიერ საზოგადოების ევოლუციაში „მოქმედი მხარის“ ჩვენება სულაც არ გამორიცხავს ბუნების მნიშვნელოვან როლს. თვითონ საწარმოო ძალები, ამ მოაზროვნეთა მიხედვით, – ესაა საზოგადოების ბუნებაზე ბატონობის მაჩვენებელი, ესაა იგივე ბუნების ძალები, რომლებიც საზოგადოების აქტიურობის შედეგად საწარმოო ძალებად გადაიქცა. ამისდა შესაბამისად, წარმოებითი ურთიერთობანიც მჭიდროდ უკავშირდება იმ ბუნებრივ გარემოს, რომელშიც ამა თუ იმ საზოგადოებას უხდება ცხოვრება.¹³⁶ ჯერ კიდევ ახალი მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებისას კ. მარქსი და ფ. ენგელსი წერდნენ: „ადამიანი ცხოვრობს ბუნებით. ეს ნიშნავს, რომ ბუნება არის მისი სხეული, რომელთანაც ადამიანი მუდმივ ურთიერთობაში უნდა იმყოფებოდეს, რათა არ მოკვდეს. რომ ადამიანის ფიზიკური და სულიერი ცხოვრება განუყრელადაა დაკავშირებული ბუნებასთან, სხვას არაფერს არ ნიშნავს, თუ არა იმას, რომ ბუნება განუყრელად არის დაკავშირებული თავისთავთან, რადგან ადამიანი არის ბუნების ნაწილი“.¹³⁷

თუ ამ „სტატიკურ“ მდგომარეობაში ასე თვალსაჩინოა გეოგრაფიული გარემოს როლი, არანაკლებ მნიშვნელოვანია ამ ფაქტორის როლი „დინამიკაშიც“, ე. ი. საზოგადოების ერთი საფეხურიდან მეორეზე გადასვლაში. მეცნიერებასა და ფილოსოფიაში პრობლემის ამ ასპექტების ჩვენება ძალზე აქტუალური გახდა.

ამის გააზრებას შეეცადა გ. ვ. პლехანოვი. იგი მართალი იყო იმაში, რომ გეოგრაფიული გარემოს გავლენა საზოგადოებაზე უშუალო კი არაა, როგორც ეს სოციოლოგიასა და ისტორიოგრაფიაში გეოგრაფიული სკოლის წარმომადგენლებს ეგონათ, არამედ – გაშუალებული წარმოებით. ამის აღიარება კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის მოძღვრების ისეთი მცოდნისათვის, როგორიც გ. პლехანოვი იყო, არავითარ

136 К. Маркс и Ф. Энгельс, Из ранних произведений, 1956, с. 565.

137 ჩვენი დიდი პოეტი, შესანიშნავი მოაზროვნე ვაჟა-ფშაველაც (1861-1915) იმავეს წერდა: „ჩვენ ბუნებაში ვართ – იგი ჩვენშია. საით, როგორ შეგვიძლია იგი თავიდან ავიშოროთ, იმას გავეცნეთ, დავემალნეთ?| ცოცხალნიც მისნი ვართ და მკვდარნიც“.

სიძნელეს არ წარმოადგენდა. მაგრამ საჭირო იყო საფუძვლიანი ჩვენება გეოგრაფიული გარემოს ამ გაშუალებული როლისა საზოგადოების განვითარებაში, სახელდობრ იმისა, თუ რა მნიშვნელობა ჰქონდა ამ გარემოს, განსაკუთრებით მის ერთ-ერთ მთავარ კომპონენტს – კლიმატს, წარმოების განვითარების ცალკეულ ფაზებზე. ამ მხრივ კი, როგორც აღვნიშნეთ, ბევრი რამ გასაკეთებელია, რადგან კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის მოღვაწეობის შემდეგ ისტორიული აზროვნების ჰორიზონტი ბევრად უფრო გაფართოვდა, რადგან სხვადასხვა კონტინენტის ხალხების ისტორიაც მოიცვა.

მაგრამ გ. პლехანოვი ამ მიმართულებით ძირითადად მხოლოდ იმ მაგალითებით დაკმაყოფილდა, რაც უკვე მოცემული ჰქონდათ ისტორიული მატერიალიზმის კლასიკოსებს, ამასთან მან ძალზე წამოსწია გეოგრაფიული გარემოს როლი ეკონომიკის განვითარებაში. საქმე ის არის, რომ როცა ხელსაყრელ ბუნებრივ პირობებზე ლაპარაკობდა, გ. ვ. პლехანოვს კონკრეტულად უნდა ეჩვენებინა ის წარმოებითი და წმინდა სოციალური წანამძღვრებიც, რომელთა არსებობისას შესაძლებელი ხდებოდა ამ ხელსაყრელი პირობების „შესვლა“ სოციალურ პრაქტიკაში.

ამ მიმართულებით არსებული ხარვეზი ვერც უახლესი ხანის ე. წ. მარქსისტულმა ლიტერატურამ შეავსო, რაც აღნიშნული აქვს მრავალ საბჭოთა ავტორს. მონოგრაფიებსა და სტატიებში, რომლებიც ისტორიული მატერიალიზმის მიერ გეოგრაფიული გარემოს როლის გაგებისადმი არის მიძღვნილი, ძირითადად გეოგრაფიული დეტერმინისტების კრიტიკითა და უახლოეს ეკონომიკურ-საზოგადოებრივ ფორმაციებში აღნიშნული ფაქტორის როლის ჩვენებით იფარგლებიან. დანარჩენში კი სჯერდებიან კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის ციტატების კომენტირებას მოცემულ საკითხზე. აღნიშნულ ავტორთა შრომებში არაა მოცემული ისტორიული პროცესის რამდენადმე ღრმა გააზრება, ბევრ შემთხვევაში ამ საკითხზე უკანასკნელთა ნააზრევიც კი ვერაა სათანადოდ გადმოცემული.

იმ შეხედულების საპირისპიროდ, რომ საზოგადოების განვითარებაში გადამწყვეტია ბუნება, ჩვენთან გავრცელებულია აზრი, რომლის თანახმადაც აქ გადამწყვეტი როლი ეკუთვნის შრომის იარაღების

განვითარებას, რომ გეოგრაფიულ გარემოს შეუძლია მხოლოდ შეანელოს ან დააჩქაროს საზოგადოების განვითარება. ამ ორი შეხედულებისაგან განსხვავებით სწორია მოსაზრება, რომ ასეთი დაპირისპირებულობა „ან ბუნება“ – „ან წარმოება“ (შრომის იარაღები, შრომითი უნარ-ჩვევების განვითარება) ვერ გვიხსნის კაცობრიობის ევოლუციის დიდ ფაქტებს, ჭეშმარიტება საძიებელია ორივე მომენტის შეერთებაში. ზემოთ ჩვენ უკვე მივუთითებდით იმაზე, რომ წარმოების უთანაბრო განვითარებაში გეოგრაფიულმა გარემომ ძველად უდიდესი როლი ითამაშა.

შეიძლება შემოგვედავონ, რომ ეს თითქოს გეოგრაფიული დეტერმინიზმია, შეიძლება მეტაფიზიკაშიც დაგვდონ ბრალი, თითქოს ჩვენ საზოგადოების განვითარების ძირითადი მიზეზი მის გარეთ გადაგვაქვს და შინაგანის მაგიერ გარეგან ფაქტორს ვაცხადებთ. ცხადია, ეს სწორი არ იქნებოდა. საზოგადოება ბუნების მიმართ „დახურულ“ სისტემას არ წარმოადგენს. კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის თანახმად, დაპირისპირება ბუნება – საზოგადოება მხოლოდ განსაზღვრულ ფარგლებში მართლდება. უფრო ფართო თვალსაზრისის დროს ეს დაპირისპირება თავის აზრს კარგავს. საზოგადოება საერთოდ, მათ შორის კონკრეტულიც, იმ ბუნებასთან ერთად არსებობს, რომელშიც უხდება განვითარება. თვითონ საზოგადოების საწარმოო ძალებიც, როგორც აღვნიშნეთ, ბუნების ძალებია, გადაქცეული ასეთებად საზოგადოების წარმოებითი აქტიურობის შედეგად. ამ უკანასკნელი წანამძღვრის არსებობისას ბუნების ძალა – „საგანი თავისთავად“ იქცევა საზოგადოებისათვის სასარგებლო ძალად – „საგნად ჩვენთვის“.

მეტი კონკრეტულობისათვის ავიღოთ ავსტრალიის აბორიგენების წარმოების წესი. მის არსს მხოლოდ წარმოების იარაღების, ადამიანთა შრომითი გამოცდილებისა და შრომის საგნების ჩვენებით ვერ გავიგებთ. ამასთანავე საჭიროა აღინიშნოს ავსტრალიის ტყეები, სავანები, მცენარეული და ცხოველური სამყარო მათი სხვადასხვა სახეობებითა და პოპულაციებით; სასარგებლო წიაღისეულიდან აღსანიშნავია ქვის სხვადასხვა სახეობა, რომელთაგან დამზადებული პროდუქტები ავსტრალიელ აბორიგენთათვის აუცილებელ საჭიროებას წარმოადგენდა. დაბოლოს, აუცილებელია ვიცოდეთ, კონტინენტის ტერი-

ტორიის რა ნაწილის ათვისება შეიძლებოდა მეურნეობის არსებული ფორმების პირობებში, როგორი იყო მცენარეული, ცხოველთა და სხვ. რესურსები. ჩვენ მიერ წამოყენებული აზრის სიმართლე კიდევ უფრო გამოჩნდება ავსტრალიელთა წარმოების წესის შემდგომი ბედის მაგალითზე. რასაკვირველია, ამ კონტინენტზე წარმოების წესი სხვა კონტინენტებისაგან იზოლაციის პირობებში არ შეიძლებოდა შემდგომ განვითარებულიყო: კონტინენტის ბუნებაში არ არსებობდა ისეთი საშუალებანი, რომლებიც პოტენციურად ახალი საწარმოო ძალები გახდებოდა. ეს ძალები მდგომარეობდა მოსაშინაურებლად და მოსაშენებლად ვარგისი ცხოველებისა და გარეული პურეულის სახეობებში. სხვა მხრივ ხელსაყრელი იყო სავანები და კლიმატი, რაც შეიძლებოდა წარმოების შემდგომი განვითარების საფუძველი გამხდარიყო. მაგრამ ამ კონტინენტზე წარმოების შემდგომი განვითარებისათვის აუცილებელი ელემენტების არარსებობამ ავსტრალიელ აბორიგენტთა საწარმოო ძალების განუვითარებლობა გამოიწვია.

მოყვანილი მაგალითის შუქზე ნათლად ჩანს, რომ საწარმოო ძალების შემდგომი განვითარების ბედ-ილბალი დიდადაა დამოკიდებული საზოგადოების გარემომცველ ბუნებრივ პირობებზე. ისიც მართალია, ვიმეორებთ, რომ ბუნების რესურსების რაიმე ნაწილის საზოგადოებრივ საწარმოო ძალად გადაქცევა დამოკიდებულია აგრეთვე საზოგადოებაში არსებულ წარმოებით პრაქტიკაზე, წარმოებით ურთიერთობებზე, რომ ბუნების ხელსაყრელი ძალების ათვისება მხოლოდ ამ ფაქტორების განვითარების განსაზღვრულ დონეზე ხდება. მაგრამ თუ ასეთი ხელსაყრელი ძალები არ არსებობს, ზემოთ დასახელებული ფაქტორები უძლურია. ასე მოხდა, კერძოდ, ავსტრალიის აბორიგენტთა დამოუკიდებელ ევოლუციაში.

ამდენად, ავსტრალიის კონტინენტზე საზოგადოების ასეთი დაბალი განვითარება განპირობებული იყო არა მარტო ამ საზოგადოების არააქტიურობით, არამედ კონტინენტის ბუნების განვითარებითაც, რაც აქ ჯერ კიდევ საზოგადოების გაჩენამდე არსებობდა. ასევე ითქმის ბევრი სხვა ხალხის ისტორიაზეც.

ავსტრალიელ აბორიგენტებთან შედარებით ამ მხრივ უკეთესი

აღმოჩნდა ამერიკელი ინდიელების ბედი. მათი ნაწილი იმის წყალობით განვითარდა, რომ მათ შეძლეს მცენარეებიდან სიმინდის, ლობიოს, კარტოფილის, კაკაოს, ხოლო ცხოველებიდან ლამის მოშენება. მაგრამ ქვეყნის ამ ნაწილში საწარმოო ძალების არსებითი პროგრესისათვის მარტო ეს არ კმაროდა. ასევე უკეთესი იყო დანარჩენი დასახლებული კონტინენტის ბედიც. აქაც შეძლეს ცხოველთა მრავალი სახეობის მოშინაურება, მრავალი სახეობის მარცვლეულის მოშენება და სხვ. აქედან გამომდინარე გასაგებია გეოგრაფიული გარემოს როლი პირველი ცივილიზაციების ფორმირებაში, აფრიკის ჩამორჩენასა და ევროპის განვითარებაში.

ყოველივე ამის შემდეგ კიდევ უფრო ნათელი ხდება კ. მარქსის დებულება, რომ საწარმოო ძალები – ესაა მაჩვენებელი საზოგადოების ბუნებასთან დამოკიდებულებისა და არა რაღაც თავისთავადი, თავის თავში ჩაკეტილი სისტემა. მართალია, ამ დებულების ჭეშმარიტებას არავინ უარყოფდა, მაგრამ საბჭოთა მეცნიერებასა და ფილოსოფიაში მისი აღიარება მეტად ზოგად ხასიათს ატარებდა ისევე, როგორც იმისა, რომ გეოგრაფიული გარემო საზოგადოების მატერიალური არსებობის აუცილებელი პირობაა. ყოველთვის, როცა საქმე კონკრეტული ისტორიული პროცესის გააზრებამდე მიდიოდა, ამ დებულების გაშლას ვერ ახერხებდნენ. ჩვეულებრივ, კონკრეტული პროცესის გადმოცემისას იმის გააზრებაც კი არ ხდებოდა, რომ მიწა წარმოების უმთავრესი საშუალებაა. ამ ასპექტში საჭიროა ვუჩვენოთ ქვეყანაში დასამუშავებლად ვარგისი მიწების, საძოვრებისა და მდელოების რაოდენობა. საწარმოო ძალების სურათი კიდევ უფრო სრულ სახეს მიიღებს, თუ ნიადაგის მრავალფეროვნებასა და ნაყოფიერებას, სასარგებლო წიაღისეულს, ჰიდროგრაფიის ქსელსა და ა. შ. გავითვალისწინებთ. ამის გარეშე საზოგადოების საწარმოო ძალების განვითარების დონის გაგება შეუძლებელია. უნდა შევეცადოთ იმის ჩვენებასაც, რა მნიშვნელობა ჰქონდა გარემომცველ ბუნებრივ პირობებს ჩვენი პლანეტის სხვადასხვა ნაწილის საწარმოო ძალებისა და წარმოების წესის განვითარებაში.

მეორე მხრივ, გასაგებია ის დიდი მნიშვნელობა, რასაც ადამიანთა შრომითი აქტიურობა ასრულებდა საზოგადოების განვითარებაში. ამის

გარეშე შეუძლებელი იყო ბუნების ძალების საზოგადოებრივ სანარმოო ძალებად გადაქცევა. უნდა გავიაზროთ, რა იყო საჭირო იმისათვის, რომ ადამიანებს მარცვლეული კულტურები მოეშენებინათ. ტექნიკისა და შრომითი გამოცდილების გარკვეული დონის გარეშე, ცხადია, შეუძლებელი იქნებოდა ამ პროგრესის მიღწევა.

ასევე, ნილოსის დაბლობის ნაყოფიერი ნიადაგები და ეგვიპტის ცხელი კლიმატი თავდაპირველი ცივილიზაციის საფუძველი რომ გამხდარიყო, საჭირო იყო ტექნიკისა და შრომითი გამოცდილების, ე. ი. საზოგადოების ბუნებაზე ბატონობის გარკვეული დონე. იგივე ითქმის კაცობრიობის შემდგომი საფეხურების შესახებაც.

ასე რომ, ბუნება-საზოგადოების ურთიერთდამოკიდებულებაში არ შეიძლება ძალზე წინ წამოვწიოთ პირველი, ხოლო მეორე დავამციროთ. დიალექტიკური აზროვნებისას ამ ურთიერთზემოქმედებაში ორივე მომენტს უნდა მიეკუთვნოს შესაბამისი როლი.

აღნიშნულის საილუსტრაციოდ კიდევ ერთ მაგალითს მოვიყვანთ. ავიღოთ ზღვისა და საზოგადოების ურთიერთდამოკიდებულება. სამე-საქონლეო და წმინდა სამინათმოქმედო განვითარების სტადიაზე ზღვის როლი საზოგადოების განვითარებაში მხოლოდ ქვეყნის კლიმატზე იგრძნობოდა, ხოლო მერე – წარმოებაზე. საზოგადოებაში სასაქონლო-ფულადი მეურნეობის სტადიაზე, როცა საზღვაოსნო ტექნიკის გარკვეული დონე იქნა მიღწეული, ეს როლი ბევრად უფრო გაიზარდა: ზღვა წარმოების შემდგომი განვითარების დამაჩქარებელი ფაქტორი გახდა.¹³⁸

თუ კაცობრიობის ევოლუციის უწინდელ საფეხურებზე, თვით კაპიტალიზმის განვითარების დასაწყისის ჩათვლით, გეოგრაფიული გარემოს განსხვავებულობა უდიდეს როლს თამაშობდა სხვადასხვა საზოგადოების ევოლუციაში, განვითარებული კაპიტალიზმის საფეხურზე, შრომის მსოფლიო დანაწილებისა და მსოფლიო კომუნიკაციების პირობებში, ცალკეული ქვეყნების გეოგრაფიული გარემოს ასეთი ზეგავლენა თანდათანობით გაქრა. თუმცა ისიც უეჭველია, რომ ამ საფეხურზეც

138 საქართველოს ისტორიის მაგალითზე ზემოაღნიშნული გარემოება გაცნობიერებული უკონდა ნიკო ბერძენიშვილს. იხ. „საქართველოს ისტორიის საკითხები“, წიგნი VIII, თბ., 1975, გვ. 249-50.

ბუნების როლი საზოგადოების არსებობაში ისევე აუცილებელია, როგორც წინა საფეხურებზე.

ავსტალიელ აბორიგენებს კონტინენტზე უზარმაზარი დაბრკოლებები ელობებოდათ წარმოების წესის განვითარებაში. უახლოეს საუკუნეებში აქ მოსულმა მოსახლეობამ კი, წარმოების ახალ პირობებში, უამრავი სანარმოო ძალა ნახა თავისი განვითარებისათვის, რადგან ადვილად გადალახა პირველთათვის არსებული დაბრკოლებანი. ავსტრალია და ახალი ზელანდია განვითარებული მეცხოველეობის ქვეყნებად გადაიქცა. მათი ვრცელი მიწები მჭიდროდ დასახლებულია და მათი წარმოების სხვა დარგებიც. ასევე მოხდა ამერიკის კონტინენტებზეც.

რადგან ეგვიპტელების განვითარება ნილოსის დაბლობის ვიწრო ზოლში მოხდა, ამიტომ ძველი ეგვიპტელები ისევე იყვნენ მასზე მიკრული, როგორც ლოკოკინა თავის ნიჟარაზე. მათი სანარმოო ძალების განვითარებასაც მაშინ დიდი ბუნებრივი დაბრკოლებები (უდაბნოს სახით) დახვდა, რაც განვითარების თანამედროვე დონეზე ნაწილობრივ უკვე გადალახულია. ამ საზოგადოებამ გააძლიერა ზემოქმედება ნილოსზე, აითვისა გარემომცველი უდაბნოები და იქ არსებული სხვადასხვა სასარგებლო წიაღისეული. თუ შავი აფრიკის ხალხების წარმოების განვითარება, ცხელი კლიმატის პირობებში ნაკლები იმპულსების გამო, ძალიან შეფერხდა, ჩვენს დროში ამ კონტინენტზე თანდათან ვრცელდება ახალი სახის მატერიალური და სულიერი მოთხოვნილებანი. მათი დაკმაყოფილება მეტ შრომით ეწევიან მოითხოვს. ეს კი იწვევს წარმოების შემდგომ განვითარებას. ამ ქვეყნებში ასეთი მაგალითი უამრავია.

ერთი სიტყვით, ბუნებაზე კაცობრიობის ბატონობის თანამედროვე დონეზე ამა თუ იმ საზოგადოების ჩამორჩენილობის მთავარი მიზეზია არა გარემომცველი გეოგრაფიული გარემო, არამედ ჩამორჩენილი წარმოებითი ურთიერთობები. სხვანაირად იყო საქმე კაცობრიობის უწინდელ ევოლუციაში. ეს სულაც არ ნიშნავს ისტორიული მატერიალიზმის ამოსავალი დებულების ნამდვილობას მხოლოდ

კაპიტალიზმის მიმართ. ცხადია, ეს დებულება თავის ჭეშმარიტ ხასიათს განვლილ ეკონომიკურ-საზოგადოებრივ ფორმაციებშიც ინარჩუნებს, ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ აქ წარმოებისა და ბუნების ურთიერთზემოქმედება საზოგადოების ევოლუციაში ბევრად უფრო დიდ როლს თამაშობდა.

თვითონ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი ამ საკითხს ბევრად უფრო სხვანაირად განიხილავდნენ, ვიდრე აღნიშნული საკითხისადმი მიძღვნილ საბჭოურ ლიტერატურაში. თუ კ. მარქსი უწინდელი განვითარების პირობებში ხაზს უსვამდა ბუნებრივი სანარმოო ძალების დიდ როლს, თუ იგი თემის მცხოვრებთა მოთხოვნილებების სხვადასხვაობას თემის გარემომცველ ბუნებაში არსებული წარმოების სხვადასხვა საშუალების არსებობაში ხედავდა, თუ იგი მიუთითებდა, რომ „კაპიტალის სამშობლოა არა ტროპიკული კლიმატი დიდმშენიერი მცენარეულობით, არამედ ზომიერი ზონა“, ასევე თუ ფ. ენგელსისათვის საეჭვო არ იყო ის გარემოება, რომ ამერიკისა და აფრიკის განვითარება ბარბაროსობის შუა საფეხურიდან მოყოლებული სხვადასხვანაირად წარიმართა არსებული ფლორისა და ფაუნის გამოისობით და ა. შ. – ყველაფერი ეს ნათლად მიუთითებს იმაზე, რომ ისტორიის მატერიალისტური გაგების ფუძემდებლები შორს იყვნენ საზოგადოებაზე გეოგრაფიული გარემოს მნიშვნელობის შეუფასებლობისაგან; რომ ამ გაგების ფარგლებიდან მისი თვალსაჩინო მნიშვნელობის ჩვენება არ ნიშნავს გეოგრაფიული დეტერმინიზმის მხარეზე დადგომას, რასაც უსაფუძვლოდ საყვედურობენ ხოლმე გეორგი პლენანოვს.

შეუძლებელია კაცობრიობის ისტორიის უამრავი ფაქტი მხოლოდ ტექნიკითა და ადამიანთა შრომითი ჩვევებით აიხსნას. ამ სიძნელის წინაშე აღმოჩნდა მეცნიერების ისეთი დარგები, როგორიცაა ისტორიოგრაფია, ეთნოგრაფია, არქეოლოგია, პოლიტიკური ეკონომია და სხვ. წარმოქმნილი სიძნელის გადალახვა შეიძლება საზოგადოების წარმოებით აქტიურობასთან ერთად გეოგრაფიული გარემოს როლის სათანადოდ გააზრებით.

დემოგრაფიული ფაქტორის როლი

„მოსახლეობა წარმოების მთელი საზოგადოებრივი პროცესის საფუძველი და სუბიექტია“.

კ. მარქსი.

ჩვენ უკვე ვწერდით, რომ წარმოების წესის გაგება შესაბამისი დემოგრაფიული სიტუაციის გარეშე ძალზე ნაკლულოვანი იქნება. ამიტომ ისტორიკოსმა ამა თუ იმ საზოგადოების მთლიანი ისტორიის, ისტორიული ეპოქის ან უფრო მოკლე ისტორიული პერიოდის შესწავლისას კონკრეტული დემოგრაფიული კვლევა-ძიებაც უნდა აწარმოოს (საერთოდ, ეს სპეციალური საისტორიო მეცნიერების – ისტორიული დემოგრაფიის შესწავლის საგანია).

განსხვავებით ბიოლოგიური სამყაროსაგან, სადაც სახეობათა პოპულაციების რაოდენობა ბუნებრივი რესურსებითაა განპირობებული და, ამდენად, ეს შესაბამისობა მუდამ არსებობს (ცხადია, სანამ ამ ურთიერთობაში საზოგადოება არ ჩაერევა), ადამიანთა საზოგადოებაში არ არსებობს უცვლელი თანაფარდობა ბუნებრივ რესურსებსა, თუნდაც ცხოვრების საარსებო საშუალებათა, რომლებსაც ადამიანები განსაზღვრული წარმოების წესის საფუძველზე მოიპოვებენ, და ადამიანთა განსაზღვრულ რაოდენობას შორის. ეს აიხსნება საზოგადოების სპეციფიკით ბუნებისაგან (ორგანულ სამყაროსაგან) განსხვავებით, ე. ი. იმიტომ, რომ ადამიანები არა მხოლოდ ითვისებენ ბუნების მზამზარეულ პროდუქტებს, არამედ კიდევაც აწარმოებენ მათ მეტი რაოდენობით.

ამ გარემოებამ თავი იჩინა უკვე საზოგადოების ჩამოყალიბების ხანაში, რასაც უკავშირებენ გვაროვნული ორგანიზაციის გაჩენას (40-35 ათასი წლის წინათ). თუ ადამიანთა წინაპრების ჯგუფები მხოლოდ ბუნების მზამზარეული პროდუქტების მითვისებას სჯერდებოდნენ, რადგან მეურნეობის პრიმიტიულ ფორმებს – ნადირობას, შემგროვებლობასა

და თევზჭერას მისდევდნენ, შემდგომში ადამიანებმა მიწათმოქმედებასა და მესაქონლეობაზე გადასვლა მოახერხეს, რასაც ნეოლითურ რევოლუციას უწოდებენ. დროთა განმავლობაში, ზოგან ხელით შრომის პირობებში (მაგალითად, ანტიკურ სამყაროსა და ფეოდალიზმის მეორე პერიოდში), თვალსაჩინოდ განვითარდა ხელოსნობა და ვაჭრობა. XVIII საუკუნის სამოციანი წლებიდან კი, როგორც ცნობილია, დაიწყო სამრეწველო, ინდუსტრიული რევოლუცია, რომლის შედეგადაც საზოგადოების სამსახურში ბევრი ახალი ბუნებრივი რესურსი ჩაერთო.

ყველა ეს ძვრა წარმოების განვითარებაში, ბუნების ახალი ძალების დაუფლებაში განაპირობებდა მნიშვნელოვან ცვლილებებს დემოგრაფიულ სიტუაციაში. ამრიგად, ისტორიული მატერიალიზმის მიერ აღმოჩენილი ერთ-ერთი კანონზომიერება ის არის, რომ მოსახლეობის ზრდა დაკავშირებულია მატერიალური წარმოების განვითარებასთან. ეს ზოგადი კანონზომიერება მოქმედებს საერთოდ კაცობრიობის განვითარებაში. ზოგჯერ იგი განსაზღვრულად მოდიფიცირდება, სახეცვლილებას განიცდის, რასაც კონკრეტული ახსნა სჭირდება. ეს კი უპირველესად ისტორიკოსმა და არა სოციოლოგოსმა ან ფილოსოფოსმა უნდა გააკეთოს.

ასე მაგალითად, ინდუსტრიულად განვითარებულ საბერძნეთში 11 მილიონამდე მცხოვრებია, მაგრამ თითქმის იმავე ფართობის მქონე კუნძულ იავაზე და ბანგლადეშში მოსახლეობის რაოდენობა შესაბამისად 139 და 142 მილიონს აღემატება. ზედმეტია იმაზე დანვრილებით ლაპარაკი, რომ ეს ქვეყნები საბერძნეთს ბევრად ჩამორჩებიან ინდუსტრიული განვითარების მხრივ. მაშ, რაშია საქმე? მიზეზი ის გახლავთ, რომ კუნძულ იავაზე და ბანგლადეშში მიწათმოქმედების ტრადიციული დარგი არის ბრინჯის მოყვანა, რომელიც უფრო დიდ მოსავალს იძლევა, თანაც აქ წელიწადში მოსავალი ორ-სამჯერ მოჰყავთ. ამას უნდა დაემატოს ის გარემოებაც, რომ ამ ქვეყნების ტერიტორიის უდიდესი ნაწილი დიდად ნაყოფიერი დაბლობია, რომელიც გამოყენებულია მიწათმოქმედებისათვის. ძალიან დაბალია ცხოვრების დონე (მოთხოვნილებანი). ყოველივე ამის გამო აქ მოსახლეობის ისეთი სიმჭიდროვე წარმოიქმნა (ერთ კვადრატულ კილომეტრზე საშუალოდ 1400-1000 მცხოვრები მოდის), რასაც აგრარული და ინდუსტრიული განვითარების

პირობებშიც კი ევროპის არც ერთ ქვეყანაში არ მომხდარა. იგივე ითქმის საქართველოსთან შედარებით უფრო მცირე ტერიტორიის მქონე შრი-ლანკაზე, რომლის მოსახლეობა ოთხჯერ აღემატება ჩვენსას.

თანამედროვე, ე. წ. მესამე (ანუ განვითარებად), სამყაროშიც მოსახლეობა არაჩვეულებრივად იზრდება, ბევრად უფრო მეტად, ვიდრე ინდუსტრიულად განვითარებულ ქვეყნებში. ამის უშუალო მიზეზი, ცხადია, მხოლოდ ეკონომიკის განვითარებაში კი არ უნდა ვეძებოთ, არამედ ბევრ სხვა პირობაშიც (მშვიდობიანობა, ჯანმრთელობის დაცვის განვითარება, რელიგია და სხვ.).

მაგრამ, ვიმეორებთ, თუ მხედველობაში მივიღებთ კაცობრიობის განვითარებას მთლიანად, მაშინ ზემოაღნიშნული კანონზომიერება უეჭველად ძალაში რჩება, მაგრამ მოდიფიცირდება გეოგრაფიული გარემოს, მინათმოქმედების სპეციფიკური დარგის და ა. შ. ზეგავლენით.

მაშ ასე, წარმოების თითოეულ წესს მოსახლეობის ზრდის შესაბამისი კანონზომიერება აქვს. კიდევ მეტი. ესა თუ ის წარმოების წესი, როგორც ვამბობდით, ოპტიმალურად ფუნქციონირებს მოსახლეობის შესაბამისი სიმჭიდროვისა და საერთო რაოდენობის პირობებში. მოსახლეობის ის რაოდენობა, რომელიც საკმარისი იყო, ვთქვათ, ფეოდალიზმის განვითარებისათვის, არასაკმარისია კაპიტალისტური საზოგადოების ნორმალური არსებობა-განვითარებისათვის. მოსახლეობის ის რაოდენობა, რომელიც ჭარბია წარმოების ერთი წესის პირობებში, ადვილად დასაქმდება განვითარებული წარმოების წესის პირობებში.

მოსახლეობა მნიშვნელოვნად იზრდებოდა ძველადმოსავლურ საზოგადოებებში, რომელთა ეკონომიკა ირიგაციაზე იყო დაფუძნებული. მაღალნაყოფიერი საირიგაციო მეურნეობის გარდა, ამის მიზეზი იყო ნიადაგის მაღალი ნაყოფიერება და თბილი ჰავა, რაც ერთი სული მოსახლისათვის აუცილებელ შრომას ამცირებდა. ძველი ეგვიპტის მცხოვრებთა შესახებ ჯერ კიდევ ანტიკური ბერძენი ისტორიკოსი დიოდორე სიცილიელი (ძვ. წ. 90 ან 80 – ძვ. წ. 29 ან 21 წწ.) აღნიშნავდა: „სრულიად დაუჯერებელია, თუ რა მცირე შრომას და ხარჯებს იწვევს მათთვის მათი ბავშვების აღზრდა. ისინი მათ სულ უბრალო საჭმელს უხარშავენ; აძლევენ მათ აგრეთვე საჭმელად პაპირუსის ძირის ნაწილს,

რამდენადაც შესაძლებელია მისი ცეცხლზე შეწვა, და - ჭაობის მცენარეების ფესვებსა და ღეროებს, ხან ნედლს, ხან მოხარშულს და ხან შემწვარს. ბავშვების უმრავლესობა ფეხშიშველა და ტანშიშველა დაიარება, რადგან ჰავა ძალიან რბილია. ამიტომ ბავშვის აღზრდა მშობლებს საერთოდ 20 დრამაზე მეტი არ უჯდებათ. ამით აიხსნება უმთავრესად ეგვიპტის მოსახლეობის ასეთი მრავალრიცხოვნობა, რის გამოც შესაძლებელი გახდა მრავალ გრანდიოზულ ნაგებობათა აღმართვა¹³⁹.

თუმცა დიოდორე სიცილიელი ამ მხრივ აშკარად აჭარბებდა, მაგრამ მისი მოსაზრება საერთოდ სწორია. ნაწილობრივ სწორია ის თვალსაზრისიც, რომ პირამიდებისა და სხვა უზარმაზარი ნაგებობების აშენება ძველმა ეგვიპტელებმა მხოლოდ მოსახლეობის შესაბამისი რაოდენობითა და მათი ერთიანი სახელმწიფოს (დესპოტური ფორმის) ფარგლებში გაერთიანებით შეძლეს.

ძველი ეგვიპტის ტერიტორია ძლივს აღწევდა 30 ათას კვ. კმ-ს, ე. ი. დაახლოებით თანამედროვე ბელგიის ან სომხეთის რესპუბლიკის ტერიტორიას უდრიდა. ამ ფართობზე კი ძველალმოსავლურ ხანაში სამ მილიონამდე მცხოვრები იყო დასახლებული (სხვათა შორის, თითქმის იმდენივე, რაც თანამედროვე სომხეთში), ანუ ერთ კვადრატულ კილომეტრზე საშუალოდ 100 კაცი მოდიოდა. თავის მხრივ, მოსახლეობის სიმჭიდროვე ზემო ეგვიპტეში უფრო მეტი იყო. ეს კი არსებობდა ნმინდა აგრარულ საზოგადოებაში, როდესაც სოფლის მეურნეობისაგან გამოყოფილი ხელოსნობა და ვაჭრობა უმნიშვნელოდ იყო განვითარებული. მოსახლეობის ასეთ სიმჭიდროვეს დასავლეთ ევროპამ სულ სხვა ეკონომიკური და სოციალური სისტემების არსებობისას მიაღწია.

სულ სხვაგვარი დემოგრაფიული სიტუაცია არსებობდა ანტიკურ სამყაროში. შევჩერდებით საბერძნეთის მაგალითზე.

საბერძნეთის მოსახლეობის მნიშვნელოვანი მატება დაიწყო რკინის მეტალურგიის ფართო გავრცელების გამო. მაგრამ აგროტექნიკის არსებული დონე, მიწათმოქმედებისათვის ვარგისი მიწების სიმცირე (მთელი ტერიტორიის დაახლოებით ერთი მეხუთედი) არ იძლეოდა შესაძლებლობას, საერთოდ ქვეყნის მოსახლეობის სიმჭიდროვე

139 ციტირებულია კ. მარქსის „კაპიტალის“ I ტომის მიხედვით, 1954, გვ. 646.

რამდენადმე მიახლოებოდა ძველი ეგვიპტისას. ასე რომ, ნამატი მოსახლეობა წარმოების არსებული საფეხურისათვის ზედმეტი ხდებოდა. ამის თაობაზე მარქსი აღნიშნავდა, რომ საბერძნეთსა და რომში იძულებითი კოლონიზაცია, რომელიც კოლონიების დაარსების პერიოდულ ფორმას იღებდა, საზოგადოებრივი წესწყობილების მუდმივი რგოლი იყო. საზოგადოება ეფუძნებოდა მხოლოდ მკაცრად განსაზღვრულ თავისუფალ მოსახლეობას, რომლის რაოდენობის გადალახვა წარმოების განვითარების იმ საფეხურზე შეუძლებელი იყო; წინააღმდეგ შემთხვევაში საფრთხე ემუქრებოდა თავისუფალ მოსახლეობას.¹⁴⁰ ამის საბოლოო მიზეზს კი კ. მარქსი საწარმოო ძალების შედარებით განვითარებლობაში ხედავდა.¹⁴¹

მიუხედავად იმისა, რომ წმინდა აგრარული ეკონომიკის პირობებში მოსახლეობის შემდგომი ზრდა შეუძლებელი იყო, კლასიკური ეპოქის საბერძნეთის მოწინავე რეგიონებში მოსახლეობის სიმჭიდროვე ძველი ეგვიპტის დონეს უახლოვდებოდა, ხოლო ზოგან აჭარბებდა კიდევ. ამის მიზეზი იყო შემდეგი გარემოება. საწარმოო ძალთა შემდგომი მნიშვნელოვანი განვითარება შეიძლებოდა მხოლოდ ტექნიკის მნიშვნელოვანი ზრდისა და მატერიალური წარმოების სფეროში მეცნიერების მიღწევათა გამოყენების საფუძველზე მომხდარიყო. მაგრამ ეს რთული და ხანგრძლივი გზა იყო. შექმნილ ობიექტურ პირობებში ბერძნების განვითარება სხვანაირი გზით წარიმართა; ხდებოდა წარმოებაში დიდი სამუშაო ძალის კონცენტრაცია, ეს კი, თავის მხრივ, მოხდა არა თავისუფალი მწარმოებლების რაოდენობის მნიშვნელოვანი გაზრდით, რაც მაშინ შეუძლებელი იყო,¹⁴² არამედ ბარბაროსული და ნახევრად

140 მარქსი და ენგელსი ანტიურობის შესახებ, თბ., 1937, გვ. 42-43.

141 იქვე, გვ. 43.

142 საბჭოთა დემოგრაფოს ბორის ურლანისის მიხედვით, ახ. წ. 1000-1500 წლებში მოსახლეობის წლიური მატება დასავლეთ ევროპაში 0,09% უდრიდა (იხ. მისი «Рост населения в Европе», М., 1941, გვ. 388). ასეთივე წელი ტემპები ექნებოდა თავისუფალი მოსახლეობის ზრდას ანტიკურ საბერძნეთში. ე. ი. ქვეყანაში მოსახლეობა 10%-ით რომ გაზრდილიყო, ამას თითქმის ერთი საუკუნე დასჭირდებოდა. თავი დაეანებოთ იმას, რომ თავისუფალ მოსახლეობას ხელით შრომის ბაზაზე არავითარ შემთხვევაში არ შეეძლო შრომის ისეთი ღრმა ეკონომიკური დანაწილება წარმოეშვა, როგორც ეს მონობის საფუძველზე მოხდა.

ცივილიზებული პერიფერიებიდან მონათა დიდი მასების მიზიდვით. ამან განაპირობა საწარმოო ძალების შემდგომი, იმდროინდელი ტექნიკის პირობებში შეუძლებელი, ზრდა.

მატერიალური წარმოებისათვის ხელსაყრელმა დიფერენცირებულმა ბუნებრივმა პირობებმა და მოსახლეობის გაზრდილმა მასამ (მონებისამ) მოამზადეს საფუძველი საზოგადოების მნიშვნელოვანი პროგრესისათვის ბუნების რესურსების ათვისებაში, ამით კი – საწარმოო ძალების განვითარებაში. ატიკის (ათენის) თავისუფალ მოსახლეობას მარტო ლავრიონის ვერცხლის საბადოების ათვისებაც კი ძლივს შეეძლო.¹⁴³ მონათა დიდი რაოდენობა იმავე ატიკაში დასაქმებული იყო სხვა სასარგებლო წიაღისეულის მოპოვებაში, გადამამუშავებელ მრეწველობაში, სოფლის მეურნეობის ინტენსიურ დარგებში, ტრანსპორტზე და სხვ. საბერძნეთის ამ რეგიონში, როგორც ეს კ. მარქსმა და ფ. ენგელსმა დიდი ხნის წინათ შენიშნეს, ხელოსნობისა და ვაჭრობის განვითარება მნიშვნელოვანი იყო, კიდევ მეტი, მათი ხვედრითი წონა ქვეყნის მეურნეობაში აღემატებოდა სოფლის მეურნეობისას. ასეთივე სურათი იყო ანტიკური საბერძნეთის სხვა მონიანე მხარეებშიც. ჩამორჩენილ მხარეებში კი (სპარტა, თესალია, ელიდა და სხვ.) მოსახლეობა უფრო ნაკლები სიმჭიდროვით ხასიათდებოდა. ამის მიზეზი გახლდათ მათს ეკონომიკაში სოფლის მეურნეობის აბსოლუტური დომინირება.

ამრიგად, ანტიკური საბერძნეთის ეკონომიკისა და ამ საფუძველზე მთელი საზოგადოების მაღალი განვითარება უნდა ვეძებოთ დემოგრაფიული სიტუაციის მნიშვნელოვან ძვრებში, მაგრამ, მეორე მხრივ, წარმოების ასეთ საფუძველზე მომხდარმა პროგრესმა დაკეტა გზა შემდგომი განვითარებისათვის; ტექნიკური პროგრესი შეუძლებელი აღმოჩნდა, თანაც ფიზიკური შრომა თავისუფალ ბერძენთა თვალში სამარცხვინოდ იქცა. ამიტომაც მონათმფლობელური წარმოების წესიდან ფეოდალიზმზე გადასვლა ძალზე გაჭიანურდა და ამ პროცესში მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ბარბაროსთა შემოსევებმა.

¹⁴³ თანამედროვე დასავლეთგერმანელი ისტორიკოსის კარლ ლაუფერის თანახმად, ლავრიონის მაღაროებში ვერცხლის მადნის მოპოვება-გადამამუშავებაში დასაქმებული იყო 40,000-მდე კაცი (მონა).

ჯერ კიდევ იულიუს კეისრის დროს (ძვ. წ. 100-44) რაინსა და ვისლას შორის დასახლებულ გერმანელთა რაოდენობა, ფ. ენგელსის მიხედვით, 5 მილიონს შეადგენდა, ე. ი. 1 კვ. კმ-ზე ათი მოსახლე თუ მოდიოდა. თითქმის იგივე მონაცემები აქვს ფრიდრიხ რატცელს (1844-1904) – ცნობილ გერმანელ ეთნოგრაფოსსა და სოციოლოგოსს, ე. წ. ანთროპოგეოგრაფიის მიმართულების შემქმნელს; ხოლო კარპატების გასწვრივ დუნაის შესართავამდე მცხოვრები გუთური ტომების ჩათვლით – 6 მილიონს. შემდგომ საუკუნეებში გერმანულმა მოსახლეობამ კიდევ უფრო მოიმატა. ახ. წ. III საუკუნის ბოლოს, როგორც ენგელსი წერდა, „იწყება აგრეთვე გერმანელების საერთო შეტევა რაინის, რომის მოსაზღვრე სანგრებისა და დუნაის მთელი ხაზით, ჩრდილოეთის ზღვიდან მოყოლებული შავ ზღვამდე, რაც პირდაპირ ადასტურებს იმას, რომ მოსახლეობა სულ უფრო და უფრო მატულობს და თავისი საზღვრების დაფართოებისაკენ მიილტვის“.¹⁴⁴

ამრიგად, ხალხთა დიდი გადასახლებებისა და მათ მიერ რომის იმპერიაზე გამუდმებული შეტევების მიზეზი წარმოების არსებულ საშუალებებზე მოსახლეობის გაზრდილი მასის დაწოლაში უნდა ვეძებოთ, როცა შედარებით განუვითარებელი სოფლის მეურნეობის პირობებში ნამეტი მოსახლეობა დაკავებულ ტერიტორიებზე ველარ ეტეოდა. დასავლეთ ევროპაში ასევე მოხდა ჯვაროსნული ლაშქრობების პერიოდში (XI-XII სს.). ადრე შუა საუკუნეების დასავლეთ ევროპაში მოსახლეობის სიმჭიდროვე ძალზე დაბალი იყო. ასეთ დემოგრაფიულ სიტუაციას განაპირობებდა წარმოებაში მესაქონლეობისა და მინათ-მოქმედების უდიდესი ხვედრითი წონა. ხელოსნობა ძირითადად საოჯახო მეურნეობის ფარგლებში არსებობდა. შესაბამისად, დასახლების ძირითადი ფორმა სოფელი იყო, ქალაქი იშვიათი გამონაკლისის სახით თუ არსებობდა. მოსახლეობის სიმჭიდროვე კიდევ უფრო ნაკლები იყო ევროპის ჩრდილოეთ და აღმოსავლეთ მხარეებში; ამ მხრივ უკეთესი მდგომარეობა შეინიშნებოდა კონტინენტის შუა და სამხრეთ ნაწილებში უკეთესი ბუნებრივი პირობების გამო.

ახლო აღმოსავლეთში დასავლეთევროპელთა ექსპანსიის ერთ-

144 იხ. ე. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, გვ. 356.

ერთი მიზეზი იყო ჭარბი მოსახლეობის გაჩენაც, როგორც ყმა-გლეხთა, ისე ფეოდალთა კლასებში. ეს ნამეტი მოსახლეობა გამოსავალს სხვა ქვეყნების მიწა-წყლის დაუფლებასა და ძარცვა-გლეჯაში ხედავდა. საბედნიეროდ, დასავლეთ ევროპის საზოგადოების ჯანსაღმა ორგანიზმმა ეს თავისებური „სისხლის გამოშვება“ იოლად გადაიტანა.

ფეოდალური საზოგადოების მოსახლეობის სიმჭიდროვე, მართალია, ჩამორჩებოდა ანტიკური ქვეყნების მაჩვენებელს, მაგრამ მას მაინც ჰქონდა უპირატესობა მოსახლეობის მატების თვალსაზრისით. აქ თითოეული ქვეყნის მოსახლეობის ზრდა, ანტიკური ქვეყნებისაგან განსხვავებით, სხვა საზოგადოებიდან მოსახლეობის იძულებით მონყევტას არ ემყარებოდა. ამიტომ ფეოდალური საზოგადოების გავრცელების არეალი ბევრად უფრო ფართო იყო. მოსახლეობის თანდათანობით მატების შედეგად ითვისებდნენ ახალ მიწებს, ჩნდებოდა მრავალი ახალი სოფელი.

სოფლის მეურნეობის შედარებითი აღმავლობის, მოსახლეობის მატების პირობებში მრავლად წარმოიშვა ქალაქები, როგორც ხელოსნობისა და ვაჭრობის ცენტრები. ისინი სოფლის მეურნეობის შედარებით დაბალი პროდუქტიულობისა და ქვეყნებს შორის შრომის დანაწილების სისუსტის გამო დიდი არ ყოფილა. შრომის ეკონომიკური დანაწილების დაბალი დონის, გასაღების ბაზრის უაღრესი შეზღუდულობის მიზეზით ხელოსანთა ამქრები ზღუდავდნენ ახალი წევრების მიღებას. ფეოდალური ქალაქების მოსახლეობის რაოდენობა საშუალოდ 2-3 ათასს უდრიდა, იშვიათად – 10-12 ათასს, ხოლო ქალაქები რამდენიმე ათეული ათასი მცხოვრებით (პარიზი, ლონდონი და სხვ.) ევროპის სინამდვილეში გამოწვევის იყო: ესენი ან დედაქალაქს წარმოადგენდნენ, ან სანავსადგურო ქალაქს, ან ორივეს ერთად.

კაპიტალიზმმა ახალი დემოგრაფიული სიტუაცია წარმოშვა. პირველად იგი XVIII საუკუნის უკანასკნელი ათეული წლების ინგლისში შეიქმნა. სამრეწველო გადატრიალების ხანაში ამ ქვეყანაში გაჩნდა წარმოების ახალი საშუალებები, რამაც მომპოვებელი და გადამამუშავებელი მრეწველობის, სოფლის მეურნეობის ინტენსიურ დარგებში, ტრანსპორტზე და სხვ. შესაბამისი სამუშაო ძალის ახალი მასის დასაქმება მოითხოვა. წარმოების აღმავლობა ხდებოდა, ერთი მხრივ,

ტექნიკისა და აქედან გამომდინარე შრომის ნაყოფიერების ზრდის ბაზაზე, ხოლო, მეორე მხრივ, მოსახლეობის მატების საფუძველზე. ეს ტენდენცია ინგლისში დღესაც გრძელდება, თუმცა არა გასული საუკუნის ტემპებით. მიუხედავად ამერიკაში, კანადაში, ავსტრალიაში, ახალ ზელანდიაში, სამხრეთ აფრიკაში ემიგრაციისა, ინგლისის მოსახლეობა 5 მილიონიდან (სამრეწველო რევოლუციის წინ) ამჟამად 62 მილიონამდე, ე. ი. დაახლოებით თორმეტჯერ გაიზარდა.

მოსახლეობის სწრაფი ზრდა მაღალგანვითარებულ ქვეყნებში, როგორც აღვნიშნეთ, წარმოების გაფართოების ერთ-ერთი საფუძველია. მათი წარმოების განვითარება, გაფართოება, ტექნიკის პროგრესთან ერთად, ეყრდნობა სამუშაო ძალის მატებასაც, რაც ძირითადად თვით განვითარებული საზოგადოებების შიგნით მიმდინარეობდა და მიმდინარეობს. იმიგრაცია (დასავლეთ გერმანიაში, საფრანგეთში, აშშ-ში, ინგლისში და სხვ.) შედარებით უმნიშვნელო როლს თამაშობდა და თამაშობს. საერთოდ კი წარმოების პროგრესი ამ შემთხვევაში ძირითადად განვითარებული ტექნიკის საფუძველზე ხდება. ამ მხრივ განსხვავებულობა ანტიკურ საზოგადოებასთან შედარებით დიამეტრალური ხასიათისაა.

ასეთი იყო ზოგადად დემოგრაფიული სიტუაცია განვლილი ეკონომიკურ-სოციალური ფორმაციების პირობებში. თითოეული საზოგადოების ანდა ისტორიული ეპოქის დემოგრაფიული სიტუაცია კონკრეტულ გამოკვლევებში დაწვრილებით უნდა იყოს ნაჩვენები. უამისოდ, ვიმეორებთ, ისტორიული პროცესის სურათი ნაკლულოვანი იქნება. მოსახლეობის ზრდა თავის გამოხატულებას პოულობდა სანარმოო ძალების ზრდაში (ახლი მიწებისა და საბადოების ათვისება, კომუნიკაციების განვითარება და ა. შ.). ეს ეხება ზრდის რაოდენობრივ მხარეს. დემოგრაფიული ფაქტორის მოქმედება თავს იჩენდა სანარმოო ძალების განვითარების თვისებრივ მხარეშიც. სოციოლოგიაში (ანტუან ბარნავის (1761-1793) მიერ) გამოთქმულია მოსაზრება, რომლის თანახმადაც მოსახლეობის გაზრდილი მასის დანოლა არსებულ წარმოების საშუალებებზე წარმოების თვისებრივ განვითარებას იწვევდა. ეს მოსაზრება სავსებით დამაჯერებელია. განემარტავთ მას უფრო კონკრეტულად.

მეურნეობის არსებული ფორმა შესაბამის სოციალურ ფსიქოლო-

გიას წარმოშობს. მაგალითად, მინათმოქმედების გაბატონებულობის შემთხვევაში გლეხობის ეკონომიკურ აქტიურობაში მთავარი ფასეულობა სამინათმოქმედო შრომაა, შესაბამისად, წარმოების ნამდვილ საშუალებად ითვლება მინა, სახნავ-სათესი (სათანადო ბუნებრივ პირობებში: ვენახი, ბალი). გლეხობამ რომ ასეთი სოციალური განწყობა შეიცვალოს და ხელოსნობასა და ვაჭრობაზე გადავიდეს, საჭიროა, საზოგადოებაში გაჩნდეს ჭარბი გლეხური მოსახლეობა, რომელიც ტრადიციულ მეურნეობაში ვერ დასაქმდება და ამიტომ ხელოსნობას ან ვაჭრობას მოჰკიდებს ხელს, ანდა, თუ ეს არ მოხერხდა, ახალი მინა-წყლის ათვისებას იწყებს სხვა ქვეყნებში. ეს კი, თავის მხრივ, ხელს უწყობს შრომის ეკონომიკური დანაწილების განვითარებას მეტროპოლიასა და ახალ ქვეყნებს შორის.

საქართველოს განვლილ ისტორიაში საქალაქო ცხოვრება თვალსაჩინოდ ვერ განვითარდა იმიტომაც, რომ განუწყვეტელი შემოსევებისა და უშუალო მწარმოებლების ნაწილის ამონყვევტის პირობებში მოსახლეობის დაწოლა წარმოების არსებულ საშუალებებზე ნაკლებად ხდებოდა. ამიტომაც ქართული მოსახლეობა ძირითადად გლეხური შემადგენლობისა რჩებოდა.

ზოგჯერ მოსახლეობის შემცირება იწვევდა წარმოების დაქვეითებას, საწარმოო ძალების დაცემას. ასე იყო, მაგალითად, გვიანი საუკუნეების დასავლეთ რომის იმპერიაში. მსგავსი შედეგები მოჰყვებოდა ხოლმე მასობრივ ეპიდემიებსაც. ე. წ. „შავი სიკვდილის“ დროს (1348-50 წწ.) ინგლისში, ზოგიერთი მეცნიერის მიხედვით, მოსახლეობის ნახევარი ამოწყდა, გერმანიაში – 1,25 მლნ, საფრანგეთში – მოსახლეობის 1/6; იტალიის ქალაქებში ეპიდემიამ მოსახლეობის 40-50% იმსხვერპლა.¹⁴⁵ მოსახლეობა მცირდებოდა დიდი ომიანობების პერიოდშიც (განსაკუთრებით ეს ითქმის ოცდაათწლიანი ომის შედეგებზე გერმანიაში).

ყოველივე ზემოაღნიშნული იმაზე მეტყველებს, რომ დემოგრაფიული ფაქტორის გათვალისწინების გარეშე ისტორიული პროცესის ბევრი ფაქტის გაგება შეუძლებელია. ამიტომ ისტორიკოსმა აუცილებლად უნდა წარმოაჩინოს ისტორიული პროცესის დემოგრაფიული მხარეც.

¹⁴⁵ ეს ციფრები მოყვანილია ბორის ურლანისის დასახელებული წიგნის მიხედვით.

საზოგადოების ისტორიული გარემოცვის როლი

„ზუსტი წარმოდგენა სამყაროზე, კაცობრიობის განვითარებაზე შეიძლება შეძენილ იქნეს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მუდამ მხედველობაში მივიღებთ პროგრესული და რეგრესული ცვლილებების საერთო ურთიერთზეგავლენას“.

ფ. ენგელსი.

ამა თუ იმ საზოგადოების ისტორიის შესასწავლად მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ აგრეთვე, როგორც უკვე ვამბობდით, მისი ისტორიული გარემო (გარემოცვა). საზოგადოებები ზემოქმედებენ ერთმანეთზე და ეს ზემოქმედება, საერთოდ, იწვევს სოციალურ პროგრესს. ცხადია, ასეთი ეფექტი აქვს ისეთ საზოგადოებათა ურთიერთზემოქმედებას, რომლებიც განსხვავდებიან თავისი განვითარების დონით. ამაში კი გარკვეული მნიშვნელობა ჰქონდა განსხვავებულ გეოგრაფიულ გარემოს, რამაც თავი იჩინა ჯერ კიდევ არქაული კომუნისტური საზოგადოების პერიოდში. ასეთი ზემოქმედების პირობებში ხდება მონიწილად ცენტრებიდან ახალი შრომის იარაღების, საწარმოო გამოცდილების, კულტურის ელემენტების გაერცელება.

როდესაც მსოფლიოს ზოგიერთ ადგილას (ანატოლიის ზეგანი, პალესტინა, ზაგროსის მთიანეთი, აზიის ირანის ზეგანი და სხვ.) მოხდა მიწათმოქმედებასა და მესაქონლეობაზე გადასვლა, ამით მკვეთრად გამოიკვეთა მონიწილად ისტორიული გარემო და დანარჩენ რეგიონებზე მისი დიდი ზემოქმედების შესაძლებლობა. მაგალითად, ავსტრალიელი აბორიგენები, როგორც უკვე მივუთითებდით, ასეთი ზემოქმედების შედეგებს მოკლებული იყვნენ არა თუ ამ ეპოქაში, არამედ შემდეგაც,

მთელი ათასწლეულების განმავლობაში.¹⁴⁶ იგივე ითქმის ტასმანიელებზე, კორიაკებზე, ჩუქჩებსა და სხვა მრავალ ხალხზე. ამ ხალხების მდგომარეობა შეიცვალა მათი ჩართვით ბევრად უფრო მოწინავე კაპიტალისტურ ცივილიზაციაში.

ძვ. წ. IV-III ათასწლეულების მიჯნაზე, ე. ი. იმ ეპოქაში, როდესაც წარმოიშვა უძველესი ცივილიზაციები (შუმერი, ეგვიპტე, ელამი, ძველი (წინაარსული) ინდოეთი და სხვ.), მოწინავე საზოგადოებებისა და ჩამორჩენილი, ბარბაროსული ხალხების (ესენი ჯერ ვერ იყვნენ ამაღლებული სოციალური კლასებისა და სახელმწიფოს წარმოქმნის საფეხურამდე) ზემოქმედების მასშტაბები კიდევ უფრო გაიზარდა. ამ ზემოქმედებას ორგვარი ეფექტი ჰქონდა: ერთი მხრივ, ამ მოწინავე ცენტრებიდან ვრცელდებოდა სხვადასხვა მატერიალური და სულიერი მიღწევა, ხოლო, მეორე მხრივ, ხშირად მოწინავე სახელმწიფოები ჩამორჩენილი ხალხების ექსპლუატაციას ეწეოდნენ (დაპყრობების, ხარკის, ბუნებრივი რესურსების მითვისების გზით). მაგრამ, რამდენადაც ამ ქვეყნებში მონობა მნიშვნელოვნად ვერ გავრცელდა, ამდენად უარყოფითი ზემოქმედება ჩამორჩენილი ხალხებისათვის მძიმე შედეგებისა არ იყო. ასეთი სიტუაცია გვექონდა ანტიკურ მონათმფლობელურ სამყაროში (საბერძნეთი, რომი).

ანტიკურ ქვეყნებს ისტორიული გარემოს მხრივ ძველალმოსავლურ საზოგადოებებთან უპირატესობა ჰქონდათ. თუ ეს უკანასკნელნი თავიანთ განვითარებას დამოუკიდებლად იწყებდნენ, რადგან ცივილიზაციის პიონერები იყვნენ, საბერძნეთმა და რომმა უკვე ცივილიზებული საზოგადოებების (ეგვიპტე, ბაბილონეთი, ლიდია, სირია, ფინიკია, ეტრუსკები, კართაგენი და ა. შ.) გარემოცვაში დაიწყეს განვითარება. ამან, რა თქმა უნდა, დააჩქარა კლასიკური ქვეყნების განვითარება. მეორე მხრივ, ამ ქვეყნებს გარს ერტყა ჩამორჩენილი,

146 მათ მეზობლად, ახალ გვინეაზე მოსახლე პაპუასებისაგან, რომლებიც ოდნავ წინ იყვნენ წასული სოციალური ევოლუციის გზაზე, ავსტრალიელ აბორიგენებს ყოფდა ტორესის საკმაოდ ძნელად გადასალახავი სრუტე (170 კმ. სიგანისა). პაპუასებისაგან ამ უკანასკნელებმა შეითვისეს მარტოოდენ მშვილდ-ისარი, რომელიც მხოლოდ ავსტრალიის ჩრდილო-აღმოსავლეთში გავრცელდა.

ბარბაროსული პერიფერიები, რომლებიც პირველთათვის მონათა სამუშაო ძალის რეზერვუარს წარმოადგენდა. ბევრი ამ ხალხისათვის ანტიკური ქვეყნების მეზობლობა დამლუპველი აღმოჩნდა, განსაკუთრებით რომის იმპერიამ მოუსპო მათ სახელმწიფოებრიობა, დამოუკიდებელი განვითარების შესაძლებლობა და ბევრი მათგანი (გალები, ილირიელები, კელტიბერები და სხვ.) ასიმილირებულ იქნა რომის იმპერიის მცხოვრებთა მიერ.

გვიანანტიკური და ადრეული შუა საუკუნეების ეპოქებში ისტორიის არენაზე გამოსული ხალხები ზემოქმედებას განიცდიდნენ დაცემის გზაზე მდგარი ცივილიზებული ანტიკური სამყაროსაგან. მოგვიანებით მათ დადებითი იმპულსები მიიღეს არაბული კულტურისაგან და, საერთოდ, მახლობელ აღმოსავლეთთან კონტაქტების წყალობით (ჯვაროსნული ომების შემდეგ).

ფეოდალიზმის მეორე პერიოდიდან მოყოლებული, როცა იქმნებოდა ეროვნული სახელმწიფოები, თითოეული დასავლეთევროპული საზოგადოებისათვის ისტორიული გარემოცვა უფრო ხელსაყრელი ხდებოდა. ეს უფრო მეტად ითქმის სამხრეთ და შუა ევროპაზე. დასავლეთ ევროპის უკიდურეს ჩრდილოეთში მდებარე ქვეყნები – შოტლანდია, ისლანდია, ნორვეგია, ფინეთი, აგრეთვე ირლანდია, მონინავე საზოგადოებათა ზემოქმედებას, გეოგრაფიული დაშორებულობის გამო, უფრო ნაკლებად განიცდიდა.

ამ პერიოდში არსებობდა უარყოფითი ხასიათის ზემოქმედებაც, მაგალითად, კოლონიზაციის პირობებში გერმანელთა ექსპანსია დასავლეთ სლავების მიწა-წყალზე, რის შედეგადაც ამ ხალხთაგან ზოგიერთი მოისპო და ასიმილირებულ იქნა. მაგრამ, ზოგადად თუ ვიტყვით, ფეოდალური ცენტრისა და პერიფერიის ზემოქმედებას ფეოდალური ფორმაციის ხანაში ისეთი უარყოფითი შედეგები არ ჰქონია, როგორიც ანტიკური მონათმფლობელური ფორმაციის დროს საბერძნეთსა და რომში. ამიტომაც ფეოდალური ცივილიზაცია ანტიკურთან შედარებით ბევრად უფრო ფართო არეალზე გავრცელდა.

ანტიკური მონათმფლობელური სიტუაციის მსგავსი რამ განმეორდა კაპიტალიზმის ეპოქაში. უკვე მის დასაწყისშივე მოხდა და-

სავლეთ ევროპის დანიანურებული ხალხების ექსპანსია ამერიკაში, აფრიკაში, აზიაში, შემდეგ ავსტრალიაში. კიდევ მეტი. ეს უთანაბრო განვითარება საფუძვლად დაედო კაპიტალიზმის განვითარებას (კაპიტალის თავდაპირველი დაგროვების დაჩქარების, საგარეო ბაზრების გაფართოების გზით). კოლონიების ექსპლუატაციის საჭიროებამ გამოიწვია მონობის აღორძინება. ამას ზედ ერთვოდა კოლონიურ და დამოუკიდებელ ხალხთა სიმდიდრეების ძარცვა.

ამდენად, კაპიტალიზმის განვითარების მანუფაქტურულ ფაზაში (XVI-XVIII ს. 70-იან წლებამდე) კაპიტალიზმის ზემოქმედება ჩამორჩენილ ხალხებზე ძირითადად უარყოფითი იყო. მდგომარეობა შეიცვალა სამრეწველო გადატრიალების ხანიდან მოყოლებული, როცა კაპიტალიზმთან კონტაქტების პირობებში ბოლო მოეღო ქვეყნების უწინდელ იზოლაციას, დაიწყო ძველი წარმოების წესების დაშლა. კაპიტალიზმმა, როგორც კ. მარქსი აღნიშნავდა, ნამდვილად მსოფლიო ისტორია შექმნა. თუ, ერთი მხრივ, ახალმა ფორმაციამ მნიშვნელოვანი ძვრები გამოიწვია კოლონიური და დამოკიდებული ხალხების განვითარებაში, მეორე მხრივ, იგი ამ უკანასკნელთათვის პოლიტიკური დამოუკიდებლობის მიცემას აყოვნებდა. კოლონიურმა და დამოკიდებულმა ხალხებმა ამას ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლით მიაღწიეს.

საერთოდ კი, როგორც ცნობილია, კაპიტალიზმმა რევოლუციური როლი ითამაშა მსოფლიო ისტორიაში. ამ მხრივ განსხვავება მასა და წინამდევალ ანტაგონისტურ, კლასობრივ ფორმაციებს შორის კოლოსალურია. თუ აქამდე უფრო მოწინავე საზოგადოება მაინც ხელის ტექნიკას ეფუძნებოდა, კაპიტალიზმის პირობებში განსხვავება ტექნიკური ბაზის მხრივ კაპიტალიზმსა და წინაკაპიტალისტური ფორმაციების საფეხურებზე მდგარ საზოგადოებებს შორის უზარმაზარი აღმოჩნდა, რამაც თავის მხრივ საფუძველი შექმნა მთელი მსოფლიოს ეკონომიკური განვითარების გათანაბრების ტენდენციისათვის.

ამრიგად, კაპიტალიზმი იქცა მოწინავე ისტორიულ გარემოდ, რომელმაც სტაგნაციიდან, დაჩიხულობიდან გამოიყვანა ჩამორჩენილი საზოგადოებანი. თუ უწინ ზემოქმედება ერთ გარკვეულ საზოგადოებაზე

შეზღუდული ისტორიული არეალებიდან მოდიოდა, ამჟამად ცალკეული საზოგადოება, რადგან ის მთელი მსოფლიოს მასშტაბითაა საზოგადოებათა სისტემაში ჩართული, მთელი მსოფლიოსაგან განიცდის ზემოქმედებას და თავის მხრივ გარკვეულად ზემოქმედებს მასზე. ამით დაიწყო სხვადასხვა კულტურის ზემოქმედების ინტენსიური პროცესები. XX საუკუნეში ეს ზემოქმედება უფრო მეტად გაძლიერდა. კიდევ უფრო ინტენსიური იქნება იგი მომავალ საუკუნეებში.

ახლა ორიოდ სიტყვას ვიტყვით ქართული საზოგადოების ისტორიული გარემოს თაობაზე. ჩვენი ქვეყანა თავისი გეოგრაფიული მდებარეობის გამო მრავალ საზოგადოებასთან იმყოფებოდა კონტაქტში. ისინი სოციალური ევოლუციის სხვადასხვა საფეხურებს ასახიერებდნენ, რაც ურთიერთზემოქმედების სხვადასხვა ხასიათს განაპირობებდა. ზოგი ამ საზოგადოებათაგანი (ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხების სახით) ვერ გასცდა ე. წ. ადრეკლასობრივი განვითარების დონეს (ისიც უკეთეს შემთხვევაში), ზოგიერთი დანიშნულებული იყო – საბერძნეთი, რომი, ბიზანტია, ზოგი კი ეკონომიკური და სოციალური განვითარებით ჩვენ ჩამოგვრჩებოდა (სპარსეთი, თურქეთი) და ა. შ. შესაბამისად, ქართულ საზოგადოებაზე ყველაზე უარყოფითი შედეგები ჰქონდა თურქეთისა და სპარსეთის ზემოქმედებას. კიდევ მეტი. ასეთი „ბარბაროსული“ საზოგადოებანი ჩვენ მხოლოდ უშუალოდ როდი გვერტყა გარს. ისინი ჩვენგან შორს იყვნენ (არაბები, ხვარაზმელები, მონღოლები, თემურ-ლენგის იმპერიის ხალხები და სხვ.), მაგრამ ჩვენც ამ უკანასკნელთა უარყოფითი ზემოქმედების ორბიტაში მოვხვდით, რამაც XIII საუკუნიდან მოყოლებული მთელი საუკუნეების სიგრძეზე გამოიწვია ქართული საზოგადოების ისტორიის შეყვანება, ძლიერი დაჩიხულობა. დასავლეთ ევროპასთან და რუსეთთან კონტაქტებმა ჩვენი საზოგადოება ამ ისტორიული ჩიხიდან გამოიყვანა.

ჩვენს უწინდელ მეზობელ ქვეყნებთან კონტაქტები, ცხადია, მხოლოდ უარყოფითი შედეგებისა როდი იყო, მათ ჩვენთვის კეთილნაყოფიერი გავლენაც ჰქონდა. აქედან მხოლოდ ერთი მაგალითის მოყვანას დაგვურდებოდა. ქართული რენესანსის ფენომენი XI-XII საუკუნეებში, როგორც ივანე ჯავახიშვილმა შენიშნა, მნიშვნელოვანწილად განპი-

რობებული იყო ჩვენს კულტურაზე ბიზანტიური, არაბული და სპარსული კულტურების ზემოქმედებით.¹⁴⁷

ყოველივე ზემოთქმულის შედეგად დავასკვნით, რომ ისტორიული გარემო მარქსისტული ისტორიოგრაფიისა და სოციოლოგიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი კატეგორიაა, რომლის გარეშე ვერ შევძლებთ ამა თუ იმ საზოგადოების ისტორიული პროცესის სრულ მეცნიერულ წარმოჩენას, გააზრებას. ამიტომაც ისტორიკოსი ამა თუ იმ ქვეყნის ისტორიის შესწავლისას უნდა ითვალისწინებდეს მეზობელი ქვეყნების განვითარებასაც, მათ ისტორიასაც, ხოლო რაც უფრო აქეთ, განვითარების მაღალ საფეხურებზე, მოვდივართ, შესაბამის ისტორიულ პროცესში – მთელი მსოფლიოს ვითარებასაც.

147 აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორია და საქართველოს და სომხეთის ისტორიის მონაცემები. ქართველი ერის ისტორია, წიგნი პირველი, მეხუთე გამოცემა, თბ., 1960, გვ. 398-400.

რასობრივი ფაქტორი

„პირველი კონკრეტული ფაქტი, რომელიც კონსტატირებულ უნდა იქნეს, ეს არის ინდივიდთა სხეულებრივი ორგანიზაცია“.

კ. მარქსი, ფ. ენგელსი.

ამა თუ იმ ქვეყნის მოსახლეობა მეტ-ნაკლებად განსაზღვრულ რასას ეკუთვნის და ამის ჩვენებაც ისტორიკოსის, ეთნოლოგოს და ა. შ. ამოცანაა. ისტორიულ გამოკვლევაში უნდა გადმოიცემოდეს ქვეყნის მოსახლეობის რასობრივი, ანთროპოლოგიური იერსახე. საერთოდ კი ეს ფაქტორი ისტორიულ პროცესში რაიმე მნიშვნელოვან როლს არ თამაშობს.¹⁴⁸ თუმცა, როგორც კარგად ცნობილია, ბურჟუაზიულ სოციოლოგიასა და ისტორიოგრაფიაში არის ცალკე მიმართულება, რომელიც ამ ფაქტორს ისტორიულ პროცესში გადამწყვეტად თვლის და ხალხებს „მალალი“ და „დაბალი“ რასების წარმომადგენლებად „ახარისხებს“. ასეთი შეხედულება ძალზე ზერელეა და კიდევ მეტი – რეაქციული. რასიზმი, როგორც იდეოლოგია და პოლიტიკური პრაქტიკა, ძლიერ დისკრედიტირებულია (თუნდაც ფაშისტური გერმანიის მაგალითი მოვიხმოთ). მაგრამ, მიუხედავად ამისა, კაცობრიობის ნაწილში იგი კვლავ ბოგინობს. ისტორიკოსის ჰუმანისტური ამოცანაა რასიზმის ზერელობისა და რეაქციულობის გამოაშკარავება.

რასისტული თვალსაზრისი გამოდის იმ უცილობელი ფაქტიდან,

148 ცნობილი ქართველი მეცნიერი ალექსანდრე ხახანაშვილი (1864-1912) წერდა: „მთელი საფუძვლიანობით შეიძლება უარეყოთ რასობრივი განსხვავებულობების სოციოლოგიური მნიშვნელობა. მაგრამ შეუძლებელია უარეყოთ ასეთი განსხვავებულობების არსებობის თვით ფაქტი“ (იხ. ავტორის «Очерки по грузинской культуре», Тифлис, 1908, გვ. 7).

რომ კაცობრიობის განვითარება წინაკაპიტალისტურ ეპოქებში ძალიან უთანაბრო იყო, რაც თავს იჩენს თვით თანამედროვე მსოფლიო-ისტორიულ პროცესშიც. რასისტი იდეოლოგიების მიხედვით, ეს უთანაბრობა – კაცობრიობის ნაწილის აღმავალი განვითარება, ხოლო ნაწილის სტაგნაცია, შეჩერება – განპირობებული იყო რასობრივი მომენტი. თუ რასაში მხოლოდ ფიზიკურ თვისებებს (კანის ფერს, სახის გარკვეულ ნაკვთებს, თმის ფორმას და ა. შ.) ვიგულისხმებთ, რა თქმა უნდა, ამ ნიშან-თვისებებსა და საზოგადოების განვითარება-განუვითარებლობას შორის აუცილებელ მიმართებას ვერ დავადგენთ. მაგრამ რასისტები რასებს ირაციონალური მოსაზრებით განსაზღვრულ ინტელექტუალურ თვისებებსაც მიაწერენ, რის წყალობითაც თითქოს ხდება ხალხების განვითარება-განუვითარებლობა. თავი რომ დავანებოთ ასეთი გაგების შორს დგომას მეცნიერული, რაციონალისტური პოზიციისაგან, იგი ძალზე ზერელეა. მაგალითად, ავსტრალიელი აბორიგენების მიმთვისებლური მეურნეობის სტადიაზე ჩამორჩენის ახსნა მათი დაბალი ინტელექტუალური ნიშან-თვისებებით არაფრის მთქმელია. სამაგიეროდ, როგორც უკვე აღვნიშნავდით, ამ ჩამორჩენილობას გვიხსნის ავსტრალიის კონტინენტის გეოგრაფიული გარემო და იზოლირებულობა სხვა საზოგადოებათაგან. იგივე გეოგრაფიული ფაქტორი იყო უმთავრესი მიზეზი უკიდურესი ჩრდილოეთის ხალხების ჩამორჩენილობისა. ასეთ პირობებში და სხვა მონიწივე საზოგადოებათაგან იზოლაციისას ვერც ერთი „მონიწივე“ რასა ვერ განვითარდებოდა.

რამდენადაც რასიზმის იდეოლოგია თეთრი, ევროპეოიდური რასის წიაღში განვითარდა, ამდენად „მონიწივე“ რასად ეს რასაა წარმოდგენილი. იგი (ეს იდეოლოგია) სხვა რასაში რომ განვითარებულიყო, მაშინ ასეთ რასად ამ უკანასკნელს მიიჩნევდნენ. აქ მთავარია შესაბამისი საზოგადოების არაჰუმანისტური და რეაქციული სოციალურ-პოლიტიკური პოზიცია, რასიზმის მიხედვით ასეთი შეხედულების „დასაბუთება“ კი მეორეხარისხოვანი საქმეა. სავსებით სწორი იყო XIX საუკუნის ცნობილი ფრანგი ისტორიკოსი ერნესტ რენანი (1823-1892), როცა ამბობდა: „ჭეშმარიტება ის გახლავთ, რომ არ არსებობს

წმინდა რასები და პოლიტიკის დაფუძნება ანთროპოლოგიურ ანალიზზე ნიშნავს მის გადაქცევას ქიმერად".

თანამედროვეობის დიდი ინგლისელი ისტორიკოსი არნოლდ ტოინბი (1889-1975) მიუთითებდა: „თანამედროვე რასიზმს, რომელიც ახლა დასავლეთში მოდამია, მეცნიერულ ჰიპოთეზასთან არავითარი კავშირი არ აქვს. ამ ღრმა ცრურწმენის რაციონალური განხილვაც კი შეუძლებელია".¹⁴⁹

გერმანელი ფაშისტების აზრით, უმაღლეს რასას წარმოადგენდა ნორდული ტიპი, რომელსაც თითქოს ასახიერებდნენ გერმანელი ხალხები (საკუთრივ გერმანელები, ავსტრიელები, შვედები, ნორვეგიელები, პოლანდიელები, ინგლისელები, ფლამანდიელები, ისლანდიელები, დანიელები). ისინი განსაკუთრებით უსვამდნენ ხაზს გერმანელი ერის დიდ დამსახურებას მსოფლიოს ისტორიაში. მართლაც, ცნობილი ფაქტი გახლავთ გერმანელების დიდი როლი დასავლეთ რომის იმპერიის ჩიხიდან გამოყვანაში, დასავლეთ ევროპაში ფეოდალიზმის განვითარებაში, ევროპული კულტურის (მუსიკა, პოეზია, ფილოსოფია, მეცნიერება და ა. შ.) აღმავლობაში და სხვ. მაგრამ ამ ფაქტების გასაგებად გერმანელთა განსაკუთრებული რასობრივი ნიშან-თვისებები (ფიზიკური ან ფსიქიკური) აბსოლუტურად არაფერ შუაშია. ისინი საბოლოო აზრით შესაბამისი ეკონომიკურ-სოციალური განვითარების დონით აიხსნება.

„ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობაში“ ფ. ენგელსი სვამდა კითხვას: „მაგრამ რა იყო ის საიდუმლო ჯადოქრული საშუალება, რომლითაც გერმანელებმა მომავლედ ევროპას ახალი სასიცოცხლო ძალა ჩაბერეს? იყო თუ არა ეს განსაკუთრებული, გერმანული ტომის თანდაყოლილი სასწაულმოქმედი ძალა, როგორც ამას ჩვენი შოვინისტური ისტორიოგრაფია თხზავს?".¹⁵⁰ იგი აქვე პასუხობდა, რომ ევროპის გაახალგაზრდავება მოხდა არა გერმანელების სპეციფიკური ეროვნული ნიშან-თვისებების, არამედ უბრალოდ მათი ბარბაროსობის, გვაროვნული წესწყობილების გამო. კერძოდ, გერმანელების პირადი

149 Постыжение истории. Сборник, М., 1991, гл. 297.

150 კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, გვ. 37.

უნარი, მამაცობა, თავისუფლებისმოყვარეობა და დემოკრატიული ინსტიტუტი, რომლის გამოც ინდივიდები ყველა საზოგადოებრივ საქმეში თავის საკუთარ საქმეს ხედავდნენ, რა თვისებების წყალობითაც მოხდა რომის საზოგადოების ჩიხიდან გამოყვანა, განპირობებული იყო არა გერმანელთა რასით, არამედ მათი გვაროვნული წესწყობილებით. ასეთი გაგება, რასაკვირველია, უფრო ღრმაა და საფუძვლიანი, ვიდრე ამას რასისტ იდეოლოგოსებთან ვხვდებით. ასევე უნდა იქნეს გაგებული გერმანელი ხალხების სხვა დამსახურებებიც.

თუ თეთრი, ევროპეოიდური რასა აღემატება დანარჩენ რასებს ინტელექტუალური, შემოქმედებითი თვისებებით, მაშინ საკითხავია, რატომ მოხდა ის, რომ პირველი ცივილიზაციების უმეტესობა არაევროპეოიდური რასის ხალხებმა განავითარეს. ანდა მეორე ფაქტზე შევჩერდეთ. აზიაში დიდი ხანია ცხოვრობენ ევროპეოიდური რასის ხალხები (ჰინდონი და მათი მონათესავე ხალხები, სპარსელები, ქურთები და სხვ. უნინ ცხოვრობდნენ ხეთები), რომლებიც თავიანთი განვითარებით იმავე კლასობრივ ეკონომიკურ-სოციალურ ფორმაციას ასახიერებდნენ, როგორსაც აზიის ხალხების უმეტესობა. იაპონელები, როგორც ცნობილია, ყვითელ, მონღოლოიდურ რასას განეკუთვნებიან, მაგრამ მათი წარსული ძალიან ჰგავს ფეოდალური დასავლეთ ევროპისას. საყოველთაოდ არის ცნობილი იაპონელების დღევანდელი წარმატებები. ყოველივე ეს მნიშვნელოვანი ფაქტია და მათი ახსნა რასიზმის პოზიციიდან შეუძლებელია.

სწორედ რასისტული თეორიის მიერ დიდი ისტორიული ფაქტების აუხსნელობა ჰქონდა მხედველობაში ალექსანდრე ხახანაშვილს, როცა იგი შენიშნავდა: „მოდური თეორია ხალხის ყველა სულიერ მონაცემებს თვლის რასობრივ ნიშან-თვისებად და თავს არიდებს შემდგომ ახსნა-განმარტებებს. სულიერი თვისებების საოცარი შეცვლა განსაზღვრული დროის შემდეგ (როგორც ეს შეიმჩნევა ბევრ ხალხში), საკმარისად აჩვენებს ამ შეხედულებათა ნაკლოვანებას“.¹⁵¹

ის გარემოება, რომ განსაზღვრული ხანიდან მოყოლებული დაწინაურდა დასავლეთ ევროპა და ჩამორჩნენ აზიის, აფრიკისა და ამე-

¹⁵¹ იხ. ავტორის დასახ. ნაშრომი, გვ. 13.

რიკის (აბორიგენები) ხალხები, სულაც არ აიხსნება რაიმე მისტიკური, რასობრივი მიზეზით. ამაში გადამწყვეტი როლი ითამაშა გეოგრაფიული და ისტორიული გარემოს ფაქტორებმა. ამ გარემოების ჩვენება, ცხადია, უფრო რთული საქმე გახლავთ, ვიდრე რასობრივი ფაქტორით ისტორიული უთანაბრობის ფაქტის ახსნა. როდესაც შეიცვალა უნინ ჩამორჩენილი ხალხების ისტორიული გარემო და მათზე ზემოქმედება მოახდინა დანინაურებულმა დასავლეთმა ევროპამ, დაიწყო მათი მნიშვნელოვანი განვითარებაც.

კაცობრიობის ევოლუციის უთანაბრობა აისახა აგრეთვე ცალკეულ საზოგადოებათა ზედნაშენების უთანაბრო განვითარებაშიც დასავლეთ ევროპის საზოგადოებებთან შედარებით. ესეც განსაზღვრული ეკონომიკური და სოციალური პირობებით აიხსნება და არა რასობრივი ფაქტორით.

ამდენად, მსოფლიო და ეროვნული ისტორიული პროცესების პოზიტიური გააზრებისათვის რასობრივი ფაქტორი ისტორიკოსს სულაც არ გამოადგება.¹⁵² მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მან ყურადღების გარეშე არ უნდა დატოვოს რასიზმის, როგორც იდეოლოგიისა და პოლიტიკის, კრიტიკა და ამით იდგეს თანამედროვეობის პროგრესული, ჰუმანისტური სოციალური ძალების სამსახურში.

¹⁵² არათუ არნოლდ ტოინბი, როგორც უკვე აღენიშნავდით, შორს დგას ცივილიზაციების განვითარებაში აღნიშნული ფაქტორის ჩვენებისაგან, ასევე იქცეოდა თვით ოსვალდ შპენგლერიც (1880-1936) თავის „ევროპის დაისში“. თუმცა უკანასკნელის ზოგიერთი იდეა გერმანელი ფაშისტების იდეოლოგიურ არსენალში შევიდა.

ეკონომიკურ-საზოგადოებრივი ფორმაციების საკითხი ისტორიულ მატერიალიზმში

ეკონომიკურ-სოციალური ფორმაციების თეორია მარქსიზმის კლასიკოსებს ერთბაშად როდი შეუქმნიათ. მაშინაც კი, როდესაც მათ ასე თუ ისე ჩამოაყალიბეს ისტორიის ახალი, მატერიალისტური გაგება („გერმანული იდეოლოგია“, „ფილოსოფიის სილატაკე“, „კომუნისტური პარტიის მანიფესტი“), მათ მიერ მოცემული საზოგადოების (კაცობრიობის) ისტორიის პერიოდიზაცია დიდად ნაკლულოვანი რჩებოდა. ჯერ ერთი, იგრძნობა ისტორიის არასაკმაო ცოდნა და მეორეც, სურათი მხოლოდ დასავლეთ ევროპის მიერ განვლილ გზას ასახავდა.

რასაკვირველია, კ. მარქსმა და ფ. ენგელსმა, ვითარცა ერთ დროს ჰეგელიანელებმა (მემარცხენე), კარგად უნყოდნენ ჰეგელის „ისტორიის ფილოსოფია“, მისგან გამომდინარე მსოფლიო-ისტორიული პროცესის ხედვა, აღმოსავლეთისა და დასავლეთის (დასავლეთ ევროპის) დიდი განსხვავებულობის ჩათვლით. მაგრამ როგორც ჭეშმარიტი მეცნიერები (არა ვ. ი. ლენინისა და ი. ბ. სტალინის მსგავსები), რადგან ჯერჯერობით ახალი სოციოლოგიური თუ ისტორიულ-ფილოსოფიური თვალთახედვით მათ აღმოსავლეთი შესწავლილი არ ჰქონიათ, სათანადო განზოგადებისაგან თავს იკავებდნენ.

ჯერჯერობით ამ დროისათვის მათ მიერ წარმოდგენილი საზოგადოების (დასავლეთ ევროპის) ისტორიული განვითარების სქემა ასე გამოიყურება: სატომო, ანტიკური, ფეოდალური და ბურჟუაზიული (კაპიტალისტური) საკუთრების ფორმები. როგორც ვხედავთ, მარქსიზმის კლასიკოსების მიერ თვით ტერმინი „ეკონომიკურ-სოციალური ფორმაცია“¹⁵³

¹⁵³ ეს ტერმინი კ. მარქსთან ზოგჯერ ასეა მოხსენიებული. იგი ჩვენ უფრო ზუსტად მიგვაჩნია. ცხადია, იგი უპირველესად გულისხმობს ეკონომიკურ და სოციალურ პროცესებს და ამიტომაც უფრო ფართო მნიშვნელობა, ვიდრე „წარმოების წესი“. თუმცა არ აქვს სოციალური სისტემის ფართო მნიშვნელობა, როგორც ეს საბჭოურ ფილოსოფიაში მიაჩნდათ.

კი იმხანად არ იყო გამოყენებული და მის ნაცვლად გამოიყენებოდა „საკუთრების ფორმა“, ცხადია, უფრო ფართო შინაარსით, ვიდრე ჩვენი დროის სიტყვათხმარებაშია.¹⁵⁴

1850-იან წლებში მარქსიზმის კლასიკოსებმა სპეციალურად შეისწავლეს აღმოსავლური საზოგადოების ისტორია, განსაკუთრებით, ინდოეთისა, რომლის თაობაზეც ინგლისელმა კოლონიზატორ-პრაქტიკოსებმა და მეცნიერებმა არაერთი ნაშრომი შექმნეს. აღმოჩნდა, რომ მის გასაგებად დასავლეთეუროპული სქემა არ გამოდგებოდა და რომ აღმოსავლეთის დიდ ქვეყნებში საკუთრების დომინანტური, გაბატონებული ფორმა გახლდათ სახელმწიფო და სათემო. სწორედ ამით იყო განპირობებული აქ არსებული სპეციფიკური სახელმწიფოებრივი ფორმა – დესპოტია, რაც ევროპელ მოაზროვნეთათვის კარგად იყო ცნობილი. ეს იყო ახალი მომენტი, რაც კ. მარქსმა და ფ. ენგელსმა შეიტანეს პეგელისეულ შესაბამის თვალსაზრისში.

საზოგადოების (კაცობრიობის) ისტორიის ახლებური, უფრო სრული სქემა კ. მარქსმა გადმოსცა თავის ნაშრომში „პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის“ (დაიბეჭდა 1859 წელს). მის წინასიტყვაობაში, სადაც უაღრესად შეკუმშული სახით არის გადმოცემული ისტორიის მატერიალისტური გაგების დედააზრი, როგორც ცნობილია, ლაპარაკია აზიურ (აღმოსავლურ), ანტიკურ, ფეოდალურ და ბურჟუაზიულ წარმოების წესებზე, როგორც ეკონომიკური ფორმაციის (ფართო, მსოფლიო მნიშვნელობით) პროგრესულ ეპოქებზე. მართალია, ეს გარეგნება უეჭველია, მაგრამ რუს და სხვა ჯურის ბოლშევიკ-კომუნისტებისათვის იგი გაუგებარი აღმოჩნდა და საბჭოური სოციალური სისტემა ისე გადაშენდა-გადაეგო, რომ აღმოსავლური, აზიური საზოგადოების, როგორც ცალკე ისტორიული, სოციალური ტიპის, კონცეფცია ოფიციალურად მისთვის მიუღებელი აღმოჩნდა. არ გაიზიარა იგი საბჭოთა ისტორიკოსების უდიდესმა ნაწილმაც.

ზემოთქმული, რასაკვირველია, სრულიადაც არ ნიშნავს, რომ

154 შევნიშნეთ, რომ ფორმაციის ტერმინი და ცნება უკვე იყო გამოყენებული დედაპინის გეოლოგიური ისტორიის მიმართ (ჩარლზ ლაიელის (1797-1875) მიერ). ისინი ბიოლოგიაშიც გამოიყენება.

მარქსიზმის კლასიკოსებმა აღმოსავლეთის თემატიკის შესწავლა 1850-იანი წლების ბოლოსთვის უკვე ამოწურეს. პირიქით, ისინი კვლავაც აღრმავებდნენ აღმოსავლური საზოგადოების შესწავლას. მოვლენებს წინ გავუსწრებთ და ვიტყვით, რომ საკითხს ასევე უდგებოდნენ კარლ კაუცკი და გეორგი პლехანოვი.

როგორც დავინახეთ, ქართველმა ესდეკებმაც (ნოე ჟორდანიამ და ნოე რამიშვილმაც) შეიტანეს მასში თავიანთი მოკრძალებული წვლილი. მაგრამ, ვიმეორებთ, ამას ვერ ვიტყვოდით რუს ბოლშევიკ-კომუნისტებზე, რაც, ცხადია, უბრალო გაუგებრობით არ მომხდარა.

ფრიდრიხ ენგელსი თავის „ანტი-დიურინგში“ (1876 წელი) ლა-პარაკობდა პოლიტიკურ ეკონომიაზე ორგვარი – ვინრო და ფართო აზრით.¹⁵⁵ ვინრო, შეზღუდულ გაგებას ვხვდებით ბურჟუაზიულ პოლიტიკურ ეკონომიაში, რომელიც ძირითადად მხოლოდ ბურჟუაზიულ საზოგადოებას (კაპიტალიზმს) იკვლევდა. მაგრამ მისგან განსხვავებით კ. მარქსი უფრო შორს წავიდა. ფ. ენგელსის აღნიშნულ წიგნში ვკითხულობთ: „რათა სავსებით გატარებულიყო ბურჟუაზიული ეკონომიის ეს კრიტიკა, საკმაო როდი იყო წარმოების, გაცვლა-გამოცვლის და განაწილების კაპიტალისტური ფორმის ცოდნა. საჭირო იყო აგრეთვე, ყოველ შემთხვევაში მთავარ ხაზებში, გამოკვლეულიყო და შესადარებლად გამოყენებულიყო ის ფორმები, რომლებიც მას წინ უსწრებდა ან მის გვერდით არსებობდა ნაკლებად განვითარებულ ქვეყნებში. ასეთი გამოკვლევა და შედარება დღემდე საერთო ხაზებში მხოლოდ მარქსმა მოახდინა, და ამიტომ მხოლოდ მას უნდა ვუმაღლოდეთ იმას, რაც დღემდე დადგენილია წინაბურჟუაზიული თეორიული ეკონომიის დარგში“.¹⁵⁶

კ. მარქსის მიერ წინაკაპიტალისტური ფორმაციების გაგება მოხდა უფრო განვითარებული სტრუქტურის – კაპიტალიზმის თვალთახედვით, რაც თავის მხრივ, მაღალ მეცნიერულ მეთოდს წარმოადგენს.

მას შემდეგ, რაც გამოქვეყნდა ცნობილი ამერიკელი ეთნოლოგოსის

155 ამის შესახებ იხ. წიგნის ქართული გამოცემა, გერონტი ქიქოძისეული თარგმანი, ტფ., 1933, გვ. 116-119.

156 იქვე, გვ. 120.

ლუის მორგანის (1818-1881) „ძველი საზოგადოება“ (1877 წელს) და მარქსიზმის კლასიკოსები მას სერიოზულად გაეცნენ, საზოგადოების თავდაპირველ ფორმად მათ მიიჩნიეს არქაული საზოგადოებრივი ფორმაცია, დაფუძნებული გვაროვნულ-ტომობრივ ორგანიზაციაზე. კ. მარქსს ჰქონდა მცდელობა, საზოგადოების (კაცობრიობის) განვითარების სქემა ასეც გამოხატულიყო: პირველადი ფორმაცია (არქაული კომუნისტური საზოგადოება + აზიური, აღმოსავლური ფორმა), დაფუძნებული საზოგადო საკუთრებაზე და მეორადი ფორმაცია – ანტიკური, ფეოდალური და ბურჟუაზიული საზოგადოებანი, რომლებიც კერძო საკუთრებაზე იყვნენ დამყარებული.

როგორც პოლიტიკური (შეგელის „ისტორიის ფილოსოფიაში“), ისე ეკონომიკური და სოციალური თვალსაზრისით (კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის მიერ შექმნილ ისტორიულ მატერიალიზმში) მსოფლიო ისტორიის შემდგომი მსვლელობისას დიდად განვითარდა მინაზე კერძო საკუთრება, ამის საფუძველზე განვითარდა სახელმწიფო, სამართალი და ა. შ. მაგრამ მსგავსი რამ აღმოსავლეთში, ყოველ შემთხვევაში ქვეყნების უმრავლესობაში, იმანენტურად როდი მომხდარა, არამედ თავი იჩინა მსოფლიო-ისტორიული ცენტრის გადანაცვლებამ, სახელდობრ საბერძნეთსა და რომში, რაც ქრონოლოგიურად ძვ. წ. VI სუკუნეში მოხდა (შეგახსენებთ სოლონისა და სერვიუს ტულიუსის რეფორმებს ათენსა და რომში). სწორედ ამ დროისათვის, მარქსიზმის ფუძემდებელთა შეხედულებით, წარმოიშვა ცივილიზაცია, მინაზე კერძო საკუთრების გაჩენა-განვითარებით.¹⁵⁷

ამაზე უფრო ადრეა დაწერილი კ. მარქსის აზრი: „ისინი (წვრილ-გლეხური მეურნეობა და დამოუკიდებელი ხელოსნური წარმოება – გ. ყ.) კლასიკური საზოგადოების ეკონომიკურ საფუძველს შეადგენენ მისი არსებობის საუკეთესო ხანაში, მას შემდეგ, რაც უკვე დაშლილი იყო აღმოსავლეთის თავდაპირველი თემური საკუთრება, ხოლო მონობა ჯერ კიდევ მნიშვნელოვნად ვერ დაუფლებოდა წარმოებას“.¹⁵⁸

157 ფ. ენგელსი პირდაპირ აცხადებდა, ცივილიზაციის ასაკი 2500 წელს მოითვლისო. იხ.

კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. II. გვ. 300, 319.

158 „კაპიტალი“, ტ. I. 1954, გვ. 425.

ამდენად, ეკონომიკურ-საზოგადოებრივი ფორმაციების შესახებ მარქსიზმის კლასიკოსების აზრები ოდენ კანტიკუნტად კი არ იყო გამოთქმული, არამედ სისტემურად, მწყობრი სახით.¹⁵⁹ თუმცა ესეც საკამათო გახდა თვით იმათშიც კი, რომლებიც თავიანთ თავს მარქსიზმის მცოდნეებად მიიჩნევენ. ვიმეორებთ, აღარას ვამბობთ ბოლშევიკ-კომუნისტ „თეორეტიკოსებსა“ და პროპაგანდისტებზე.

უნდა აღინიშნოს შემდეგი. მარქსიზმის კლასიკოსები სულაც არ გამოირჩეოდნენ დოგმატიზმით და სათანადო ფაქტების არსებობისას ისინი მზად იყვნენ თავიანთი აზრების მოდიფიცირებისათვის. ასე მაგალითად, კარლ მარქსი აზიის ისტორიაში გამონაკლისს უშვებდა და ფეოდალიზმის არსებობას აღიარებდა იაპონიაში, ფრიდრიხ ენგელსი – ჯვაროსნების ლაშქრობათა შედეგად პალესტინაში დაარსებულ იერუსალიმის სამეფოში. ამგვარ მაგალითებს ჩვენი მხრივ დაუფმატებლით საქართველოსაც, რომლის ისტორიაზეც მათ სერიოზული ცოდნა არ გააჩნდათ.

კითხვა ისმის: რატომ გაძნელდა საზოგადოების (კაცობრიობის) ისტორიაზე ავთენტუიკური მარქსისტული სქემის, მათ შორის აღმოსავლეთის ისტორიული ადგილის სწორი, ადეკვატური გაგება? ამ საკითხს მხოლოდ ერთი ახსნა არა აქვს. ერთ დროს კომუნისტის, შემდგომ კი თავგადაკლული ანტიკომუნისტის, ანტისაბჭოელის კარლ ვიტფოგელის შეხედულებით, კ. მარქსმა და ფ. ენგელსმა მალე მიატოვეს აზრი აზიური წარმოების წესის შესახებ, რამეთუ მომავალ, კომუნისტურ საზოგადოებაში თითქოს შესაძლებელი იყო, კვლავ აღდგენილიყო ანალოგიური პოლიტიკური წესწყობილება – დესპოტია.¹⁶⁰ მაგრამ

159 ეს ნათელყოფილია ნიგნში "Marx, Engels, Precapitalist Socio-Economic Formations. A Collection", Moscow, 1979, ტექსტი შედგენილი ნორაირ ტერ-აკოფიანის მიერ. იხ. აგრეთვე ჩვენი «Докапиталистические способы производства», Тб., 1988.

160 იხ. K. Wittfogel, "The Oriental despotism, A comparative stude of total power", London, 1957. კარლ ვიტფოგელის ამ შეხედულებას „აესებს“ ჰ. კონსტასი (იხ. მისი მოხსენება "Lewis Morgan in the light of Anthropological Theory", ანთროპოლოგოკურ და ეთნოგრაფოულ მეცნიერებათა VII საერთაშორისო კონგრესის შრომებში, ტ. IV, მოსკოვი, 1967). მის მიხედვით, პირველყოფილი კომუნიზმის არსებობისას მორგანის მიერ გვაროვნული ორგანიზაციის აღმოჩენამ „დაამყიდა“ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი მომავალ, კომუნისტურ საზოგადოებაში ასეთოვე დემოკრატიული და არადესპოტური ორგანიზაციის (გვაროვნული) აღდგენის შესაძლებლობით.

მარქსიზმის კლასიკოსებს სრულიადაც არ ანუხებდათ ამგვარი შიში: შრომის ნაყოფიერების, კომუნიკაციების, ურბანიზაციის, მშრომელი ადამიანებისა და საერთოდ მოსახლეობის პოლიტიკური აქტიურობისა და ა. შ. არნახული განვითარების პირობებში დესპოტური სახელმწიფოს აღდგენის შესაძლებლობა, მათი მტკიცე რწმენით, გამოირიცხებოდა. კიდევ მეტი, მომავალ უკლასო საზოგადოებაში, როგორც ისინი ფიქრობდნენ, აღარ იარსებებდა საფუძველი საერთოდ სახელმწიფოს რაიმე ფორმისათვის.

საბჭოთა აღმოსავლეთმცოდნე, სინოლოგოსი ნიკოლაი კონრადი (1891-1970) ასეთ უტყნაურ აზრს ავითარებდა: თითქოს მარქსიზმის კლასიკოსებმა თავიანთი ხუთწევრიანი სქემა მხოლოდ დასავლეთ ევროპის ისტორიაზე დაფუძნებით შექმნეს, ხოლო აღმოსავლეთი მათ არ იცოდნენ. შემდეგში, უნდა ვიგულისხმოთ, საბჭოთა ისტორიკოსების ძალისხმევით, აღმოჩნდა, რომ ჩინეთში, ინდოეთში და სხვა ქვეყნებში ფორმაციების იგივენაირი თანამიმდევრობა ყოფილა. ამის შესაბამისად ხდებოდაო ადგილობრივი რენესანსების განვითარება. ეს აზრი, პირდაპირ ვიტყვით, დიდი აბსურდია; მისი ნაკლებად სჯეროდათ რუსეთში, მაგრამ უფრო დაიჯერეს საქართველოში. დიდი პარადოქსი გახლავთ, რომ ამგვარი შეხედულებისათვის იმდენად ადგილობრივი შუბლმგარი „მარქსისტ-ლენინელები“ კი არ იკლავდნენ თავს, არამედ შედარებით ლიბერალურად განწყობილი ფილოსოფოსები. ასე რომ, მათ ასეთ ახირებას სხვაგვარი საფუძველი ჰქონდა – საკითხის უტოვინარობა და, ჩანს, მავანი რუსი კოლეგებისათვის ანგარიშის განწევა.

რატომ იქნა ათვალწუნებული საბჭოთა კავშირში აზიური, აღმოსავლური წარმოების წესის კონცეფცია, ეს, ჩვენი შეხედულებით, უნდა აიხსნას, ჯერ ერთი, იმიტომ, რომ რუსეთიც, მსგავსად ჩინეთისა, ინდოეთისა და მისთ., ტიპურ აღმოსავლურ საზოგადოებას წარმოადგენდა და ამდენად რუსულ ფეოდალიზმზე ლაპარაკი ნაკლებად საფუძვლიანია, და მეორეც, საბჭოური სისტემა, თუმცა კამუფლირებული მარქსიზმით, პროლეტარიატის დიქტატურით, სოციალიზმ-კომუნიზმითა და ა. შ., სინამდვილეში ბევრი მხრივ ძველი რუსეთის რესტავრაცია-აღდგენას წარმოადგენდა. უკანასკნელიც სოციალურად ბიუროკრატიის

ბატონობაზე იყო დაყრდნობილი, სახელმწიფოებრივი წესწყობილება კი დესპოტიის ფორმას ატარებდა თავისი უკიდვანო პიროვნების კულტით. ამიტომ იყო, რომ საბჭოური მმართველი კლასისათვის აზიური წარმოების წესის შესაბამისი საზოგადოების თვალსაზრისი მიუღებელი აღმოჩნდა. სრულიადაც არ არის შემთხვევითობა, რომ 1930-იანი წლების დისკუსიების მონაწილეთა მნიშვნელოვანი ნაწილი, რომლებიც აღნიშნულ კონცეფციას იზიარებდნენ, რეპრესირებულ იქნა. და თუ არა უცხოელი მარქსისტი მეცნიერებისა და აგრეთვე არამარქსისტების თვალსაჩინო ძალისხმევა¹⁶¹ (1950-იანი წლების ბოლოდან და 1960-იანი წლებიდან მოყოლებული), ისე წინაპაპიტალისტურ საზოგადოებათა თაობაზე ახალი დისკუსები არ დაიწყებოდა.

ამის თაობაზე საყურადღებოა ისტორიკოს გიორგი მელიქიშვილის (1915-2002) აზრი: „დიდ (ანტიკურ-კაპიტალისტურ საზოგადოებათა მსგავსად დიალექტიკის „უარყოფის უარყოფის“ სახის) სიახლოვეს ამჟღავნებენ ძველი და შუა საუკუნეების აღმოსავლეთისათვის დამახასიათებელი „წარმოების აზიური წესი“ და ჩვენი თანამედროვე „რეალური სოციალიზმი“. სახელმწიფო საკუთრების დომინანტობა, გაბატონებული კლასის არსებობა სამხედრო-სამოხელეო და, მეორე მხრივ, პარტიულ-საბჭოთა ბიუროკრატიის სახით, უკიდურესი ცენტრალიზაცია, დემოკრატიული ინსტიტუტების არარსებობა და ალკვეთა და მრავალი სხვა აახლოვებს ამ ორ წყობილებას, რაზედაც მრავალგზის იყო აქამდეც ყურადღება გამახვილებული“.¹⁶² აქედან გამომდინარე, ნათელია, რომ უპირველესად საბჭოთა ხელისუფალთათვის ავთენტური მარქსიზმის აღნიშნული კონცეფცია მიუღებელი გახლდათ.

161 მათ ნაშრომთაგან უპირველეს ყოვლისა დაეასახელებდით: Laurence Krader. *The Asiatic mode of production. Sources, Development and Critique of the Writings of Karl Marx*, 1975, Assen, The Netherlands. წიგნის შესახებ იხ. ჩვენი რეცენზია „სასარგებლო ნაშრომი“, „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, 1978, №4. აღვნიშნავთ, რომ მანამდე ავტორმა გამოსცა კ. მარქსის კომენტარები და ამონაწერები ლ. მორგანის, ჯორჯ ფირის, პენრი მეინისა და ჯონ ლებოკის წიგნებიდან – „The Ethnological notebook of Karl Marx“, Assen, 1972.

162 იხ. ავტორის „ფორმაციათა“ თეორიის შესახებ, „მაცნე“, ისტორიის... სერია, №1, 1992, გვ. 155.

საბედნიეროდ, ამ თვალსაზრისით ჩვენ, ქართველებს, გარკვეული ტრადიცია გვაქვს ნოე რამიშვილისა და ნოე ჟორდანიას შესაბამისი შეხედულებების სახით, რაც თავის მხრივ საფუძველი იყო მათი ანტი-საბჭოური, სოვეტოლოგიური შეხედულებებისათვის. კარგია ისიც, რომ 1960-70-იან წლებში ქართულ მეცნიერებასა (ისტორიოგრაფიაში) და ფილოსოფიაშიც რაღაც პოზიტიური გაკეთდა ამ მიმართულებით.

ფაქტია, რომ თუ ჯამბატისტა ვიკოს (1668-1744) ციკლურობის თვალსაზრისი XX საუკუნეში დაგვირგვინდა ოსვალდ შპენგლერის „ევროპის დაისით“ და არნოლდ ტონინის მრავალტომიანი „ისტორიის შემეცნებით“. ამ აზრით ისტორიული პროგრესის თეორია უბადრუკ მდგომარეობაშია. თუმცა საბჭოურ მეცნიერებასა და ფილოსოფიაში სჯეროდათ, რომ შესაბამისი ეკონომიკურ-სოციალური ფორმაციების „თეორია“ მეცნიერულ, ფილოსოფიურ დონეზე ჰქონდათ დამუშავებული. მაგრამ სინამდვილეში სათანადოდ არ არის ათვისებული წარსულის მოაზროვნეთა (პეგელის, კარლ მარქსისა¹⁶³ და ფრიდრიხ ენგელსის) შესაბამისი იდეებიც კი. მით უმეტეს შორსა ვართ დიდი პრობლემების შესახებ ფართო მონოგრაფიული ხასიათის ნაშრომის შექმნისაგან.

შეგახსენებთ, რომ დასავლეთში, აშშ-ში, კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის ეკონომიკურ-სოციალური მოძღვრების საწინააღმდეგოდ შეიქმნა სოციოლოგოსისა და ეკონომისტის უოლტ როსტოუს (1916 – 2003) ეკონომიკური ზრდის სტადიების თეორია (გადმოცემულია ნიგნში “The stages of economic growth. Wonnocomunist manifesto). იგი ტექნიკურ-ეკონომიკურ და ფსიქოლოგიურ ფაქტორებს ეფუძნება. აღნიშნული კონცეფციის თანახმად, მსოფლიო-ისტორიული პროცესი ხუთ სტადიად იყოფა: 1) ტრადიციული საზოგადოება უძველესი ხანიდან კაპიტალიზმამდე (მის მანუფაქტურულ პერიოდამდე); 2) გარდამავალი

163 მსოფლიო ისტორიის განვითარების თაობაზე პეგელისა და მარქსის თვალსაზრისების მსგავსება შემჩნეული აქვს ამერიკელ ფილოსოფოსს ფრენსის ფუჟუიამას. იგი წერს: „პეგელსაც და მარქსსაც სწამდათ, რომ საზოგადოებრივი ფორმაციების ცვლა რაღაც დაუსრულებელი მოვლენა კი არაა, არამედ სასრული პროცესი, რომელიც დამთავრდება მაშინ, როცა ჩამოყალიბდება ადამიანის ღრმა, ძირისძირი სურვილების დამაკმაყოფილებელი საზოგადოება“. იხ. ავტორის „ისტორიის დასასრული და უკანასკნელი ადამიანი“, თბ., 1999, გვ. 6.

საზოგადოება – კაპიტალიზმის მანუფაქტურული პერიოდი; 3) ძვრის პერიოდი – სამრეწველო რევოლუციებისა და ინდუსტრიალიზაციის დასაწყისი; 4) მომწიფების პერიოდი – ინდუსტრიალიზაციის დასრულება და მრეწველობის მხრივ მაღალგანვითარებული საზოგადოებების წარმოქმნა; 5) მასობრივი მოხმარების მაღალი საფეხურის ერა, რომელზეც იმხანად (დასახელებული წიგნი გამოქვეყნდა 1960 წელს) თითქოს მხოლოდ აშშ იმყოფებოდა. ავტორის შეხედულებით, დასაფლეთიც და ე. წ. მსოფლიო სოციალისტური სისტემაც ინდუსტრიული საზოგადოებების ორ სახესხვაობას წარმოადგენდნენ, მომავალში კი ერთიანი ინდუსტრიული საზოგადოება წარმოიქმნებოდა.

ამდენად, თუ უ. როსტოუს კონცეფციას ავთენტიკური მარქსისტული ეკონომიკურ-სოციალური ფორმაციების თვალთახედვით განვიხილავთ, ტრადიციულ სტადიაში მოიაზრება არქაული კომუნისტური (ანუ სხვანაირად პრიმიტიული), აზიური (რომელსაც ავტორი პირდაპირ ასახელებს), ანტიკური და ფეოდალური საზოგადოებები. რასაკვირველია, გარკვეული თვალსაზრისით (ეკონომიკური განვითარების საერთოდ დაბალი დონე, სოფლის მეურნეობის დომინანტობა, შრომის ნაყოფიერების შედარებით დაბალი დონე, ტრადიციების ბატონობა) ამ საზოგადოებათა გაერთიანება ერთ სოციალურ კატეგორიაში შესაძლებელია, მაგრამ მეცნიერული, ფილოსოფიური თვალთახედვით მსგავსი მცდელობა გამოსავალი როდია. საჭიროა ამგვარი ტრადიციული საზოგადოების უფრო კონკრეტულ ეტაპებად წარმოდგენა, რაც შეგელმა, კ. მარქსმა და ფ. ენგელსმა გააკეთეს. ასე რომ, უ. როსტოუს კონცეფცია სრულიადაც არ გახლავთ ამ უკანასკნელთა ნააზრევის დაძლევა, გადალახვა.

არქაული კომუნისტური ფორმაციის სპეციფიკა

მარქსისტულ და ბურჟუაზიულ მეცნიერებაში ცხოველი ინტერესი გამოიწვია ფრიდრიხ ენგელსის ერთმა აზრმა, რომელიც გამოთქმულია „ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობის“ პირველი გამოცემის წინასიტყვაობაში. აი ეს აზრი: „მატერიალისტური გაგების თანახმად, ისტორიაში საბოლოო ანგარიშით განმსაზღვრელი მომენტი: უშუალო ცხოვრების წარმოება და რეპროდუქცია. მაგრამ თვით ეს უკანასკნელი, თავის მხრივ, ორგვარი სახისაა. ერთი მხრივ, საარსებო საშუალებათა, კვების საგნების, ტანსაცმლის, ბინის და ამისათვის აუცილებელი იარაღების წარმოება; მეორე მხრივ, – წარმოება თვით ადამიანებისა, განგრძობა მოდგმისა. საზოგადოებრივი წესწყობილება, რომელშიც გარკვეული ისტორიული ეპოქისა და გარკვეული ქვეყნის ადამიანები ცხოვრობენ, განპირობებულია ორივე სახის წარმოებით: ერთი მხრივ, შრომის, მეორე მხრივ კი, ოჯახის განვითარების საფეხური. რაც უფრო ნაკლებადაა ჯერ კიდევ განვითარებული შრომა, რაც უფრო შეზღუდულია მისი პროდუქტების რაოდენობა და, მაშასადამე, საზოგადოების სიმდიდრეც, მით უფრო მძლავრად იჩენს თავს ნათესაური კავშირის გაბატონებული გავლენა საზოგადოებრივ წესწყობილებაზე“.¹⁶⁴

ენგელსის აქ მოყვანილ აზრში ბურჟუაზიულმა სოციოლოგებმა დაინახეს მისი უკანდახევა ისტორიული მატერიალიზმის პოზიციებიდან. წინა საუკუნის 40-იანი წლების მეორე ნახევარსა და 50-იან წლებში საბჭოთა მეცნიერებს შორისაც გავრცელდა აზრი ენგელსის აღნიშნული შეხედულების „უზუსტობისა“ და „მცდარობის“ შესახებ. ასეთი შეფასების საპირისპიროდ ვ. ი. ლენინი „ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობის“ შესახებ წერდა: „ეს არის თანამედროვე

164 კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, გვ. 194.

სოციალიზმის ერთ-ერთი ძირითადი თხზულება, რომელშიც შეგვიძლია ვენდოთ ყოველ ფრაზას, ვენდოთ, რომ თვითეული ფრაზა იქ მოუფიქრებლად კი არ არის ნათქვამი, არამედ დაწერილია უდიდესი ისტორიული და პოლიტიკური მასალის საფუძველზე".¹⁶⁵

1950-იანი წლების ბოლოსა და 60-იანი წლების დასაწყისში საბჭოთა კავშირში დაიბეჭდა რამდენიმე სტატია, რომელთა ავტორები ცდილობდნენ, „გაემართლებინათ“ ენგელსის ზემოთ მოყვანილი აზრი.¹⁶⁶ მაგრამ ამ სტატიების დედაარსი არადამაჯერებელია. ასე მაგალითად, ვ. პლატკოვსკის აზრით, ენგელსი მოცემულ წინასიტყვაობაში თითქოს გულისხმობდა მხოლოდ იმას, რომ ეკონომიკასთან ერთად მოსახლეობის ზრდა ასევე წარმოადგენს საზოგადოების მატერიალური ცხოვრების აუცილებელ და მუდმივ პირობას. ს. კრაპივენსკის მიხედვით, აქ ლაპარაკია გარდამავალ პერიოდზე ცხოველური მდგომარეობიდან საზოგადოებაზე. იგი დაასკვნის, რომ „როდესაც ენგელსი განვითარების ორ საფუძველზე ლაპარაკობს, მას მხედველობაში აქვს, რომ პირველყოფილი საზოგადოების განვითარების მსვლელობისას ორივე ეს კანონი თავისი მნიშვნელობით, თავისი განმსაზღვრელი როლით თანდათანობით იცვლიდა ადგილებს".¹⁶⁷

ფ. ენგელსის აზრის ასეთი კომენტარები ძალიან ნაძალადევია და სულაც ვერ ხსნის ენგელსის ზემოთ მოყვანილი ციტატის არსს. სხვანაირ პოზიციაზე დგას ნორაირ ტერ-აკოფიანი. მისი უფრო თანმიმდევრული – ვიდრე პლატკოვსკისა და სხვათა – აზრით, უძველეს ეპოქებში შრომის სუსტი განვითარების შედეგად ოჯახურ-გვაროვნული ურთიერთობები საზოგადოების განვითარებაში განმსაზღვრელ როლს ასრულებდა, რომ მისგან განსხვავებით, მოსახლეობის ზრდას, დაფუძნებულს ოჯახში ადამიანების წარმოშობაზე, წამყვანი მნიშვნელობა ჰქონდა. გამოდის, რომ ნ. ტერ-აკოფიანი პირველ („პირველად“) ფორმაციას ეკონომიკუ-

165 ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 29, გვ. 556.

166 Платковский В., Выдающееся произведение научного коммунизма, «Коммунист», 1959, №4; Власов К.И., О значении родовых отношений в первобытном обществе, «Вопросы философии», 1962, №11; Крапивенский С.Э., По поводу так называемой ошибки Энгельса, «Философские науки», 1963, №2.

167 Крапивенский С.Э., По поводу... с. 109.

რად არ მიიჩნევს, არამედ მხოლოდ საზოგადოებრივ ფორმაციად თვლის.¹⁶⁸ ენგელსის აზრის ასეთ ინტერპრეტაციას ეთანხმება გიორგი ბალათურია, რომლის მიხედვითაც, ეკონომიკური ფაქტორი პირველყოფილ საზოგადოებაში წამყვან როლს არ ასრულებდა, ასეთი როლი მიეკუთვნებოდა სისხლით ნათესობას.

თითქოს წრე შეიკრა. ერთნაირად გაგებულ აზრს უნინ ენგელსის „შეცდომად“ მიიჩნევდნენ. ახლა კი ისტორიის მატერიალისტური კონცეფციის შემოქმედებით განვითარებად თვლიან პირველყოფილი საზოგადოების გაგებაში. ჭეშმარიტება რომ დავადგინოთ, საჭიროა, მოყვანილ აზრს უფრო ღრმად ჩავწვდეთ.

მოკლედ შევჩერდებით ისტორიული მატერიალიზმის ერთ-ერთი კლასიკოსის აზრის არსზე. მიუღებელია ნ. ტერ-აკოფიანის მტკიცება იმაზე, რომ „ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობის“ პირველი გამოცემის წინასიტყვაობაში გატარებული აზრის მსგავსი შეხედულება მარქსიზმის კლასიკოსებს თითქოს 1845-46 წლებში, „გერმანული იდეოლოგიის“ წერისას, გაუჩნდათ. ამ ნაწარმოებში ლაპარაკია ხალხთმოსახლეობის ზრდის მნიშვნელობაზე და ამ ფაქტორს მარქსი და ენგელსი ისე კი არ განიხილავდნენ, როგორც საზოგადოების არსებობის საფუძველს, არამედ – როგორც საზოგადოების მატერიალური ცხოვრების ერთ-ერთ მხარეს. ამ პერიოდში მარქსსა და ენგელსს, რადგან ისინი გამოდიოდნენ ოჯახის პატრიარქალური ფორმიდან, როგორც სოციალური განვითარების გამოსავალი პუნქტიდან, არც შეეძლოთ განეცხადებინათ სისხლით ნათესაობის მნიშვნელობა პირველყოფილი საზოგადოების ცხოვრებაში.

ნაშრომში „შრომის როლი მაიმუნის გაადამიანების პროცესში“ (1876 წ.) ენგელსმა ჩარლზ დარვინის (1809-1882) მოძღვრებიდან და ისტორიული მატერიალიზმის პოზიციებიდან ადამიანის წარმოშობის ახალი კონცეფცია განავითარა. ამ პროცესის საფუძველი, ენგელსის თანახმად, როგორც ცნობილია, შრომაა: სწორედ ამ ფაქტორის საფუძველზე ვითარდებოდა აზროვნება, ენა, შესაბამისად – თავის ტვი-

168 იხ. მისი ნაშრომი «Первое великое открытие Маркса. Формирование и развитие материалистического понимания истории» კრებულში «Маркс — историк», М., 1968, გვ. 165, 172.

ნი და ა. შ. კიდეც მეტი, როგორც ენგელსი მიუთითებდა, „...შრომის განვითარება აუცილებლად ხელს უწყობდა იმას, რომ საზოგადოების წევრები უფრო მჭიდროდ შეკავშირებულიყვნენ, ვინაიდან იგი ურთიერთმხარდაჭერის, საერთო მოქმედების შემთხვევებს ამრავლებდა და ამ ერთად მოქმედების სარგებლობის შეგნებას ცალკე ინდივიდუუმისათვის ნათელს ხდიდა“.¹⁶⁹

ამრიგად, პირველყოფილ ადამიანთა კოლექტივების შემაკავშირებელ ფაქტორად ენგელსი თვლიდა შრომას, როგორც საზოგადოების არსებობა-განვითარების საფუძველს, თუმცა უკვე ამ დროისათვის იგი ნათლად ხედავდა საზოგადოებრივი ინსტინქტის დიდ მნიშვნელობასაც მაიმუნიდან ადამიანის განვითარების პროცესში (იხ. პიოტრ ლავროვისადმი (1823-1900) 1875 წელს მიწერილი წერილი).

აზრი სისხლით ნათესაობის დიდ მნიშვნელობაზე პირველყოფილ საზოგადოებაში ენგელსს ჩამოუყალიბდა 1882 წლისათვის, ჰუბერ ბანკროფტის (1832-1918) წიგნის “The Native races of the Pacific States of North America” (ტომი I) გაცნობის შედეგად. ამის შესახებ მარქსისადმი მიმართულ წერილში (1882 წ. 8 დეკემბერს) ვკითხულობთ: „რათა საბოლოოდ მთლიანად გამეცხადებინა ჩემთვის პარალელი ტაციტუსის გერმანელებსა და ამერიკელ ნითელკანიანებს შორის, მე გავაკეთე მცირე ამონაწერები ბანკროფტის პირველი ტომიდან. მსგავსება მართლაც მით უფრო საოცარია, რომ წარმოების წესი ასე განსხვავებულია – აქ (ე. ი. ინდიელებთან – გ. ყ.) მეთევზეობა და მონადირეობა მესაქონლეობისა და მიწათმოქმედების გარეშე, იქ (გერმანელებთან – გ. ყ.) მომთაბარე მესაქონლეობა, რომელიც მიწათმოქმედებაში გადადის. ეს სწორედ იმაზე მეტყველებს, რომ მოცემულ საფუხურზე წარმოების წესი იმდენად გადამწყვეტ როლს არ თამაშობს, რამდენადაც ტომის ძველი სისხლისმიერი კავშირ-ურთიერთობების დაშლისა და სქესების (sexus) ძველი თანაზიარი ერთობის ხარისხი. სხვანაირად ტლინკიტები ყოფილ რუსეთის ამერიკაში არ იქნებოდნენ გერმანელების ასლი და თანაც უფრო მეტად, ვიდრე იროკეზები“.¹⁷⁰

169 კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული წაწერები, ტ. II, გვ. 87.

170 იხ. К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 35, с. 103.

ენგელსის ამ გამონათქვამში განსაკუთრებული ყურადღება მი-
აქცეის ფრაზას წარმოების წესის არა იმდენად გადამწყვეტ როლზე
სისხლით ნათესაური კავშირების დაშლის მასშტაბთან შედარებით,
არამედ აქედან გამომდინარე, მივიდნენ დასკვნამდე სისხლით ნათე-
საობით კავშირებზე, როგორც პირველყოფილი საზოგადოების საფუძ-
ველზე.

სანამ საკითხის არსს გავარკვევდეთ, მივუთითებთ, რომ ამის
აღიარება შეუძლებელია დავუკავშიროთ ენგელსის მიერ კარლ კაუც-
კისთვის გაგზავნილ წერილში (1884 წ. 26 ივნისი) გამოთქმულ სა-
პირისპირო აზრს: „ველურის იარაღები განაპირობებს მის საზოგადო-
ებას სავსებით იმავე ზომით, როგორც უახლესი იარაღები – კაპიტალის-
ტურ საზოგადოებას“. ¹⁷¹ ადრესატისადმი გამოთქმულია საყვედური,
რომ, მის (კაუცკის) მიხედვით, მატერიალური წარმოება თითქოს მხო-
ლოდ კაპიტალიზმის დროს განსაზღვრავს საზოგადოებრივ წესწყობი-
ლებას, მაგრამ არ განსაზღვრავდა მას წინაკაპიტალისტურ ეპოქებში.
ამისგან განსხვავებით, ენგელსი მიუთითებს, რომ წარმოების საშუ-
ალებებზე მსჯელობისას უკვე თავისთავად იგულისხმება საზოგადო-
ება, სახელდობრ ის საზოგადოება, რომელიც განსაზღვრულია წარმო-
ების ამ საშუალებებით. ¹⁷² ამდენად, არავითარ ეჭვს არ იწვევს ენგელ-
სის მიერ წერილში გამოთქმული აზრი წარმოების საშუალებებისა და
ამით ეკონომიკის განმსაზღვრელი მნიშვნელობის შესახებ საზოგადო-
ების ევოლუციის წინაკაპიტალისტურ ფაზებზე. იმავე წერილში
ვხვდებით ასეთ პასაჟსაც: „მაგრამ აი რა არის საჭირო, რომ ნაჩვენები
იქნეს: როგორ იქნა, რომ წარმოების საშუალებანი, რომლებიც უფ-
რო ადრეულ პერიოდებში, მარტივი სასაქონლო წარმოების ჩათვლით,
მხოლოდ უმნიშვნელო ზომით ბატონობდნენ ახლანდელთან შედარე-
ბით, თანამედროვე დესპოტურ ბატონობამდე მოვიდნენ“. ¹⁷³

მაგრამ ენგელსის აღნიშნულ წერილში გამოთქმულ აზრებს შო-
რის არავითარი წინააღმდეგობა არ არის. უკანასკნელ შემთხვევაში ლა-

171 К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 36, с. 146.

172 იქვე.

173 К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 36, с. 146.

პარაკია წარმოების საშუალებების ბატონობაზე მხოლოდ გაუცხოების, საზოგადოებაზე ბატონობის აზრით.

კ. კაუცკისთვის გაგზავნილ წერილში ენგელსი ეხება ლ. მორგანს, რომელმაც, მისი აზრით, თავისი საგნის ფარგლებში დამოუკიდებლად აღმოაჩინა ისტორიის მატერიალისტური გაგება. გამოჩენილი ამერიკელი ეთნოლოგოსის ღვანლის ასეთი შეფასება ენგელსს არაერთხელ გამოუთქვამს სხვაგანაც. მათ შორის „ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობის“ პირველი გამოცემის წინასიტყვაობაში. ისმის კითხვა: როგორ გავიგოთ ლ. მორგანის მიერ პირველყოფილი საზოგადოების შესწავლის ფარგლებში „ისტორიული მატერიალიზმის დამოუკიდებელი აღმოჩენა“? ნუთუ ეს მხოლოდ იმაში გამოიხატებოდა, რომ მან უჩვენა პირველყოფილი საზოგადოების ცხოვრებაში სისხლით ნათესაობამ გადამწყვეტი როლი? (ეს ენგელსმა მორგანის ნაშრომის გაცნობამდე, ჰ. ბანკროფტის წიგნის წაკითხვის შედეგად გააცნობიერა). სრულიადაც არა! მორგანმა თავის მთავარ წიგნში „ძველი საზოგადოება“ საკმაოდ სისტემური სახით გაატარა აზრი არსებობის საშუალებათა წარმოებაში პროგრესზე, როგორც პირველყოფილ ეპოქაში საზოგადოების არსებობის საფუძველზე. ეს კრიტერიუმი, როგორც ცნობილია, მორგანმა საფუძვლად დაუდო პირველყოფილი საზოგადოების ისტორიის ეპოქებსა და პერიოდებს. ამაში ენგელსი, როგორც ვიცით, სავსებით ეთანხმებოდა მორგანს.¹⁷⁴

„ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობაში“ ფ. ენგელსი არაერთგზის მიუთითებდა მატერიალურ წარმოებაზე, როგორც საზოგადოების დანარჩენი მხარეების განმსაზღვრელ ფაქტორზე. მაგალითად, საქორწინო კლასები ავსტრალიელ აბორიგენებში, ენგელსის თანახმად, მოხეტიალე ველურების საზოგადოებრივი განვითარების საფეხურს შეესაბამებოდა, ხოლო პუნალუა ოჯახი წა-

¹⁷⁴ შესავალში ენგელსი ლაპარაკობდა ცხოვრების საშუალებათა წარმოების პროგრესზე და აღნიშნავდა, რომ პარალელურად ხდება ოჯახის განვითარება, მაგრამ უკანასკნელი არ გვაძლევს ასეთ მკაფიო ნიშნებს პერიოდების გამოჯენისათვის (იხ. კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, გვ. 211).

ნამძღვრად უკვე კომუნისტური თემების მყარ დასახლებებს გულისხმობდა.¹⁷⁵

ამერიკაში აყვავების ფაზაში არსებული გვაროვნული ნესნყობილება, როგორც ენგელსი მიუთითებდა, ეფუძნებოდა ძალზე განუვითარებელ წარმოებას, ამდენად, ძალზე იშვიათ მოსახლეობას დიდ ტერიტორიებზე, აქედან გამომდინარე, მთლიან დაქვემდებარებას ადამიანისა მტრულად დაპირისპირებული და მისთვის გაუგებარი ბუნებისადმი.¹⁷⁶ წიგნის მეცხრე თავში, ამერიკელ ინდიელებში გვაროვნული ნესნყობილების განხილვისას, ნათქვამია, რომ ეს უბრალო ორგანიზაცია მთლიანად შეესაბამებოდა იმ საზოგადოებრივ პირობებს, რომლებშიც იგი წარმოიშვა. აქვე დახასიათებულია ამ ნესნყობილების ეკონომიკური ბაზისი. მეორე მხრივ, გვაროვნული ორგანიზაციის ეკონომიკური ბაზისი ენგელსის მიერ გააზრებულია, როგორც სხვადასხვა ელემენტის ერთობლიობა: მოსახლეობის იშვიათობა, შრომის ბუნებრივი დანაწილება სქესთა შორის, საკუთრების ფორმები (მამაკაცებს ეკუთვნით: საომარი იარაღი, სამონადირეო და სათევზაო საშუალებანი; ქალებს – საოჯახო ნივთები; არსებობს საერთო საკუთრება სახლზე, ბოსტანსა და ნავზე), საოჯახო მეურნეობის საერთო წარმოება.¹⁷⁷

ყოველივე ზემოაღნიშნული საფუძველს გვაძლევს, დავასკვნათ, რომ ფ. ენგელსის მიხედვით საზოგადოების მატერიალური ცხოვრების წარმოების წესი პირველყოფილი საზოგადოების პირობებშიც გადამწყვეტი ფაქტორი იყო და მრავალ სოციალურ, დემოგრაფიულ და სულიერი ცხოვრების მოვლენას განაპირობებდა ამ საზოგადოებაში. საზოგადოების ევოლუციის ამ ფაზის მთავარი სპეციფიკა, ენგელსის მიხედვით, ის იყო, რომ სოციალური ნესნყობილება (ორგანიზაცია, დამყარებული გვარებზე, ფრატრიებსა და ტომებზე), მატერიალური წარმოების განვითარების განმსაზღვრელ დონესთან ერთად არანაკლებ იყო დავალებული ქორწინებისა და ოჯახის განსაზღვრული (ჯგუფური) ფორმებისაგან. სანარმოო ძალების, საკუთრების შემდგომი

175 იხ. კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, გვ. 239.

176 იქვე, გვ. 299.

177 იქვე, გვ. 370.

განვითარებისას ოჯახის ფორმამ და ამით განპირობებულმა სისხლით ნათესაობამ დაკარგა თავისი დიდი მნიშვნელობა მომდევნო ისტორიული ეპოქების სოციალური წესწყობილების ფორმირებაში.

1888 წელს „კომუნისტური პარტიის მანიფესტის“ ინგლისური გამოცემის წინასიტყვაობაში ფ. ენგელსი წერდა ისტორიული მატერიალიზმის არსზე, რომლის თანახმადაც, „...თითოეულ ისტორიულ ეპოქაში ეკონომიკური წარმოებისა და გაცვლის დომინანტური წესი და მის მიერ აუცილებლობით განპირობებული აღნაგობა საზოგადოების წარმოადგენს საფუძველს, რომელსაც ეყრდნობა ამ ეპოქის პოლიტიკური და ინტელექტუალური განვითარების ისტორია, საფუძველს, მხოლოდ რომლიდანაც გამომდინარე იგი შეიძლება აიხსნას“.¹⁷⁸

როგორც ვხედავთ, ისტორიული მატერიალიზმის ძირითადი პრინციპის მოქმედებას ენგელსი ავრცელებდა ყველა ისტორიულ ეპოქაზე, მათ შორის, რასაკვირველია, არქაულზეც.

ამრიგად, XIX საუკუნის 80-იან წლებში ფ. ენგელსი სულაც არ მისულა პირველყოფილ საზოგადოებაში მოსახლეობის ზრდის ან ოჯახის გადამწყვეტი მნიშვნელობის აღიარებამდე განსხვავებით შემდგომი ეკონომიკურ-საზოგადოებრივი ფორმაციებისაგან. ამით ისტორიული მატერიალიზმის ამოსავალი დებულება საზოგადოების სოციალური და სულიერი პროცესების მატერიალური პირობებით განსაზღვრულობის შესახებ, ენგელსის მიხედვით, არქაულ ისტორიულ ეპოქაშიც მოქმედებდა. ამდენად, საზოგადოების ევოლუციის პირველი ფორმაცია მხოლოდ საზოგადოებრივი კი არა, ეკონომიკურიც იყო. მაგრამ ამ პირველი ფაზის სპეციფიკა ის იყო, რომ საზოგადოების წესწყობილება (ორგანიზაცია) პირველყოფილ საზოგადოებაში, დაფუძნებული გვარებზე, ფრატრიებზე და ტომებზე, ჯგუფური ქორწინებისა და მასთან დაკავშირებული ოჯახის ფორმისაგან გამომდინარეობდა. უშუალოდ მატერიალურ წარმოებას ამ ორგანიზაციის ჩამოყალიბებაში, მართალია, მიუძღოდა გარკვეული, სოციალური, მაგრამ არა გადამწყვეტი როლი. თუმცა, რასაკვირველია, საზოგადოების, როგორც სისტემის, შექმნაში გადამწყვეტი ფაქტორი, სახელდობრ, ეს უკანასკნელი მომენტი იყო.

178 იხ. К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 21, с. 37.

დიალექტიკა და მსოფლიო ისტორია

ჩვენ ზემოთ ნაწილობრივ უკვე შევეხეთ აღნიშნულ თემას, მის პროფანაცია-გავუღმარულებას ბოლშევიკ-კომუნისტთა „ორი ბელადის“ მიერ. ვამბობდით, რომ უდიდესი დიალექტიკოსის – ჰეგელის მიდგომა საკითხისადმი სულ სხვანაირი გახლდათ. ამის თაობაზე ფ. ენგელსი წერდა: „ჰეგელის აზროვნების წესი ყველა სხვა ფილოსოფოსის აზროვნების წესისაგან განსხვავდებოდა უდიდესი ისტორიული ალლოთი, რომელიც მას საფუძვლად ედო, თუმცა ფორმა უაღრესად აბსტრაქტული და იდეალისტური იყო. მაგრამ მისი აზრების განვითარება ყოველთვის მსოფლიო ისტორიის პარალელურად მიდიოდა (ხაზგასმა ჩვენი – გ. ყ.) და ეს უკანასკნელი ნამდვილად მხოლოდ პირველის დადასტურება უნდა ყოფილიყო. იგი პირველად შეეცადა დაემტკიცებინა ისტორიული პროცესის განვითარება და შინაგანი კავშირი (კვლავ ჩვენი ხაზგასმა – გ. ყ.) და რაგინდ უცნაურადაც გვეჩვენებოდეს ჩვენ ახლა ბევრი რამ მის ისტორიის ფილოსოფიაში, მაინც მისი ძირითადი შეხედულების გრანდიოზულობა დღესაც კი გაკვირვების ღირსია, განსაკუთრებით თუ შევადარებთ ჰეგელს მის წინამორბედებს ან იმათ, ვინც მის შემდეგ ნებას აძლევდა თავისთავს ზოგადად ემსჯელა ისტორიაზე. მის „ფენომენოლოგიაში“, „ესთეტიკაში“, „ფილოსოფიის ისტორიაში“ – ყველგან წითელ ზოლადაა გავლებული ისტორიის ეს გრანდიოზული გაგება“.¹⁷⁹ ჰეგელმა შეამჩნია აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ისტორიის განსხვავებული მსვლელობა.

თუ უფრო ფართო თვალსაწიერით ვიმსჯელებთ, პლანეტების, საერთოდ მზის სისტემის განვითარების ისტორიის გააზრება როდღი

179 იხ. ნიგნში „კ. მარქსი, პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის“, თბ., 1953, გვ. 309.

ნიშნავს იმას, რომ ყველა ობიექტს დედამიწის მსგავსი ევოლუციის ფაზები მოვახვით თავს. ესენი, როგორც ცნობილია, უკანასკნელის სპეციფიკაა.

თუმცა, განსაკუთრებით იოსებ სტალინის შეხედულებით, საზოგადოების (კაცობრიობის) მატერიალური წარმოება, საწარმოო ძალები მუდამ ვითარდებოდა, მაგრამ მსოფლიო-ისტორიულ პროცესში იყო საზოგადოებათა სტაგნაცია, ზოგჯერ – უკუსვლებიც კი. თქმულის ყველაზე ნათელი ილუსტრაციაა დასავლეთ ევროპის კაცობრიობის ისტორია ანტიკურობიდან შუა საუკუნეებზე გადასვლის დროს, განსაკუთრებით V-X საუკუნეების განმავლობაში. სხვა საზოგადოებებს რომ თავი დავანებოთ, საქართველოს ისტორია ხომ ამ დებულების დადასტურებაა. რასაკვირველია, მსოფლიო ისტორიის დიალექტიკური გაგება საბჭოურ მეცნიერებასა და ფილოსოფიაში ოდენ მჭვრეტელობით ხასიათს ატარებდა, იგი არ გამოდიოდა მსოფლიო-ისტორიული პროცესის იმანენტური განვითარებიდან. თითქოს ისტორიკოსები გათავისუფლებული უნდა ყოფილიყვნენ ამდაგვარი წარმოდგენებისაგან, მაგრამ თავიანთი მონური ფსიქოლოგიიდან გამომდინარე, მათ ეს ვერ მოახერხეს.

ასე რომ, თუ მსოფლიო ისტორიის განვითარებას იმანენტური თვალთახედვით შევხედავთ, ვითარება სულ სხვანაირად წარმოგვიდგება.

ანთროპოგენეზის პროცესი, როგორც ცნობილია, აფრიკის კონტინენტზე დაიწყო, აქედან იგი გაგრძელდა აზიასა და ევროპაში, შემდეგ – ამერიკის კონტინენტებსა და ავსტრალიაში. განვითარება თავიდან თანაბრად ხდებოდა. მაგრამ ლუის მორგანისა და ფრიდრიხ ენგელსის კლასიფიკაციით, ბარბაროსობის შუა საფეხურზე, ახლა რომ „ნეოლითურ რევოლუციად“ მოიხსენიებენ, თავი იჩინა დიდმა უთანაბრო განვითარებამ. მთავარი მიზეზი თვითონ Homo sapiens-ის გონებრივი უნარები კი არ იყო, არამედ – ბუნებრივი პირობები. ფრიდრიხ ენგელსი, ლუის მორგანზე დაყრდნობით, აღნიშნავდა: „ეს განსხვავებული ბუნებრივი პირობები იწვევს იმას, რომ ამიერიდან თვითეული ნახევარსფეროს მოსახლეობა თავისი განსხვავებული გზით ვითარდება და მიჯნები ცალკეული საფეხურების საზღვრებზე თვითეული მათ-

განისათვის განსხვავებულია“;¹⁸⁰ „ბარბაროსობის პერიოდის დამახასიათებელ მომენტს წარმოადგენს ცხოველების მოშინაურება და მოშენება და მცენარეების გაშენება. აღმოსავლეთ კონტინენტს, ე. წ. ძველ ქვეყანას, უკვე გააჩნდა თითქმის ყველა მოსაშინაურებლად გამოსადეგი ცხოველი¹⁸¹ და კულტურული მარცვლეულის ყველა სახეობა, გარდა ერთისა; დასავლეთის კონტინენტს კი, ამერიკას, მოსაშინაურებელი ძუძუმწოვარი ცხოველებიდან მხოლოდ ლამა ჰყავდა, და ისიც მხოლოდ სამხრეთის ერთ ნაწილში, ხოლო ყველა კულტურული მარცვლეულიდან მას ჰქონდა მხოლოდ ერთი, მაგრამ სამაგიეროდ საუკეთესო – სიმინდი“.¹⁸²

გეოგრაფიული გარემოს დიდ როლს კაცობრიობის განვითარების უთანაბრობაში მარქსიზმის კლასიკოსები ჯერ კიდევ „გერმანული იდეოლოგიის“ დანერისას (1845-46 წწ.) გახაზავდნენ. აქ აღნიშნულია: „ბუნებასთან ეს ურთიერთობანი (გეოლოგიური, ოროგრაფიული, ჰიდროგრაფიული, კლიმატური და სხვა სახისა – გ. ყ.) განაპირობებენ ადამიანთა არა მარტო თავდაპირველ ბუნებრივად აღმოცენებულ ორგანიზაციას,¹⁸³ არამედ ყველა მის შემდგომ განვითარებასა და განუვითარებლობასაც დღემდე“.¹⁸⁴

აღმოსავლეთ ნახევარსფეროში, ავსტრალიის კონტინენტზე, განვითარება შეჩერდა (მეზოლითის ფაზაზე), რაც მისი ფლორისა და ფაუნის თავისებურებებით აიხსნება.

საბოლოოდ მოხდა ის, რომ განვითარებამ („კაპიტალის სამშობლო“) მაღალ დონეს მიაღწია ზომიერ ზონაში. ამ თვალნათლივ ფაქტს აღნიშნავდა კარლ მარქსი და შემდგომ – არნოლდ ტოინბი.

ამდენად, დიალექტიკის „ყოვლისშემძლეობა“ აბსოლუტური არ ყოფილა და იგი განპირობებული იყო ადამიანის გონის აქტიურობით, აგრეთვე ბუნებრივი პირობებით.

180 ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა, კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, 190, გვ. 214.

181 ლამას გამოკლებით.

182 დასახ. ნიგნი, გვ. 221.

183 ეს ორგანიზაციაც ისტორიულად იყო განპირობებული.

184 კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, „გერმანული იდეოლოგიიდან“, თბ., 1948, გვ. 16.

შემთხვევით როდი მიუჩინა ჰეგელმა თავისი მოკრძალებული ადგილი აღმოსავლეთს „ისტორიის ფილოსოფიაში“. მან ეს პოლიტიკური ისტორიის თვალთახედვით გააკეთა. ფაქტია, რომ ეს დიდი ისტორიული რეგიონი უმეტესწილად ვერ გასცდა დესპოტიის სახელმწიფოებრივ ფორმას. საერთოდ, ასევე ფიქრობდნენ კარლ მარქსიც და ფრიდრიხ ენგელსიც, ოღონდ, ცხადია, ისტორიული მატერიალიზმის პოზიციიდან. ისინი მიუთითებდნენ, რომ მსგავსი პოლიტიკური სიტუაცია განპირობებული იყო მინაზე საკუთრების გაბატონებული ფორმით (სათემო და სახელმწიფო).

თუმცა საბჭოური მენტალიტეტის ისტორიკოსთა, ფილოსოფოსთა და მისთ. მიერ ამის გაგება-გაცნობიერება შეუძლებელი გახდა. პარადოქსია, რომ ფრიდრიხ ენგელსის „ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფო წარმოშობა“ მისთვის (ამგვარი მენტალიტეტისათვის) ერთნაირი ამოსავალი საფუძველი გახდა დასავლური და აღმოსავლური (აზიური) საზოგადოებების გასაგებად.

ინდოეთის ისტორიის მაგალითზე კ. მარქსი შენიშნავდა: „სამოქალაქო ომები, შესევები, გადატრიალებანი, დაპყრობანი, შიმშილი – ყველა ეს ერთიმეორის მომდევნო უბედურება, რაგინდ რთულად, მძაფრად და გამანადგურებლად არ უნდა გვეჩვენებოდეს მათი მოქმედება ინდოეთისათვის, მაინც მხოლოდ მის ზედაპირს შეეხებოდა. ინგლისმა კი დაარღვია თვით საფუძველი ინდოეთის საზოგადოებისა“;¹⁸⁵ ინგლისმა „დაანგრია ეს ნახევრად ბარბაროსული, ნახევრად ცივილიზებული თემები იმით, რომ დაარღვია მათი ეკონომიკური საფუძველი, და ამგვარად მოახდინა უდიდესი და, მართალი უნდა ითქვას, ერთადერთი სოციალური რევოლუცია, რომელიც კი ოდესმე განუცდია აზიას“.¹⁸⁶

რა თქმა უნდა, ეს მოხდა არა უბრალოდ დაპყრობით, რაც არაერთხელ განუცდია წარსულში ინდოეთს, არამედ ორთქლის მანქანებითა

185 ბრიტანეთის ბატონობა ინდოეთში, კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტომი I, გვ. 604. იხ. აგრეთვე „კაპიტალი“, ტ. I, გვ., 455-56.

186 კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული წერილები, თბ., 1949, გვ. 73. მომავალი შედეგები ბრიტანეთის ბატონობისა ინდოეთში, კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. I, გვ. 608.

და თავისუფალი ვაჭრობით. ამით დაიწყო ახალი ერა ინდოეთისა და საერთოდ აღმოსავლეთის ისტორიაში.

კ. მარქსი აღნიშნავდა თანაცხოვრებას ბინადარი მიწათმოქმედი და ნომადი, მეჯოგე ხალხებისა აღმოსავლეთის ქვეყნებში, რაც ასევე აფერხებდა ისტორიულ განვითარებას.¹⁸⁷ ეს გარემოება, მისი აზრით (იხ. აგრეთვე ფ. ენგელსის აზრი შემდგომი ხანის ნაშრომიდან „ადრინდელი ქრისტიანობის ისტორიისათვის“), გასაგებს ხდის სოციალური ბრძოლის ხასიათს აღმოსავლეთში, რომელიც (სოციალური ბრძოლა), წარმოებს რა რელიგიურ სამოსელში, ეფუძნება მიწათმოქმედ და მეჯოგე ხალხთა ცხოვრების განსხვავებულ მატერიალურ პირობებს.

ამდენად, ჩვენ საქმე გვაქვს აღმოსავლეთის ისტორიის სულ სხვანაირ ხედვასთან, ვიდრე ეს საბჭოური წარმოდგენებით, „ბელადების იდეებიდან“ გამომდინარე, იყო შექმნილი. მათ მიხედვით, კერძოდ, ინდოეთმა გაიარა მონათმფლობელობა და ფეოდალიზმი. თუმცა სულაც არ გარჯილან, დაედგინათ ამ შემთხვევაში სანარმოო ძალებთან წარმოებით ურთიერთობათა შესაბამისობა-შეუსაბამობის ფაზები, სოციალური რევოლუციები.

სხვაგვარი იყო ანტიკური საზოგადოებიდან ფეოდალიზმზე გადასვლა (რასაკვირველია, დასავლეთ ევროპაში). ეს გადასვლა ხასიათდებოდა თვალსაჩინო უკუსვლით, პირველ ყოვლისა სანარმოო ძალების, ცივილიზაციის განვითარებაში. ამ თვალსაზრისით ფეოდალიზმი იმთავითვე მაღლა კი არ იდგა წინამავალ საზოგადოებასთან შედარებით, არამედ საერთოდ – ცივილიზაციის არეალითა და განვითარებით მეორე ფაზაზე. შემთხვევითი როდი იყო, რომ ჰუმანისტებმა შეამჩნიეს მათი თანადროულობის სიახლოვე ანტიკურობასთან – უკანასკნელის აღორძინება (რესესანსი).

ცხადია, უბრალო განმეორება კი არ გვქონდა, არამედ ის უფრო მდიდარი იყო შინაარსით, მით უმეტეს, რომ შუა საუკუნეების მეორე

187 რაკი ქართველობას, გეოგრაფიულად და ისტორიულად აღმოსავლეთში მოგვინია ცხოვრება, ცხადია, ვერც ჩვენ ავცდით აღნიშნულ „ბედისწერას“. ამგვარი ზემოქმედება კი ხშირად იწვევდა ჩვენი საზოგადოების დეგრადაციას (არაბობის, „დიდი თურქობის“, თათარ-მონღოლობისა და მისთ. პირობებში).

ფაზამ შექმნა საფუძველი კაპიტალიზმის და ამით ნამდვილად მსოფლიო ისტორიის განვითარებისათვის.

ამ საერთო აღმავლობის სურათში განსხვავებულია ოცდაათ-წლიანი ომის (1618-1648) შემდგომი გერმანიის ბედი. ამის თაობაზე ფრიდრიხ ენგელსი წერდა: „გერმანელი მეშჩანინის საშინელი მოღუნებულობა და უძლურებაც კი, რაც შედეგი იყო გერმანიის ეკონომიურად უმწეო მდგომარეობისა 1648-1830 წლების პერიოდში და რაც გამოიხატა ჯერ პიეტიზმში, შემდეგ კი სენტიმენტალობაში და მეფეებისა და თავადაზნაურობის წინაშე მონურ ფორთხვაში, გავლენა მოახდინა ეკონომიკაზე. ეს იყო ერთ-ერთი უდიდესი დაბრკოლება ახალი აღმავლობის გზაზე და ეს დაბრკოლება იმის გამო შეირყა, რომ რევოლუციურმა ომებმა და ნაპოლეონის ომებმა ქრონიკული სილატაკე გაამწვავეს“.¹⁸⁸ ასე რომ, გერმანიის განვითარების დიდი იმპულსი შიგნიდან კი არ წამოვიდა, არამედ ინგლისიდან და საფრანგეთიდან, რომლებიც ახალი საზოგადოების (ფორმაციის) გზაზე წინ იყვნენ წასული.

საქართველოც ხომ XV საუკუნის მეორე ნახევრიდან მოყოლებული მსგავს უნუგეშო ისტორიულ სურათს წარმოადგენდა. გამოსავალი შიგნით ვერ მოხერხდა და ეს შესაძლებელი გახდა რუსეთის მეშვეობით დასავლურ ცივილიზაციაში ჩართვაში.

„ისტორიის ირონია“ (პეგელი, ფ. ენგელსი) XX საუკუნის მიმართაც იჩინა თავი. მოწინავე საზოგადოებრიობას, როგორც რუსეთის იმპერიაში, ისე მსოფლიოს მოწინავე ნაწილში ეგონა, რომ ეს ქვეყანა ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ გზას დაადგებოდა. თითქოს რუსეთის პირველი რევოლუციის დროს (1905-07 წლებში) იგი ახლოს იყო დემოკრატიულ რესპუბლიკასთან თუ არა, ყოველ შემთხვევაში კონსტიტუციური მონარქიის დამყარებასთან მაინც. 1917 წლის თებერვლის რევოლუციის შედეგად ქვეყანაში დაფუძნდა დემოკრატიული რესპუბლიკის ფორმა, მაგრამ ბოლშევიკური სახელმწიფო გადატრიალების შედეგად მსგავსი დემოკრატიული პერსპექტივა აღიკვეთა. საბოლოოდ, 1929 წლიდან მოყოლებული საბჭოთა კავშირში დამყარდა პოლიტიკური რეჟიმი, რომლითაც იგი ივანე

¹⁸⁸ კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, გვ. 613.

IV-ის რუსეთის დესპოტიას დაუბრუნდა. უკუსვლამ თავი იჩინა სხვა მიმართულებითაც. დიდად სამწუხაროდ, რუსეთთან და საბჭოურ, განახლებული იმპერიის ხალხებთან ერთად საქართველომაც გაიარა გზა პროგრესული დემოკრატიული რესპუბლიკიდან (1918-21 წწ.) ბოლშევიკ-კომუნისტთა სასტიკ დიქტატურამდე.

ბოლშევიზმ-კომუნიზმზე, როგორც ისტორიის გამონეწევაზე, დასავლეთის სხვადასხვა ქვეყანაში (პირველად იტალიაში 1922-44 წწ., გერმანიაში 1933-45 წწ. და ა. შ.) პასუხი იყო ფაშისტური რეჟიმების დამყარება, რაც რეგრესი გახლდათ დემოკრატიის, ადამიანის უფლებების, მორალისა და საერთოდ კულტურის თვალსაზრისით. გერმანული ფაშიზმისა და იაპონური მილიტარიზმის დამარცხებამ გამოიწვია რეგრესი აღმოსავლეთ ევროპის ზოგიერთ ქვეყანაში, ჩინეთში, ჩრდილოეთ კორეასა და სხვა ქვეყნებში (ე. წ. სახალხო დემოკრატიების დამყარებით).

რუსეთი მსოფლიოს კვლავ ახალ სიურპრიზებს სთავაზობს. შედარებით დემოკრატიული რუსეთი (ბორის ელცინით სათავეში) შეცვალა ვლადიმერ პუტინის ავტოკრატიულმა რუსეთმა, რასაც, დიდად სამწუხაროდ, კვლავაც აქვს გარკვეული პერსპექტივა. ჩვენი ქვეყანა ამჯერად ისე არ დაზარალებულა, როგორც 1921 წლის შემდეგ, მაგრამ ვერ ავცდით ტერიტორიული მთლიანობის დარღვევას (ცხადია, უმთავრესად რუსეთის წყალობით).

ასე რომ, დიალექტიკამ უკუსვლის საოცარი მაგალითები გვაჩვენა თვით XX საუკუნეში. სტაგნაცია-რეგრესის ფაქტები, ცხადია, წინანდელ ისტორიაში უფრო მეტი იყო. ყოველივე ამას კი, პირველ რიგში, ისტორიის ცოდნა და შემდეგ გაგება-გააზრება სჭირდება. ლიტონი, მჭვრეტელობითი, ოდენ ცარიელი აზროვნება კი არაფრის მომტანია, რაც საბჭოურმა აზროვნებამაც ნათლად დაადასტურა.

სოციალური კლასებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა

საბჭოურ მეცნიერებასა და ფილოსოფიაში რაკი გაუკულმარტებულად წარმოდგინათ ეკონომიკურ-საზოგადოებრივი ფორმაციების საკითხი, ასეთივე შეხედულება ჰქონდათ სოციალური კლასებისა და სახელმწიფოს წარმოშობის შესახებაც.

გარეგნულად, ფორმალური მხრით, თითქოს მარქსიზმიდან ამოდიოდნენ და შესაბამისი პარალელების კვლევა-ძიებას აწარმოებდნენ ფ. ენგელსის ნაშრომიდან „ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა“ (გამოქვეყნდა 1884 წელს). როგორც ცნობილია, ამ ნაშრომში ავტორი შესაბამის საკითხებს გადმოსცემდა, ერთი მხრივ, ბერძნულ-რომაული და მეორე მხრივ, რომანულ-გერმანული ისტორიული სამყაროების მაგალითებზე, როდესაც ისტორიული განვითარება ანტიკური, მონათმფლობელური და ფეოდალური ხაზით მოხდა. მაგრამ ეს ისტორიული პროცესები ძვ. წ. VI საუკუნიდან მოკიდებული არსებობდა, როცა გაჩნდა და თვალსაჩინოდ განვითარდა კერძო საკუთრება მიწაზე, ანუ, როგორც კარლ მარქსსა და ფრიდრიხ ენგელსს მიაჩნდათ, „ცივილიზაცია“. თავის მხრივ, უკანასკნელი ეფუძნებოდა რკინის მეტალურგიის ფართოდ გავრცელებას, დიდი საირიგაციო სისტემების არარსებობას, რაც გამორიცხავდა სახელმწიფოს დიდ როლს მიწათმოქმედებაში, საისტორიო გარემოს (ერთი მხრივ, იმხანად დაწინაურებული ეგვიპტისა და ფინიკის, მცირე აზიის ქვეყნების და მეორე მხრივ, ჩამორჩენილი ბარბაროსული ხალხების არსებობა). კიდევ შეგახსენებთ, რომ ქრონოლოგიურად ეს მოვლენები ძვ. წ. VI საუკუნეში ხდებოდა.

მაგრამ როგორ შეიძლება ჩამოთვლილი წინაპირობები მიყენებულ იქნეს, ვთქვათ, ძვ. წ. IV ათასწლეულების ბოლოსათვის, როდესაც ეგვიპტესა და შუამდინარეთში (სამხრეთ ნაწილში) კლასები და სახელმწიფო განვითარდა. მეტიც, ეს გამორიცხული გახლდათ ძვ. წ. III და II ათასწლეულების, თუნდაც ძვ. წ. I ათასწლეულის აღმოსავლეთის ქვეყნებში.

გარდა აღნიშნულისა, ხომ გვაქვს მარქსიზმის კლასიკოსების ნააზრევი აზიური, აღმოსავლური საზოგადოების კონცეფციის სახით, სადაც გადმოცემულია სოციალური კლასებისა და სახელმწიფოს წარმოშობის საკითხები. მაგრამ ასეთი აზრები საბჭოთა მეცნიერებსა და ფილოსოფოსებს თავში არ მოსდიოდათ, რაც ჩვეულებრივ გაბატონებული დოგმატიზმის, განსაკუთრებით „ავტორიტეტების“ – ვლადიმერ ლენინისა და იოსებ სტალინის წყალობით ადვილად გასაგებია. თუ მათ შეხედულებებს კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის შესაბამისი აზრები აბათილებდა, ეს მით უარესი იყო, საბჭოური მეცნიერების მიხედვით, უკანასკნელათათვის.

„ანტი-დოჟრინგი“ ვრცელადაა ლაპარაკი კლასების წარმოშობის ორ გზაზე. პირველი დაკავშირებული იყო გარკვეულ პირთა მიერ საზოგადოებისათვის აუცილებელი ფუნქციების აღსრულებასთან. მორწყვა და თავდაცვა ის აუცილებელი საზოგადოებრივი ინტერესები იყო, რის შედეგადაც ჯერ სასოფლო თემის შიგნით, ხოლო შემდგომ თემების ფართო გაერთიანებებში მოსახლეობისაგან გამოიყოფოდა ვინრო სოციალური ზედაფენა. ხდებოდა შრომის სოციალური დანაწილება მმართველობასა და უშუალო მატერიალურ წარმოებაში დასაქმებულთა შორის. ამგვარად, წარმოშობილი ორი კლასიდან გაბატონებული კლასი შეზრდილი იყო სახელმწიფოს აპარატთან.¹⁸⁹

მონობის სოციალური ინსტიტუტის გენეზისის შესაძლებლობა უკვე უკავშირდებოდა განსაზღვრული საფეხურის მიღწევას მატერიალური წარმოების განვითარებაში და ერთგვარ უთანასწორობას განაწილებაში, ვინაიდან დამონების შემთხვევაში იგულისხმება განსაზღვრული, საშუალო დონეზე მეტი ქონება, რაც საჭიროა წარმო-

189 ანტი-დოჟრინგი, თბ., 1952, გვ. 211-12.

ებისა და მოხმარების საშუალებების არსებობისათვის მონის შრომის გამოსაყენებლად.¹⁹⁰ თავის მხრივ, ეს ქონება შეიძლება მიტაცებულ იყოს, ე. ი. ეყრდნობოდეს ძალმომრეობას, მაგრამ ეს აუცილებელი როდია. ძალმომრეობით შექმნილი სიმდიდრე გულისხმობს მის უკვე არსებობას სხვის ხელში.

მაშასადამე, წარმოების გარკვეულ მაღალ დონეზე ხდება მონობის გენეზისი, რაც შესაძლებელია და რაც მოხდა კიდევ ბევრ ქვეყანაში.

მაგრამ, ფრიდრიხ ენგელსის მიხედვით, „რათა მონური შრომა წარმოების გაბატონებული წესი გახდეს მთელს საზოგადოებაში, საჭიროა, რომ წარმოება, ვაჭრობა და სიმდიდრის დაგროვება ბევრგან უფრო მაღალ დონეზე ავიდეს. პირველყოფილ ბუნებრივად აღმოცენებულ თემებში, სადაც საერთო მინათმფლობელობა იყო გაბატონებული, მონობა ან სულ არ არსებობდა ან ფრიად დაქვემდებარებულ როლს ასრულებდა. იგივე ითქმის პირველყოფილ გლეხურ ქალაქ რომზე: როცა, პირიქით, რომი „მსოფლიო ქალაქი“ გახდა, ხოლო იტალიის მინათმფლობელობა არაჩვეულებრივად მდიდარი მესაკუთრეების მცირერიცხოვანი კლასის ხელში დაგროვდა, გლეხთა მოსახლეობა მონათა მოსახლეობამ განდევნა. თუ სპარსელთა (!) ომების დროს მონების რიცხვი კორინთოში 460,000-მდე ავიდა, ხოლო ეგინაში 470,000-მდე, ისე რომ თავისუფალი მოსახლეობის თითოეულ სულზე ათი მონა მოდიოდა,¹⁹¹ ამისათვის კიდევ უფრო მეტი რამ იყო საჭირო, ვიდრე „ძალმომრეობა“, სახელდობრ, მაღალგანვითარებული მხატვრული და ხელოსნური მრეწველობა და ფართო ვაჭრობა“.¹⁹²

რა უაღრესად აქტუალურია ეს აზრი დღესაც კი, როდესაც ასე ფართოდ არის გავრცელებული მტკიცებულება მონობის დიდად განვითარებისა სანარმოო ძალთა დაბალი დონის პირობებში, უფრო დაბალი დონისას, ვიდრე ყმაგლეხობის ფართოდ გავრცელება გახდა შესაძლებელი! ეს აზრი აქტუალურია იმ თვალსაზრისის წინააღმდეგაც,

190 იქვე, გვ. 212-215.

191 ეს ციფრები, რომლებიც აოგენოსთან მოყვანილ ცნობებს ეყრდნობა, დღევანდელ მეცნიერებაში სამართლიანად არის მიჩნეული საეჭვოდ.

192 ანტი-დიურინგი, გვ. 190.

რომელიც მონობის დიდად განვითარების მიზეზად ომიანობას თვლის (განსაკუთრებით რომის მიმართ).

ერთი სიტყვით, მინის კოლექტიურ საკუთრებაზე დაფუძნებული სასოფლო თემების (როგორც ეს აღმოსავლეთის ქვეყნებსა და რუსეთში დარჩა) დაშლა, მსხვილი საკუთრების – როგორც უძრავის (მიწაზე), ისე მოძრავისა – მნიშვნელოვანი განვითარება, წარმოების, გაცვლა-გამოცვლის შედარებით დიდი მასშტაბები – აი, ენგელსის აზრით, ის წინაპირობები, რომლებმაც გამოიწვია კლასიკური მონობის, საერთოდ მონათმფლობელური საზოგადოების, განვითარება. ეს აზრი რაიმე არსებით დამატებას არ საჭიროებს.

ეს გზა ყველა კულტურულ ხალხს არ გაუვლია. მონობა „წარმოების გაბატონებული ფორმა გახდა ყველა ხალხში, რომელთაც განვითარებაში გადაასწრეს ძველ სათემო ნესნყობილებას“.¹⁹³ ვიმეორებთ, მონობის მაღალ განვითარებას, წარმოების საფუძვლად მის გადაქცევას ფ. ენგელსი სასოფლო თემების დეზინტეგრაცია-დაშლის შემდგომ ფაზას უკავშირებდა. „მხოლოდ იქ, სადაც ისინი (სასოფლო თემები – გ. ყ.) დაიშალა, ხალხები წინ წავიდნენ, დამოუკიდებლად, საკუთარი ძალებით, და მათი უახლოესი ეკონომიკური პროგრესი მდგომარეობდა წარმოების გაძლიერებასა და განვითარებაში მონური შრომის შემწეობით“.¹⁹⁴

თავის მხრივ, მონობის ასეთი განვითარება გახდა საზოგადოების (ძველი საბერძნეთისა და რომის) სწრაფი და მაღალი განვითარების საფუძველი, მაგრამ იგივე ფაქტორი (მონობა), ფ. ენგელსის აზრით, გახდა მთავარი მიზეზი ანტიკური, მონათმფლობელური საზოგადოების დეგრადაციისა და დაცემისა.

ანტიკური მონობისაგან განსხვავებით, სხვაგვარი მოვლენა იყო აღმოსავლეთის შინამონობა; აქ მონობა პირდაპირ კი არ შეადგენდა წარმოების საფუძველს, არამედ არაპირდაპირ, როგორც „თავისუფალი“ ოჯახების შემადგენელი ელემენტი. ე. ი. აქ ეს სოციალური ინსტიტუტი

193 იქვე, გვ. 213.

194 იქვე, გვ. 214. სხვა პირობებში, კერძოდ, აღმოსავლეთის ბევრ ქვეყანაში, ასევე რუსეთში, სასოფლო თემების დაშლა და საზოგადოების წინსვლა მოხდა არა „დამოუკიდებლად, საკუთარი ძალებით“, არამედ კაპიტალიზმის ზემოქმედებით.

განვითარების პატრიარქალურ სტადიაზე იყო (შეგახსენებთ მონობის ევოლუციის ფაზებსაც კ. მარქსის „კაპიტალში“). აქ მას უმნიშვნელო ხვედრითი წონა ჰქონდა მატერიალურ წარმოებაში და ამიტომაც არ შეეძლო ისეთი დამანგრეველი როლი შეესრულებინა, როგორიც მან ანტიკური სამყაროს გვიანდელ განვითარებაში ითამაშა. ამის გამო, მეორე მხრივ, აღმოსავლეთის ისტორია კონტინუიტეტით ხასიათდებოდა და არა წყვეტილობითა და ჩავარდნით, როგორც ეს დასავლეთ ევროპის სინამდვილეში მოხდა. დასავლეთ ნახევარსფეროს ზოგიერთ არეალშიც (მესამერიკაში) კლასები და სახელმწიფო იმნაირადვე წარმოიშვა, როგორც აღმოსავლეთში.¹⁹⁵

ფ. ენგელსი კ. მარქსისთვის გაგზავნილ წერილში (1853 წლის 6 ივნისს) აღნიშნავდა: „მთავრობას აღმოსავლეთში ყოველთვის სამი უწყება ჰქონდა: ფინანსები (ძარცვა ქვეყნის შიგნით), ომი (ძარცვა ქვეყნის შიგნით და უცხო ქვეყნებისა) და საზოგადოებრივი სამუშაოები (ზრუნვა რეპროდუქციისათვის)“.¹⁹⁶ იმავეს იმეორებდა კ. მარქსი სტატიაში „ბრიტანეთის ბატონობა ინდოეთში“ (დანერილია ამავე წლის 10 ივნისს).¹⁹⁷ ფ. ენგელსის „ანტი-დიურინგში“ ვკითხულობთ: „რამდენი დესპოტიები (!) გაჩენილა და დაღუპულა სპარსეთსა და ინდოეთში და თვითეულმა მათგანმა ძლიერ კარგად იცოდა, რომ იგი, უწინარეს ყოვლისა, მდინარეების ხეობათა მორწყვის მომწესრიგებელი იყო, მოურწყავად იქ შეუძლებელია მინათმოქმედება“.¹⁹⁸ აშკარაა, რომ მათ მიერ ხაზგასმული იყო სახელმწიფოს ორგანიზატორული როლი. იგივე ითქმის ქვეყნის თავდაცვის საქმეზეც. მაგრამ ყოველივე ამას საბჭოთა „ბელადები“ და, ცხადია, მეცნიერებიც და ფილოსოფოსებიც, აჩუმათებდნენ.

შევნიშნავთ, რომ საბჭოურ მეცნიერებასა და ფილოსოფიაში დიდი ალერგიის გრძნობა ჰქონდათ აგრეთვე სოციალური კლასებისა და

195 ფ. ენგელსი ცდებოდა, როცა ამერიკის მონიწევე საზოგადოებები, ლუის მორგანის დარად, გვაროვნულ-ტომობრივი წესწყობილების დონეზე მდგარად წარმოიდგინა.

196 კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული წერილები, თბ., 1949, გვ. 75.

197 ბრიტანეთის ბატონობა ინდოეთში, კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, გვ. 386.

198 იხ. გვ. 212.

სახელმწიფოს წარმოშობის პროცესში დაპყრობის ფაქტორის მიმართ. არადა, ამაში ტყუილუბრალოდ შეაჩვენებდნენ ლუდვიგ გუმპლოვიჩსა (1838-1909) და კარლ კაუცკის. სხვათა შორის, ამავე მომენტს ამჩნევდა რესტავრაციის ხანის ზოგიერთი ფრანგი ისტორიკოსიც. თვითონ ფ. ენგელსიც ხომ თავის „ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობაში“ პირდაპირ აღნიშნავდა ძველ სპარტაში კლასებისა (სპარტიატებისა და ჰილოტების) და, იგულისხმება, სახელმწიფოს წარმოშობას სწორედ დაპყრობის, ძალადობის გზით.¹⁹⁹ ამავე ნაშრომში ხაზგასმულია დიდი მნიშვნელობა გერმანელთა შემოსევებისა დასავლეთ რომის იმპერიის დაპყრობისას და შემდგომ ახალი სახელმწიფოებისა და ფეოდალური საზოგადოების კლასების წარმოქმნაში.²⁰⁰

199 ფ. ენგელსი სპარტასა და თესალიაში არსებულ ექსპლუატაციის ფორმას ყმაგლეხობად თვლიდა. რაც მთავარია, ეს მოხდა ნატურალური მეურნეობის საფუძველზე. კლასიკური მონობა კი სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობის მაღალი განვითარების საფეხურზე გავრცელდა. იხ. Маркс К. и Энгелс Ф., Соч., т. 21, с. 66; Соч., т. 35, с. 112.

200 მარქსიზმის ფუძემდებელთა შესაბამისი ნააზრევო სათანადოდაა გამოყენებული საერთაშორისო კრებულში „The Early State“, რომელიც 1979 წელს დაიბეჭდა ჰააგაში პენრი კლასენისა და პიტერ სკალნიკის რედაქტორობით.

დიდი გაუგებრობანი ვლადიმერ ლენინის სოციალური კლასებისა და სახელმწიფოს წარმოშობის საკითხში

ვლადიმერ ლენინს 1890-იანი წლების დასაწყისშივე დიდი პრეტენზიები ჰქონდა მარქსიზმის დაცვაზე. მაგრამ ლეგალურ მარქსისტებთან კამათისას ჩანს, რომ რეალური პოზიტიური ცოდნა ახალი მოძღვრების თაობაზე მას ძალზე კნინი ჰქონდა. ასე რომ, შედარება არ შეიძლება გეორგი პლეხანოვის თუნდაც ამდროინდელ ნაშრომებთან.

ვ. ლენინისათვის ერთ-ერთი დიდი გაურკვეველი საკითხი იყო სოციალური კლასებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა. ნაშრომში „რანი არიან „ხალხის მეგობრები...“ იგი სწორად აღნიშნავდა, რომ კერძო საკუთრება შრომის მაღალი დანაწილების, გაცვლა-გამოცვლის შედეგად ვითარდება.²⁰¹ იგულისხმებოდა, რომ სახელმწიფოც ამის შესაბამისად ვითარდებოდა. მაგრამ ეს ანტიკურ (ბერძნულ-რომაულ) სამყაროში ხდებოდა, განსაკუთრებით ძვ. წ. VI საუკუნიდან მოყოლებული. საყოველთაოდ ცნობილი გახლავთ, რომ მანამდე სახელმწიფო და კლასები ძველ აღმოსავლეთში წარმოიშვა, ანტიკურ სამყარომდე რამდენიმე ათასწლეულის წინ.

1917 წლის აგვისტო-სექტემბერში, იატაკქვეშეთის პირობებში, ვ. ი. ლენინმა დაწერა „სახელმწიფო და რევოლუცია. მარქსის მოძღვრება სახელმწიფოს შესახებ და პროლეტარიატის ამოცანები რევოლუციაში“. წიგნში იგი აღნიშნავდა: „ჩვენ განვიხილავთ ჯერ მარქსისა და ენგელსის მოძღვრებას სახელმწიფოს შესახებ, ამასთან განსაკუთრებით დანვრილებით შევჩერდებით ამ მოძღვრების დავიწყებულ ან ოპორტუნიტულად დამახინჯებულ შრომებზე“;²⁰² „აუცილებლად

201 ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, IV გამოც., ტ. 1, გვ. 168.

202 ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 25, გვ. 468.

საჭიროა რაც შეიძლება სრული სახით მოვიყვანოთ მარქსისა და ენგელსის თხზულებებიდან ყველა ადგილი, ან ყოველ შემთხვევაში ყველა გადამწყვეტი ადგილი სახელმწიფოს საკითხზე, რათა მკითხველს შეეძლოს შეიმუშაოს დამოუკიდებელი წარმოდგენა მეცნიერული სოციალიზმის ფუძემდებელთა შეხედულებების ერთობლიობაზე²⁰³.

მაგრამ ვ. ი. ლენინი ამჯერად ფ. ენგელსის „ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობიდან“ იწყებს, რომელიც, როგორც ცნობილია, 1884 წელს დაინერა. მანამდე, მოგეხსენებათ, კ. მარქსიც და ფ. ენგელსიც ბევრჯერ შეხებიან სახელმწიფოს წარმოშობას ძველ აღმოსავლეთში, რომლის უმეტეს ქვეყნებში, მათი შეხედულებით, აზიური წესი იყო გაბატონებული. ამ წიგნის შემდგომ ვ. ი. ლენინი 1848-51 წლებისა და 1871 წლის ამბებზე გადადის.

ვ. ი. ლენინმა ლექცია სახელმწიფოს წარმოშობის შესახებ 1919 წლის 11 ივლისს წაიკითხა, პირველად დაიბეჭდა თითქმის ათი წლის შემდგომ. რატომ გამოქვეყნდა „ილიჩის“ ოპუსი ასე დაგვიანებით? ხომ არ ფიქრობდნენ, რომ იგი მრავალ გაურკვეველობას და უაზრობას შეიცავდა?

ლექციაში აღნიშნულია: „სახელმწიფოს საკითხი ერთ-ერთი ურთულესი და უძნელესი საკითხია და თითქმის ყველაზე უფრო დახლართულია ბურჟუაზიულ მეცნიერთა, მწერალთა და ფილოსოფოსთა მიერ“;²⁰⁴ „თუ ასეა, ადვილად შესაძლებელია პირველ ლექციაში ვერ მოვახერხო ბევრი მსმენელისათვის ამ ძნელი საკითხის საკმაო სიცხადით და გასაგებად გადმოცემა“.²⁰⁵

ჩვენი ფიქრით კი ეს საკითხი უპირველესად თვითონ ლექტორისათვის იყო დახლართული და გაუგებარი. იგი რომ საკითხში გარკვეული ყოფილიყო, მაშინ ამდენი გაუგებრობა არ იარსებებდა არც უშუალო მსმენელებში და არც შემდგომ საბჭოთა ისტორიკოსების, იურისტებისა და ფილოსოფოსების მხრივ.

ლექციაში ვკითხულობთ: „ყველაზე საიმედო საზოგადოებრივი

203 იქვე, გვ. 471.

204 ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 29, გვ. 552.

205 იქვე.

მეცნიერების საკითხში და აუცილებელი იმისათვის, რომ ნამდვილად შევიძინოთ ჩვევა ამ საკითხისადმი სწორად მიდგომისა და არ დავიბნეთ უამრავ წვრილმანებში ან ერთმანეთთან მებრძოლ შეხედულებათა უდიდეს სხვადასხვაობაში, – ყველაზე მნიშვნელოვანი იმისათვის, რომ ამ საკითხს მეცნიერული თვალსაზრისით მივუდგეთ, არის ის, რომ არ დავივინყოთ ძირითადი ისტორიული კავშირი, ყოველ საკითხს შევხედოთ იმ თვალსაზრისით, თუ როგორ წარმოიშვა ისტორიაში განსაზღვრული მოვლენა, რა და რა მთავარი ეტაპები განვლო ამ მოვლენამ თავის განვითარებაში, და მისი ამ განვითარების თვალსაზრისით შევხედოთ, თუ რად იქცა ეს მოვლენა ამჟამად”.²⁰⁶ რასაკვირველია, ამგვარი მიდგომა საკითხისადმი სწორია და ისტორიზმის პრინციპის გამოყენებას გულისხმობს. მაგრამ, კვლავ გავიმეორებთ, ჯერ ხომ უძველესი აღმოსავლეთის სახელმწიფოებიდან უნდა დავიწყოთ. არადა, თუ კ. მარქსიდან დავიწყებთ, აქ არის გარკვეულობა აღმოსავლური სახელმწიფოს წარმოშობაზე. ხაზგასმულია, რომ იგი აღასრულებდა ირიგაციის საჭიროებებს, თავდაცვას (მომთაბარეთაგან).

უფრო ფართოდ ეს აზრი ფიგურირებს ფ. ენგელსის „ანტი-დიურიზმი“ (დანერილია 1876 წელს, ე. ი. „ოჯახის... წარმოშობამდე“ რვა წლით ადრე). შეინიშნება, რომ ვ. ი. ლენინს ლექციის წაკითხვისას გათვალისწინებული ჰქონდა ეს ნაშრომი. სწორედ ამ ლექციაში არის ხაზგასმული: „ადამიანები იყოფიან ორ კატეგორიად – ვისაც მართავენ და მართვა-გამგეობის სპეციალისტებად, რომლებიც საზოგადოებაზე მაღლა დგებიან და რომლებსაც მმართველებს, სახელმწიფოს წარმომადგენლებს უწოდებენ“.²⁰⁷ აქაც ხაზგასმულია, რომ სოციალური კლასებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა აღმოსავლეთში დაკავშირებული იყო საზოგადოებისათვის აუცილებელი ფუნქციების აღსრულებასთან. ვ. ი. ლენინი კი, ასევე მარქსიზმის „თეორეტიკოსი“ ი. ბ. სტალინი, ჩვეულებრივად ივინყებდნენ ხოლმე ამ მომენტს და მხოლოდ მშრომელი მასების ექსპლუატაციას უკავშირებდნენ.

ასევე „ანტი-დიურიზმის“ გავლენა იგრძნობა „ილიჩის“ აზრზე,

206 იქვე, გვ. 555-56.

207 ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 29, გვ. 562.

რომ შრომის დაბალი ნაყოფიერებისას არ შეიძლებოდა არსებულიყო საზოგადოებიდან სპეციალურად გამოყოფილი ჯგუფი – მმართველები.²⁰⁸ ამდენად, პროდუქტის ნაჭარბის გაჩენა საფუძვლად დაედო შესაბამის შრომის დანაწილებას. აქვე ფ. ენგელსი უჩვენებდა კლასებისა და სახელმწიფოს წარმოშობის მეორე გზას, რომელიც ანტიკურობისათვის იყო დამახასიათებელი და რომელმაც კლასიკურ მონათმფლობელობამდე მიგვიყვანა.

ისე, საკითხავია, თუ შეიძლება (აღმოსავლეთში) ორ სოციალურ კლასად დაყოფაზე (მმართველებად და მართულებად) ლაპარაკი, მაშინ როგორ უნდა გავიგოთ ანტიკური საზოგადოების კლასები? – ერთი მხრივ მმართველნი და მართულნი, ხოლო მეორე მხრივ მონათმფლობელები და მონები?

ფაქტია, რომ ვ. ი. ლენინისათვის შეუმჩნეველი დარჩა „ანტიდიურინგში“ გატარებული შესაბამისი აზრი და მან, ამჯერად „ოჯახის... წარმოშობიდან“ გამომდინარე, მონათმფლობელობა უნივერსალურ, საყოველთაოდ გავრცელებულ ეკონომიკურ-საზოგადოებრივ ფორმაციად გამოაცხადა.²⁰⁹

ეს დებულება ასეა წარმოდგენილი: „ადამიანთა ყველა საზოგადოების განვითარება მრავალი ათეული წლის მანძილზე, გამოუქლებლივ (!) ყველა ქვეყანაში, გვიჩვენებს ამ განვითარების საერთო კანონზომიერებას, სისწორეს და თანამიმდევრობას ისე, რომ პირველად ჩვენ გვაქვს უკლასო საზოგადოება – პირვანდელი პატრიარქალური (!), პირველყოფილი საზოგადოება, სადაც არ იყვნენ არისტოკრატები; შემდეგ მონობაზე დამყარებული საზოგადოება, მონათმფლობელური საზოგადოება. ეს გზა განვლო მთელმა (?!) თანამედროვე ცივილიზებულმა ევროპამ... ეს გზა განვლო ქვეყნის (სამყაროს, დედამიწის – გ. ყ.) დანარჩენი მხარეების ხალხთა დიდმა უმრავლესობამ“.²¹⁰ შემდგომში

208 იქვე, გვ. 512.

209 თუმცა უნდა შევნიშნოთ, რომ მსგავსი დაბნეულობა-შეცდომები იოსებ სტალინს ამ შემთხვევაში არ ახასიათებდა. იგი მსოფლიო ისტორიის განვითარებას ძველ პერიოდში მხოლოდ „ოჯახის... წარმოშობის“ მიხედვით „განაზოგადებდა“.

210 ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 29, გვ. 559.

„ქვეყნების დიდ უმეტესობაში მონობა თავისი განვითარების პროცესში ბატონყმობად გადაიქცა“.²¹¹ აღნიშნულია აგრეთვე „მონობიდან ბატონყმობის გავლით კაპიტალიზმზე გადასვლა“.²¹²

თუმცა ამასთანავე ვ. ი. ლენინის მიერ ისიც არის აღნიშნული, რომ „თქვენ ყოველთვის მხედველობაში უნდა იქონიოთ ეს ძირითადი ფაქტი – საზოგადოების გადასვლა მონობის პირველყოფილი (?!) ფორმიდან ბატონყმობაზე“.²¹³ ამით თითქოს ისტორიის განვითარების სხვაგვარი ალტერნატივაცაა დასახული. მაინც საკითხავია, რას წარმოადგენდა საზოგადოება, სადაც მონობა უმნიშვნელოდ იყო განვითარებული და არც ბატონყმობა იყო ფართოდ გავრცელებული? ვ. ი. ლენინის აზროვნების მიხედვით ეს გაურკვეველი იყო.

მაგრამ მსგავსი შესაძლებლობა მხოლოდ ერთი შეხედვით ჩანს, საერთოდ კი საზოგადოების (კაცობრიობის) „ერთიანი განვითარების კანონზომიერება“ ვ. ი. ლენინისათვის ისევე, როგორც იოსებ სტალინისათვის, უეჭველია. ლექციაში აღნიშნულია: „ადამიანის მიერ ადამიანის ექსპლუატაციის პირველი ფორმა, მონათმფლობელთა და მონათა კლასებად დაყოფის პირველი ფორმა“;²¹⁴ „საზოგადოების დაყოფა მონათმფლობელებად და მონებად“;²¹⁵ „პირველი ჯგუფი ფლობდა არა მარტო წარმოების ყველა საშუალებას, მიწას, იარაღებს, არამედ ადამიანებსაც“;²¹⁶ „კაცობრიობის ისტორიის თვითეული ეს პერიოდი – მონათმფლობელური, (?!) ბატონყმურ-კაპიტალისტური (?!) მოიცავს ათეულ და ასეულ საუკუნეებს“.²¹⁷ ცხადია, მონობა, როგორც სოციალური ინსტიტუტი, ბევრგან არსებობდა, მაგრამ შესაბამისი ორი კლასი მხოლოდ ანტიკურ საბერძნეთსა და რომში ჩამოყალიბდა.

ამ ჩმახის კომენტირება ზედმეტად მიგვაჩნია. განსაკუთრებით საბჭოური ისტორიოგრაფია „დიდად დაშვრა“, რათა ლენინ-სტალინის

211 იქვე.

212 იქვე, გვ. 562.

213 იქვე, გვ. 565.

214 იქვე, გვ. 557.

215 იქვე.

216 იქვე.

217 იქვე.

მიერ აღმოჩენილი „დიდი კანონზომიერების“ სისწორე დამტკიცებინა, ამისთვის მრავალტომიანი (უზარმაზარი მოცულობისა) „მსოფლიო ისტორიაც“ დაიწერა, მაგრამ ლენინ-სტალინის „მიხედრა“, „ჰიპოთეზა“ თუ „დებულება“ თეორიად ვერ გადაიქცა.

ვ. ი. ლენინის ლექციაში სხვა უამრავი შეცდომაცაა, რაც ამჟღავნებს მის პროფანობას ისტორიის ცოდნაში. ასე მაგალითად, თითქოს ფეოდალს უფლება ჰქონდა ყმა-გლეხის მხოლოდ შრომაზე და განსაზღვრული ბეგარის შესრულების იძულებაზე.²¹⁸ მაშ რა ვთქვათ პროდუქტად რენტაზე, ლალაზე? არ არის განსხვავებული დესპოტია და მონარქია. თითქოს „მონობის ისტორიამ იცის ბევრი ისეთი ომი, რომელიც რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში გრძელდებოდა მონების განთავისუფლებისათვის“.²¹⁹ ასეთი ხანგრძლივი ომები და თანაც ამ მიზნით წარმოებული, ისტორიამ არ იცის. უაზრობა გახლავთ აზრი – „აზიაში ბატონყმობა დღემდე გაბატონებულია“.²²⁰

ლექციაში აღნიშნულია სახელმწიფოს სხვადასხვა ფორმა: მონარქია-რესპუბლიკა, არისტოკრატია-დემოკრატია.²²¹ ასე იყო ანტიკურ ქვეყნებში. მაგრამ საკითხავია, რატომ არ წარმოშვა „მონათმფლობელურმა ეკონომიკურმა ბაზისმა“ იგივენაირი ვითარება აღმოსავლეთის ქვეყნებში?

დაბოლოს, ლექტორი დასძენდა: „იმედი მაქვს, რომ ამ საკითხს (ე. ი. კლასებისა და სახელმწიფოს წარმოშობას – გ. ყ.) შემდეგ ლექციებშიც არა ერთხელ დაუვებრუნდებით“.²²² მაგრამ „ილიჩს“ ეს შანსი აღარ გამოუყენებია. დიდად საეჭვოა, რომ ამ მხრივ მას რაიმე სერიოზული სათქმელი დარჩა.

ყოველივე ზემოაღნიშნული სიძნელე აისახა სოციალური კლასების ვ. ი. ლენინისეულ განმარტებაში. „დიად თაოსნობაში“ (1919) იგი წერდა: „კლასები ეწოდება ადამიანთა დიდ ჯგუფებს, რომლებიც განსხვავდე-

218 ვ. ი. ლენინი, თხზ. ტ. 29, გვ. 560.

219 იქვე, გვ. 567.

220 იქვე, გვ. 568.

221 იქვე, გვ. 562.

222 იქვე, გვ. 577.

ბიან მათი ადგილით საზოგადოებრივი წარმოების ისტორიულად განსაზღვრულ სისტემაში, მათი (მეტწილად კანონებში განმტკიცებული და გაფორმებული) დამოკიდებულებით წარმოების საშუალებებისადმი, მათი როლით შრომის საზოგადოებრივ ორგანიზაციაში, და მამასადამე, საზოგადოებრივი სიმდიდრის იმ წილის მიღების წესით და სიდიდით, რომელთაგან ერთს შეუძლია მიითვისოს მეორის შრომა. კლასები – ეს ადამიანთა ისეთი ჯგუფებია, რომელთაგან ერთს შეუძლია მიითვისოს მეორის შრომა, საზოგადოებრივი მეურნეობის განსაზღვრულ წყობაში მათი ადგილის განსხვავების მეოხებით”.²²³ როგორც ვხედავთ, გაბატონებულ კლასში აქ შეიძლება მოიაზრებოდეს მმართველები (ბიუროკრატია) და მესაკუთრე კლასები (მონათმფლობელობის, ფეოდალიზმისა და კაპიტალიზმის დროს). მეორე მხრივ, უცნაურია, მაგრამ მართულ კლასში შეიძლება ეკონომიკურად გაბატონებული კლასებიც მოიაზრებოდეს.

ისტორიამ, მართალია, ერთ დროს ბოლშევიკ-კომუნისტები დიდად გააღალა, როცა ისინი განახლებული რუსული იმპერიის სათავეში მოექცნენ, მაგრამ მეორე მხრივ, „ისტორიის ირონიის“ წყალობითვე, მათ შექმნეს ახალი კლასობრივი საზოგადოება მმართველებისა (საერთოდ ბიუროკრატია-პარტოკრატიის ჩათვლით) და მართულების (მშრომელი მოსახლეობის) სახით. ამ იერარქიაში მთავარი იყო ადგილი პოლიტიკურ და ეკონომიკურ წესწყობილებაში, შესაბამისად საზოგადოებრივი სიმდიდრის განაწილების თავისებური ფორმა (პრივილეგიების ქონა და არქონა). ამგვარმა მდგომარეობამ კი საბოლოო აზრით (დასავლეთის მონივნავე საზოგადოების ზემოქმედებასთან ერთად) საბჭოური სოციალური სისტემის დიდი კრახი გამოიწვია.

223 ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 29, გვ. 560.

კლასობრივი ბრძოლის პრობლემისათვის

თუმცა ჰეგელმა მკვეთრად დააყენა დაპირისპირების (დაპირისპირებულთა ბრძოლის) პრობლემა საზოგადოების განვითარებაში, მაგრამ დიდ ფილოსოფოსს აქედან სათანადო დასკვნა არ გაუკეთებია კლასობრივი ბრძოლის მნიშვნელობის თაობაზე. ეს რესტავრაციის ხანის ფრანგმა ისტორიკოსებმა (ფრანსუა გიზომ (1787-1874), ფრანსუა მინიემ (1796-1884) და ოგიუსტენ ტიერნიმ (1795-1856)) გააკეთეს. მათი შეხედულებით, კლასობრივი ბრძოლის მიზეზი სოციალური კლასების სხვადასხვაგვარ მატერიალურ ინტერესებში იყო. ო. ტიერნის მიხედვით, ბრძოლა პრესვიტერიანელებსა და კათოლიკეებს შორის (შოტლანდიაში), სხვადასხვა პოლიტიკურ პარტიას შორის საბოლოო აზრით სხვადასხვა კლასების სოციალური ინტერესების გამოხატულება იყო. ერთი სიტყვით, მათი შეხედულებით, მთელი ფეოდალური ევროპის ისტორია, განსაკუთრებით მესამე წოდების გაჩენიდან მოყოლებული, იყო კლასთა ბრძოლის არენა, რომლის გამძაფრების უკიდურესი მომენტი ინგლისისა (1642-49) და საფრანგეთის (1789-94) ბურჟუაზიული რევოლუციები გახლდათ.

ამიტომაც, როდესაც მარქსიზმის ინტელექტუალურ წყაროებზეა ლაპარაკი, მხედველობაში უნდა იქნეს მიღებული აღნიშნული ეპოქის ფრანგული ისტორიოგრაფიაც.

ფართოდ არის ცნობილი, რომ „კომუნისტური პარტიის მანიფესტის“ თანახმად, კლასობრივი ბრძოლა განმსჭვალავდა „დღემდე არსებულ საზოგადოებათა“ ისტორიას, რომელთაგანაც შემდგომში, ლუის მორგანის „ძველი საზოგადოების“ გამოქვეყნების (1877) კვალობაზე ფრიდრიხ ენგელსმა ამ თვალსაზრისით გამორიცხა არქაული კომუნისტური საზოგადოება.

ასე რომ, ჩვენი საზოგადოების უფართოეს ფენებში გავრცელებული შეხედულების სანიშნაღმდეგოდ, კლასობრივი ბრძოლის ფაქტორის დიდი მნიშვნელობის დადგენაში პრიორიტეტი მარქსიზმს სულაც არ ეკუთვნის. და ამას თვითონ კარლ მარქსიც (ჩვენი თანამემამულის, მარქსიზმის მწვავე კრიტიკოსის ვარლამ ჩერქეზიშვილის გასახარად!) აღიარებდა (გერმანელ რევოლუციონერ იოსებ ვაიდემაიერისათვის (1818-1866) გაგზავნილ წერილში (1852 წელს)). იგი წერდა: „რაც შემეხება მე, მე არ მეკუთვნის არც თანამედროვე საზოგადოებაში კლასების არსებობისა და არც მათ შორის ბრძოლის აღმოჩენის დამსახურება. ბურჟუაზიულმა ისტორიკოსებმა ჩემზე ადრე გადმოსცეს ამ ბრძოლის ისტორიული განვითარება, ხოლო ბურჟუაზიულმა ეკონომისტებმა²²⁴ კლასების ეკონომიური ანატომია“²²⁵ და თავის მხრივ დასძენდა: „ის ახალი, რაც მე გავაკეთე, იმის დამტკიცება იყო, რომ 1) კლასთა არსებობა დაკავშირებულია წარმოების განვითარების მხოლოდ გარკვეულ ისტორიულ ფაზებთან; 2) რომ კლასთა ბრძოლას აუცილებლად მივყავართ პროლეტარიატის დიქტატურამდე; 3) რომ თვით ეს დიქტატურა წარმოადგენს მხოლოდ გადასვლას ყოველგვარი კლასების მოსპობაზე და უკლასო საზოგადოებაზე...“²²⁶

რაც შეეხება ანტიკური საზოგადოების განვითარებას, კარლ მარქსის აზრით, მთავარი იყო ბრძოლა თავისუფალი საზოგადოების შიგნით – ჯერ პატრიციებსა და პლებებს შორის, ხოლო შემდეგ გალატაკებულ მოქალაქეთა და მდიდარ მინათმფლობელთა შორის. იყო, ცხადია, დაპირისპირებაც, განსაკუთრებით რომში, მონებსა და მონათმფლობელებს შორის, რაც ზოგჯერ, როგორც ვიცით, ხანგრძლივ ომებში გადაიზრდებოდა ხოლმე, მაგრამ ეს ტენდენცია ზემოაღნიშნულთან შედარებით დაქვემდებარებული ხასიათისა იყო.

აღმოსავლური საზოგადოების სტრუქტურის მდგრადობა, რა თქმა უნდა, შესაბამის სიტუაციას განაპირობებდა. პოლიტიკური დაპ-

224 უპირველესად იგულისხმება დევიდ რიკარდო (1772-1823).

225 კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, II. გვ. 547.

226 იქვე.

ირისპირებანი აქ თავს იჩენდა დინასტიათა ცვლაში ან ამა თუ იმ საზოგადოების შიგნით, ანდა ბარბაროსული, ნომადური ხალხის მიერ მიწათმოქმედი ხალხების დაპყრობისას. მათგან განსაკუთრებით გამოირჩეოდა ჩინეთის ისტორია გლეხთა გრანდიოზული აჯანყებებით. მაგრამ ამგვარ დაპირისპირებას შედეგად საზოგადოების თვისებრივი ტრანსფორმაცია არ მოჰყვებოდა ხოლმე.

ფრიდრიხ ენგელსი მკვეთრად უპირისპირებდა სოციალური მოძრაობების ბედს მუსულმანურ აღმოსავლეთში და ქრისტიანულ დასავლეთში. თუ პირველ შემთხვევაში მოსახლეობის დაბალი ფენების (ბედუინების) ფელაპებზე გამარჯვების პირობებშიც კი ყველაფერი ძველებურად მეორდებოდა,²²⁷ მეორე შემთხვევაში პირიქით: ასეთ პირობებში საზოგადოება აღმავალი გზით ვითარდებოდა.²²⁸

თვით დასავლეთის ისტორიაშიც იყო ერთი მომენტი, რაც საგრძნობლად ამოდიფიცირებდა, ასხეაფერებდა კლასობრივი ბრძოლის კანონზომიერებას. საქმე ეხება ვითარებას, როდესაც ესა თუ ის საზოგადოება, ხალხი დაპყრობის საფრთხის წინაშე იდგა ან უკვე დაპყრობილი იყო. ასეთ შემთხვევაში, ბუნებრივია, მოცემულ საზოგადოებას, ეთნოსს საერთო ინტერესები უჩნდებოდა, რის გამოისობითაც საზოგადოების შემადგენელი კლასები, ფენები დროებით ერთიანდებოდა.

უნდა აღინიშნოს, რომ ისტორიულმა მატერიალიზმმა ამ გარემოებას უკვე დიდი ხნის წინათ მიაქცია ყურადღება. ფრიდრიხ ენგელსი 1875 წელს წერდა: „სანამ სიცოცხლისუნარიანი (!) ხალხი შებოროკილია უცხოელი დამპყრობლის მიერ, იგი აუცილებლობით წარმართავს მთელს თავის ძალებს, მთელ თავის მისწრაფებებს, მთელ თავის ენერგიას საგარეო მტრის წინააღმდეგ; და სანამ მისი საშინაო ცხოვრება რჩება ამგვარად პარალიზებული, მას არ შეუძლია იბრძოლოს სოციალური განთავისუფლებისათვის. ირლანდია, რუსეთი თა-

227 იხ. 1894 წელს დანერილი მისი ნაშრომი „ადრინდელი ქრისტიანობის ისტორიისათვის“. შევნიშნავთ, რომ ეს მშვენიერად უწყოდა შესანიშნავმა არაბმა მოაზროვნემ და ისტორიკოსმა იბნ ქალდუნმა (1332-1406).

228 იქვე.

თარ-მონღოლთა უღლის ქვეშ და ა. შ. იძლევიან ამ მდგომარეობის ნათელ დადასტურებას".²²⁹

ისმის კითხვა: როგორია ამ სიტუაციებში ეროვნული და სოციალური საკითხების გადანყვეტის თანაფარდობა? ისინი თანაბრად დგება თუ სოციალური საკითხი მაინც წინა პლანზე იწევს? ამაზეც დამაჯერებელ პასუხს იძლეოდა ფ. ენგელსი. მისი შეხედულებით, „ეროვნული ჩაგვრის მოშორება ძირითადი პირობაა ყოველი ჯანსაღი და თავისუფალი განვითარებისათვის“;²³⁰ „მანამ, სანამ არ არის მიღწეული ეროვნული დამოუკიდებლობა, დიდ ხალხს ისტორიულად არ შეუძლია განიხილოს რამდენადმე სერიოზულად რაიმე საშინაო საკითხები“.²³¹ სხვაგან ფ. ენგელსი შესაბამის აზრს ასე გამოთქვამდა: „...მხოლოდ მას შემდეგ, რაც პოლონეთი ხელახლა მიაღწევს თავის დამოუკიდებლობას, მხოლოდ მაშინ, როცა იგი ხელახლა იქნება განმკარგულებელი თავისი ბედ-ილბალისა, როგორც დამოუკიდებელი ერი, – მხოლოდ მაშინ ხელახლა დაიწყება შინაგანი განვითარების პროცესი“.²³²

ენგელსს მოჰყავდა იტალიის, გერმანიისა და უნგრეთის მაგალითები და უჩვენებდა, რომ XIX საუკუნის 60-70-იან წლებამდე სოციალური განთავისუფლებისათვის ბრძოლა ამ ქვეყნებში ძალიან ნელა მიდიოდა ეროვნული სახელმწიფოებრიობის უქონლობის, ამით ეროვნული თავისუფლების არარსებობის მიზეზით, რომ მხოლოდ ეროვნული თავისუფლების მოპოვების შემდეგ წავიდა აქ წინ სოციალური განთავისუფლების საქმე.

მეტიც, შემდგომ, 1893 წელს, ეს აზრი ფ. ენგელსმა ასე განავითარა: „თუ არ იქნა აღდგენილი ყოველი ცალკეული ერის დამოუკიდებლობა და ერთიანობა, ისე არც პროლეტარიატის საერთაშორისო გაერთიანებაა შესაძლებელი და არც ამ ერების მშვიდობიანი შეგნებული თანამშრომლობა საერთო მიზნების მისაღწევად. აბა სცადეთ წარმოიდგინოთ

229 К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 18, 1961, გვ. 555. შევნიშნავთ, რომ ენგელსი ამას პოლონეთის მსგავს ვითარებასთან დაკავშირებით ამბობდა.

230 К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 35, 1964, გვ. 221.

231 იქვე, გვ. 230; აგრეთვე ტ. 22, 1962, გვ. 270.

232 К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 18, 1961, გვ. 555.

იტალიელი, უნგრელი, გერმანელი, პოლონელი, რუსი მუშების რაიმე ერთობლივი საერთაშორისო მოქმედება ისეთ პოლიტიკურ პირობებში, რომლებიც 1848 წლამდე იყო გაბატონებული".²³³

მართლაც, ისტორიამ საკმაოდ ბევრი მაგალითი იცის, როგორ აკავშირებდა ძლიერი საგარეო საფრთხე თვით რამდენიმე სალხსაც კი. პოლონეთის ისტორიიდან ცნობილია პოლონელებისა და ლიტველების გაერთიანება გერმანელების, თურქებისა და რუსების აგრესიის წინააღმდეგ; პოლონეთის, ავსტრიის იმპერიის, ვენეციისა და რუსეთისა – თურქეთის იმპერიის აგრესიის აღსაკვეთად. XIII საუკუნის დასაწყისში კიევის რუსეთი და მისი გუშინდელი მტრები – ყივჩაღები მონღოლთა წინააღმდეგ გაერთიანდნენ. საქართველოს წარსული ისტორიიდანაც ცნობილია ქართველთა, სომეხთა და ალვანელთა გაერთიანება, პონტოს სამეფოს მეთაურობით, რომის ექსპანსიის საწინააღმდეგოდ. ცნობილი ფაქტია აგრეთვე ჩვენი წინაპრების სწრაფვა გაერთიანებისაკენ ვენეციასთან, რომის პაპთან, უნგრეთთან, პოლონეთთან და ა. შ. თურქეთის აგრესიის მოსაგერიებლად. ისტორიის უახლესი ფაქტებიდან მივუთითებთ ყოფილი საბჭოთა კავშირის ხალხების, ამერიკელების (აშშ), ინგლისელებისა და ფრანგების (შარლ დე გოლის (1890-1970) მეთაურობით) ერთობლივ გამოსვლას ფაშისტური გერმანიისა და იტალიის წინააღმდეგ. ასეთი ფაქტების ჩამოთვლა შორს წაგვიყვანდა.

მარქსიზმის ფუძემდებელთა ამ შეხედულებას კარგად იაზრებდა გეორგი პლესანოვი თავის ნიგნში „რუსული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორია“.

საბედნიეროდ, ეს გარემოება შეუმჩნეველი არ დარჩენია ქართულ საზოგადოებრივ აზროვნებასაც. მასზე მიუთითებდნენ არჩილ ჯორჯაძე (1872-1913), ივანე ჯავახიშვილი (1876-1940), თედო ჟორდანია (1854-1916), გრიგოლ ნათაძე (1878-1951), სერგი დანელია (1888-1963)

233 კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, კომუნისტური პარტიის მანიფესტი, ფ. ენგელსის წინასიტყვაობა 1893 წლის იტალიური გამოცემისათვის, 1974, გვ. XXIII. „ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიის“ IV ტომის მიხედვით (იხ. გვ. 23), ეს აზრი თითქოს თვით „მანიფესტში“ ფიგურირებს.

და ნანილობრივ, არასისტემურად ნიკო ბერძენიშვილი (1895-1965) (ადრეულ ხანაში).

ბოლოს და ბოლოს, ილიასეული ეროვნული გეზის ლაიტმოტივიც ხომ ეს იყო! იგი მომხრე იყო ქართველი ერის კონსოლიდაციისა მეფის რუსეთის ხელისუფლების წინააღმდეგ 1905-07 წლებშიც. ჩვენი საერთო მიზნების გადანყვებაც მხოლოდ ამგვარი გაერთიანების შემთხვევაში იქნებოდა შესაძლებელი.

დიდად სამწუხაროდ, ქართველი ესდეკებისათვის, როგორც მემარჯვენე, ისე მემარცხენე ფრთისათვის, ეს გაუგებარი დარჩა. თუმცა, ფ. ენგელსსა და გ. პლехანოვს რომ თავი დავანებოთ, „კომუნისტური პარტიის მანიფესტის“ IV თავში (სათაურით „კომუნისტების დამოკიდებულება სხვადასხვა ოპოზიციურ პარტიასთან“) გაცხადებულია: „კომუნისტები ყველგან მხარს უჭერენ ყოველ რევოლუციურ მოძრაობას, რომელიც მიმართულია არსებული საზოგადოებრივი და პოლიტიკური წესწყობილების წინააღმდეგ“, ²³⁴ მაგრამ ქართველ ესდეკებს სოციალისტ-ფედერალისტებთან, ესერებთან და ანარქისტებთან ერთიანი კავშირი არ გახსენებიათ. მათ უფრო ყურად იღეს „მანიფესტის“ პასაჟი: „დასასრულ, კომუნისტები ყველგან მუშაობენ ყველა ქვეყნის დემოკრატიული პარტიების შესაერთებლად და შესათანხმებლად“ ²³⁵ და მათ მჭიდრო კავშირი რუს ესდეკებთან-მენშევიკებთან და ბოლშევიკებთან ჰქონდათ.

ერისათვის ძალიან საჭირო პერიოდში მსგავსი შესაძლებლობა გამოირიცხა. 1917-18 წლებში მსოფლიო-ისტორიული სიტუაცია რადიკალურად შეიცვალა და თანაც ეს მშვიდობიანი გზით მოხდა. საქართველომ მოიპოვა ეროვნული დამოუკიდებლობა, დააფუძნა დემოკრატიული რესპუბლიკა, გატარდა სერიოზული რეფორმები, რომლებიც ჩვენი მოსახლეობის ფართო ფენების ინტერესებს გამოხატავდა. მაგრამ ქართველი ესდეკების („მენშევიკების“) დიდ ისტორიულ შეცდომას უკვალოდ არ ჩაუვლია, რაც საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს ინტერვენცია-ანექსიის დროს გამოჩნდა.

²³⁴ დასახ. ნაშრომი, გვ. 59.

²³⁵ იქვე.

რაც შეეხება ვლადიმერ ლენინს, იოსებ სტალინსა და მისთანებს, მათთვის ეს თვალსაზრისი დიდი ხნის მანძილზე მიუღებელი იყო. მხოლოდ ბოლშევიკური რევოლუციის შემდეგ, როდესაც ხელისუფლების სათავეში რუსი ექსტრემისტი ესდეკები (ბოლშევიკები) მოვიდნენ და კოლონიური ხალხების მიმხრობას შეეცადნენ, მათ გააცნობიერეს ზემოაღნიშნული კანონზომიერების მართებულობა.

ფაქტია ისიც, რომ ქართველმა კომუნისტებმა ილიას „რეაბილიტაციასთან“ დაკავშირებით ზემოდან მითითებით, ი. სტალინის ინიციატივით, ცნეს ეს კანონზომიერება. ქართველი „მენშევიკები“ კი ამას უფრო ადრე, განსაკუთრებით 1921 წლის ეროვნული კატასტროფის შემდეგ მიხვდნენ.

ანტიკურ საზოგადოებაში კლასობრივი ბრძოლის საკითხი

საბჭოურ მეცნიერებასა და ფილოსოფიაში გავრცელებული შეხედულების თანახმად, ანტიკურ (საბერძნეთ-რომის) საზოგადოებაში ძირითადი კლასობრივი ბრძოლა მონათმფლობელთა და მონათა კლასებს შორის მიმდინარეობდა. იოსებ სტალინი იქამდეც კი მივიდა, რომ მონათა აჯანყებების (რევოლუციის) გზით არსებული ექსპლუატაციის ფორმის გაუქმებას ამტკიცებდა²³⁶ (მსგავსად სამოქალაქო ომისა 1861-65 წლებში აშშ-ში).

მარქსიზმის კლასიკოსები კი საკითხზე სხვაგვარად ფიქრობდნენ. „კომუნისტური პარტიის მანიფესტში“ ისინი წერდნენ: „თავისუფალი და მონა, პატრიცი და პლებეი, ბატონი და ყმა, ოსტატი და ქარგალი, მოკლედ მჩაგვრელი და დაჩაგრული მუდმივ ანტაგონიზმში იყვნენ ერთმანეთთან, ენოიდნენ შეუწყვეტელ – ხან მალულ, ხან აშკარა ბრძოლას, ბრძოლას, რომელიც ყოველთვის თავდებოდა მთელი საზოგადოების რევოლუციური გარდაქმნით ან მეზრძოლ კლასთა საერთო დაღუპვით“.²³⁷

როგორც ვხედავთ, ლაპარაკია კლასობრივი ბრძოლის ორ შესაძლებლობასა და შედეგზე: ერთ შემთხვევაში საქმე გვაქვს საზოგადოების რევოლუციურ გარდაქმნასთან, ამდენად, იგულისხმება ფეოდალიზმის შეცვლა ბურჟუაზიული ნესნყობილებით, ხოლო მეორეში – საზოგადოების „საერთო დაღუპვასთან“. თითქოს ამჯერად იგულისხმება გვიანანტიკური, მონათმფლობელური საზოგადოება. მაგრამ კითხვა ისმის: თუ ასეა, მაშინ კლასთა ბრძოლას სულაც არ

236 ი. ბ. სტალინი, თხზულებანი, ტ. 13, გვ. 253.

237 კარლ მარქსი და ფრიდრიხ ენგელსი, დასახ. ნაშრომი, თბ., 1974, გვ. 6.

უთამაშია პროგრესული როლი, ანდა ამ შემთხვევაში საზოგადოება საერთოდ გამქრალა.

ამავე ნაწარმოებში კლასობრივი საზოგადოება უფრო რთულად არის წარმოდგენილი, ვიდრე ამას საბჭოურ შესაბამის საისტორიო სახელმძღვანელოებში და თვითონ „საბჭოთა ბელადებთან“ გადმოსცემდნენ.²³⁸ რასაკვირველია, ანტიკური სოციალური სტრუქტურის ეს სურათი უფრო ადეკვატურია, ვიდრე ორკლასოვანი სტრუქტურა (მონათმფლობელები და მონები).

ვინც ანტიკურობის ისტორიას უფრო სერიოზულად იცნობს, მისთვის გასაგებია, რომ არქაული კომუნისტური საზოგადოება თვით საბერძნეთსა და რომშიც კი ერთბაშად როდი გარდაქმნილა მონათმფლობელურად (ნამდვილი გაგებით); ჯერ წარმოიქმნა საზოგადოება, რომლის აბსოლუტურ უმრავლესობას შეადგენდნენ წერილი მესაკუთრე გლეხობა და ხელოსნები. შემდეგ მოხდა საკუთრების კონცენტრაცია მონათმფლობელობასა (უფრო სწორად: მიწის საკუთრებასა) და ხელოსნობაში და სწორედ ამგვარ ვითარებაში გახდა მონათმფლობელობა გაბატონებული წარმოების წესი, ეკონომიკურ-საზოგადოებრივი ფორმაცია.

მონათა გამოსვლები საბერძნეთში იშვიათი იყო, ისინი უფრო მეტად ძველ რომში ხდებოდა. მაგრამ საბჭოურ ისტორიოგრაფიაში საკითხი ამჯერადაც გაზვიადებულად იყო წარმოდგენილი. საქმე ის არის, რომ განსაკუთრებით ძველ რომში საკუთრების კონცენტრაციის თანმხლები მოვლენა გახლდათ გაღარიბებულ მესაკუთრეთა სასტიკი ბრძოლა მსხვილ მესაკუთრეებთან. დიდი, ხანგრძლივი ხასიათის სამოქალაქო ომები სახელდობრ ამ ეკონომიკურ და სოციალურ პროცესებს უკავშირდებოდა.

ამის თაობაზე კარლ მარქსი მთელი გარკვეულობით წერდა: „ძველ რომში კლასობრივი ბრძოლა წარმოებდა მხოლოდ პრივილეგიური უმცირესობის შიგნით, თავისუფალ მდიდრებსა და თავისუფალ ღარიბებს შორის, მაშინ, როდესაც მოსახლეობის დიდი მწარმოებელი

238 თუმცა ვ. ი. ლენინის მიხედვითაც, „ძველ რომში ჩვენ ვხედავთ პატრიციებს, მხედრებს, პლებეებს, მონებს“.

მასა, მონები, მებრძოლათათვის მხოლოდ პასიურ კვარცხლბეკს შეადგენდა".²³⁹ ფრიდრიხ ენგელსისთვის გაგზავნილ წერილში იგი აღნიშნავდა: „რამდენიმე ხნის წინათ მე ისევ გავიარე რომის (ძველი) ისტორია ავგუსტუსის ეპოქამდის. შინაგანი ისტორია შეიძლება *plainly* (მთლიანად) დაიყვანო წერილი მინათმფლობელობის ბრძოლაზე მსხვილთან, რა თქმა უნდა, იმ მოდიფიკაციების შეტანით, რომლებიც გაპირობებულია მონობის არსებობით".²⁴⁰ „კაპიტალში“ კი ვკითხულობთ: „კლასობრივი ბრძოლა ანტიკურ ქვეყანაში, მაგალითად, წარმოებს უმთავრესად მევალესა და მოვალეს შორის – ბრძოლის ფორმით და რომში ეს ბრძოლა თავდება მოვალე-პლების დაღუპვით, რომლის ადგილსაც მონა იკავებს".²⁴¹

ზემოთქმულს განვმარტავთ შესაბამისი ფაქტებით. ანტიკური ხანის ისტორიკოს აპიანეს (დაახლ. 90-170) ცნობით, კორნელიუს სულას დიქტატურის (82-79) დროს მოკლეს და რომიდან გააძევეს 90 სენატორი, 15-მდე კონსული, 2600 მხედარი (სოციალური მნიშვნელობით). მათი უმეტესობის მიწები, რა თქმა უნდა, კონფისკებულ იქნა.²⁴² ამ ღონისძიებების შედეგად 120 ათას ვეტერანს გადაეცა მიწა. მეორე ტრიუმფირატის დროს (43-36) მოკლულ იქნა 300 სენატორი, 2000 მხედარი,²⁴³ ცხადია, მათი მიწებიც კონფისკებულ იქნა. კონფისკაციისგან ვერ იქნა დაზღვეული იტალიის მუნიციპიების საშუალო და წერილი გლეხკაცობაც კი. მიწა 170 ათასზე მეტ ვეტერანს გაუნაწილდა. უფრო უწინ იულიუს კეისარმა (ძვ. წ. 100 – 44) 100 ათასზე მეტ ვეტერანს მისცა მიწა.

მაგრამ მიწების ამგვარი გადანაწილება ოდენ სოციალური პალიატივი იყო: განვითარებული სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობის პირობებში მიწის ახალი (წერილი) მესაკუთრენი მას კვლავ კარგავდნენ და, ამდენად, იქმნებოდა თავისებური *circulus vitiosus* – მოჯადოებული

239 კ. მარქსი, თვრამეტი ბრიუმერი ლუი ბონაპარტისა, თბ., 1954, გვ. 5.

240 მარქსი და ენგელსი ანტიკურობის შესახებ, თბ., 1937, გვ. 236.

241 კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, გვ. 174.

242 Apianus De bello civile, 1-104.

243 იქვე, IV-5.

სოციალური წრე. აქედან გამოსავალი სულ სხვანაირი აღმოჩნდა, ვიდრე ეს საბჭოურ ანტიკურ ისტორიოგრაფიას, განსაკუთრებით ი. სტალინზე დაყრდნობით, წარმოედგინა: თითქოსდა მონათმფლობელები მიხვდნენ ყმაგლეხობის შრომის ექსპლუატაციის უპირატესობას და თანაც ვითომ მონათა აჯანყებებმა ბოლო მოუღო ექსპლუატაციის ძველ ფორმას. სინამდვილეში მონობა არც მონათა აჯანყებებს გაუუქმებია და არც მონებისა და თავისუფალი მოსახლეობის ერთობლივ გამოსვლებს. ამ მხრივ, უფრო გადამწყვეტი როლი ბარბაროსთა შემოსევებმა ითამაშა.

დაბოლოს, რასაკვირველია, ანტიკურ სამყაროში კლასობრივი ბრძოლის ხასიათი სულ სხვანაირად უნდა გაიაზრებოდეს და შეფასდეს მომდევნო ანტაგონისტურ ეკონომიკურ-საზოგადოებრივ ფორმაციებთან შედარებით.

სოციალური რევოლუციის საერთო კანონზომიერების პრობლემა

მარქსისტულ ლიტერატურაში არავითარ ეჭვს არ იწვევს სოციალური რევოლუციის კანონის არსი. იგი საზოგადოების განვითარებაში დიალექტიკის კანონების მოქმედების გამოვლენად მიაჩნიათ, როდესაც რაოდენობრივ ცვლილებათა კუმულაცია განსაზღვრულ ფაზაზე, სოციალური აფეთქების გზით, ახალ თვისებრიობაზე გადასვლას განაპირობებს, ხოლო, მეორე მხრივ, ეს გადასვლა დაპირისპირებულობათა ბრძოლის არაჩვეულებრივი გამწვავებით ხდება.

უფრო კონკრეტულ პლანში სოციალური რევოლუციის კანონზომიერება, როგორც ცნობილია, ასეა გააზრებული: სანარმოო ძალების განვითარების გარკვეულ საფეხურზე ხდება მათი შეჯახება (კონფლიქტი) ძველ წარმოებით ურთიერთობებთან, უკანასკნელთა ინტერესების დამცველ სახელმწიფოსთან. ეს გარემოება სოციალური რევოლუციის დადგომის ეკონომიკური და პოლიტიკური საფუძველია, ამ საფუძველზე არაჩვეულებრივად (ძველი ფორმაციის შიგნით) მწვავდება კლასობრივი ანტაგონიზმი საზოგადოების ახალ, რევოლუციურ და ძველ, კონსერვატიულ ძალებს შორის; ახალი სოციალური ელემენტები რევოლუციის მამოძრავებელი ძალებია, რომლებიც status quo-ს შეცვლისათვის იბრძვიან, ამ ძალებს კი ჰყავს მონიწევე პოლიტიკური ძალა, როგორც რევოლუციის ჰეგემონი. რევოლუციური ძალების ძირითადი მიზანია სახელმწიფო ხელისუფლების ხელში ჩაგდება; მას შემდეგ, რაც ახალი რევოლუციური ძალები სახელმწიფო აპარატს ეუფლებიან, ტარდება კარდინალური რეფორმები ეკონომიკურ, სოციალურ (სოციალურ სტრუქტურაში), პოლიტიკურ და სხვა სფეროებში, ყოველივე ამის შედეგად ხდება ძველ წარმოებით ურთიერთობათა ლიკვიდაცია, რითაც ყოველმხრივ ეძლევა გასაქანი ახალი ეკონომიკურ-სოციალური ისტორიული ფორმაციის განვითარებას.

ამ შემთხვევაში, ჩვენი აზრით, ოდენ ლოგიკური ხასიათის მსჯელობასთან გვაქვს საქმე, რომელიც არ ემთხვევა ისტორიას, მის ზიგზაგებს (როგორც ვიცით, მსგავსი აზროვნების ნიმუშია კ. მარქსის „კაპიტალი“). იმავეს ვიტყვით კ. მარქსის იმ აზრზეც, რომელიც „ფილოსოფიის სილატაკეშია“ გამოთქმული, რომ მხოლოდ იმ საზოგადოებაში, სადაც არ იარსებებს კლასთა ბრძოლა, „სოციალური რევოლუციები აღარ იქნება პოლიტიკური რევოლუციები“.²⁴⁴

როგორც ვიცით, სოციალური რევოლუციის იდეის ნათელი ფორმულირება კარლ მარქსის მიერ გადმოცემულია წიგნის „პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის“ წინასიტყვაობაში: „თავიანთი განვითარების გარკვეულ საფეხურზე საზოგადოების მატერიალური მწარმოებლური ძალები ვარდებიან წინააღმდეგობაში არსებულ წარმოებით ურთიერთობასთან, ანუ – რაც ამის მხოლოდ იურიდიულ გამოსახულებას წარმოადგენს – საკუთრების ურთიერთობასთან, რომლის შიგნითაც ისინი აქამდე ვითარდებოდნენ. მწარმოებლურ ძალთა განვითარების ფორმიდან ეს ურთიერთობანი მათ ბორკილად იქცევა. მაშინ დგება სოციალური რევოლუციის ეპოქა“.²⁴⁵

აღარ შევუდგებით იმის გადმოცემას, რომ რევოლუციის მოხდენის აუცილებელი წინაპირობაა რევოლუციური სიტუაციის არსებობა. ყოველ შემთხვევაში, ეს უკანასკნელი რევოლუციის დაწყების შესაძლებლობას იძლევა. რამდენად განხორციელდება ეს შესაძლებლობა, ამას შემდგომი ისტორიული ვითარება აჩვენებს.

ვიმეორებთ: ყოველივე ეს სოციალურ რევოლუციის არსია და არავითარ შესიტყვებას არ იწვევს მარქსიზმის მცოდნე რომელიმე ისტორიკოსის ან ფილოსოფოსის მხრივ. მაგრამ აზრთა მკვეთრ დაპირისპირებას იწვევს ამ პრობლემის სხვა ასპექტი, სახელდობრ, სოციალური რევოლუციის მოქმედების ისტორიული საზღვრები. თუ ფეოდალიზმის შეცვლა ბურჟუაზიული წესწყობილებით ამ კანონზომიერებას ადასტურებს, საკითხავია, როგორ იყო საქმე უწინ ამ მიმართებით. ჩანს, მარქსიზმის ფუძემდებლები შორს იდგნენ სო-

244 იხ. წიგნის 1931 წლის გამოცემა, გვ. 257.

245 დასახ. წიგნი, 1953 წლის გამოცემა, გვ. 10.

ციალური რევოლუციის რამდენიმე ტიპის თვალსაზრისისგან, მაგრამ იოსებ სტალინისათვის ეს გარემოება უეჭველი იყო (იხ. მისი ნარკვევი „დიალექტიკური და ისტორიული მატერიალიზმის შესახებ“).

უნდა აღინიშნოს, რომ პრობლემა მეცნიერებისა და ფილოსოფიის, ასე ვთქვათ, დღის წესრიგში დადგა ჯერ კიდევ საბჭოური სოციალური სისტემის არსებობისას. ზოგიერთი საბჭოთა ფილოსოფოსისა და ისტორიკოსის თანახმად, სოციალური რევოლუციის კანონის მოქმედების ფარგლებიდან გამოირიცხებოდა არქაული უკლასო საზოგადოების გადასვლა კლასობრივზე. დ. დანილენკოს, დ. ჩენსოკოვს, ვ. კუზინს, ბ. პორშნევს, ს. ჩერნენკოს და სხვებს მიაჩნდათ, რომ გადასვლა პირველყოფილი, კლასობრივად არადიფერენცირებული საზოგადოებიდან, სადაც არ არსებობდა კლასები და სახელმწიფო, კლასობრივზე, მონათმფლობელურზე არ შეიძლებოდა სოციალური რევოლუციის გზით მომხდარიყო.

მართლაც, რაკი სოციალური რევოლუცია წინაპირობად სახელმწიფოებრიობის არსებობას გულისხმობს, მაშ როგორ უნდა იქნეს გაგებული შესაბამისი სოციალური რევოლუცია, კერძოდ, ძველ საქართველოში (იბერიასა და კოლხეთში)?

აღმოსავლეთის ქვეყნებში, როგორც უკვე მივუთითებდით, სოციალური კლასები და სახელმწიფო საკმაოდ სწრაფად და, ჩანს, მშვიდობიან პირობებში წარმოიშვა. თითქოს არის საფუძველი სოციალური რევოლუციის მტკიცებისათვის ანტიკურ საბერძნეთში, როცა საჭირო გახდა გვაროვნული წესწყობილების ნაშთებისა და შესაბამისი²⁴⁶ არისტოკრატიის ალაგმვა. შეიძლება იმავეს მტკიცება რომის მიმართაც.

1933 წელს დამკვრელ კოლმეურნეთა პირველ ყრილობაზე იოსებ სტალინმა განაცხადა: „მონების რევოლუციამ მოსპო მონათმფლობელები (!) და გააუქმა ექსპლუატაციის მონათმფლობელური ფორმა“.²⁴⁷

246 ამის შესახებ წერდა ფ. ენგელსი. იხ. კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები ორ ტომად, ტ. II, თბ., 1950, გვ. 321.

247 თხზ., ტ. 13, გვ. 253. იმავე „სიტყვაში“ ბურჟუაზიული რევოლუციის მაგიერ მოხსენიებული იყო „ყმა გლეხთა რევოლუცია“ (იქვე, გვ. 254). ისე, თუ კოლონატის გაჩენა ასე იოლი გახლდათ, მაშინ რაღა საჭირო იყო რევოლუციის მოხდენა?

ამის შემდეგ საბჭოთა ისტორიკოსთა დიდი ნაწილი ანტიკურობიდან ფეოდალიზმზე გადასვლას მონათა რევოლუციის მეშვეობით იაზრებდა. უფრო „მეცნიერული“ სახე რომ მიეცათ ასეთი მტკიცებისათვის, ისტორიკოსებმა წარმოაყენეს ფორმულა მონებისა და ბარბაროსების გაერთიანებულ რევოლუციაზე, ხოლო შემდეგ ამ „ერთიან ფრონტს“ კოლონების გამოსვლებიც დაუმატეს. სიმონ ჯანაშიამ, როგორც უკვე ვამბობდით, გამოსავალი „ფეოდალური რევოლუციის“ მეშვეობით იპოვა.

ს. დრაბკინის, ლ. კაცის, ი. ვოლობუევისა და სხვათა შეხედულებით, ანტიკური მონათმფლობელური საზოგადოებიდან ფეოდალიზმზე გადასვლა არ იყო სოციალური (სოციალურ-პოლიტიკური) რევოლუცია, რასაკვირველია, იმ ფართოდ გავრცელებული მნიშვნელობით, რაზეც ზემოთ უკვე გვქონდა ლაპარაკი. მათი მტკიცებით, ეს გადასვლა სულაც არ იყო დაკავშირებული ახალი საწარმოო ძალების გაჩენასთან,²⁴⁸ მათ კონფლიქტთან მონათმფლობელურ ურთიერთობებთან, კლასობრივი ბრძოლის მანამდე არნახულ გამწვავებასთან, აჯანყებულთა მიერ სახელმწიფო ძალაუფლების ხელში ჩაგდებასთან, ამის მეშვეობით ძველი წარმოებითი ურთიერთობების (განსაკუთრებით მონობის) გაუქმებასთან და მისთ. ამდენად, ს. დრაბკინისა და სხვათა აზრით, მონათა ანდა ანტიმონათმფლობელური რევოლუციების მტკიცება ისტორიულ და კიდევ მეტი, თეორიულ საფუძველსაა მოკლებული.

რასაკვირველია, მსგავსი თვალსაზრისი სავსებით სწორია და იგი ჩვენგან არავითარ შესიტყვებას არ ინევეს.²⁴⁹

კ. მარქსი და ფ. ენგელსი სავსებით გამორიცხავდნენ სოციალური რევოლუციის მოხდენის ფაქტს ძველ აზიაში. ეს მოვლენა აქ, მათი

248 ამ ისტორიული პერიოდის მიმართ ნოე რამიშვილი შენიშნავდა: „საწარმოო (I) ძალები – ამ შემთხვევაში ტექნიკა (I) და მონათა სამუშაო ძალა, – ერთ დონეზე გაჩერდნენ, ის კი არა, უკან-უკან დაექანენ და ამით მონურ წარმოებას ნიადაგი გამოაცალეს“. იხ. მისი „ისტორიული მატერიალიზმი“, ტფ., 1917, გვ. 29.

249 საკითხის შესახებ უფრო დანერჩილებით იხ. ჩვენი სტატია „სოციალური რევოლუციის კანონზომიერების ხასიათის შესახებ“, „მაცნე“, ფილოსოფიისა და ფსიქოლოგიის სერია, 1973, 4. ანტიკურობიდან ფეოდალიზმზე გადასვლისას სოციალური რევოლუციის მოხდენის შეუძლებლობაზე იხ. ჩვენი საკანდიდატო დისერტაციის ავტორეფერატი «Особенности перехода от античного рабовладельческого общества к феодализму», М., 1967.

შეხედულებით, მხოლოდ XIX საუკუნეში დაიწყო და განპირობებული იყო დასავლეთ ევროპის მოწინავე, კაპიტალისტური საზოგადოების ზემოქმედებით სასოფლო თემებისა და სახელმწიფო საკუთრებაზე დამყარებული აზიის საზოგადოებებზე. ამის თაობაზე 1847 წელს ფ. ენგელსი „კომუნიზმის პრინციპებში“ წერდა: „ამწიარად, ისეთმა ქვეყნებმა, რომლებიც მრავალი ათასი წლის განმავლობაში ერთ ადგილას იყვნენ გაჩერებული, როგორც, მაგალითად, ინდოეთი, სრული რევოლუცია განიცადეს, და ჩინეთიც კი ამჟამად რევოლუციისაკენ მიექანება“.²⁵⁰ 1853 წელს დაწერილ სტატიაში „ბრიტანეთის ბატონობა ინდოეთში“ კი კ. მარქსი აღნიშნავდა, რომ „ინგლისის ჩარევამ დაანგრია ეს ნახევრად ბარბაროსული, ნახევრად ცივილიზებული თემები (იგულისხმება აღმოსავლური, აზიური საზოგადოების – გ. ყ.) იმით, რომ მოსპო მათი ეკონომიკური საფუძველი და ამდენად მოახდინა უდიდესი და, მართალი უნდა ითქვას, ერთადერთი სოციალური რევოლუცია, რომელიც კი ოდესმე განუცდია აზიას“.²⁵¹

მაგრამ ამ შემთხვევებში ტერმინი „სოციალური რევოლუცია“ სხვაგვარი, ფართო მნიშვნელობითაა ნახმარი ისევე, როგორც ხმარობდა ფ. ენგელსი ნ. დანიელსონისთვის გაგზავნილ წერილში – კაპიტალისტური რევოლუცია რუსეთში ნამდვილი სოციალური რევოლუციააო.²⁵²

ჩვენთვის საინტერესო მნიშვნელობით სოციალური (სოციალურ-პოლიტიკური) რევოლუციები აღმოსავლეთის ქვეყნებსა და რუსეთში, როგორც ვიცით, მომდევნო, მეოცე საუკუნეში მოხდა.

რაც შეეხება „სოციალისტურ რევოლუციებს“, რომლებიც თითქმის პირველად 1917 წლის 25 ოქტომბერს²⁵³ (ძველი სტილით) რუსეთში

250 ფრ. ენგელსი, კომუნიზმის პრინციპები, თბ., 1972, გვ. 9.

251 კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. I. თბ., 1950, გვ. 390.

252 იქვე, გვ. 615.

253 საოცარია რევოლუციის მოხდენა... ერთი დღის განმავლობაში მაგრამ ამას ხელი როდი შეუშლია ბოლშევიკ-კომუნისტებისათვის იგი „დიდის“ ეპითეთით დაემკვიდრებინათ. შეგახსენებთ, რომ წლების მანძილზე საფრანგეთის ნამდვილად დიდი რევოლუცია სსრ კავშირში მოიხსენიებოდა როგორც „საფრანგეთის ბურჟუაზიული რევოლუცია XVIII საუკუნისა“ (რუსულად პატარა ასოთი).

მოხდა და სხვაგანაც განმეორდა, განსაკუთრებით მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ და შედეგად, ისინი იმ ხასიათისა არ ყოფილა, რაზეც კ. მარქსი და ფ. ენგელსი ფიქრობდნენ. თუ პირველის თანახმად, „ინდუსტრიულად უფრო განვითარებული ქვეყანა ნაკლებად განვითარებულ ქვეყანას მხოლოდ მისი მომავლის სურათს უჩვენებს“, ²⁵⁴ ზემოაღნიშნულ შემთხვევებში თითქოს ყველაფერი თავდაყირა დადგა. მსგავსი დიდი ისტორიული ფაქტები ეწინააღმდეგება არათუ ავთენტური მარქსიზმის არსს, არამედ თვით საღ აზრსაც კი (common sense). მაგრამ ეს საკითხი ცალკე, სპეციალურ გააზრებას საჭიროებს, რაც, ჩვენი მტკიცე შეხედულებით, მეცნიერულად სწორედ ავთენტური მარქსიზმის საშუალებითაა შესაძლებელი.

254 წინასიტყვაობა „კაპიტალის“ პირველი ტომის გამოცემისათვის, იხ. დასახ. წიგნი, ტ. I, თბ., 1954, გვ. 7.

ადამიანი და ისტორია²⁵⁵

სოციოლოგიურ აზრს დიდი ევოლუცია დასჭირდა, ვიდრე კარლ მარქსი განაცხადებდა: „ისტორია სხვა არაფერია, თუ არა თავისი მიზნების განმახორციელებელი ადამიანის მოღვაწეობა“. სწორედ ადამიანთა მოქმედების შედეგად ხორციელდება ისტორიული პროცესი. ცხადია, ეს არ ნიშნავს, თითქოს თითოეული ადამიანი, ადამიანთა კოლექტივი, თაობა, ხალხი თვითნებურად ქმნიდეს, რაც მოესურვება, რომ ამ თვალსაზრისით, ისტორია ბედნიერ და უბედურ შემთხვევითობათა უბრალო ჯამია. მათი მოქმედებანი ეკონომიკური, ბუნებრივი, საზოგადოების გარეგანი ისტორიული, კულტურის არსებული დონის წანამძღვრებითაა განსაზღვრული. მხოლოდ ამ განსაზღვრულ საფუძველზე შეუძლიათ ისტორიის ზემოაღნიშნულ სუბიექტებს მოღვაწეობა. მაგრამ ამ ზოგადი თვალსაზრისის შემუშავება ჯერ კიდევ არ ნიშნავს ადამიანის პრობლემის მთლიანად გააზრებას. ამ მხრივ ძალიან ბევრი რამ არის გასაკეთებელი.

ისტორია რომ უპირველესად ადამიანთა ისტორია გახლავთ, ეს იოლად გასაგებია. მაგრამ როცა საქმე ისტორიული პროცესის გადმოცემას ეხება, ადამიანები მხედველობის არიდან იკარგებიან. ისტორიკოსები, რომლებსაც ყველაზე მეტად ევალებათ ამის გაკეთება, გადმოსცემენ საწარმოო ძალების, უპირველესად შრომის იარაღების, განვითარების დონეს, საგარეო და საშინაო მოვლენებს და ამ თხრობაში იკარგებიან ადამიანები.

მაგალითად, შევჩერედეთ ძველ ეგვიპტეზე. საბჭოთა ავტო-

²⁵⁵ ეს თავი სტატიის სახით ავტორის მიერ დაიწერა 1970 წელს, როცა ქართულ საზოგადოებრივ (კერძოდ, ფილოსოფიურ) აზროვნებაში დიდად აქტუალური გახდა ადამიანის ფილოსოფიური პრობლემა.

რების მიერ დაწერილი ამ ქვეყნის ისტორიის თხრობისას ჩვენ ვერ წარმოვიდგენთ ძველ ეგვიპტელებს. ამაში ვერ დაგვეხმარება მართოდენ უზოგადესი მოსაზრება, რომ ადამიანი საზოგადოებრვ ურთიერთობათა ერთობლიობაა. საზოგადოებრივ ურთიერთობებს ამა თუ იმ ქვეყანაში ჩვენ განვიხილავთ, როგორც ერთ მთლიან სისტემას, მაგრამ ადამიანები ერთნაირნი როდი არიან. უკვე რამდენადმე განვითარებულ და დიფერენცირებულ საზოგადოებაში, მათ შორის ძველ ეგვიპტეშიც, ადამიანთა მრავალნაირი ტიპი არსებობდა და ეს განპირობებული იყო სხვადასხვანაირი სოციალური სტატუსით. იყვნენ გლეხები, ხელოსნები, ვაჭრები, ქურუმები, სხვადასხვა რანგის მოხელეები, ჯარისკაცები, სამეფო საგვარეულოს წარმომადგენლები და სხვ. ეგვიპტელი დიდგვაროვანისა და გლეხის ფსიქოლოგია ბევრად უფრო განსხვავდებოდა ერთმანეთისაგან, ვიდრე ისინი გვიანი ისტორიული ეპოქების შესაბამისი ფენების წარმომადგენლებისაგან განსხვავდებოდნენ. ასე რომ, „ძველი ეგვიპტელი“ მხოლოდ აბსტრაქციაა და კონკრეტული სინამდვილის გააზრებისას ბევრი რამაა საჭირო ვითარების ადეკვატური გააზრებისათვის.

ანდა ავიღოთ ბერძნულ-რომაული სამყარო. რას ვიგებთ ისტორიკოსების შრომებიდან ბერძნებისა და რომაელების შესახებ? როგორი იყო ამ ხალხების შემადგენელი სხვადასხვა ფენის ადამიანთა შინაგანი სამყარო, მათი იდეალები, სინამდვილისადმი დამოკიდებულება? როგორ განსხვავდებოდნენ ისინი ამ თვალსაზრისით სხვა ისტორიული ეპოქების ხალხებისაგან?

თვით ისტორიული ეპოქების პროგრესულობა განისაზღვრება არა მხოლოდ იმით, რომ თითოეული მათგანი წინგადადგმული ნაბიჯია ბუნების ძალების ათვისებაში. ეს, რასაკვირველია, პროგრესის საფუძველი გახლდათ, მაგრამ ამის იქით უნდა ვხედავდეთ იმასაც, როგორი პირობები იქმნებოდა ადამიანთა განვითარებისათვის. ადამიანთა ისტორია – ეს ადამიანთა განვითარების ისტორიაა არა მხოლოდ შრომითი გამოცდილებისა პროგრესის თვალსაზრისით, არამედ, ასე ვთქვათ, გაადამიანურებისაც.

ადამიანები ცხოველთა სამყაროს დიდი ხანია გამოეყვნენ. ამ

პროცესის დასრულების ხანაში წარმოქმნილ ახალ ფენომენს მეცნიერებმა ამაყად უწოდეს Homo sapiens (მოაზროვნე ადამიანი). რაგინდ დიდი მოვლენაც უნდა ყოფილიყო ეს, „გაადამიანურებისა“ და მოაზროვნედ გახდომის პროცესს ჯერ ძალიან დიდი გზა ჰქონდა გასავლელი და ადამიანის ადამიანად გახდომა, ამ სიტყვის ამალღებული შინაარსით, ისტორიის განვითარების ფაზებში თანაბრად როდი ხდებოდა. ისტორიის ფაზა, რომელიც მეტ პირობას იძლევა ადამიანის სულიერი ძალების განვითარებისათვის, უფრო პროგრესულია.

კერძოდ, ბერძნულ-რომაული სამყარო, ძველ აღმოსავლეთთან, მათ შორის ეგვიპტესთან, შედარებით პროგრესული იყო ადამიანების სულიერი პოტენციის გამოვლენისათვის ხელსაყრელი პირობების შექმნითაც. ისტორიული ეპოქების შედარებისას კი ეს ასპექტი ძალზე ხშირად უყურადღებოდ რჩება ხოლმე. თუმცა კი ბევრს მოეხსენება ის ამბავი, რომ „ადამიანური არსება როდია აბსტრაქტი, რომელიც ცალკე ინდივიდში ცხოვრობს. ნამდვილად იგი საზოგადოებრივი ურთიერთობის ერთობლიობაა“ (კ. მარქსი), მაგრამ ამ აზრის აღიარებიდან კონკრეტულ გააზრებამდე შორია.

ადამიანები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან არა მხოლოდ მათი კუთვნილებით განსაზღვრული სოციალური კლასებისა და ჯგუფებისადმი, არამედ ეთნოსებისადმიც. როგორც ცნობილია, ჩვენში ერის ცნებაში ერთ-ერთ მთავარ ნიშან-თვისებად ფსიქიკურ წყობას გულისხმობენ. მაგრამ დღემდე არაფერი არ არის გაკეთებული ეროვნული ფსიქოლოგიის შესასწავლად. როგორიც უნდა იყოს ამ მოვლენის ახსნა, ფაქტია, რომ ხალხები ფსიქოლოგიით ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან. მაგალითისათვის რომ ავიღოთ ესპანელი და გერმანელი გლეხი, ამავე ეროვნებების ფეოდალი და კაპიტალისტი, მათ შორის განსვავებულობაში ეჭვი არავის არ შეეპარება. ეროვნული ხასიათის ეს განსხვავებულობანი ასახვას პოულობს ხელოვნებაშიც.

ერთი სიტყვით, ისტორიული პროცესის გადმოცემა ხალხების დახასიათების გარეშე, ეხება ეს მათი შემადგენელი კლასებისა და ჯგუფებისა თუ საერთოდ ეროვნულ ფსიქოლოგიას, ძალიან ბევრს აგებს. ამიტომაც, რომ ისტორიით დაინტერესებული მკითხველი ისტორიულ

რომანებს უფრო კითხულობს, ვიდრე თვით ისტორიკოსთა შრომებს. პირველ შემთხვევაში ისტორიული რეალობა ადამიანებითაა წარმოდგენილი, მეორე სახის ნაწარმოებებში კი ადამიანები არ ჩანან. ძალიან მკრთალად წარმოდგებიან თვით დიდი ისტორიული პიროვნებებიც კი.

თუ ამის ილუსტრაციას საქართველოს ისტორიით მოვახდენთ და ვიტყვით, რომ ვთქვათ, ვასილ ბარნოვის (1856-1934) ანდა კონსტანტინე გამსახურდიას (1891-1973) ისტორიული რომანები უფრო გვიცოცხლებენ ისტორიის განსაზღვრულ პერიოდებს და ბევრის მხრივ უფრო საინტერესოა, ვიდრე ისტორიკოსების შრომები, ვეჭვობთ, რომ ვაზვიადებდეთ. ეს სულაც არაა ნორმალური მოვლენა და ისტორიული აზროვნების ახალ დონეზე საქმე ალბათ სხვანაირად იქნება.

თუ ისტორიკოსს უნდა, რომ ისტორიულ პროცესში ადამიანის წარმოჩენაში მწერალს არ ჩამორჩეს, იგი მარტო მშრალი სტატისტიკური მონაცემებისა და ფაქტების გადმოცემას კი არ უნდა დასჯერდეს, რაგინდ დიდი აბსტრაქტული აზროვნების ნიჭიც ჰქონდეს, იგი წარმოსახვის უნართაც უნდა იყოს დაჯილდოებული. ისტორიოგრაფიული ნაშრომი მეცნიერულიც უნდა იყოს და ლიტერატურულიც (მხატვრულიც). ჩვენ არ გვეჩვენება გამართლებულად, მაგალითად, ძველი ქართლის ისტორიის გადმოცემისას ისტორიკოსმა ვერ წარმოისახოს ძველი მცხეთა, მისი მოსახლეობა, სამეფო კარის ცხოვრება, არ განიცადოს ისტორიული მოვლენები, მაგ., პომპეუსის ლაშქრობა საქართველოში (ძვ. წ. 65 წელს), პროცესის სახით. მაგრამ ეს სხვა საკითხია და სპეციალურ გაშუქებას საჭიროებს, რაზეც სხვა დროს შევჩერდებით.

სანუგეშოა ის მდგომარეობა, რომ საბჭოთა მეცნიერებაში უკვე ვითარდება ისეთი მიმართულებანი, როგორიცაა სოციალური ფსიქოლოგია, დღის წესრიგში დგება ეროვნული ფსიქოლოგიაც, ადამიანი განიხილება ისტორიულ ასპექტშიც. აქტიურობა შეიმჩნევა ფილოსოფოსთა მხრივაც (ფილოსოფიური ანთროპოლოგია). ცხადია, ამ შემთხვევაში მეცნიერული კვლევა-ძიება ოდენ ადამიანით, მით უმეტეს იზოლირებული ინდივიდით არ უნდა შემოიფარგლოს. აზროვნება ზოგადიდან უნდა გამოდიოდეს: საზოგადოება, მისი გარემომცველი ისტორიული გარემო, სახელმწიფო, კლასები, სოციალური ჯგუფები,

კულტურა და სხვ. მხოლოდ ამის შემდეგ უნდა გადავიდეთ ადამიანზე. უშუალოდ ადამიანიდან დანყება კი ისევე არასწორი იქნება, როგორც ეკონომიკისა და სხვა ფაქტორების განხილვა და ადამიანების გამოტოვება აზროვნების არიდან. მხოლოდ ამის შემდეგ შეიძლება ჩავთვალოთ, რომ ისტორიული პროცესი და მასში მონაწილე ადამიანები სათანადო დონეზეა ნაჩვენები, რის მაგალითებიც არა ერთხელ უჩვენებიათ კ. მარქსსა და ფ. ენგელსს (იხ. „თვრამეტი ბრიუმერი ლუი ბონაპარტისა“, „გლეხთა ომი გერმანიაში“, „ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა“, „ბრუნო ბაუერი და ადრინდელი ქრისტიანობა“ და სხვ.).

ასე მაგალითად, ფრიდრიხ ენგელსი „ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობაში“ ჩრდილოეთ-ამერიკელი ინდიელების შესახებ აღნიშნავდა „საკუთარი ღირსების გრძნობას, გულწრფელობას, ხასიათის სიმტკიცესა და სიმამაცეს“;²⁵⁶ ძველი გერმანელების „პირად უნარს, მამაცობას, მათ თავისუფლებისმოყვარეობას და დემოკრატიულ ინსტინქტს, რომელიც ყველა საზოგადოებრივ საქმეში თავის საკუთარ საქმეს ხედავდა“.²⁵⁷ ზემოთქმულის საფუძველს გვაროვნული წესწყობილება წარმოადგენდა. მაგრამ, მეორე მხრივ „რარიგ იმპოზანტურადაც უნდა გვეჩვენებოდეს ამ ეპოქის ადამიანები, ისინი მაინც სრულიად არ განსხვავდებიან ერთი მეორისაგან, ისინი, როგორც მარქსი ამბობს, ჯერ კიდევ მიბმულნი არიან პირველყოფილი თემის ჭიპზე“.²⁵⁸

ფ. ენგელსისავე მიხედვით, „უმდაბლესი გაუმადღრობა, ტლანქი წყურვილი განცხრომისა, ბინძური სიძუნწე, საზოგადოებრივი ქონების ეგოისტური ძარცვა, – აი ის უმდაბლესი ინტერესები, რითაც მონათლა ახალი, ცივილიზებული, კლასობრივი საზოგადოება; ქურდობა, ძალადობა, ვერაგობა, ღალატი – აი ის სამარცხვინო საშუალებანი, რომელნიც ძირს უთხრიან ძველ უკლასო გვაროვნულ საზოგადოებას და ამხოვენ მას“.²⁵⁹

256 კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, გვ. 298.

257 იქვე, გვ. 367.

258 იქვე, გვ. 300.

259 იქვე.

შევჩერდებით კიდევ ერთ მომენტზე, რაც ჩვენს მეცნიერებაში ძალიან გაურკვეველია. კონკრეტული საზოგადოების გააზრება, საზოგადოებრივ ურთიერთობათა სისტემა გვიხსნის ადამიანების ბუნებასაც. მაგრამ, ჩვენი აზრით, არის ისეთი მოვლენებიც, რომლებიც ჩვეულებრივ ჩარჩოებში ვერ თავსდება. ასეთია დიდი ისტორიული პიროვნებები. გამარტივებულია ისტორიული პიროვნებების როლისადმი ისეთი მიდგომა, რომელიც მათ ყოველთვის ისტორიული აუცილებლობისა და ხალხის ფართო მასების ნების გამომხატველად მიიჩნევს. ეს რომ ასე ყოფილიყო, მაშინ მოცემულ ისტორიულ სიტუაციაში დიდი პიროვნების როლის შესრულებას მოძრაობის თითქმის ყველა მონაწილე შეძლებდა, თუმცა ასეთი როლის შესრულება მხოლოდ ერთეულებს შეეძლოთ.

ისტორიული პიროვნების როლის ჩვენება, რასაკვირველია, იმ საერთო ისტორიულ ფონზე უნდა მოხდეს, სადაც იშლება ამ პიროვნების მოღვაწეობა, იმ ისტორიული ამოცანების გააზრებით, რომლებსაც იგი ასრულებს. მაგრამ არ უნდა დაგვავიწყდეს ამ პიროვნებათა ჩვენებაც. ისინი თავიანთი აზროვნებით, ნებით და ნებისყოფით, იდეალებით და სხვ. ძალიან გამოირჩეოდნენ ისტორიული მოძრაობის საშუალო და რიგითი მონაწილეებისაგან. როცა ამას ნათლად არ უჩვენებენ, ისტორიოგრაფიული (საისტორიო) ხასიათის ნაშრომი ძალიან აგებს.

როგორც უკვე ვამბობდით, ყველაფერში ხედავენ აუცილებლობას და აქედან გამომდინარე, ყველაფერი, რაც ისტორიაში ხდება, მათ შორის ყველა ისტორიული მოღვაწეც, მხოლოდ მკაცრი დეტერმინაციის ფონზე გაიზრება. გამოდის, რომ რიგით ადამიანს აქვს ნების თავისუფლება, არჩევანის შესაძლებლობა – მას შეუძლია დაიკავოს ტრადიციული ადგილი საზოგადოებაში, ის, რაც მშობლებს და სხვა წინაპრებს ეკავათ, მაგრამ შეუძლია გახდეს ჯარისკაცი, მოსამსახურე, ინტელიგენტი და ა. შ. (ცხადია, ვგულისხმობთ კლასობრივ საზოგადოებას, სადაც შრომის საზოგადოებრივი დანაწილება შესაძლებელი). მაგრამ ამ უპირატესობას დიდი პიროვნება თით-

ქოს მოკლებულია: ყველაფერი, რასაც იგი აკეთებს, თითქოს მხოლოდ იმიტომ ხდება, რომ ასეთია ნება მის უკან მდგარი საზოგადოებისა ან მისი ნაწილისა. მისი ნება, მოქმედება მთლიანად მათ სურვილებსა და მისწრაფებებზე დაიყვანება. თუ ეს ასე იყო, ვიმეორებთ, მაშინ სინამდვილეში რიგითი ადამიანი უფრო საინტერესო ჩანს, ვიდრე ისტორიული პიროვნება. მაგრამ საკითხავია: მაშინ რაში გამოიხატა ისტორიული პიროვნების სიდიადე?

ჩვენი აზრით, ვითარება უფრო რთული გასაგებია. პეგელის მიერ ისტორიული პიროვნების როლის გააზრება გენიალური იყო და ძირითადად იგი დღესაც მისაღებია. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, იგი ბოლომდე ვერ იაზრებდა ისტორიული პიროვნების როლს. ისტორიული პროცესის ხდომილება როდი იყო ყოველმხრივ ერთი მიმართულებით. ამ საერთო პროცესში იყო შემთხვევითობებიც, რომლებიც სანინა-ალმდეგოდ მოქმედებდნენ. ერთი ასეთი შემთხვევითობათაგანი ზოგჯერ იყო დიდი პიროვნებაც. ისინი ყოველთვის როდის აკეთებდნენ იმას, რასაც სინამდვილის ლოგიკის განვითარება მოითხოვდა. მთელი თავისი მოღვაწეობით ან მოღვაწეობის ცალკეული მხარეებით, წარმოადგენდნენ რა შემთხვევითობებს, ეს პიროვნებები თავისებურ დაღს ასვამდნენ ისტორიულ პროცესს.

შევჩერდებით ზოგიერთ მაგალითზე. ძვ. წ. XV საუკუნის ბოლოს ეგვიპტის ფარაონი გახდა ამენხოტეპ IV, რომელიც ისტორიაში ეხნატონის სახელით შევიდა. წინამავალი ფარაონების მოღვაწეობა გამოიხატებოდა ეგვიპტის ახალი სამეფოს იმპერიის განმტკიცებაში, ახალი საირიგაციო საშუალებებისა და სხვა მშენებლობების გაშლაში. ქვეყნის ტრადიციული პოლიტიკის აზრით ნათელი იყო, რა უნდა გამხდარიყო ამ ფარაონის მოღვაწეობის მთავარი შინაარსი, მაგრამ ეხნატონმა სულ სხვა რამ გააკეთა. სახელდობრ, შემოიღო ატონის კულტი, ე. წ. სოლარული მონოთეიზმი. ამ პიროვნების მოღვაწეობაში არ ჩანს გამჭრიახი პოლიტიკოსი. ამიტომაც სავსებით გასაგებია მის ზეობაში ეგვიპტის საგარეო პირობების გაუარესება. ეხნატონის პიროვნებაში ჩვენ ვხედავთ დიდი ემოციებისა და ინტელექტის მქონე მეფეს, ხოლო მისი მოღვაწეობა ალბათ უფრო მეტად თავისი ნებით იყო

განსაზღვრული.²⁶⁰ სხვა ამბავია, რომ მოვლენათა შემდგომი მსვლელობა სულ სხვანაირად წარიმართა და ეხნატონის მოღვაწეობის შედეგით, თუ დიდ ისტორიულ მონაკვეთს გავითვალისწინებთ, უკვალოდ გაქრა. უფრო სწორად, მის მიერ ქვეყნის საჭირობოროტო პრობლემების უგულებელყოფამ ზიანი მოუტანა ეგვიპტეს. მაგრამ ამას ხელი როდი შეუშლია იმაში, რომ მსოფლიო ისტორიაში ეხნატონი ეგვიპტის ენერგიული ფარაონების გვერდით შესულიყო, რომ მისი პიროვნება არაჩვეულებრივად მიმზიდველი და რომანტიკით მოსილია.

ანდა ჰანიბალზე (ძვ. წ. 247 ან 246-183) შევჩერდეთ. რომის წინააღმდეგ მის ბრძოლას განიხილავენ, როგორც კართაგენის უკიდურესად მილიტარისტული წრეების მისწრაფებას საგარეო ექსპანსიისადმი. მაგრამ ცნობილია, რომ ჰანიბალი მას შემდეგაც განაგრძობდა ბრძოლას, როდესაც კართაგენის მთავრობამ მას მხარი არ დაუჭირა. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ჰანიბალის მოღვაწეობა აგრეთვე პატივმოყვარეობითა და მაღალი მოტივით – შურისძიება რომაელებზე, მამისთვის მიცემული ფიცის შესრულება – აიხსნება. ასე რომ, გამოთქმა „ჰანიბალის ფიცი“ სულაც არ გახლავთ შემდგომი ხანის ფიქცია.

ჰანიბალის მსგავსი პიროვნების აქტიურობის გაშლა, მაგ., ავსტრალიელ აბორიგენებთან შეუძლებელი გახლდათ. უკანასკნელებთან რამდენიც უნდა დაბადებულყოფი მისი სულიერი პოტენციის მქონე პიროვნება, ისინი ჰანიბალად ვერ იქცეოდნენ; მხოლოდ შესაბამისი ეკონომიკური და სოციალური ვითარება იძლეოდა ამის საფუძველს. მაგრამ, მოქმედებდა რა განვითარებულ ისტორიულ გარემოში, ჰანიბალმა თავისი დიდი „მე“ შეიტანა ამ ხანის ისტორიაში, მას თავისი დალი დაასვა.

ასეთი მაგალითების მოყვანა მრავლად შეიძლებოდა მსოფლიო ისტორიიდან და არა მარტო მსოფლიო ისტორიიდან. თვით ჩვენი, მშობლიური ისტორიაც რამდენს გვეუბნება. მეჩვიდმეტე საუკუნის 20-იანი

260 ი. ავდივეის, ი. პერეპიოლკინის და სხვ. საბჭოთა ისტორიკოსების მიერ ეხნატონის მოღვაწეობის სხვანაირი ინტერპრეტაცია, სახელდობრ, სოციალურ-პოლიტიკური მოტივებით, ძალიან არადამაჯერებელია. იგი (ეს ახსნა) თვით აშკარა ფაქტებსაც კი ეწინააღმდეგება.

წლების ისტორიას როგორ ამჩნევია გიორგი სააკაძის მოღვაწეობის კვალი! არადამაჯერებლად გვეჩვენება ამ პიროვნების პოლიტიკური საქმიანობის, მისი მიზნების დაკავშირება მხოლოდ აზნაურთა ფენასთან (მისი მომხრეები ხომ თავადებიც იყვნენ). გიორგი სააკაძის მოღვაწეობა არავითარ შემთხვევაში არ ემთხვევა ფრანც ფონ ზიკინგენისას (1481-1523) გერმანიაში.

მეთვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის საქართველოს ეკონომიკურ-სოციალურ ევოლუციაში მნიშვნელოვანი აღმავლობა არ ყოფილა. ასე როდი იყო ქვეყნის პოლიტიკურ განვითარებაში. ამაში გარკვეული როლი მიუძღვის ერეკლე მეორის სამხედრო ტალანტსა და ენერგიას.

შევეხოთ ადამიანის მოღვაწეობის სხვა სფეროს. კარგადაა ცნობილი XII საუკუნის ქართული ლიტერატურის საერთო დონე. მაგრამ არ მომხდარა ისე, რომ შემდგომში გაჩენილიყო პოეტი, რომელიც შემოქმედებით, უკეთეს შემთხვევაში, რაღაც საშუალო დონეზე ნავიდოდა წინ. სინამდვილეში გაჩნდა შოთა რუსთაველი, რომლის დიდი უპირატესობა წინამავალ პოეტებთან შედარებით კარგადაა ცნობილი. იგივე ითქმის ნიკოლოზ ბარათაშვილზეც.

ამრიგად, ისტორიული პიროვნებები შესაბამის ეკონომიკურ, სოციალურ, პოლიტიკურ, კულტურულ ვითარებაში მოქმედებენ. მათ გარეშე ისინი ისტორიულ პიროვნებებად ვერ გადაიქცევიან. ამით აიხსნება, რომ ბევრ პრიმიტიულ (პირველყოფილ) ხალხს ისტორიული პიროვნება არ ჰყოლია. მაგრამ, მეორე მხრივ, ისტორიული პიროვნებები, გმირები მხოლოდ უბრალო მსახურნი, რუპორები კი არ ყოფილან ისტორიული აუცილებლობისა, არამედ მათაც ჰქონდათ თავიანთი ნება, განსხვავებული ასეთი აუცილებლობისაგან. ისტორიული პროცესი, მისი სპეციფიკურობა მათი ინდივიდუალურობის ნიშან-თვისებებსაც ატარებს. ამის თაობაზე კი ძალიან ცოტა ინერება.

აღნიშნული თვალსაზრისით საინტერესოა კიდევ შემდეგი გარემოება. დიდი პიროვნებების ინდივიდუალური ცნობიერება თვალსაჩინოდ მაღლდებოდა ხოლმე საზოგადოების საერთო, ასე ვთქვათ, საშუალო დონის ცნობიერებაზე. ეს გარემოება თავს იჩენდა ხოლმე

სოციალური წესწყობილებისადმი მათ დამოკიდებულებაში (მიმართებაში), ცივილიზაციის კრიტიკაში.

ფრიდრიხ ენგელსი წერდა: „ამ წყობილების (იგულისხმება მონათმფლობელური – გ. ყ.) საფუძველზე ცივილიზაციამ ისეთი საქმეები გააკეთა, რის გაკეთებაც ძველ გვაროვნულ საზოგადოებას არასგზით არ შეეძლო. მაგრამ მან ეს იმის შემწეობით მოიმოქმედა, რომ ადამიანთა უმდაბლესი ინსტინქტები და ვნებანი ამოძრავა და ისინი ადამიანის დანარჩენ მიდრეკილებათა ხარჯზე განავითარა. ცივილიზაციის მამოძრავებელი ძალა მისი გაჩენის მომენტიდან დღემდე სიხარბე იყო; მისი ერთადერთი, განმსაზღვრელი მიზანი იყო სიმდიდრე, სიმდიდრე და კიდევ სიმდიდრე, მაგრამ სიმდიდრე არა საზოგადოებისა, არამედ ამ ცალკეული სულმდაბალი ინდივიდისა“.²⁶¹ ცივილიზაცია ბევრი დამახასიათებელი უარყოფითი ნიშან-თვისებით განვითარების ცალკეულ ფაზებზე მსგავსი იყო. თუ საზოგადოების უმრავლესობამ კარგად იცოდა, რა ეკეთებინა ისე, რომ სინდისის ქენჯნას არ განიცდიდა, არ ეძებდა ცხოვრების საზრისს, პიროვნებანი, რომელთა სინდისიც, ადამიანობაც ამაღლებული იყო არსებულ ეკონომიკურ-სოციალურ ვითარებაზე, სულ სხვანაირად უდგებოდნენ ცხოვრებას, ცხოვრების საზრისს ეძებდნენ.

„პრაქტიკული გონების“ ადამიანმა, მაგალითად, ძველ ეგვიპტეში შესანიშნავად იცოდა, როგორი ცხოვრებისეული შინაარსით ეცხოვრა. ეკუთვნოდა საზოგადოების დაბალსა თუ მაღალ ფენას, ძველი ეგვიპტელი ეგუებოდა არსებულ ვითარებას. დესპოტი ფარაონი, მექრთამე და უხეში მოხელეები, გონებაშეზღუდული დიდებულები ეგვიპტელთა უმრავლესობაში ზიზღის გრძნობას არ ინვევდნენ, საზოგადოებრივი აზრი სულაც არ იყო პროტესტანტული.

მაგრამ ამ ეპოქიდან შემოგვრჩა ლექსი: „იმედდაკარგული კაცის საუბარი თავის სულთან“. მასში მოთხრობილია იმის შესახებ, რომ ადამიანს სძულს თავისი თავი, არ სწამს მეგობრებისა, გარემომცველი საზოგადოებისა, მათი სიყალბისა და სიმდაბლის გამო. პოეტი გულში ჩამწვდომი გრძნობით აცხადებს:

261 კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, გვ. 392.

«Кому мне открыться сегодня?
В сердцах воцарилась корысть.
Что толку – искать в них опоры?
Кому мне открыться сегодня?
Зло наводнило землю.
Нет ему ни конца, ни края».²⁶²

ამ სტრიქონების ავტორს ხსნად მხოლოდ სიკვდილი და საიქიო ცხოვრება მიაჩნია. ვკითხულობთ ამ სტრიქონებს და თვალწინ გვიდგება შექსპირის ჰამლეტი.

მსგავსივე იყო გენიალური ომარ ხაიამის (დაახლ. 1048-1122) დამოკიდებულება ცხოვრებისადმი. ისიც ისევე მწვავედ აღიქვამდა ცხოვრების უკუღმართობებს, როგორც მისი წინამორბედი ეგვიპტელი პოეტი. მაგრამ ომარ ხაიამი ქვეყანას ოპტიმისტურ ფერებშიც ხედავდა. დიდებულია მისი განცხადება:

„ღმერთი რომ ვიყო, მექნებოდა ერთი წადილი,
რომ ამა ქვეყნად მომეყვანა წარღვნა ნამდვილი
და კვლავ შემექმნა სხვა სამყარო, სადაც ცხოვრება
ხალხს თავისუფალს ექნებოდა უფრო ადვილი“.²⁶³

ამ პიროვნებების ასეთი საპროტესტო განწყობილება, რა თქმა უნდა, სულაც არ იყო დამახასიათებელი ძველი ეგვიპტისა და ერანის შესაბამისი პერიოდების საზოგადოებრივი ცნობიერებისათვის. ამოცნა იქნება, მათი აზროვნება საზოგადოების რომელიმე ფართო სოციალურ ფენას დაუუკავშიროთ.

რამდენის თქმა შეიძლებოდა სხვა ქვეყნებისა და ისტორიული ეპოქების მაგალითზეც! ან მარტო შექსპირი რამდენს გვეუბნება! ეს პოეტები ისევე, როგორც ძველი ებრაელი წინასწარმეტყველები (ისაია, ამოსი, იერემია და სხვ.), სოკრატე, თომას მორი, ჟან ჟაკ რუსო და სხვ. (საბედნიეროდ, ასეთები კაცობრიობას საკმაოდ ჰყავდა), როგორც

262 პოტაპოვას თარგმანი. იხ. აგრეთვე ძველი შუამდინარული „ბედუკუღმართისა და ბრძენკაცის დიალოგი“.

263 ვახუშტი კოტეტიშვილის თარგმანი.

იტყვიან, ყველა დროის ადამიანებს წარმოადგენენ. ისინი ნათელი ილუსტრაცია გახლავთ იმისა, რომ დიდი ადამიანები არ შეპყვებიან ანტაგონისტური საზოგადოების ეკონომიკურ, სოციალურ და პოლიტიკურ უსამართლობებს, არ ჩატეულან შეზღუდულ ისტორიულ ჩარჩოებში. ისინი ამაღლდნენ თანადროულ ეპოქებზე, სხვა ისტორიული ეპოქების საზოგადოებისათვისაც თანამედროვენი გახდნენ და თავიანთი მაგალითებით ხელს უწყობენ კაცობრიობის ინტელექტუალურ და ზნეობრივ განვითარებას.

ერის საკითხი. ეთნიკური ფორმების მონაცვლეობა ისტორიულ პროცესში

§1. ზოგადი მოსაზრებანი

საბჭოურ მეცნიერებასა და ფილოსოფიაში ითვლებოდა და ფართო მასაში ახლაც ითვლება (განსაკუთრებით ქართველობაში), რომ ეს საკითხები ღრმად იქნა გააზრებული იოსებ ჯუგაშვილ-სტალინის შრომებში, განსაკუთრებით „მარქსიზმსა და ნაციონალურ საკითხში“ (1913 წ.). ამის შემდეგ შესაბამისი დარგების წარმომადგენელთათვის სხვა არაფერი დარჩენოდათ, თუ არა „მარქსიზმის გამოჩენილი თეორეტიკოსის“, ერთ დროს ლამის კლასიკოსის, აზრების უბრალო კომენტირება. კერძოდ, ასე იყო ისტორიული მატერიალიზმის ბევრ სახელმძღვანელოში. მაგრამ, რასაკვირველია, მსგავსი შეხედულება ოდენ ილუზია გახლავთ.

პარადოქსი ის იყო, რომ ი. სტალინი არავითარ ანგარიშს არ უწევდა ისტორიული მატერიალიზმის ფუძემდებლების მოსაზრებებს. უპირველესად ეროვნული ხასიათის პრობლემა ვითომდაც მხოლოდ ბურჟუაზიული აზროვნების ტრადიცია ანდა ავსტრიელი სოციალ-დემოკრატის ოტო ბაუერის (1882-1938) „გატაცების“ თემა იყო.

ცხადია, ისტორიული მატერიალიზმი (ავთენტიკური და არა რუსულ-საბჭოურ ყაიდაზე ინტერპრეტირებული, თანაც ლენინიზმში გაზავებული!) საკმაოდ სოლიდური საფუძველი იყო დასმული საკითხის გაღრმავებული შესწავლისათვის. დავიწყებთ უძველესი პერიოდიდან, რაც გადმოცემულია ფ. ენგელსის „ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობაში“ (ლუის მორგანის „ძველ საზოგადოებაზე“ დაყრდნობით).

ცხოველური სამყაროდან საზოგადოებაზე (ადამიანთა) გადასვლის გარდამავალ ხანაში არსებობდნენ შესაბამისი არსებობათა (პითეკანთროპების და ა. შ.) ჯოგები. ზემო პალეოლითიდან კი (დაახლოებით 40-35 ათასი წლის წინათ) გაჩნდა ახალი სახეობა *Homo sapiens*, რომლის წარმოქმნის ერთ-ერთ ნინაპირობად (უმთავრესი იყო შრომის განვითარების ფაქტორი) მიჩნეულია გვარი. უკანასკნელი, მოგეხსენებათ, ეგზოგამიურ გაერთიანებას წარმოადგენდა და ამდენად საზოგადოების სრული ფუნქციონირებისათვის აუცილებელი იყო მინიმუმ მეორე გვარის არსებობა. ასე გაჩნდა ტომი, რომელიც იმთავითვე დაკავშირებული იყო გვართან.

შემდგომ, ნეოლითის ხანიდან მოყოლებული, რაც შესაბამისი სახელწოდების რევოლუციას უკავშირდება, გვარებისა და ტომების სისტემა უფრო გართულდა. გაჩნდა ტომობრივი კავშირები, ამდენად – ხალხის თუ ეროვნების (რუსული народности) ეთნიკური საფუძველი. ამას ნათლად ვხედავთ ლუის მორგანის მიერ აღწერილ სურათში.

დედამიწის აღმოსავლეთ ნახევარსფეროს მოწინავე ნაწილებში კლასებისა და სახელმწიფოს წარმოშობის შედეგად გაჩენილ ახლებურ გაერთიანებაში იმ დროის მასშტაბების მიხედვით საკმაოდ დიდი როლდენობის მოსახლეობა იყო ჩაბმული (ჯერ კიდევ ძველ ეგვიპტეში მისი რიცხოვნობა ისტორიკოსთა მიხედვით სამ მილიონს აღწევდა). ამდენად, არსებობდა ერთობლიობა ახალი პირობებისა: ენის, ტერიტორიის, სულიერი კულტურის სხვადასხვა მხარისა, ტრადიციისა და ა. შ. ვფიქრობთ, სახელმწიფოებრიობის ფაქტორი არ უნდა ჩაითვალოს ეთნოსის (ერის) ერთ-ერთ ნიშან-თვისებად, მაგრამ იგი მისი წარმოშობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორი კი უთუოდ გახლდათ.

კითხვა დაისმის: რა ეთნიკურ ფორმას წარმოადგენდნენ ძველი ეგვიპტელები, შუმერები, შემდგომ უკანასკნელთა და სემიტი აქადელების შენარევი მოსახლეობა და მისთა? ჩვენი შეხედულებით, ესენი ერებს წარმოადგენდნენ და ამდენად, ერი, როგორც ეთნიკური ფორმა, უკვე ამ ისტორიულ პერიოდს უკავშირდება.

ანტიკურ სამყაროში, საბერძნეთსა და რომში, ძველ აღმოსავლეთთან შედარებით უფრო მაღალი იყო ეკონომიკური განვითარება,

რამაც ისტორიკოსებს გარკვეული საფუძველი მისცა „ანტიკური კაპიტალიზმის“ მტკიცებისათვის. თუმცა ბერძნული პოლისების (ქალაქ-სახელმწიფოების) ეკონომიკა უფრო გარე სამყაროსთან (კოლონიებთან) იყო დაკავშირებული და ასე რომ, არ ქმნიდა მყარ ეკონომიკურ საფუძველს მთელი ქვეყნის – საბერძნეთის მასშტაბით, მაგრამ ძველ ბერძნებს ჰქონდათ საერთო ენა, კულტურა, ერთიანი ეთნიკური ტერიტორია, თვითშეგნება (იდენტურობა), განსაკუთრებით ბერძენ-სპარსელთა ომების შედეგად გაძლიერებული. რომაელებმა, როგორც ვიცით, მთელი იტალია გააერთიანეს და ეკონომიკაც სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობების მაღალი დონით ხასიათდებოდა. ყოველივე ეს უფლებას გვაძლევს, ძველი ბერძნები და რომაელებიც ერებად იქნენ გამოცხადებული (მხოლოდ სპეციფიკა ის იყო, რომ მონათა მასები გამოირიცხებოდნენ ამ ერთობიდან).

„ახალი ერების“ წარმოშობა მაინცდამაინც კაპიტალიზმის თვალსაჩინო განვითარებას არ უკავშირდებოდა. დასავლეთ ევროპის მონინავე ქვეყნები X-XI საუკუნეებიდან მოყოლებული უკვე გამოდიოდა ნატურალური მეურნეობის ფარგლებიდან – ხდებოდა სოფლის მეურნეობისაგან ხელოსნობის, შემდეგ კი ამ დარგებიდან – ვაჭრობის გამოყოფა. შესაბამისად, თვალსაჩინოდ ვითარდებოდა ქალაქები. ყველაფერი ეს სრულიადაც არ ჰგავს ფეოდალიზმის იმ სურათს, რომელიც ვლადიმერ ლენინს წარმოედგინა.

ამ წინაპირობებმა, მაგალითად საფრანგეთსა და ინგლისში, განაპირობა ერთიანი, ცენტრალიზებული სახელმწიფოების წარმოქმნა, ასევე შესაბამისი ერებისაც. როგორც ცნობილია, ეს პროცესები XV საუკუნეში მიმდინარეობდა, რაც გამორიცხავს კაპიტალიზმის მნიშვნელოვან განვითარებას. როგორც ვიცით, ახალი ერების წარმოშობის თაობაზე ფ. ენგელსს სპეციალური ნაშრომიც კი ჰქონდა დაწერილი, რომლის შინაარსი ეწინააღმდეგებოდა ე. წ. მარქსისტულ-ლენინურ შესაბამის წარმოდგენებს. ამდენად, ისტორიული მატერიალიზმის ერთ-ერთი ფუძემდებლის აზრები ამჯერადაც იგნორირებულ იქნა. მართალია, იტალიისა და გერმანიის განვითარება ამ თვალსაზრისით შეფერხდა, მაგრამ მიუხედავად ერთიანი სახელმწიფოებრიობის არქონისა,

იტალიელებისა და გერმანელების, როგორც ერების, წარმოშობა ამ შემთხვევებშიც უეჭველია.

XI-XII საუკუნეების საქართველოს მაგალითიც იმავენიერი დასკვნის შესაძლებლობას იძლევა. ქვეყანა „საქართველოს“, ქართველობის ახალი შინაარსით გაჩენა დაკავშირებული იყო ბევრ წინაპირობასთან: ერთიან სახელმწიფოსთან,²⁶⁴ უპირველესად გაბატონებულ ფენასა და მის კულტურასთან,²⁶⁵ ეროვნულ თვითშეგნებასა (ახლა რომ იდენტობით მოიხსენიებენ) და ტრადიციებთან. ი. ბ. სტალინის შეხედულებით კი ქართველობა, როგორც ერი (ნაცია), ოდენ XIX საუკუნეში, კაპიტალისტური განვითარების კვალობაზე, ჩამოყალიბდა, რაც ჩვენს დაშინებულ საზოგადოებრიობაში (1921 წლიდან მოკიდებული) ყრუ პროტესტს იწვევდა.²⁶⁶

1960-იანი წლებიდან დაწყებული საბჭოთა კავშირში, მათ შორის საქართველოშიც, დაიწყო ი. ბ. სტალინისეული დოგმების რევიზია, რასაც შეეცადნენ ისტორიკოსები, ეთნოგრაფოს-ეთნოლოგოსები. ფილოსოფოსები კი ამ შემთხვევაშიც (როგორც ეკონომიკურ-სოციალური ფორმაციების საკითხში) პასიური მკითხველებისა თუ მსმენელების როლში აღმოჩნდნენ.

შესაბამისი ხანის საბჭოურ მეცნიერებასა და ფილოსოფიაში სხვა სტერეოტიპებიც დამკვიდრდა. ასე მაგალითად, „ხალხის“ ცნებაში შექმონდათ ოდენ მშრომელი მასები (მოსახლეობის 90%, თავადაზნაურობისა და სამღვდელოების გამოკლებით). თითქოს სწორედ ხალხის მასები იყვნენ ისტორიისა და კულტურის მთავარი შემოქმედნი. მაგრამ ის გარემოება, რომ ისინი მატერიალური დოვლათის მთავარ მწარმოებლებს წარმოადგენდნენ, არ იქნევა მსგავსი დასკვნის გაკეთების საფუძველს.

264 ქართულ საზოგადოებრივ აზროვნებაში ამ აზრის ინიციატორი გახლდათ არჩილ ჯორჯაძე (1872-1913).

265 ოტო ბაუერის ამ შეხედულებას ჩვენი ისტორიის მიმართ ავითარებდა ნიკო ბერძენიშვილი.

266 სიმონ ჯანაშიამ ამჯერად ასეთი გამოსავალი ნახა: ქართველი ერის ცალკეული ნიშნ-თვისებები საუკუნეთა მანძილზე ყალიბდებოდა, მაგრამ ქართველობა, როგორც ერი, თითქოს XIX საუკუნეში გაჩნდა, კაპიტალიზმის განვითარების შედეგად.

საბჭოთა კავშირის მესვეურები იქამდეც კი მივიდნენ, რომ დაიწყეს ქადაგება ერთიანი საბჭოთა ხალხისა, ვითარცა ახალი ეთნიკური ფორმისა. მსგავსი პროპაგანდა-აგიტაცია შორს იდგა ნამდვილი მეცნიერებისა და ფილოსოფიისაგან და ოდენ იდეოლოგიას (სინამდვილის გაყალბებას, ილუზიურ ასახვას) განეკუთვნებოდა. „საბჭოთა ხალხის“ კლიშეს უკან კი, ცხადია, ახალი, საბჭოურ-რუსული იმპერიალისტური, შოვინისტური ინტერესები გამოსჭვიოდა.

საბჭოური მსოფლმხედველობის თანახმად, ადგილობრივი, დაჩაგრული ერების ნაციონალიზმი თითქოს თანაგრძნობის ღირსი იყო და მათ (ერებს) ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას თითქოს მხარსაც კი უჭერდნენ, მაგრამ საბოლოო აზრით ნაციონალიზმის იდეოლოგიას წერილ-ბურჟუაზიული სოციალური გარემოს კუთვნილებად განიხილავდნენ.

„სოციალიზმის“ დროს კი თითქოს ნაციონალიზმის ძირები ამოძირკვეული იყო და იგი ამ პირობებში ოდენ კაპიტალიზმის გადმონაშთად ითვლებოდა.²⁶⁷ ასევე ხაზი ესმებოდა ბურჟუაზიული პატრიოტიზმის სიყალბეს (фальшь). სამაგიეროდ სოციალისტური პატრიოტიზმი, გამორიცხავდა რა ნაციონალიზმსა და კოსმოპოლიტიზმს, თითქოს საბჭოთა საზოგადოების ერთ-ერთი მამოძრავებელი ძალა იყო (საბჭოთა ხალხების მეგობრობასა, კრიტიკასა და თვითკრიტიკასთან ერთად!).

ამჯერად ვისაუბრებთ იმაზე, როგორ დგას შესაბამისი საკითხი მარქსიზმის ფუძემდებელთა ნააზრევში.

§2. კარლ მარქსი და ფრიდრიხ ენგელსი ეროვნული ხასიათის შესახებ

კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის ჯერ კიდევ ადრინდელ ნააზრევში საკმაოდ ხშირადაა ხოლმე აღძრული ეროვნული ხასიათის თე-

267 დღევანდელ, პოსტსაბჭოურ საქართველოშიც „ნაციონალიზმი“ ოდიოზური შინაარსით მოიაზრება და იგი შოვინიზმის ტოლფარდად წარმოიდგინება. მაგრამ გაეიხსენოთ, რომ ნაციონალისტები იყვნენ ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, იაკობ გოგებაშვილი, ივანე ჯავახიშვილი და მრავალი სხვა, რომელთაც მსგავსი იარაღი სრულიად არ ეხამუშებოდათ.

მა. მითითებულია ინგლისური, გერმანული, ფრანგული, იტალიური ეროვნული ხასიათები, აგრეთვე მათი ერთმანეთისაგან განსხვავებულობა.²⁶⁸ მარქსი აკრიტიკებდა გუსტავ ჰუგოს (გერმანელ სამართალმცოდნეს) (1764-1844) ხალხების ეროვნული ხასიათების ნიველირების, მათი სპეციფიკური ნიშან-თვისებების უგულვებელყოფის გამო და საგანგებოდ უჩვენებდა სიამელების, ინგლისელების, ფრანგების, გერმანელებისა და რაჯპუტების ეროვნული ხასიათების განსხვავებულობას.²⁶⁹ ენგელსი სპეციალურად ჩერდებოდა ინგლისელების ეროვნული ხასიათის საკითხზე, მიუთითებდა რა, რომ პოლიტიკურმა საქმიანობამ, თავისუფალმა პრესამ, ზღვებზე ბატონობამ და ქვეყნის მრეწველობის მაღალმა განვითარებამ თითქმის ყველა ინგლისელში განავითარა ეროვნული ხასიათისათვის ნიშანდობლივი ენერგია, გერგილიანობა ძალიან მშვიდ გონებადამჯდარობასთან ერთად.²⁷⁰ აქვე იგი მიუთითებდა, რომ, სამწუხაროდ, კონტინენტზე არავის არ მოსვლია აზრად, ჩაღრმავებოდა ინგლისური ეროვნული ხასიათის არსსო.

ინგლისელების ერთ-ერთ თვალში საცემ ნიშან-თვისებად ენგელსს მეფის თაყვანისცემა მიაჩნდა – რაც უფრო ნაკლებად მნიშვნელოვანი ხდებოდა მონარქიული ელემენტი ინგლისის სინამდვილეში, მით უფრო დიდ მნიშვნელობას იძენდა იგი ინგლისელების თვალში; არსად პიროვნება, რომელიც არ მართავს, ისეთი დიდი თაყვანისცემით არ სარგებლობს, როგორც ინგლისში.²⁷¹ ასეთივეა, ენგელსის მიხედვით, ინგლისელის დამოკიდებულება ლორდთა პალატისადმი.

ენგელსი ბევრ რამეში ეთანხმებოდა ისტორიკოს თომას კარლაილს (1795-1881) ირლანდიელების დახასიათებაში, თუმცა ისიც აღნიშნავდა ირლანდიელთათვის დამახასიათებელ თავქარიანობას, უხემზნე-ჩვეულებებს, მცირე მოთხოვნილებებს, ზიზღს ყოველგვარი ფუ-

268 K. Маркс и Ф. Энгельс, соч., т. 1, с. 602, 87, 603; т. 2, с. 493.

269 K. Маркс и Ф. Энгельс, соч., т. 2, с. 602. მოგვიანებით მარქსი აღნიშნავდა ირლანდიელების უფრო მგზნებარე და რევოლუციურ ხასიათს ინგლისელებთან შედარებით, იხ. K. Маркс и Ф. Энгельс, соч., т. 32, გვ. 557.

270 K. Маркс и Ф. Энгельс, соч., т. 1, с. 618-19.

271 K. Маркс и Ф. Энгельс, соч., т. 1, с. 621-22.

ფუნება-განცხრომისადმი.²⁷² მაგრამ ამ ნიშან-თვისებებს ენგელსი ირლანდიის საზოგადოების ცხოვრების პირობებით ხსნიდა. იგი დასძენდა, რომ ირლანდიელებსა და ინგლისელებს შორის ბევრ მხრივ ისეთივე განსხვავებულობაა, როგორიც ფრანგებსა და გერმანელებს შორის. ურთიერთობა უფრო თავშეკავებულ, გონებადამჯდარ ინგლისელებს შორის საბოლოო ანგარიშით სასარგებლო იქნება ორივე ხალხისათვის. ინგლისის ბურჟუაზიის გულქვა ეგოიზმი გაცილებით უფრო დიდხანს დარჩებოდა მუშათა კლასში, მასში რომ არ შერეულიყო თავგანწირულობამდე სულგრძელი და გრძნობით აღსავსე ირლანდიური ხასიათი და რომ წმინდა გონივრული, ცივი ინგლისური ხასიათი არ შერბილებულიყო, ერთი მხრივ, რასების შერევით და, მეორე მხრივ, მუდმივი ურთიერთობებით ირლანდიელებთან.²⁷³

როცა გერმანელი ერის ფსიქოლოგიას ეხებოდა, ენგელსი აღნიშნავდა, რომ დიდი ხნის მანძილზე, საფრანგეთის დიდი რევოლუციის წინარე ხანებშიც კი, მთელი გერმანელი ხალხი განმსჭვალული იყო მდაბალი, მონური, საცოდავი, ვაჭრუკანული სულით. ყველაფერი დალბა, მოირყა, მზად იყო დამხობილიყო, მაგრამ შეუძლებელი იყო დადებითი ცვლილებების იმედის ქონაც კი, ვინაიდან ერს იმის ძალაც კი არ გააჩნდა, რომ მოეცილებინა დრომოჭმული დანესებულებების მიხრწნილი გვამი.²⁷⁴

კიდევ მეტი, მარქსი და ენგელსი აღნიშნავდნენ ეროვნული ხასიათის მიერ სულიერი კულტურის განპირობებულობას შემოქმედების სხვადასხვა დარგში. „წმინდა ოჯახში“ ისინი აღნიშნავდნენ, რომ განსხვავება ფრანგულ და ინგლისურ მატერიალიზმს შორის შეესაბამება განსხვავებულობას ამ ერებს შორის. ფრანგებმა ინგლისური მატერიალიზმი მახვილგონივრულობით, ხორციტა და სისხლით, მჭევრმეტყველებით გაამდიდრეს. მათ მას მიანიჭეს მისთვის მანამდე

272 ფ. ენგელსი, მუშათა კლასის მდგომარეობა ინგლისში, ტფ., 1935, გვ. 127.

273 ფ. ენგელსი, მუშათა კლასის მდგომარეობა ინგლისში, იქვე. ამავე ნაშრომიდან საბჭოთა ავტორებს მოჰყავდათ ენგელსის აზრი ინგლისელებში ორი ერის არსებობის თაობაზე, რითაც უარყოფდნენ ერთიან ეროვნულ ფსიქოლოგიას. ცხადია, იგნორირებდნენ ავტორის უამრავ შესაბამის გამონათქვამს.

274 К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т.2, с. 561-62.

ნაკლული ტემპერამენტი და გრაცია.²⁷⁵ იმავეს აღნიშნავდნენ ისინი მეცნიერების, კერძოდ, პოლიტეკონომიის თაობაზე.²⁷⁶ მარქსისა და ენგელსის მიხედვით, გარდა იმისა, რომ ფრანგები ემყარებოდნენ ინგლისური პოლიტეკონომიური აზრის მიღწევებსა და თავიანთ ეკონომიკურ განვითარებას XVIII საუკუნეში, უფრო უნივერსალური ხასიათის საფუძველზე, რაც მათ ჰქონდათ, თავიანთი იდეოლოგიების (პელევეციუსისა და ჰოლბახის) სახით თეორიას თავისებური უნივერსალური შეფერილობა მისცეს. ამრიგად, თეორია, რომელიც ინგლისელებთან მხოლოდ ცნობილი ფაქტის კონსტატაცია იყო, ფრანგებთან ფილოსოფიურ სისტემად იქცა.²⁷⁷

ხალხის წარმოებითი საქმიანობის, შესაბამისი შრომითი უნარჩვევების განვითარებაში ბუნების როლის შესახებ კ. მარქსი (ამაზე ნაწილობრივ უკვე მივუთითებდით) ასე ლაპარაკობდა: „არა ნიადაგის აბსოლუტური ნაყოფიერება; არამედ – მისი დიფერენცირებულობა, მისი ბუნებრივი პროდუქტების მრავალფეროვნება შეადგენს შრომის საზოგადოებრივი დანაწილების ბუნებრივ საფუძველს და აიძულებს ადამიანს, იმ ბუნებრივი პირობების ცვალებადობის მეოხებით, რომელშიც იგი მეურნეობას ეწევა, გაამრავალფეროვნოს თავისი საკუთარი მოთხოვნილებანი, უნარი, შრომის საშუალებანი და შრომის წესები“.²⁷⁸ მარქსის ამავე ნაწარმოებში აღნიშნულია კოოპერაციის საჭიროება წარმოების (ირიგაციის) სფეროში ბუნებრივი პირობების მიზეზით.²⁷⁹

275 К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 2, гл. 144. საბჭოთა ფილოსოფოსი მიხაილ იოჟუკი (1908-1990) აღნიშნავდა, რომ „საბჭოთა კავშირის თითოეულ რეგიონში მარქსისტულ-ლენინური ფილოსოფიური და მთელი თეორიული აზრის განვითარებისათვის დამახასიათებელია დიალექტიკური ერთიანობა ზოგადისა (ინტერნაციონალისტური არსი), ცალკეულისა (საერთო-საკავშირო შინაარსისა) და ერთეულისა (ეროვნული ასპექტისა)“. იხ. ავტორის სტატია «Соотношение интернационального и национального в марксистской философии», Вестник АН СССР, 1980, №4, с. 97.

276 К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 3, гл. 412. აქ იკვლისხმება ინგლისური პოლიტეკონომია ადამ სმიტამდე (1723-1790) და დევიდ რიკარდომდე (1772-1823).

277 მოგვიანებით მსგავს იდეას ავითარებდა ნიკოლაი დანილევსკი (1822-1885) თავის «Россия и Европа»-ში.

278 კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, გვ. 647.

279 იქვე.

ამდენად, მითითებულია ბუნებრივი პირობების როლზეც ეთნიკური ფსიქოლოგიის ცალკეული მხარეების განვითარებაში.

მეორე მხრივ, ენგელსი მკაცრად აკრიტიკებდა ავსტრიელებისა და გერმანელების ეთნოფსიქოლოგიურ სტერეოტიპებს იტალიელთა შესახებ, რომელსაც საფუძვლად ედო არაობიექტური, პოლიტიკური სიტუაციიდან გამომდინარე შეფასება.²⁸⁰

ეროვნული ფსიქოლოგიის საკითხი ხშირად ფიგურირებს მარქსისა და ენგელსის სხვა ნაშრომებშიც. მარქსი 1853 წელს აღნიშნავდა ინდოელების სინატიფესა და განაფულობას, რომლითაც ისინი იტალიელებსაც კი არ ჩამოუვარდებოდნენ. თანაც ეს ნიშან-თვისებები, მარქსის აზრით, ამ ხალხის უფართოეს ფენებში ვლინდებოდა. ინდოელები თავიანთ მორჩილებას ათანასწორებენ რაღაც მშვიდი კეთილშობილებით და თავიანთი ბუნებრივი მომთმენობის მიუხედავად, ინგლისელ ოფიცრებს თავიანთი სიმამაცით აცვიფრებდნენ.²⁸¹ ლაპარაკობდა რა პირველყოფილი, ბუნებრივი ერთობის დაშლაზე, ჰავის, გეოგრაფიული, ფიზიკური (ანთროპოლოგიური) წინაპირობების შემდეგ მარქსი მიუთითებდა ადამიანთა ბუნებრივ მონაცემებს, ანუ ტომის ხასიათს, როგორც ერთ-ერთ მიზეზს ამ ერთობის შენარჩუნებასა თუ დაშლაში.²⁸² ლუდვიგ კუგელმანი მარქსის შესახებ მოგონებებში წერს, რომ, მარქსის ფიქრით, ივან ტურგენევიმ არაჩვეულებრივად სწორად ასახა რუსი ხალხის თავისებურება მისი სლავური თავშეკავებულობით.²⁸³

მარქსიც, როგორც ენგელსი, მრავალგზის მიუთითებდა გერმანელების აბსტრაქტული აზროვნებისადმი მიდრეკილების ნიშან-თვისებას. ისინი აღნიშნავდნენ, რომ ხასიათის ეს ნიშან-თვისება გამოიმუშავა სახელდობრ გერმანიის ბურჟუაზიამ XVII, XVIII და XIX საუკუნის პირველ ნახევარში, რაც სავსებით გასაგები ფაქტორებით აიხსნება (გერმანიის ეკონომიკური დაქვეითებულობა, ბურჟუაზიის ეკონომიკური და პოლიტიკური სისუსტე, აქედან გამომდინარე, მისი იდეოლოგოსების

280 К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т.4, с. 496.

281 კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. I, გვ. 398.

282 К. Маркс и Ф. Энгельс, соч., т.46, ч. I, с. 462.

283 Воспоминания о Марксе и Энгельсе, М., 1956, с. 291.

მისწრაფება აბსტრაქტული აზროვნებისადმი). შემდგომში, მარქსისა და ენგელსის აზრით, ეს ტრადიცია გერმანიის ბურჟუაზიამ დაკარგა და მისი გამგრძელებელი თითქოს უკვე გერმანიის მუშათა კლასი იქნებოდა.

ის გარემოება, აღნიშნავს ენგელსი, რომ სხვადასხვა ერებს თავიანთ შემადგენლობაში ათქვეფილი ჰყავთ უცხო ელემენტები, სასარგებლოა ორი მხრივ: ჯერ ერთი, ეს ელემენტები შემაკავშირებელი რგოლებია სხვადასხვა ერებს შორის და მეორე, მათ შეაქვთ მრავალფეროვნება ეროვნული ხასიათის მონოტონურ ერთნაირობაში.²⁸⁴ სხვა ადგილას იგი წერდა, არ უნდა გაგვიკვირდეს, რომ იულიუს კეისრის (ძვ. წ. 100-44) მიერ მოცემულ გალების დახასიათებაში გვხვდება ზოგიერთი ნიშან-თვისება, რომლებსაც გირალდი (XII ს. ირლანდიელი ისტორიკოსი) კვლავ აღმოაჩენს ირლანდიელებში და რომლებსაც ჩვენ ახლაც კი ვნახულობთ ირლანდიელების ეროვნულ ხასიათში, მიუხედავად გერმანული სისხლის შერევისა.²⁸⁵

საყურადღებოა ენგელსის შემდეგი აზრიც. ისევე, როგორც სკანდინავიისა და გერმანიის მცხოვრებნი VII და VIII საუკუნეებში უფრო ნაკლებად განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისაგან ვიდრე ახლა, ირლანდიელ კელტებსა და გალიის კელტებს შორისაც თავდაპირველად უფრო მეტი მსგავსება იქნებოდა, ვიდრე თანამედროვე ირლანდიელებსა და ფრანგებს შორის.²⁸⁶ აქ, როგორც ვხედავთ, ხაზგასმულია ის გარემოება, რომ არქაულ ეპოქაში ხალხების საერთო წარმოშობა კიდევ დიდხანს განაპირობებდა ხასიათის ბევრ საერთო ნიშან-თვისებასაც.

„ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობაში“ ენგელსი, გვაროვნული წესწყობილების აყვავების ხანის ინდიელების მაგალითზე, როგორც უკვე ვწერდით, აღნიშნავდა ისეთ ნიშან-თვისებებს, როგორიცაა საკუთარი ღირსების გრძნობა, გულწრფელობა, ხასიათის სიმტკიცე, სიმამაცე, რომ სწორედ ამ თვისებების მიზეზით ამ ხანის ადამიანების დამონება შეუძლებელი იყო. მაგრამ, ამასთანავე,

284 К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 16, с. 161.

285 იქვე, გვ. 521-22.

286 იქვე, გვ. 521.

მიუთითებდა იმასაც, რომ ტომი, გვარი და მათი დანესებულებანი წმინდა და ხელშეუხებელი იყო, რადგან წარმოადგენდა ბუნებით მოცემულ უმაღლეს ხელისუფლებას, რომელსაც ცალკეული ინდივიდი უპირობოდ ემორჩილებოდა თავის გრძნობებში, აზრებში, მოქმედებებში, რომ ინდივიდები ამ ეპოქაში ერთიმეორისაგან არ განსხვავდებოდნენ, რამდენადაც არ იყვნენ მონყვეტილი „პირველყოფილი ერთობის ქიპისაგან“ (მარქსის გამოთქმა).

ენგელსისავე მიხედვით, ველურობისა და ბარბაროსობის ასეთი ეთნოფსიქოლოგიური სიტუაციისაგან განსხვავებით, ცივილიზაციამ²⁸⁷ ადამიანებში აამოძრავა უმდაბლესი მოტივები – ვულგარული სიხარბე, განცხრომის უხეში ჟინი, ბინძური სიძუნწე, ანგარებითი მისწრაფებანი საერთო ქონების ძარცვისა. სწორედ ადამიანთა ყველაზე საძაგელმა თვისებებმა – ქურდობამ, ძალადობამ, ვერაგობამ, ღალატმა გამოუთხარა ძირი უკლასო გვაროვნულ საზოგადოებას და მიიყვანა იგი დალუპვამდე.²⁸⁸ ენგელსის აღიარებით, ცივილიზაციამ აამოძრავა ადამიანთა ყველაზე მდაბალი მოტივები და ვნებები და ისინი ყველა დანარჩენი მონაცემების საზიანოდ განავითარა. კიდევ მეტი, ნაშრომში ეკითხულობთ, რომ ცივილიზაციის მამოძრავებელი ძალა მისი გაჩენის დღიდან დღემდე იყო უმდაბლესი სიხარბე; სიმდიდრე, კიდევ სიმდიდრე და სამგზის სიმდიდრე, სიმდიდრე არა საზოგადოებისა, არამედ ცალკეული ინდივიდისა, იყო და არის ცივილიზაციის ერთადერთი, განმსაზღვრელი მიზანი.²⁸⁹

„ბუნების დიალექტიკაში“ ენგელსმა აღნიშნა ბერძნების უნივერსალური ნიჭი და მოღვაწეობა, რომელთა წყალობითაც მათ ისეთი ადგილი დაიმკვიდრეს კაცობრიობის ისტორიაში, როგორსაც ვერც ერთი სხვა ხალხი ვერ დაიჩემებს.²⁹⁰ შემდგომში ბერძნული და საერთოდ ანტიკური ცივილიზაციის დეგრადაციისა და დალუპვის მთავარი მიზე-

287 „ცივილიზაციის“ დაწყებას, ვიმეორებთ, მარქსი და ენგელსი კერძო საკუთრების გამარჯვებას უკავშირებდნენ, ე. ი. მას 2500 წლის ხანგრძლივობის ისტორიის მქონედ მიიჩნევდნენ.

288 კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, გვ. 300.

289 დასახ. ნივნი, გვ. 392.

290 იხ. ფ. ენგელსი, ბუნების დიალექტიკა, 1954, გვ. 35.

ზი, ენგელსის მიხედვით, იყო ბერძნებისა და რომაელების თავისებური ეროვნული ფსიქიკა, შრომისადმი, როგორც მონური საქმიანობისადმი, დამოკიდებულება.

„ოჯახის... წარმოშობასა“ და სხვა ნაშრომებში (ადრინდელი ქრისტიანობის შესახებ) ენგელსი საკმაოდ ვრცლად ლაპარაკობდა იმპერიის ხანის რომის მოსახლეობის ფსიქოლოგიაზე. კერძოდ, მიუთითებდა, რომ რომის პოლიტიკური ხელისუფლების მორალური დასაყრდენი იყო საყოველთაო რწმენა, რომ შექმნილი სიტუაციიდან არ არსებობდა გამოსავალი, რომ თუ არა ესა თუ ის იმპერატორი, სამხედრო ბატონობაზე დამყარებული იმპერატორთა ძალაუფლება გარდაუვალი აუცილებლობა იყო, რომ საყოველთაო უუფლებობასა და იმედის დაკარგვას უკეთესი ცხოვრების შესაძლებლობაზე შეესაბამებოდა საყოველთაო აპათია და დემორალიზაცია. თანაც ეს ითქმის როგორც მაღალი, ისე დაბალი ფენების მიმართ. მცირეოდენი დარჩენილი ძველი რომაული პატრიციული წყობის აზრების ადამიანები ჩამოცილებულ იქნენ ანდა გარდაიცვალნენ (ცნობილი ისტორიკოსი ტაციტუსი (დაახლ. 55-116) ამათგან ერთ-ერთი უკანასკნელი იყო). გაბატონებული ფენების უმეტესი ნაწილი მოხარული იყო, თუ საზოგადოებრივი ცხოვრებიდან განზე გადგომას მოახერხებდა. მათი ცხოვრების საზრისს შეადგენდა მომხვეჭელობა, სიმდიდრით განცხრომა, მეშჩანური ჭორები და ინტრიგები. რაც შეეხება უუფლებო მონებს, ისინი, ამავე დროს, უნებისყოფონიც იყვნენ და არ შეეძლოთ გათავისუფლებულიყვნენ. მათში არსებობდა მხოლოდ გარეგნულად უძლური სიძულვილი ცხოვრების პირობებისადმი. საერთოდ, სახელმწიფოს, მათ შორის იმპერატორის მიმართ მდიდრებიც და ღარიბებიც ისეთივე უუფლებონი იყვნენ, როგორც მონები თავიანთი ბატონებისადმი. ეს სიტუაცია განსაზღვრავდა იდეოლოგოსების აზროვნებასა და მოღვაწეობასაც.

ენგელსის შრომებში არაერთგზის აღნიშნულია ეროვნული გრძნობაც. ასე მაგალითად, მისი აზრით, ნაპოლეონის წინააღმდეგ ხალხთა საყოველთაო ომი იყო ეროვნული გრძნობის საპასუხო რეაქცია, გრძნობისა, რომელსაც ნაპოლეონი ყველა ხალხში უხეშად თელავდა. მაგრამ ვენის კონგრესის შემდეგ მონარქებმა და დიპლომატებმა კიდევ

უფრო უხეშად გაქელეს ეს გრძნობა.²⁹¹ მას აღნიშნული აქვს აგრეთვე რუსი ხალხის ეროვნული სიამაყე²⁹² და ა. შ. აქ აშკარად იგულისხმება, რომ ეს გრძნობა მხოლოდ ერის ზედა ფენებისათვის კი არ იყო დამახასიათებელი, არამედ მისი დიდი ნაწილისათვისაც; აგრეთვე მისი მეშვეობით ერები გარკვეულ მთლიანობას შეადგენდა.

ენგელსი შემდგომშიც (იხ. 1890 წლის წერილი პაულ ერნსტისადმი) აღნიშნავდა გერმანელი ბიურგერობის, მეშჩანობის (სოციალური ფენის) თვისებებს: სიმხდალეს, შეზღუდულობას, უმწეობასა და უუნარობას რაიმე ინიციატივისათვის. ეს თვისებები, რომელიც ამ ფენაში შემუშავდა XVII-XVIII საუკუნეების მანძილზე, შეიმჩნეოდა თვით XIX საუკუნეშიც, როდესაც გერმანია კვლავ ჩაერთო (ინგლისისა და საფრანგეთის მეოხებით) აღმავალი ისტორიული განვითარების მდინარეებში. ეს ნიშან-თვისებები საკმაოდ მდგრადი და ღრმა აღმოჩნდა იმისათვის, რომ თავისებური დალი დაესვა გერმანიის საზოგადოების სოციალური კლასებისთვისაც და თავისებური საერთოგერმანული ტიპი წარმოეშვა.²⁹³ კარგადაა ცნობილი აგრეთვე ენგელსის აზრი ინგლისის მუშათა არისტოკრატიაზე, რომელიც ბურჟუაზიული ფსიქოლოგიით იყო გაჟღენთილი.

დასასრულ, საყურადღებოა ენგელსის აზრი ნორვეგიული ლიტერატურის დიდი განვითარების შესახებ XIX საუკუნის მეორე ნახევარში. ეს ახსნილია იმითაც, რომ ვინაიდან ნორვეგიაში ბატონყმობა არ არსებობდა და მეშჩანური ფსიქოლოგია ვერ განვითარდა, თავისუფალი გლეხობა საკუთარი ღირსების, თავისუფლების გრძნობით იყო განმსჭვალული. ეს ტრადიცია კი ქალაქის წვრილ ბურჟუაზიასაც გადაჰყვა,²⁹⁴ რამაც თავის მხრივ ასახვა პოვა მხატვრულ ლიტერატურაში (ჰენრიკ იბსენისა (1828-1906) და სხვათა შემოქმედება).

ყოველივე ზემოთქმულიდან მკითხველი ადვილად დაინახავს მარქსისა და ენგელსის დადებით დამოკიდებულებას ეროვნული ხასიათისა

291 К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 21, с. 491.

292 К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 12, с. 637.

293 კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული წერილები, თბ., 1949, გვ. 462.

294 იქვე, გვ. 463.

და საერთოდ ეროვნული ფსიქოლოგიის საკითხისადმი. ამით მათ მიერ სათანადო ბაზა იყო შექმნილი აზრის შემდგომი გაღრმავებული კვლევა-ძიებისათვის.

§3. ფრიდრიხ ენგელსი ერის ჩამოყალიბების შესახებ

„ვერაგინ ვერ ხედავდა შუა საუკუნეებში გადადგმულ დიდ ნაბიჯებს – ევროპის კულტურული სფეროს გაფართოებას, დიდი, სიცოცხლისუნარიანი ერების წარმოშობას ერთიმეორის მეზობლად“.

ფ. ენგელსი.

როგორც აღვნიშნავდით, ი. ბ. სტალინის „მარქსიზმი და ნაციონალური საკითხის“ საფუძველზე, ასევე ვ. ი. ლენინის შეხედულებების წყალობით, საბჭოურ მეცნიერებასა და ფილოსოფიაში მტკიცედ დამკვიდრდა სტერეოტიპი, რომ ერი წარმოიშობა მხოლოდ ეკონომიკის მაღალი განვითარების ბაზაზე, ე. ი. კაპიტალიზმის პირობებში. თავისთავად იგულისხმებოდა, რომ ზუსტად იმავე შეხედულებისა იყვნენ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი. მართლაც, მარქსიზმის კლასიკოსთა ნააზრევში ჩვენ ვხვდებით ორ ადგილს (ნაშრომებში „კომუნისტური პარტიის მანიფესტი“ და „გლეხთა ომი გერმანიაში“), სადაც ერების წარმოქმნა კაპიტალიზმის წარმოშობასთანაა დაკავშირებული. მაგრამ ეს სულაც არ არის საკმარისი; იმისათვის, რომ გავიგოთ კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის აზრი ერის წარმოშობის თაობაზე, საჭიროა, გავითვალისწინოთ ამ საკითხზე მათი შეხედულებების მთელი კონტექსტი, თვალი გავადევნოთ, დარჩნენ ისინი ამავე თვალსაზრისზე თუ მათმა შეხედულებამ პრობლემის შესახებ თვალსაჩინო ევოლუცია განიცადა (მკითხველებს შევახსენებთ, რომ მარქსიზმის კლასიკოსების ეს ნაშრომები 1847-48 და 1850 წლებში შეიქმნა). თვით „კომუნისტური პარტიის მანიფესტში“ ეკითხულობთ, რომ კაპიტალიზმის ეპოქაში არსებობს ერების (აქ იგულისხმება წინაკაპიტალისტური

წარმოების წესების მქონე(ს) ყოველმხრივი კავშირ-ურთიერთობა და ყოველმხრივი დამოკიდებულება ერთმანეთისაგან, რომ კაპიტალიზმი ცივილიზაციისაკენ მიაქანებს ყოველ ერს, თვით უაღრესად ბარბაროსულსაც კი (შევნიშნავთ, რომ „ბარბაროსობაში“ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი გულისხმობდნენ საზოგადოებებს, მათ შორის აზიური წარმოების წესის მქონეთ, სადაც მინაზე კერძო საკუთრება არ იყო განვითარებული) და რომ ეს სოციალურ-ეკონომიკური ფორმაცია აიძულებს ყველა ერს, ბურჟუაზიული წარმოების წესი შეითვისოსო²⁹⁵ (ე. ი. აქაც ჩანს, რომ, მათი შეხედულებით, ერი შეიძლება კაპიტალიზმის გარეშეც არსებობდეს).

ამ და შემდგომი პერიოდების შემოქმედებაში კ. მარქსი და ფ. ენგელსი არაერთგზის აღნიშნავდნენ ერების არსებობას აღმოსავლეთ ევროპასა და აზიაში კაპიტალისტური წარმოების წესის გარეშე და მანამდე. ეს გარემოება უკვე აღინიშნა საბჭოურ მეცნიერებაში (მაგალითად, ს. ტ. კალტახჩიანის მიერ).²⁹⁶ მაგრამ, ამავე დროს, მიუთითებენ, რომ ტერმინი „ერი“ მათ მიერ თითქოს ხალხის, ეთნოსის მნიშვნელობით იხმარებოდა. ს. ტ. კალტახჩიანის ამ მოსაზრებას იმეორებდა ისტორიკოსი აკაკი სურგულაძეც, რომელიც წერდა: „მარქსისა და ენგელსის შრომებში ერი ზოგჯერ მონათმფლობელური და ფეოდალური ფორმაციების მიმართაც იხმარება, მაგრამ ეს იმას ნიშნავს, რომ ისინი ერთმანეთისაგან არ განასხვავებდნენ ერსა და ეროვნებას. მარქსსა და ენგელსს, როცა ისინი წინაკაპიტალისტური ეპოქების „ერებზე“ ლაპარაკობდნენ, მხედველობაში ჰქონდათ ერი, როგორც ეთნიკური ერთობა, რაც, ცხადია, ერების ჩამოყალიბებამდე შეიქმნა. ხალხთა ეროვნული თავისებურებანი აღმოცენდებიან უფრო ადრე, ვიდრე ერები ამ სიტყვის თანამედროვე გაგებით“.²⁹⁷ ჩვენ კი ვფიქრობთ, რომ მარქსიზმის კლასიკოსების შეხედულებებში ერის შესახებ ტერმინოლოგიური უზუსტობანი არ არსებობს. ამაში კი ჭეშმარიტების

295 იხ. კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. I, 1950, გვ. 15-16.

296 იხ. მისი სტატია «К вопросу о понятии нации», ჟურნალი «Вопросы истории», 1966, №6.

297 იხ. ავტორის სტატია «ქართული ერის ჩამოყალიბების შესახებ», „მაცნე“, 1967, №5, გვ. 345.

მაძიებელი მკითხველი ადვილად დარწმუნდება განსაკუთრებით ფ. ენგელსის ნააზრევის წარმოჩენით.

ფრიდრიხ ენგელსი თვლიდა (იხ. მისი ნაშრომი „ფეოდალიზმის დაშლისა და ეროვნული სახელმწიფოების წარმოშობის შესახებ“, დაწერილია 1870-იან წლებში), რომ მეცხრე საუკუნისათვის დასავლეთ ევროპაში ჩამოყალიბდნენ ხალხები²⁹⁸ (nationalities), რომლებიც ერების ჩამოყალიბების თავდაპირველ ფაზას წარმოადგენდნენ. უფრო მოგვიანებით, 1884 წელს დაწერილ ნაშრომში – „ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა“ – კვითხულობთ: „...რაგინდ უნაყოფოდაც უნდა გვეჩვენებოდეს ეს ოთხასი წელიწადი (იგულისხმება პერიოდი 476 წლიდან მოყოლებული IX საუკუნის შუა ხანებამდე – გ. ყ.), ამ პერიოდმა ერთი დიდი შედეგი დაგვიტოვა: თანამედროვე ეროვნებანი“.²⁹⁹ ადამიანთა გარკვეული მასები, ენგელსის მიხედვით, ერთ ხალხად შეკავშირდნენ ჯერ საერთო ენის გარშემო: ჩრდილოელი ფრანგები, სამხრეთელი ფრანგები, გერმანელები. რამდენად არამყარი იყო ადამიანთა მასების გაერთიანება საერთო სახელმწიფოს შიგნით, მაგრამ საერთო ენის გარეშე, ეს, ენგელსის აზრით, კარგად გამოჩნდა ლოთარინგიის სამეფოს მაგალითზე (წარმოიშვა 843 წელს), რომელიც სწრაფად დაიშალა. ამ პერიოდიდან ხალხები (nationalities) იწყებენ გადაზრდას ერებში (nationes), რაშიც დიდი წვლილი შეიტანა სამეფო ხელისუფლებამ. ეს უკანასკნელი, ენგელსის აზრით, ფორმირებადი ერის წარმომადგენელი იყო მემბოხე ვასალურ სახელმწიფოებად დაშლილობის საპირისპიროდ. ენგელსის აზრით, ამ პერიოდიდან იწყება დასავლეთევროპელი ხალხების გადაზრდა ერებში.

ფეოდალიზმის განვითარების მეორე პერიოდში (XI-XV საუკუნეები) ერების ჩამოყალიბების ინტენსიური პროცესი მიმდინარეობდა. ამ ხანაში ნათლად გამოიკვეთა იტალიელი, ფრანგი, ესპანელი, გერმანელი, ინგლისელი და ა. შ. ერების იერსახე, წარმოიშვა ეროვნული სახელმწიფოები (იხ. ფ. ენგელსის აღნიშნული ნაშრომი –

298 ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ქართული ტერმინი „ეროვნება“ ეთნოსის განსაზღვრული ფორმის გამოსახატავად ძალზე ხელოვნურია, ამიტომაც მის მაგივრად ვხმარობთ „ხალხს“.

299 იხ. კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, გვ. 365-366.

„ფეოდალიზმის დაშლისა... შესახებ“). მოგვიანებით, 1886 წელს დანერგულ ნაშრომში – „ლუდვიგ ფოიერბახი და გერმანული კლასიკური ფილოსოფიის დასასრული“ – ენგელსი სავსებით ნათლად აღნიშნავდა, რომ „ვერაინ ვერ ხედავდა შუა საუკუნეებში წინ გადადგმულ დიდ ნაბიჯებს – ევროპის კულტურული სფეროს გაფართოებას, დიდი, სიცოცხლისუნარიანი ერების წარმოშობას ერთიმეორის მეზობლად“.³⁰⁰

ზემოაღნიშნულიდან, ვფიქრობთ, ადვილად შესამჩნევია ის გარემოება, რომ ფ. ენგელსი ტერმინ „ერს“ ხმარობდა სავსებით *explicité* და მისი მეშვეობით იგი უფრო მაღალ ეთნოსოციალურ ფორმას გამოხატავდა, ვიდრე ხალხია (*nationalität*).

ვინც იზიარებს იმ თვალსაზრისს, რომ ერის ისეთი „ელემენტები“, როგორიცაა ენის, ტერიტორიის, კულტურის, ფსიქიკური წყობის ერთობა, საუკუნეების სიღრმეში წარმოიშვა, ეკონომიკური ერთობა კი – მხოლოდ კაპიტალიზმის პირობებში, დიდი სიძნელის წინაშე დგანან თვით ისტორიული მატერიალიზმის ამოსავალი დებულების მიმართ. მაგალითად, მეთორმეტე საუკუნის საქართველოში არსებობდა ენის (სალიტერატურო) ერთობა, ერთიანი ტერიტორია და კულტურა, საერთო ეთნიკური (ჯერჯერობით ამ ტერმინს დავჯერდებით) თვითშეგნება, სახელმწიფო, სამართალი და ა. შ. ყოველივე ეს, ვიმეორებთ, უთუოდ არსებობდა და ამას არავინ არ ეჭვობს. მაგრამ ეკონომიკური ცხოვრების ერთობა ჩვენში თითქოს მხოლოდ მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში გაჩნდა, კაპიტალიზმის განვითარების კვალდაკვალ და კვალბაზე! მაგრამ ისტორიული მატერიალიზმის ძირითადი პრინციპიდან თუ ამოვალთ, ძნელია, ასეთი მსჯელობის ჭეშმარიტება (*истинность*) ვირწმუნოთ. არსებობდა სხვადასხვა ზედნაშენური მხარე, სტრუქტურა, მაგრამ არ არსებობდა... ეკონომიკური ბაზისი, რომელიც შვიდი საუკუნით უფრო გვიან, XIX საუკუნეში, გაჩნდა! ჩვენ ქვემოთ შეგჩერდებით იმაზე, თუ როგორ უნდა იქნეს გაგებული ისტორიის მატერიალისტური კონცეფცია ერის გაგების საკითხში.

300 იხ. კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, გვ. 450. სხვათა შორის, ფ. ენგელსის შეხედულებით შუა საუკუნეების ბოლო XV საუკუნეზე მოდიოდა, იხ. „ბუნების დიალექტიკა“, 1954, გვ. 196-198.

ახლა უშუალოდ დიდ ისტორიულ ფაქტებს მივმართავთ.

თუ დასავლეთ ევროპის ისტორიულ სინამდვილეს გავითვალისწინებთ, ადვილად შევამჩნევთ, რომ ადრეული შუა საუკუნეების (V-X სს.) მანძილზე იქ ერების არსებობის მტკიცება შეუძლებელია. დასავლეთ რომის იმპერიის დაცემა გიგანტური სოციალური კატაკლიზმი იყო, რაც ეთნიკურ ევოლუციაშიც აისახა. ამ კრიზისის ჟამს, როგორც ფ. ენგელსი წერდა, „ახალი ერების ელემენტები ყველგან იყო გაბნეული, მაგრამ არსად ჩანდა ძალა, რომელიც შეძლებდა ამ ელემენტების ახალ ერებად შედუღებას“.³⁰¹

იმპერიის მოწინავე ეკონომიკურ ცენტრებში ხდებოდა თავისუფალი საზოგადოებისა და თვით ყოფილი მონების ეთნიკური კონსოლიდაცია, რაც უნინ, მონათმფლობელური ფორმაციის აღმავლობის ჟამს, გამოირიცხებოდა. ეს პროცესი დაჩქარდა ბარბაროსი ხალხების შემოსევების წყალობით. ესენი კი, ეთნიკური ევოლუციის თვალსაზრისით, ტომთა კავშირებისა და მათი ხალხებად განვითარების ფაზაში იმყოფებოდნენ. IX საუკუნისათვის, როგორც უკვე მივუთითებდით, ეთნიკური სიტუაციის სურათი უკვე გამოიკვეთა, ევროპის სინამდვილეში გაჩნდნენ ხალხები, რომელთა ერებად მიჩნევა შეუძლებელია. მაგალითად, მომავალი საფრანგეთის ტერიტორიაზე ჩამოყალიბდა ორი ხალხი: ჩრდილოელი და სამხრეთელი ფრანგები (პროვანსელები), ინგლისში (შოტლანდიისა და უელსის გამოკლებით) – ანგლოსაქსები, რომლებიც XI საუკუნეში ფრანკო-ნორმანებმა დაიპყრეს. ეთნიკური კონსოლიდაცია უფრო შორს წავიდა გერმანიაში. ამის მიზეზი იყო ამ ქვეყანაში მოსახლე ხალხთა ახლო ეთნოგენეტიკური ნათასაობა, საერთო სახელმწიფო, ეთნიკური თვითშეგნება და ა. შ.

XI საუკუნიდან მოყოლებული დასავლეთ ევროპის სინამდვილეში არსებობდა ეკონომიკური პროგრესი, ხდებოდა სოფლის მეურნეობისაგან ხელოსნობის, ხოლო ამ უკანასკნელი დარგისაგან – ვაჭრობის გამოყოფა. შესაბამისად ჩნდებოდა მრავალი ქალაქი, ვითარდებოდა კომუნიკაციები თითოეული ქვეყნის შიგნით და ქვეყნებს შორის, უკანასკნელთა შორის მნიშვნელოვან შუამავალ როლს ასრულებდა

301 კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, გვ. 357.

ვაჭართა ფენა. ჩამოყალიბების გზაზე მდგარი ეთნოსების ასეთი კონტაქტები ხელს უწყობდა ეროვნული თვითშეგნების განვითარებას. ავსტრომარქსისტი ოტო ბაუერი (1882-1938) ამის თაობაზე წერდა: „ეროვნული თვითშეგნების წანამძღვარი იყო უცხო ხალხის ნაცნობობა... ამიტომაც ეროვნული თვითშეგნება ყველაზე სწრაფად უჩნდება ვაჭარს, ჯარისკაცს, მუშას, რომლებიც უცხო ქვეყნებში არიან გადატყორცნილი; იგი განსაკუთრებით მომიჯნავე ოლქებშია განვითარებული, სადაც ერთმანეთს ხედება რამდენიმე ხალხი“.³⁰²

§4. მარქსიზმი და ერების მომავალი

საბჭოური იდეოლოგიის თვალთახედვით, ერები კაპიტალიზმის განვითარების შედეგს წარმოადგენენ.³⁰³ შესაბამისად, მომავალ, კომუნისტურ ფორმაციაში ისინი თითქოს ერთმანეთს შეერწყმოდნენ. იგულისხმებოდა, რომ ასეთი შეხედულება ჰქონდა კ. მარქსსა და ფ. ენგელსსაც. ფაქტია, რომ რუსმა ბოლშევიკ-კომუნისტებმა მსგავსი თვალსაზრისი თავიანთი იმპერიალისტური, რუსული შოვინისტური ინტერესებისათვის გამოიყენეს. ისტორიკოსი ფარნაოზ ლომაშვილი შენიშნავს: „მარქსის მოძღვრება იმთავითვე შეიცავდა იმის შესაძლებლობას, რომ იგი საუკუნეთა განმავლობაში ჩამოყალიბებული ერების ჩაგვრისა და ასიმილაციის იარაღად ქცეულიყო. ეს ასეც მოხდა: პირველსავე სოციალისტურ (!!) სახელმწიფოში ინტერნაციონალიზმის დროშით ერთა ასიმილაციის პოლიტიკას ხულ უფრო მზარდი მასშტაბებით ახორციელებდნენ“.³⁰⁴ ცნობილია, რომ ი. ბ. სტალინი ალაპარაკდა მომავალ საზოგადოებაში ჯერ ზონალური ენების შექმნაზე,³⁰⁵ საიდანაც გამომდინარეობდა, რომ ერთ-ერთი ასეთი ენა რუსული გახდებოდა. ცხადია, ამას მოჰყვებოდა შესაბამისი ერების გაქრობაც.

302 О. Бауэр, Национальный вопрос и социал-демократия, СПб., 1909, с. 142-43.

303 ზემოთ დავინახეთ, რომ ვითარება ასეთი არ გახლდათ.

304 იხ. ავტორის „ისტორიის ფილოსოფიის ისტორია“, ტომი I, თბ., 2007, გვ. 232.

305 ი. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, თბ., 1951, გვ. 51.

ამ ტენდენციის სანიშნაობად იმის უტყუარად აღიარება კი მაინც შეიძლება, რომ კ. მარქსი (თავისი შორეული ეროვნული წარმოშობით ებრაელი) და ფ. ენგელსი (გერმანელი) შორს იდგნენ რუსული ბოლშევიკურ-კომუნისტური წარმოდგენებისაგან და მათ მოძღვრებაში გერმანული იპერიალიზმი არ ჩანს.

ჩვენი დიდი ეროვნული მოღვაწე იაკობ გოგებაშვილი (1840-1912) ნათლად გამოკვეთდა თითოეული ერის დიდ ფასეულობას, როგორც თავისთავად და ასევე ცალკეული ადამიანების ცხოვრებაში, ისე მთელი კაცობრიობისათვის. იგი წერდა: „...ერის გადაგვარება და გაქრობა მარტო მის კერძო უბედურებას როდი შეადგენს; იგი ნამდვილი დანაკლისია თვით კაცობრიობისათვისაც, რომელსაც ამით აკლდება ერთი თავისი ნაწილი ანუ წევრი, უშრება ერთი იმ წყაროთაგანი, რომელნიც ავსებენ შეერთებულად კულტურის მსოფლიო ზღვასა... შეწყდა რომელიმე ერის ხმა? გაღარიბდა კაცობრიობის ხოროს (!) ჰარმონია, შესუსტდა მსოფლიო ღალადისი, დანაკლულდა ზღვა თავისებურებისა, მოაკლდა ერთი თავისებური ლალი კაცობრიობის კულტურის დიდებულს საღაროსა“.³⁰⁶

რასაკვირველია, ხალხები (ერები) ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან გარკვეულ ნიშან-თვისებათა ინტენსიურობის მეტ-ნაკლებობით, თუმცა ეს ნიშან-თვისებები საერთოდ ყველა ხალხს (ერს) ახასიათებს. ეს მეტნაკლებობა ითქმის თვით ერთი ეკონომიკურ-სოციალური ფორმაციის ფარგლებში. იგივე ითქმის (კვლავ ერთი ფორმაციის შიგნით) ისტორიული განვითარების თავისებურებების შესახებაც. ამდენად, ერთმანეთისაგან განსხვავებულია მათი ეთნოფსიქოლოგიის სტრუქტურა. ეს განსხვავებანი მით უფრო მეტია ვერტიკალურ სიბრტყეში, ე. ი. სხვადასხვა ფორმაციების განმასახიერებელ ხალხთა (ერთა) შორის. საერთოდ ეს (ეთნიკური ფსიქოლოგია) ერთ-ერთი ფაქტორია, რაც ამა თუ იმ ხალხში (ერში) თავისებურად ამოდიფიცირებს ზოგადისტორიულ კანონზომიერებებს, ისტორიულ აუცილებლობას.

თუმცა ეკონომიკური და სოციალური (ვინრო აზრით) განვითარების მხრივ, მთელი პლანეტის მასშტაბით მძლავრად გაიშალა

306 ბურჯი ეროვნებისა, მეორე გამოცემა, ტფ., 1903, გვ. 60.

ნიველირების პროცესები, მაგრამ ამ მხრივ უნიფიკაციის მიუხედავად, განსხვავებულობანი სულიერ კულტურაში, ეროვნულ ხასიათსა და საერთოდ ეროვნულ ფსიქოლოგიაში კვლავაც დიდხანს დარჩება. თვითონ ვ. ი. ლენინიც კი მიუთითებდა, რომ ეროვნული განსხვავებულობანი კიდევ ძალიან, ძალიან დიდხანს დარჩება მას შემდეგაც კი, რაც თითქოსდა პროლეტარიატის დიქტატურა განხორციელდება მთელი მსოფლიოს მასშტაბით.³⁰⁷ (ამ განსხვავებებში პირველ რიგში, რასაკვირველია, ეროვნული ფსიქოლოგია იგულისხმება).

ეს განსხვავებულობანი, რომლებიც არსებობდა და იარსებებს ეროვნულ ხასიათში, ყოველთვის აისახებოდა და აისახება შესაბამის ტრადიციებში,³⁰⁸ როგორც შეგნების, ისე ქცევის მხრივ. მათგან დადებითი ტრადიციების შენახვა-შენარჩუნება, მათი გამდიდრება ახალ პირობებში ერის ცხოვრების მნიშვნელოვანი მხარე იყო, არის და იქნება. ეს მომენტი ისევე, როგორც დღეს, მომავალშიც კიდევ უფრო გაამრავალფეროვნებს დედამიწელთა ცხოვრებას, სულიერ შემოქმედებას, უფრო საინტერესოს გახდის სხვადასხვა ერის ურთიერთობას, ხელს შეუწყობს მათი კულტურების ურთიერთგამდიდრებას. ცნობილი დაღესტნელი პოეტის რასულ გამზათოვის (1923-2003) ხატოვანი თქმისა არ იყოს, როგორც მირიადი ვარსკვლავით მოჭედილი ცა ბევრად უფრო მიმზიდველია, ვიდრე ეს იქნებოდა ერთი გიგანტური ვარსკვლავის არსებობის პირობებში, ასევე მრავალი ერთი დასახლებული ჩვენი პლანეტა ბევრად უფრო საინტერესო არის და იქნება, ვიდრე ერთი ახალი გიგანტური ეთნოსის არსებობის პირობებში.

307 ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 31, გვ. 97-98.

308 სწორად მიუთითებდა ვახტანგ გოგუაძე, რომ «ქართული ტრადიციების ფილოსოფიურ-ფსიქოლოგიური შესწავლა იმავდროულად ნიშნავს ქართული ხასიათის შესწავლას». იხ. მისი «ერი გულადი, პურადი», თბ., 1977, გვ. 8.

კრიტიკული მოსაზრებანი საბჭოურ შეხედულებებზე ფილოსოფიის ისტორიის, როგორც მეცნიერების, შესახებ

საბჭოური ფილოსოფიური შეხედულებების თანახმად, ფილოსოფიის ისტორია მეცნიერებად მიიჩნეოდა (სხვათა შორის, იმავეს ამბობდნენ ხოლმე დიალექტიკური მატერიალიზმის შესახებაც). მაგრამ შესაბამისი ტრადიცია საქართველოში უფრო უნინ დამკვიდრდა და მისი დამფუძნებელი გახლდათ ცნობილი ფილოსოფოსი და ლიტერატურათმცოდნე სერგი დანელია (1888-1963). ცხადია, იგი იყო პირველი (ჩვენში), ვინც ფილოსოფიის ისტორიის, როგორც მეცნიერების, შესაძლებლობის დასაბუთებასაც შეეცადა.

კერძოდ, ანტიკურ ფილოსოფიას სერგი დანელია აღმოსავლეთისაგან სრულიად განსხვავებული საზოგადოების სოციალურ პროდუქტად მიიჩნევდა. იგი გახაზავდა ფილოსოფიის კავშირ-ურთიერთობასაც შესაბამისი საზოგადოების საერთო ისტორიასთან. იგი წერდა: „ვინც არ იცნობს საბერძნეთისა და რომის საზოგადო ისტორიას, მისთვის ანტიკური ფილოსოფიის ისტორია ინტერესს მოკლებული მშრალი აბსტრაქცია იქნება. ამიტომ საჭიროა ანტიკური ფილოსოფიის შესწავლის დროს ნათელი წარმოდგენა გვექონდეს ანტიკური კაცობრიობის საზოგადო ისტორიულ განვითარებაზე“.³⁰⁹ ამ მიზნით ავტორს გამოყენებული აქვს ცნობილი გერმანელი ისტორიკოსების ედუარდ მაიერისა (1855-1930) და რობერტ პოელმანის ნაშრომები. აქედან გამომდინარე, იგი ვერ ასცდა ისტორიის მოდერნიზაციას, რომლის მიხედვითაც ანტიკურ საბერძნეთსა და რომში კაპიტალიზმი არსებობდა. შესაბამისად, სერგი დანელია აქ „ბურჟუაზიასა“ და „პროლეტარიატს“ ხედავდა.

ქართველი მოაზროვნის მიხედვით, „ფილოსოფია ინდივიდუალური

309 სერგი დანელია, ფილოსოფიის ნარკვევები, თბ., 1983, გვ. 49.

აზრის უმაღლესი ნაყოფია. ის გულისხმობს პიროვნების თავისუფლებას. სადაც ადამიანი ყოველმხრივ შეზღუდულია, იქ ფილოსოფიაც ვერ გაჩნდება”.³¹⁰

დაბოლოს, სერგი დანელია თავის წილს მიუზღავდა შესაბამისი ქვეყნის ბუნების როლსაც: „ბუნებას დიდი მნიშვნელობა აქვს ადამიანისათვის, და ამიტომ ადამიანის სულიერი აგებულების დახასიათება არ იქნება სრული, თუ არ მივიღეთ მხედველობაში მის გარშემო არსებული ბუნება, რომელიც უეჭველად შევიდა ინგრედიენტად. უფრო კონკრეტულად, ბერძნების ფილოსოფიის (!) თეორიებში ანათებს საბერძნეთის მზე, რომელიც ბუნდოვანებას და მისტიკურ სიბნელეს არ ითმენს, ისე როგორც გერმანელი ფილოსოფოსების სისტემებში გერმანიის წისლი მოჩანს”.³¹¹

ქართული ფილოსოფიის ისტორიის გააზრებას დიალექტიკური და ისტორიული მატერიალიზმის საფუძველზე შეეცადა ცნობილი ქართველი ფილოსოფოსი შალვა ნუცუბიძე (იხ. შესაბამისი ორტომეული).

ახალ სოციალურ-პოლიტიკურ პირობებში ფილოსოფიის ისტორიის, როგორც მეცნიერების, სისტემურ დასაბუთებას შეეცადა გამოჩენილი ფილოსოფოსი სავლე წერეთელი (1907-1966).³¹² იგი გულისხმობდა, რომ ეს დარგი თავის მხრივ ემყარებოდა ისტორიულ მატერიალიზმს, როგორც საერთოდ საზოგადოებრივ მეცნიერებათა მეთოდოლოგიას.³¹³

ჩვენი ფილოსოფოსის მიერ ხაზგასმული იყო, რომ რადგან ფილოსოფიური აზროვნების უმაღლეს საფეხურად დიალექტიკური მატერიალიზმი განიხილებოდა, თითქოს აქედან გამომდინარე გა-

310 დასახ. ნაშრომი, გვ. 65.

311 დასახ. წიგნი, გვ. 49.

312 უნდა აღინიშნოს, რომ ისტორიული მატერიალიზმის ქართულ საბჭოურ სახელმძღვანელოებში ფილოსოფია, როგორც საზოგადოებრივი ცნობიერების, ანდა იდეოლოგიის ფორმა ცალკე თავად არ გამოიყოფოდა. ალბათ იგულისხმებოდა, რომ საკმარისი იყო ფილოსოფიის ისტორიის სპეციალური კურსის არსებობა. სხვა მდგომარეობას ეხებადეთ ამ მხრივ ნოე რამიშვილის „ისტორიულ მატერიალიზმში“ (შესაბამისი საკითხი გადმოცემულია 1912 წელს გამოცემული წიგნის 133-152-ე გვერდებზე).

313 იხ. მის მიერ დაწერილი შესავალი წიგნისა „ფილოსოფიის ისტორია“, თბ., 1957, გვ. 5-17; ფილოსოფიის ისტორია, როგორც მეცნიერება, ფილოსოფიის ინსტიტუტის შრომები, ტომი IX, 1960.

იაზრებოდა წარსულის ფილოსოფიური მიმდინარეობანი და სკოლები (მსგავსად ჰეგელის ანდა ნეოკანტიანელობის შესაბამისი მცდელობებისა). სერგი დანელიას, შალვა ნუცუბიძის, შალვა ხიდაშელისა და სხვათაგან განსხვავებით, სავლეთ ნერეთლის ნააზრევში სუსტია მცდელობა ფილოსოფიის ისტორიის განპირობებულობის ჩვენებისა შესაბამისი საზოგადოებრივი ყოფიერებით. მეტიც, ჩანს, მას გულწრფელად მიაჩნდა, რომ ფილოსოფიის ისტორია მეცნიერებად ვერ იქცა მარქსამდელ ფილოსოფიაში და რომ იგი ასეთად ჩამოყალიბდა საბჭოთა კავშირში.

ამ მხრივ კიდევ უფრო შორს მიდის ფილოსოფიის ისტორიკოსი გურამ თევზაძე, რომლის მიხედვითაც ფილოსოფიის ისტორია ოდენ იმანენტური პროცესი იყო. ნათქვამის საილუსტრაციოდ თუნდაც მისი „ანტიკური ფილოსოფია“ და 1995 წელს გამოცემული და „ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიის“ IV ტომში დაბეჭდილი ნარკვევიც „XIX საუკუნის დასასრულისა და XX საუკუნის დასაწყისის სააზროვნო ვითარება საქართველოში“ კმარა.

დავუშვათ, რომ მარქსიზმი, ანუ დიალექტიკური მატერიალიზმი, როგორც მატერიალიზმისა და დიალექტიკის ნამდვილი სინთეზი, მართლაც ფილოსოფიური აზროვნების უმაღლესი საფეხური იყო,³¹⁴ მაგრამ ხომ უტყუარი ფაქტია, რომ ავთენტიკური მარქსიზმი, რაც კარლ მარქსისა და ფრიდრიხ ენგელსის სახელებს უკავშირდება, პროფანირებული, ძალზე შერყვნილი იყო ვლადიმერ ლენინისა და იოსებ სტალინის შეხედულებებით. ამრიგად, თითქოს სინთეზირებული იყო მარქსიზმი და ლენინიზმი. თუ რა დამართა ამგვარ სინთეზს ისტორიული მატერიალიზმის საბჭოური გაგებისას, ამის თაობაზე ჩვენ, ვფიქრობთ, საკმაოდ გავისარჯეთ.

314 სერგი დანელია, სრულიადაც არა დოგმატიკოსი და შორს მდგომი საბჭოური იდეოლოგიისაგან, წერდა: „მაგალითისათვის ავიღოთ თანამედროვე მატერიალიზმი, რომელიც დიალექტიკური მატერიალიზმის სახით გვევლინება, ეს ფილოსოფიური თეორია მეტად რთულია თავისი აგებულებით: მას გათვალისწინებული აქვს ყოველგვარი არგუმენტი, რომლითაც ოცდახუთი საუკუნის განმავლობაში გაულაშქრებია მატერიალიზმზე მის მონივრულმდევ ფილოსოფიურ მიმართულებას, იდეალიზმს“. ანტიკური ფილოსოფიის ნარკვევები, გვ. 72.

რასაკვირველია, კერძოდ, ქართველმა საბჭოთა ფილოსოფოსებმა (ბევრმა გულწრფელად – ზოგიერთმა არაგულწრფელად, ოდენ სიტყვიერი აღიარებით) ირწმუნა ლენინიზმის მაღალი ფილოსოფიური ფასეულობა. ამ თემაზე ქართულად დაიბეჭდა მოსე გოგობერიძის წიგნი „ლენინი როგორც ფილოსოფოსი (ტფილისი, 1930) და ოთარ ბაკურაძის ამავე სახელწოდების მონოგრაფია (დაიბეჭდა 1969 წელს, ალბათ ვ. ი. ლენინის საიუბილეოდ).

საბედნიეროდ, გვაქვს მაგალითი ქართულ აზროვნებაში ვლადიმერ ლენინის ფილოსოფიური მემკვიდრეობის უტყუარი შეფასებისა. ალექსანდრე სვანიძე (1886-1942) – თუმცა ქართველი ბოლშევიკი, მაგრამ მათგან გამორჩეული აზროვნებით, განათლებითა და ღირსების გრძნობით (რასაც შეენირა კიდევ) 1911 წელს ქართულად დაბეჭდილ ბროშურაში „ემპირიოკრიტიციზმი“ მთელი გულახდილობით აღნიშნავდა: „ამ ბოლო დროს რუსეთის მარქსიზმის მეორე მებაირაღემ – ლენინმა ვრცელი წიგნი გამოუშვა,³¹⁵ რომელიც ემპირიოკრიტიციზმის წინააღმდეგაა მიმართული. იმ რამდენიმე თვეში, რომელიც ლენინს ფილოსოფიის შესასწავლად გადაუდვია, მას არა თუ უშრომია, თავიც-კი უმტკრევია ემპირიოკრიტიციზმზე, მაგრამ საუბედუროთ (!) ამაოდ. მისი წიგნი, რომელშიც ემპირიოკრიტიციზმის რეაქციონერული (!) ხასიათი უნდა იყოს დამტკიცებული, ამტკიცებს მხოლოდ იმას, რომ რამდენიმე თვეში ფილოსოფოსად გახდომა თუნდაც ისეთი ნიჭიერი პიროვნებისათვის, როგორიც არის ლენინი, შეუძლებელია. მისი წიგნი თავიდან ბოლომდე სააგიტაციო ბროშურის (!) ენითაა დაწერილი, იგი სავსეა საგაზეთო პოლემიკის მაგალითებით, მხოლოდ ფილოსოფიურ მოსაზრებას-კი, რომელიც ან დიალექტიურ (!) მატერიალიზმს ასაბუთებს, ან ემპირიოკრიტიციზმს ძირს უთხრიდეს, მასში ძალიან ცოტა ადგილი აქვს“.³¹⁶

315 იგულისხმება 1908 წელს დაწერილი და მომდევნო წელს გამოქვეყნებული ვ. ი. ლენინის „მატერიალიზმი და ეპირიოკრიტიციზმი“.

316 დასახ. ნაშრომი, წინასიტყვაობა, გვ. V-VI. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ი. სტალინი ვ. ი. ლენინის დასახელებულ ვრცელ ოპუსს მოიხსენიებდა „ქარიშხლად ჭიქა წყალში“. ამის შესახებ იხ. ჭეენი „სტალინი – მტრისებრი პორტრეტისათვის“, თბ., 2006, გვ. 33-37. მაგრამ „მოკლე კურსში“ ავტორი სულ სხვა რამეს ამტკიცებდა!

ჩვენთვის, ქართველებისათვის, დიდად საამაყოა იმის აღნიშვნაც, რომ სერგი დანელიას ნიგნში „ანტიკური ფილოსოფიის ნარკვევები“ (გამოცემულია 1983 წელს) ვ. ი. ლენინის სახელი ერთხელაც კი არაა ნახსენები. მით უმეტეს არაფერია ნათქვამი უკანასკნელის მიერ ხშირად ხაზგასმულ ფილოსოფიის კლასობრიობისა და პარტიულობის პრინციპებზე. ვთვლით, რომ ორივე ეს მაგალითი აჩვენებს უახლოესი ხანის ქართული ფილოსოფიური აზრის დამოკიდებულებას (მიმართებას) ვ. ი. ლენინისადმი.

ჩვენ ზემოთ ვაჩვენეთ ლენინ-სტალინისეული წარმოდგენები და ამით მთელი საბჭოთა ფილოსოფიისა და ისტორიოგრაფიის შეხედულებათა უაზრობა ეკონომიკურ-საზოგადოებრივი (ანდა საზოგადოებრივი) ფორმაციების შესახებ. ცხადია, ფორმაციებზე არასწორი წარმოდგენები შესაბამის მცდარობებს გამოიწვევდა ფილოსოფიურ-ისტორიულ შეხედულებებში. რაკი დაასკვნეს, რომ არქაული (პრიმიტიული) კომუნისტური საზოგადოების დაშლის შემდეგ მონათმფლობელური და ფეოდალური ფორმაციები ძალიან ბევრმა ხალხმა გაიარა, აქედან გამომდინარე გაიმეორეს, რომ ფილოსოფიის ისტორიის სტადიებიც იგივენაირი იყო – მონათმფლობელური და ფეოდალური ფილოსოფია.

მაგრამ ანტიკური ფილოსოფია ძვ. წ. VI საუკუნიდან იწყება, ე. ი. იმ ხანიდან, როცა მიწაზე კერძო საკუთრება მძლავრად განვითარდა, სხვანაირად – მარქსიზმის კლასიკოსების თანახმად, როდესაც წარმოიშვა ცივილიზაცია. შემდგომი საუკუნეების ისტორია მკვეთრი ეკონომიკური და სოციალური დინამიზმით ხასიათდებოდა, რაც თავის მხრივ, უცნობლად საფუძველს წარმოადგენდა ფილოსოფიური მიმდინარეობებისა და სკოლების მრავალფეროვნებისათვის. შემთხვევითი როდია, რომ ანტიკურობის შემსწავლელი დასავლელი ისტორიკოსები შესაბამის ისტორიულ სინამდვილეს კაპიტალიზმის თვალთახედვით განიხილავდნენ.

ვთქვათ, გნოსეოლოგიის სფეროში ძნელია საზოგადოების ისტორიასთან ფილოსოფიის კავშირის დანახვა, მაგრამ ფილოსოფოსთა მიერ სახელმწიფოს, სამართლის, ეთიკის, ესთეტიკის და ა. შ. საკითხების

გააზრებისას ხომ ამ კავშირის დანახვა აუცილებელია. ამდენად, ნათელია, რომ შესაბამისი ფილოსოფიური სისტემა საზოგადოების განვითარების პროდუქტია.

აღნიშნულისაგან განსხვავებით, საბჭოთა ისტორიკოსების წარმოდგენები ანტიკურ ეკონომიკასა და შესაბამის სოციალურ სტრუქტურაზე ძალიან პრიმიტიული იყო. ეს წარმოდგენები თავისებურ „პროკრუსტეს სანოლზე“ თავსდებოდა, რომელიც ფეოდალური საზოგადოების ადრეული საფეხურის წინამავალ, უფრო ნაკლებად განვითარებული სიტუაციისადმი უნდა ყოფილიყო მისადაგებული.

თითქოს ეკონომიკური და სოციალური განვითარების ასეთივე, ანტიკურობის მსგავსი, სურათი უნდა ყოფილიყო ძველ აღმოსავლეთშიც. მაგრამ სინამდვილეში მსოფლიო ისტორიის ეს მონაკვეთი ძალიან ჩამორჩებოდა ანტიკურ რეალობას. ამიტომაც იყო, რომ სერგი დანელია ვერ ხედავდა ფილოსოფიის განვითარებას აღმოსავლეთის სხვადასხვა ქვეყანაში და ცდილობდა, ეს ისტორიულადაც დაესაბუთებინა. მაგრამ ფაქტია, რომ აღმოსავლეთში – ინდოეთსა და ჩინეთში ფილოსოფია დამოუკიდებლად განვითარდა და ამას ახსნა-გაგება სჭირდება. ამ მხრივ, არაბული ფილოსოფიის განვითარების ფაქტი უფრო ადვილად გასაგებია, რადგან არაბთა ხალიფატის დროს ბიზანტია, როგორც ანტიკური კულტურული მემკვიდრეობის მრავალი მხარის ცოცხლად შემნახველი ცივილიზაცია, ისტორიული გარემო იყო, რაც თვალსაჩინო იმპულსი აღმოჩნდა არაბული ფილოსოფიის განვითარებისათვის (იმავეს ვიტყვოდით ქართული და სომხური ფილოსოფიის განვითარებაზეც).

თუმცა საბჭოური წარმოდგენებით ინდური და ჩინური ფილოსოფია ანტიკურის მსგავსად მონათმფლობელური იყო და ამდენად, ერთმანეთთან დიდ მსგავსებას ამჟღავნებდა, მაგრამ სინამდვილეში ბერძნებისა და რომაელების ფილოსოფია ბევრად უფრო მრავალფეროვანი და დინამიკური გახლდათ, რამეთუ ისტორიული განვითარებაც შესაბამისად უფრო ინტენსიური იყო. ცალკე აღვნიშნავთ მათი განვითარების შემდგომ განსხვავებულობას.

ამასთან დაკავშირებით მოვიყვანთ ფრიდრიხ ენგელსის აზრს: „მთელი ისტორია ხელახლა უნდა იქნეს შესწავლილი, დეტალურად

უნდა იქნეს გამოკვლეული სხვადასხვა საზოგადოებრივი ფორმაციების პირობები, ვიდრე შევეცდებოდეთ გამოვიყვანოთ იქიდან მათი შესაბამისი პოლიტიკური, კერძო-იურიდიული, ესთეტიური, ფილოსოფიური, რელიგიური და სხვა შეხედულებანი³¹⁷ და დასძენდა: „ამ მხრივ დღემდე ძალიან ცოტა რამ არის გაკეთებული, იმიტომ რომ მასზე ძალიან მცირერიცხოვანი ადამიანები მუშაობდნენ სერიოზულად“.³¹⁸ ფ. ენგელსი კრიტიკულად განიხილავდა გერმანიასა და საფრანგეთში არსებულ შესაბამის ვითარებას. მაგრამ არა გვგონია, რომ საბჭოურ ეპოქაში ბოლშევიკურ-კომუნისტური რუსეთი და მისი სატელიტი ქვეყნები უკეთეს სურათს აჩვენებდნენ. მიუხედავად მარქსისტული ფრაზეოლოგიის სიჭარბისა, ფაქტობრივად აღნიშნული თვალსაზრისით კვლავ ძალიან ცოტა რამ იქნა გაკეთებული.

არც ის არის გასაკვირი, რომ ფილოსოფოსთა უმეტესობა საბჭოურ საზოგადოებაში სათანადოდ ვერ აცნობიერებდა ფილოსოფიის ისტორიის წერისას შესაბამისი ეკონომიკური და სოციალური კონტექსტების ცოდნას (დიდად სამწუხაროდ, ვიმეორებთ, იმავეს ვიტყვოდით სავლეთ ნერეთლის საერთოდ მშვენიერ წიგნზე „ნარკვევები ფილოსოფიის ისტორიაში“, ტომი პირველი, თბილისი, 1973).

იგივე განმეორდა ქართული ფილოსოფიის ისტორიის შესახებაც. თუ შალვა ნუცუბიძე და შალვა ხიდაშელი ასე თუ ისე სათანადოდ იყვნენ გარკვეული ქვეყნის შესაბამის ისტორიაში, შემდგომში გაჩნდა ტენდენცია, როდესაც მავანნი ქართული ფილოსოფიის ისტორიას წერენ ისე, თითქოს იგი (ეს ისტორია) მხოლოდ იმანენტურად ვითარდებოდა.

თუ დასავლეთისა (ანტიკური სამყაროს) და აღმოსავლეთის ისტორიის შემდგომ მსვლელობებს შევადარებთ ერთმანეთს, აშკარად თვალში საცემია მათი განსხვავებულობა. ფრიდრიხ ენგელსი წერდა: „შუასაუკუნეობრიობა სრულიად პრიმიტიულ საფუძველზე განვითარდა. მან სავსებით აღგავა პირისაგან მიწისა ძველი ცივილიზაცია. ძველი ფილოსოფია, პოლიტიკა და იურისპრუდენცია, რათა ყოველივე თავიდან დაეწყო. ერთადერთი, რაც მან დალუპულ ძველ სამყაროდან ისესხა, იყო

317 კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, გვ. 596-97.

318 იქვე, გვ. 597.

ქრისტიანობა და რამდენიმე ნახევრადდანგრეული, ცივილიზაციისგან გაძარცვული ქალაქი".³¹⁹ ეს ყოველივე კი ოდენ შემთხვევითობა კი არა, დიდი კანონზომიერება იყო. ამ დიდი სულიერი და კულტურული კატაკლიზმის უღრმესი მიზეზი, როგორც უკვე მივუთითებდით, იყო კლასიკური მონობა. აღმოსავლეთი კი ასცდა ამ ვითარებას და ამიტომაც მისი ეკონომიკური, სოციალური და კულტურული განვითარება კონტინუიტეტით ხასიათდებოდა.

მაგრამ ამაზე საბჭოთა ფილოსოფოსებს სათანადო წარმოდგენა არ ჰქონდათ, რაც თავის მხრივ მათი უაღრესად დოგმატური აზროვნების ხასიათით აიხსნება. ბევრ რამესთან ერთად საჭიროა ფილოსოფიის ისტორიკოსთაგან ისტორიის ცოდნაც, რაც საბჭოთა ფილოსოფოსების აბსოლუტურ უმრავლესობას არ გააჩნდა (გაეხსენოთ ვ. ი. ლენინის აზრი „ფაქტების მონბლანის“ თაობაზე, რაც კარლ მარქსმა „კაპიტალის“ წერისას აჩვენა).

უნდა აღინიშნოს, რომ ვ. ი. ლენინმა თავისი პრიმიტიული წარმოდგენებით ფილოსოფიის კლასობრიობისა და განსაკუთრებით პარტიულობის შესახებ დიდი დაბრკოლებები შეუქმნა საბჭოური ისტორიის ფილოსოფიას, თუნდაც ანტიკური ფილოსოფიის გაგებისას. მან გამოაცხადა, რომ ფილოსოფიის განვითარებაში მთავარი, დიდად ფასეული მიმართულება იყო მატერიალიზმი, ხოლო იდეალიზმი თითქოს საკმაოდ შემთხვევითი და აზროვნების განვითარებისათვის შემაფერხებელი მიმართულება ყოფილიყოს. შესაბამისად, თითქოს მატერიალიზმს განასახიერებდნენ და ავითარებდნენ საზოგადოების პროგრესული ძალები, იდეალიზმს კი – რეტროგრადები. საკუთრივ ძველ საბერძნეთში, უფრო კონკრეტულ დონეზე, თითქოს მატერიალიზმს განასახიერებდა მონათმფლობელური დემოკრატია ამავე სახის არისტოკრატიის საწინააღმდეგოდ. და ამგვარი დაპირისპირებულება თითქოსდა საუკუნეების განმავლობაში, პატრისტიკის გაჩენამდე გრძელდებოდა. რომის თაობაზე კი ასე „გარკვეული“ არ იყვნენ.

მაგრამ სათანადო საისტორიო ცოდნის შემთხვევაში ამ თვალსაზრისით ბევრი რამ აბსურდულად მოჩანს. აღნიშნული თვალთახედ-

319 გლუხთა ომი გერმანიაში, თბ., 1956, გვ. 39.

ვით პარადოქსია, რომ პირველი ცნობილი ბერძენი ფილოსოფოსი, მატერიალისტი და იმავდროულად დიალექტიკოსი (სტიქიური ხასიათისა) თალესი (დაახლ. 544-483 წლები) სწორედ მონათმფლობელური არისტოკრატიის წრიდან იყო. ანდა რას გვეუბნება ამ მხრივ, მაგალითად, ძველ ინდოეთში ან ჩინეთში ფილოსოფიურ მიმართულებათა მსგავსი თვალსაზრისი?

შეგახსენებთ, რომ ძველინდურ და ძველჩინურ ფილოსოფიის ისტორიასთან დაკავშირებით საბჭოთა, კერძოდ ქართველ, ფილოსოფოსებს ფრიად ბუნდოვანი წარმოდგენა ჰქონდათ და აქვთ ამ ქვეყნებში არსებულ ეკონომიკურ-სოციალურ ფორმაციაზე იმ შემთხვევაშიც კი, როცა აქ მონათმფლობელობას ხედავენ. განა არ მოვიდა დრო, რომ ამ თვალსაზრისით მეტი ისტორიული რეალიზმი და საფუძვლიანობა გამოიჩინონ? მაგრამ ამას, სამწუხაროდ, ჯერჯერობით ვერ ვხედავთ.

ვ. ი. ლენინის მიერ აღმოჩენილი „კანონზომიერების“ მიხედვით ძნელი გასაგებია, რატომ იყო ფრანგი მატერიალისტი პიერ გასენდი (1592-1655) აბსოლუტური მონარქიის მომხრე, რატომ იჩენდა იგი შემრიგებლობას რელიგიასთან და ეკლესიასთან. ანდა რატომ წავიდნენ XVII საუკუნის ინგლისელი მატერიალისტები კომპრომისზე გაბურჯუებულ თავადაზნაურობასთან (ჯენტრი). ორივე შემთხვევაში მიზეზი ამ ქვეყნებში არსებულ სოციალურ-პოლიტიკურ მდგომარეობას უკავშირდება. თითქოს გაუგებარი უნდა იყოს ისიც, რომ ფრანგი მატერიალისტების ერთი ნაწილი ფეოდალური არისტოკრატიის წრიდან იყო.

ჩანს, ვ. ი. ლენინის შესაბამისი პროფანული შეხედულებიდან გამომდინარე, ი. ბ. სტალინი დაასკვნია გერმანული კლასიკური ფილოსოფიის, განსაკუთრებით, ჰეგელის (1770-1831) რეტროგრადობას, თითქოს იგი წარმოადგენდა არისტოკრატიულ, ფეოდალურ რეაქციას საფრანგეთის რევოლუციის მიმართ.³²⁰ სხვას რომ თავი დავანებოთ, მსგავსი რამ „მტკიცდებოდა“ ფილოსოფოსზე, რომელიც ამ დიდებული მოვლენის შესახებ აცხადებდა: „ამგვარად, სამართლის აზრზე ახლა მთელი წყობა იქნა აღმართული და ამიერიდან ყოველივე ამ საფუძველს უნდა დაჰყარებოდა. მას აქეთ, რაც ცაში მზე ანათებს და პლანეტები

მის გარშემო ტრიალებენ, ჯერ არავის ენახა, რომ ადამიანი თავით დამდგარიყოს, ანუ ყოველივე აზრზე დაემყარებინოს და სინამდვილე ამ უკანასკნელის მიხედვით აეგოს... ეს მზის ბრწყინვალე ამოსვენებას ჰგავდა. ამ ეპოქას ყველა მოაზროვნე არსებანი ზეიმობდნენ. ამ დროს ამაღლებული ალტყინება ბატონობდა, ქვეყანას ჟრუანტილივით უვლიდა გონის ენთუზიაზმი, თითქოს ღვთაებრივისა და ამქვეყნიურის ნამდვილი შერიგება მოსულიყოს".³²¹

ერთ-ერთი საბჭოთა „ბელადის“ მოყვანილი შეხედულების გასაბათილებლად მოვიყვანთ ცნობილი ქართველი ფილოსოფოსის კოტე ბაქრაძის (1898-1970) აზრსაც: „მისი (პეგელის – გ. ყ.) ფილოსოფია საფრანგეთის რევოლუციის ფილოსოფიურ თეორიას წარმოადგენს. მან საფრანგეთის რევოლუცია გერმანიის ფილოსოფიის აბსტრაქტულ ენაზე „თარგმნა“; „იგი ასახავს მისი დროის ეპოქას, სახელდობრ – საფრანგეთის რევოლუციის ეპოქას, გადატეხილს XVIII ს. დამლევისა და XIX ს. სადანიისის გერმანიის სინამდვილის პრიზმაში. ამით აიხსნება რევოლუციურისა და რეაქციულის, დადებითისა და უარყოფითის თავისებური შეთანხმება პეგელის ფილოსოფიურ სისტემაში“.³²²

ჩამოვთვალოთ სხვა შესაბამისი მაგალითები. ამერიკელი ტრანსცენდენტალისტები (იდეალისტები) მონათმფლობელობის წინააღმდეგი იყვნენ და შარლ ფურიეს იდეების განხორციელებას ცდილობდნენ თავიანთ ქვეყანაში. ოსვალდ შპენგლერი (1880-1936), „სიცოცხლის ფილოსოფიის“ წარმომადგენელი, თუმცა საბოლოო აზრით ფაშიზმის ერთ-ერთი იდეოლოგოსი გახლდათ, მაგრამ ფაშისტებს ბოლომდე არ ამოუდგა მხარში. სამუხსაროდ, ეგზისტენციალისტი მარტინ ჰაიდეგერი (1889-1956) ამ ოდიოზურ პოლიტიკურ მიმართულებასთან თანამშრომლობდა, მაგრამ ასე როდი მოქცეულა ასევე ეგზისტენციალისტი კარლ იასპერსი (1883-1969). იტალიელი ნეოპეგელიანელი ბენედეტო კროჩე (1866-1952) ლიბერალი გახლდათ და იტალიურ ფაშიზმს უპირისპირდებოდა, ასევე ნეოპეგელიანელი ჯოვანი ჯენტილე

321 გეორგ ვილჰელმ ფრიდრიხ პეგელი, ლექციები ისტორიის ფილოსოფიაზე, ნოდარ ნათაძის თარგმანი, თბ., 2001, გვ. 259.

322 ფილოსოფიის ისტორია, თბ., 1957, გვ. 218.

(1875-1944) კი ფაშისტებს ემხრობოდა. ფრანგ ეგზისტენციალისტებს ალბერ კამიუსა (1913-1960) და ჟან პოლ სარტრს (1905-1980) ღირსეული პოზიცია ეკავათ საფრანგეთის წინააღმდეგობის მოძრაობაში (გერმანელი ფაშისტების სანინააღმდეგოდ). ინდოეთის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ლიდერები მაჰატმა განდი (1869-1948) და ჯავაჰარლალ ნერუ (1889-1964) თავიანთი ფილოსოფიური ორიენტაციით იდეალისტები იყვნენ, ხოლო ჩინეთის ამავე ხასიათის მეთაური სუნ იატ-სენი (1866-1925) – მატერიალისტი. ჩვენი, ქართველი ანარქისტები თუმცა მსოფლმხედველობრივად წინააღმდეგი იყვნენ სახელმწიფოებრიობისა, მაგრამ სახელდობრ ქართული სახელმწიფოს შექმნა-განმტკიცების გულმხურვალე მომხრენი იყვნენ. ასე რომ, ვ. ი. ლენინის მიერ აღმოჩენილი „კანონზომიერება“ აღნიშნულ შემთხვევებში ვერ „მუშაობს“.

მეტსაც ვიტყვოდით. ლევ ტროცკი (1879-1940) და ნიკოლაი ბუხარინი (1888-1938) სწორედ მატერიალიზმის პოზიციებიდან უპირისპირდებოდნენ „ყველაზე მოწინავე საზოგადოებას“, ი. ბ. სტალინის ბელადობით რომ „აშენდა“ საბჭოთა კავშირში. საბჭოთა კავშირის ზედა საზოგადოებრივ ეშელონებში აბრამ დებორინის (1881-1963) სკოლას „მომენშევიკო იდეალიზმად“ ნათლავდნენ. სხვათა შორის, მის წარმომადგენლებს ჰქონდათ სიმამაცე და ისინი უარყოფდნენ ფილოსოფიის პარტიულობას, ასევე ახალ, ლენინურ ეტაპს მარქსისტული ფილოსოფიის განვითარებაში. მიუხედავად იდეალიზმის ბრალდებისა, ისინი, ყოველ შემთხვევაში, გადაურჩნენ ბურჟუაზიის აგენტობის იარღილს.

უფრო უწინდელი ისტორიული ვითარება რომ მივიღოთ მხედველობაში, ემპირიოკრიტიციზმის ადეპტები აღმოჩნდნენ რუსი სოციალ-დემოკრატები: ალექსანდრ ბოგდანოვი (1873-1926), ალექსანდრ ბაზაროვი (1874-1939), პაველ იუშკევიჩი (1873-1945), ანატოლ ლუნაჩარსკი (1875-1933) და სხვანი. მიუხედავად ამისა, თვით ვ. ი. ლენინსაც კი არ უღიარებია ისინი ბურჟუაზიის, მემამულეთა კლასის ანდა მეფის ბიუროკრატის მსახურებად, პოლიტიკურად – კადეტებად ან ოქტიაბრისტებად, ანდა ყოველ შემთხვევაში – მათ მომხრეებად.

საბჭოთა ხელისუფლება ყოველნაირად ცდილობდა დაემტკიცებინა, რომ დიალექტიკური და ისტორიული მატერიალიზმი სწორედ მისი მსოფლმხედველობა იყო, მაგრამ ყველაზე მეტად მომაკვდინებელი არგუმენტების მოხმობა, ჩვენი მტკიცე რწმენით, ამ მიმდინარეობის პოზიციიდან შეიძლებოდა. სამწუხაროდ, საბჭოთა ფილოსოფოსებსა და ისტორიკოსებს, ვიმეორებთ, თუნდაც ბიზანტიელი ისტორიკოსის პროკოპი კესარიელის დარად, მსგავსი შესაძლებლობა არ გამოუყენებიათ. ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების სასახელოდ, ასეთი შანსი გამოიყენეს ემიგრაციაში, განსაკუთრებით, ნოე ჟორდანიამ და ნოე რამიშვილმა.

ისტორიის დღევანდელი გადასახედიდან ისიც ნათელი ხდება, რომ იმჟამინდელი რუსი იდეალისტების პოზიცია უფრო სწორი იყო, ვიდრე რუსი ბოლშევიკ-კომუნისტების „დიალექტიკური მატერიალიზმი“.

საბჭოურ ფილოსოფიურ-ისტორიულ „მეცნიერებაში“ ძლიერი იყო ტენდენცია რუსული ფილოსოფიის მნიშვნელობის გაზვიადებისა.³²³ კერძოდ, ალექსანდრ გერცენის, ნიკოლაი ჩერნიშევსკის, ნიკოლაი დობროლიუბოვისა და დმიტრი პისარევის მატერიალიზმი მარქსამდელი მატერიალიზმის უმაღლეს ფორმად, ლამის დიალექტიკურ მატერიალიზმად იყო მიჩნეული. საბოლოო ანგარიშით, ეს შეხედულება წარმოადგენდა საბჭოურ-რუსულ იდეურ იმპერიალიზმს, რომელსაც, ცხადია, თავს ახვევდნენ არარუს ხალხებსაც. ამ მხრივაც კრიტიკული პოზიციის გამოხატვა აღიკვეთებოდა და ანტისაბჭოურ გამოვლინებად ითვლებოდა.

საბჭოური სინამდვილის შედეგი გახლდათ ფილოსოფიის ისტორიაში „განმაზოგადებელი“ ნაშრომების დაწერის კოლექტიური ხასიათი. როგორც ჩანს, ჩვენი ფილოსოფოსები ამ მხრივ დიდად ბაძავდნენ საბჭოთა კოლეგებს და ისტორიის მუზის საბჭოთა მსახურთ. შედარებისათვის მხოლოდ ერთ მაგალითზე შევჩერდებით.

323 რუსულად გამოცემულ ფილოსოფიურ ლექსიკონებსა და „ფილოსოფიურ ენციკლოპედიაში“ ყველაზე მეტი ადგილი ჰქონდათ დათმობილი რუს ფილოსოფოსებს. სხვათა შორის, პირველ შემთხვევაში ქართველ მოაზროვნეებს – იოანე პეტრინს, შოთა რუსთაველს, ილია ჭავჭავაძესა და სხვებს ადგილი არ დარჩათ.

მოგეხსენებათ, ჩვენი ცნობილი ფილოსოფოსი შალვა ნუცუბიძე გახლავთ ავტორი „ქართული ფილოსოფიის ისტორიის“ ორტომეული-სა (გამოიცა 1950 და 1958 წლებში, რუსულად ერთ ტომად – 1960 წელს). მისი დანერა (XIX საუკუნის პირველი მესამედის, სოლომონ დო-დაშვილის ჩათვლით) ავტორმა მოახერხა თითქმის ცარიელ ადგილზე, სათანადო თემების, წყაროების დაუმუშავებლობისას. მას შემდეგ ქართულ ფილოსოფიასა და მეცნიერებაში ამ თვალსაზრისით ბევრი რამ სასიკეთო გაკეთდა, მაგრამ შედეგად ის მივიღეთ, რომ დაინერა „ქართული ფილოსოფიური აზრის“ ოთხტომეული (გამოქვეყნდა 1996-2010 წლებში), რომელსაც ათეულობით ავტორი ჰყავს.³²⁴ ასე რომ, ერთი ან ორი ავტორის მიერ დანერგილი ნამდვილად განმაზოგადებელი შესაბამისი ნაშრომის დანერგის შესაძლებლობა გამოირიცხა.

ოთხტომეული დაინერა ბიუროკრატიული ნესით და არა შემოქმედებითი ენთუზიაზმის საფუძველზე. იგი ჩაიფიქრა ყოფილი საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ხელმძღვანელობამ და განხორციელდა მისი სპეციალური დადგენილებით (1986 წლის 30 იანვარს).

დასასრულ, როგორც ცნობილია, ფილოსოფიის ისტორია უაღრესად საჭიროა თვით ფილოსოფიის შესამეცნებლად, ფილოსოფოსობის სათანადო ნიჭის განსავითარებლად. ამის თაობაზე კარგად წერდა ფ. ენგელსი: „ეს ნიჭი უნდა განვითარდეს, ჩამოყალიბდეს, ხოლო ამ განვითარებისათვის, ნიჭის სრულქმნისათვის სხვა არავითარი საშუალება არ არსებობს, გარდა დღემდე არსებული ფილოსოფიის შესწავლისა“.³²⁵ ეს კი უნდა მოხერხდეს არა მხოლოდ შესაბამისი სახელმძღვანელოების მეშვეობით (როგორც სწორად აღნიშნავდა მოსე გოგიბერიძე).

ცხადია, სათანადო ფილოსოფიური ნიჭი ყველას არ გააჩნია და კ. მარქსი უსაფუძვლოდ ფიქრობდა ფილოსოფიის საყოველთაოდ

324 ვიმეორებთ, შეიმჩნევა ერთი ტენდენცია: თუ ძველი თაობების ქართველი ფილოსოფიის ისტორიკოსები ანგარიშს უწევდნენ ფილოსოფიის ისტორიის სოციალურ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ კონტექსტს, მავანნი თანდათანობით „ამ ტვირთისგან“ თავისუფლდებიან.

325 ბუნების დიალექტიკა, თბ., 1950, გვ. 32.

გავრცელების შესაძლებლობაზე (ფილოსოფიის მეშვეობით მასების ცნობიერების დაუფლებაზე). სათანადო ნიჭს მეტი პერსპექტივა ექმნება თავისუფალი, კრიტიკული აზროვნების მქონე პიროვნებათა შემთხვევაში. აქედან გამომდინარე, სწორედ ასეთ პიროვნებებს უნდა ხელეწიფებოდეთ სათანადო წვლილის შეტანა საზოგადოებრივ აზროვნებაში (რაც საზოგადოების მონინავე, შეგნებული ნაწილის ფუნქციას წარმოადგენს). ბოლოს და ბოლოს, „ფილოსოფოსობა, რომელიც თანამედროვე მდგომარეობის გააზრებას, მის კონკრეტულ შესწავლას არ ემყარება – ფუჭია“! (პროფ. ვენორი ქვაჩახია).

ფილოსოფიისა და ისტორიოგრაფიის ურთიერთკავშირი³²⁶

„ძველი ხელოვნური საზღვრები, რომლებიც ჩინური კედელივით ღობავენ ერთმანეთისაგან მეცნიერებებს, უნდა დაინგრეს. ცალკეული სპეციალობის გამოსვლა ვინრო თვალთახედვის საზღვრებიდან უნდა გახდეს ჩვენი კვლევითი პრაქტიკის ღოზუნგი, თუ არ გვინდა, რომ მეცნიერული აზრი ჩავეკეტოთ სამუდამო უნაყოფობისათვის განწირული ფორმალიზმის შემხუთველ ჩარჩოებში“.

კიტა მეგრელიძე

ფილოსოფია, როგორც ცნობილია, აცნობიერებს სამყაროს, მის ევოლუციას მთლიანობაში. ამაში, რასაკვირველია, იგულისხმება საზოგადოება და მისი ისტორია. ფილოსოფიის დარგთაგან საზოგადოებას და მის ისტორიას, როგორც მთლიანობას, ყველაზე მეტად გაიაზრებს დიალექტიკური მატერიალიზმი და განსაკუთრებით ისტორიის მატერიალისტური გაგება. დანარჩენი დარგებიდანაც (ფილოსოფიის ისტორია, ეთიკა, ესთეტიკა და სხვ.) ყოველ მათგანს საქმე აქვს ისტორიასთან (პროცესთან), რამდენადაც, არსებითად რომ ვთქვათ, ისინი ისტორიული პროცესის, კულტურის ცალკეულ მხარეებს იაზრებენ. აქედანვე გასაგებია ფილოსოფიისა და ისტორიოგრაფიის (საისტორიო მეცნიერების) ერთიანობა შესასწავლი ობიექტის მხრივ.³²⁷ ხშირ შემთხვევაში მათ მეთოდებიც საერთო აქვთ.

326 ამ თავის პირვანდელი ვარიანტი დაიბეჭდა კრებულში „ისტორიული მატერიალიზმის საგნის შესახებ“, თბ., 1973.

327 ცნობილი ფილოსოფოსი კოტე ბაქრაძე წერდა: „კაცობრიობის ისტორიას, მისი განვითარების კანონებს, შეისწავლის სამოქალაქო ისტორია, როგორც მეცნიერება, მაგრამ კაცობრიობის განვითარება და მისი კანონზომიერება ზომ ამავე დროს ისტორიული მატერიალიზმის საგანია“. ისტორიული მატერიალიზმი, თბ., 1957, გვ. 3.

მართლაც, დიდ ფილოსოფოსთა ნააზრევში ისტორიული პროცესის გააზრებას ყოველთვის თვალსაჩინო ადგილი ეკავა. ამ მიმართულებით ყველაზე მეტი ისტორიულ მატერიალიზმამდე ჰეგელმა გააკეთა. სწორედ მან გააცნობიერა პირველად ის გარემოება, რომ საზოგადოების, ისტორიის შემადგენელი მხარეები (სახელმწიფო, სამართალი, მორალი, რელიგია, ფილოსოფია, „სამოქალაქო საზოგადოება“ და ა. შ.) მჭიდროდაა ურთიერთდაკავშირებული და გონის განვითარების შესაბამის საფეხურს ეფუძნება. ამდენად, ჰეგელს ეკუთვნის ისტორიის მონისტური გაგების ავტორობა, მაგრამ, ცხადია, იდეალისტური ფორმით. მანვე მშვენივრად გაიგო მსოფლიო ისტორიის პროგრესული მსვლელობა. მისი აზრით, მსოფლიო ევოლუციის პროგრესის იდეა არ იწყება, არ იშლება და არ მთავრდება თითოეულ, ძველი ისტორიის მქონე ხალხში, არამედ მთლიანად მთელი კაცობრიობის მსვლელობაში. პროგრესს ჯერ განასახიერებდა აღმოსავლეთი, შემდეგ – ანტიკური სამყარო (საბერძნეთი და რომი), ფეოდალური დასავლეთი ევროპა, ხოლო ამთავრებდა ბურჟუაზიული საზოგადოება (თითქოსდა პრუსიის მეთაურობით). ისტორიული პროგრესის ასეთი, ცენტრების გადაადგილების გზით, გამოსახვა სულაც არ უნდა გავიგოთ ჰეგელის სუბიექტივისტური აზროვნებით, თავისებური ნაპოლეონისებური პოზით, არამედ გამომდინარეობს თვით ისტორიის იმანენტური განვითარებიდან.³²⁸ ჰეგელის ნააზრევის ეს ორი მნიშვნელოვანი მომენტი შესულია ისტორიულ მატერიალიზმში, მხოლოდ, რა თქმა უნდა, ისტორიის სხვაგვარი, მატერიალისტური გააზრების საფუძველზე.

ჰეგელსვე ეკუთვნის ავტორობა ისტორიის გაგების მნიშვნელო-

328 ამიტომ ჩვენ გაუგებრობად მიგვაჩნია ასეთი მსჯელობა: „იმის მაგიერ, რომ კაცობრიობის ისტორია წარმოადგენილ იქნეს როგორც სხვადასხვა ქვეყნებსა და რეგიონებში ცვლილებათა სინქრონული და დიაქრონული პროცესების შედეგი, ზოგჯერ ბურჟუაზიული მოაზროვნეები ჰეგელის ყაიდაზე წარმოადგენენ ისტორიის, როგორც მსოფლიო გონის მისტიკურ მოძრაობას ერთი რეგიონიდან და ქვეყნიდან მეორისაკენ“. იხ. ოთარ ჯიორგის სტატია «Культура-нация-личность», «Вопросы философии», 1982, №10, с. 77. ამგვარ გააზრებას ავტორი ევროპელთა იმპერიალიზმის გამოვლენად მიიჩნევს. იხ. აგრეთვე ავტორის სტატია: „პიროვნების სულიერი განვითარების ფაქტორი“, „საქართველოს კომუნისტ“, 1983, №1, გვ. 86.

ვანი მეთოდისა, რომლის მიხედვითაც ისტორია გაიაზრება არა მხოლოდ როგორც დაბლიდან მაღალზე, მარტივიდან რთულზე, არამედ რთული სტრუქტურიდან მარტივზე გადასვლა, ამდენად, გვიანდელიდან ადრეულზე გადასვლა. ეს მეთოდიც შესულია მარქსისტულ ფილოსოფიაში. ამის თაობაზე კ. მარქსი წერდა: „ადამიანის ანატომია მაიმუნის ანატომიის გასაღებია. პირიქით, უმაღლესის ნიშნები დაბალი სახის ცხოველებში მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება გავიგოთ, თუ ეს უმაღლესი უკვე ცნობილია“;³²⁹ „ბურჟუაზიული საზოგადოება წარმოების უაღრესად განვითარებული და მრავალსახოვანი ისტორიული ორგანიზაციაა. კატეგორიები, რომელნიც ამ საზოგადოების ურთიერთობას გამოსახავენ. მისი სტრუქტურის (Gliederung) გაგება, ამასთანავე შესაძლებლობას იძლევა გავიგოთ ყველა იმ დრომოჭმული საზოგადოებრივი ფორმის სტრუქტურა და წარმოებითი ურთიერთობანი, რომელთა ნანგრევებსა და ელემენტებზეც ბურჟუაზიული საზოგადოება აღიმართა“.³³⁰ კერძოდ, ეს მეთოდი მარქსმა მშვენივრად გამოიყენა „კაპიტალში“, სადაც ბურჟუაზიული საზოგადოების გაცნობიერების საფუძველზე გაგებულია წინაკაპიტალისტური კლასობრივი საზოგადოებანი.³³¹

ზედმეტია იმაზე დაწვრილებით ლაპარაკი, რომ დიდმა ფილოსოფოსებმა ისტორიის გაგების სფეროში მნიშვნელოვან წარმატებას მიაღწიეს არა მარტო აზროვნების მაღალი კულტურის, დიდი ენერგიის გამო, არამედ თავისი ეპოქის ისტორიული ცოდნის დაუფლების გზითაც. სხვანაირად, მხოლოდ აბსტრაქტული აზროვნებით, აბსტრაქციებით, კატეგორიებით ისტორიული პროცესის რამდენადმე და-

329 კ. მარქსი, პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის, თბ., 1953, გვ. 288.

330 იქვე.

331 უნდა აღინიშნოს, რომ ამ მეთოდს არათუ იცნობენ, არამედ მით ხელმძღვანელობენ კიდევც დასავლეთის ისტორიკოსები (ანრი პირენი, მარკ ბლოკი, არნოლდ ტოინბი და სხვ.). კერძოდ, ა. ტოინბის მიერ განვლილ ცივილიზაციათა განხილვა (სინოპსისი) მნიშვნელოვანწილად განპირობებულია მის მიერ XX საუკუნის რთული მსოფლიო ისტორიული პროცესის გაცნობიერებით (სხვათა შორის, 1926-55 წლებში იგი, როგორც საერთაშორისო ურთიერთობათა კვლევის სამეფო ინსტიტუტის ხელმძღვანელი, მსოფლიოს მნიშვნელოვან პოლიტიკურ მოვლენათა ყოველწლიურ მიმოხილვებს ადგენდა).

მაკმაყოფილებელი სახით გაგება შეუძლებელია. ამის შესახებ მარქსი და ენგელსი „გერმანულ იდეოლოგიაში“ აღნიშნავენ: „ამ აბსტრაქციებს თავისთავად, ნამდვილი ისტორიისაგან მოწყვეტით, სრულიად არავითარი მნიშვნელობა არა აქვთ. ისინი შეიძლება გამოგვადგეს მხოლოდ იმისათვის, რომ გაადვილდეს ისტორიული მასალის მოწესრიგება, მოხაზულ იქნეს მისი ცალკეული ფენების თანამიმდევრულობა. მაგრამ, ფილოსოფიისაგან განსხვავებით, ეს აბსტრაქციები სრულიად არ იძლევიან რეცეპტს ან სქემას, რომელთაც შეიძლება ისტორიული ეპოქები მოერგოს, პირიქით, სიძნელეები მხოლოდ მაშინ იწყება, როცა მასალის განხილვას და მოწესრიგებას იწყებენ – სულ ერთია, განეკუთვნება ეს მასალა რომელიმე განვლილ ეპოქას თუ თანამედროვეობას, როცა მის ნამდვილ ასახვას იწყებენ“.³³² ასეა ამჟამადაც: მხოლოდ აბსტრაქციებით, საისტორიო მეცნიერების მიღწევების დაუფლების გარეშე, ფილოსოფიის მიერ ისტორიული პროცესის გაგება ძალზე უმნიშვნელოა.

მეორე მხრივ, დიდი ისტორიკოსები, სტიქიურად თუ შეგნებულად, ყოველთვის მიელტვოდნენ ფილოსოფიურ აზროვნებას. ეს სავესებით გასაგებია; მცირე საკითხების კვლევა-ძიება სავესებით შესაძლებელია ფორმალური ლოგიკის მეშვეობით, მაგრამ როგორც კი აზროვნება მიზნად დაისახავს დიდი პრობლემების გაგებას, მნიშვნელოვანი ობიექტების შესწავლას, ამის გაკეთება შეუძლებელია ისტორიკოსის ფილოსოფიური ნიჭისა და განსწავლულობის გარეშე. მარტოდენ ფორმალური ლოგიკითა და თუნდაც დიდი ისტორიული ერუდიციით ისტორიკოსი რაიმე მნიშვნელოვან შედეგს ვერ მიაღწევს. ენგელსი წერდა: „ბუნების მკვლევართ შეუძლიათ თავი ისე წარმოიდგინონ, როგორც მათ სურთ, მაგრამ მათზე ფილოსოფია მაინც ბატონობს. საკითხი მხოლოდ იმას ეხება, სურთ მათ, რომ მათზე რომელიმე ცუდი მოდური ფილოსოფია ბატონობდეს, თუ თეორიული აზროვნების ისეთი ფორმით ხელმძღვანელობდნენ, რომელიც აზროვნების ისტორიისა და

332 კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, ფოიერბახი. მატერიალისტური და იდეალისტური შეხედულებების დაპირისპირებულობა, თბ., 1968, გვ. 39.

მისი მიღწევების ცოდნას ემყარება“.³³³ ეს გამონათქვამი კი არანაკლებ, თუ უფრო მეტად არა, საისტორიო მეცნიერებასაც ეხება. როგორც ჰეგელი შენიშნავდა, თვით საშუალო და მდარე ისტორიკოსიც კი კვლევა-ძიებისას გარკვეული კატეგორიებით და ამდენად, განსაზღვრული ფილოსოფიის ელემენტებით ოპერირებს, მაგრამ სერიოზული ისტორიკოსი, ვიმეორებთ, ბევრად უფრო მეტი ფილოსოფიური ნიჭითა და განსწავლულობით უნდა ენეოდეს კვლევა-ძიებას.

ამ ყველაფერს კარგად აცნობიერებდა XX საუკუნის უდიდესი ქართველი ისტორიკოსი ივანე ჯავახიშვილი. იგი წერდა: „თითოეული ხალხის ისტორიის შესწავლაზეა დამოკიდებული ბევრის მხრივ ის მეცნიერება, რომელსაც ისტორიის ფილოსოფიას ეძახიან, რომელიც შეადგენს ჩვენი მეცნიერების უზენაეს მიზანს“.³³⁴ სამწუხაროდ, აღნიშნავდა ჩვენი ისტორიკოსი, „საქართველოს ისტორიის მეცნიერულ, კრიტიკულ შესწავლას ჯერ იმ დონემდე არ მიუღწევია, რა დონეზედაც ძველი საბერძნეთისა, რომისა და დასავლეთ ევროპის ისტორია იმყოფება, რომ ისტორიკოსმა ძირითადი ფაქტების უცილობლობის წყალობით თითქმის სრულებით დაუსაბუთებლად სწეროს და მარტო ზოგადი პრობლემების განხილვით იყოს გატაცებული“.³³⁵ ცნობილია, რომ ნაშრომის „ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლა“ მესამე ნიგნში ივანე ჯავახიშვილი თავდაპირველად ისტორიის თეორიულ-მეთოდოლოგიური საკითხების შესწავლასაც ფიქრობდა, რაც, სამწუხაროდ, ვერ მოხერხდა.

აღნიშნულის თვალნათლივობის მიუხედავად, საბჭოურ, კერძოდ, ქართულ ფილოსოფიასა და საისტორიო მეცნიერებაში აშკარად შეინიშნება ფილოსოფიური და საისტორიო აზროვნების ურთიერთისაგან ჩამოშორება. ფილოსოფიური ხასიათის ნაშრომები, რაც ისტორიულ მატერიალიზმსაც ეხება, ხშირად საისტორიო მეცნიერების სათანადოდ გათვალისწინების გარეშე იწერება და პირიქით, საისტორიო მეცნიერება ხშირად ვითარდება ფილოსოფიური აზროვნების მიღწევების ათვისების

333 ფ. ენგელსი, ბუნების დიალექტიკა, თბ., 1952, გვ. 217.

334 ივ. ჯავახიშვილი, მამულიშვილობა და მეცნიერება, ტფილისი, 1904, გვ. 10.

335 ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ნიგნ I, (V გამ.), თბ., 1960, გვ. 2.

გარეშე. ეს კი უარყოფით დაღს ასვამს საზოგადოებრივი ცნობიერების ამ ორივე მხარეს.

ისტორიოგრაფიაში ხშირად შეინიშნება ემპირიზმის კულტი. თუ ამ შემთხვევაში ისტორიკოსი დიალექტიკური და ისტორიული მატერიალიზმის სათანადო დებულებებს იყენებდა, იგი ამას ხშირად მექანიკურად, სათანადო გააზრების გარეშე აკეთებდა. თუ როგორ იძიებს შურს მათზე ფილოსოფიისაგან ჩამოშორებულობა, როგორ „ბატონობს მაინც მათზე“ (ენგელსი) ფილოსოფია, ამას რამდენიმე მაგალითით ვაჩვენებთ.

1960-იანი წლებიდან უცხოურ მარქსისტულ და საბჭოურ მეცნიერებაში გაცხოველებული დისკუსიები მიმდინარეობდა წინააპიტალისტური ეკონომიკურ-საზოგადოებრივი ფორმაციების თაობაზე. ისტორიკოსები ხშირ შემთხვევაში არ იცნობდნენ პრობლემის გაცნობიერების ისტორიას. ასევე ხშირ შემთხვევაში მათ მხოლოდ შესაბამისი ქვეყნის ცალკე ქრონოლოგიური მონაკვეთი და ისტორიული პროცესის ცალკე მხარე იცოდნენ. ამდენად, მათ არ ჰქონდათ სათანადო ემპირიული საფუძველი ფართო განზოგადებისათვის. ამას ემატებოდა სოციალური კატეგორიებით აზროვნების სისუსტეც, ყოველივე ამას კი, ცხადია, არ შეეძლო დალი არ დაესვა მათ ნააზრევზე. ამის საილუსტრაციოდ რამდენიმე მაგალითს მოვიყვანთ.

ლეონიდ ვასილიევის, იოსებ სტუჩეესკისა და გიორგი მელიქიშვილის მიხედვით საწარმოო ძალების დონე წინააპიტალისტურ კლასობრივ საზოგადოებებში ერთნაირი იყო, რაც თითქოსდა მხოლოდ ერთი ფორმაციის არსებობას განაპირობებდა. გ. მელიქიშვილი ოპერებდა ცნებებით „ტიპი“, „სტადია“, რაც ჩვენ იმთავითვე ზედმეტად მიგვაჩნია: ფორმაცია ხომ ერთდროულად ტიპიც არის და სტადიაც, მამ რა საჭიროა ამ ცნებებით ოპერირება? თუ საწარმოო ძალებს სათანადო შინაარსით გავიგებთ, მაშინ დავინახავთ, რომ წინააპიტალისტური ეკონომიკურ-საზოგადოებრივი ფორმაციები ამ მხრივ ერთმანეთისაგან განსხვავდებოდა. კერძოდ, ისტორიკოსს ანტიკური სინამდვილის შესწავლისას სრულიად განსხვავებულ სოციალურ სტრუქტურასთან აქვს საქმე, ვიდრე ის იყო ძველ აღმოსავლეთში. საკითხავია, როგორ განვითარდა ასეთი განსხვავებული სოციალური სტრუქტურები ამ ორ

ისტორიულ რეგიონში. აქ ხომ სანარმოო ძალების განსხვავებულობა იმთავითვე იგულისხმება (დანვრილებით ამის შესახებ იხილეთ ზემოთ).

ელენა შტაერმანისა და გიორგი მელიქიშვილის შეხედულებით, ანტიკური მონათმფლობელური საზოგადოება შემთხვევითობა და, ამდენად, გამონაკლისი გახლდათ კაცობრიობის ევოლუციის მაგისტრალურ საზზე ფეოდალიზმის მიმართულებით. მაგრამ ცნობილია საბერძნეთისა და რომის ისტორიის დიდი თავისთავადი მნიშვნელობა და ასევე ამ ისტორიის დიდი მნიშვნელობა დასავლეთევროპული ცივილიზაციის განვითარებაში. ამ უკანასკნელის გარეშე კი თანამედროვე კაცობრიობის ისტორია სულ სხვაგვარი იქნებოდა. თუ ვინრო ისტორიული თვალთახედვიდან გამოვალთ და ისტორიულ პროცესებს უნივერსალური, გლობალური პერსპექტივით შევხედავთ, მაშინ ანტიკური სამყაროს ადგილი მსოფლიო ისტორიაში სულ სხვაგვარად გამოჩნდება. ამ ისტორიული სამყაროს ადგილი მსოფლიოს ისტორიულ პროცესში სათანადოდ გაიაზრა ჰეგელმა, ხოლო შემდეგ მარქსმა და ენგელსმა, რომელთა მიხედვითაც კაცობრიობის ევოლუციაში ანტიკური წარმოების წესს აზიურსა და ფეოდალური წარმოებების წესებს შორის ეკავა ადგილი.

ბევრი საბჭოთა ისტორიკოსი ფიქრობდა, რომ არსებობს კაცობრიობის განვითარების უნივერსალური გზა, მაგისტრალი, რომლის თანახმადაც არქაული კომუნისტური (მარქსის ტერმინია) საზოგადოების დაშლის შემდეგ განვითარდა ჯერ მონათმფლობელური, შემდეგ კი ფეოდალური საზოგადოება, ფორმაცია ყოველ ისტორიულ რეგიონსა და ქვეყანაში, სადაც კი ცივილიზაცია ჩვენს წელთაღრიცხვამდე გაჩნდა. სინამდვილეში ასეთი კანონზომიერება ისტორიამ არ იცის: არქაული უკლასო საზოგადოება თავდაპირველად სულ სხვადასხვაგვარ ისტორიულ და გეოგრაფიულ პირობებში დაიშალა. ამდენად, სხვადასხვანაირი იყო საზოგადოებათა შემდგომი ევოლუციის გზაც. ბევრ ისტორიულ რეგიონში სულ სხვაგვარი სტრუქტურის მქონე საზოგადოება წარმოიშვა, რომელიც არ თავსდება მონათმფლობელური და ფეოდალური საზოგადოებების მოდელებში, მაგრამ კარგად გაიაზრება მარქსისტული აზიური წარმოების წესის კატეგორიით.

საერთოდ კაცობრიობის ევოლუცია წინაკაპიტალისტურ ეპოქებში არანაკლებ, ვიდრე მონოპოლისტური და სახელმწიფო-მონოპოლისტური კაპიტალიზმის ხანაში, მნიშვნელოვანი უთანაბრობით ხასიათდებოდა, რაც, სამწუხაროდ, ხშირად აზროვნების მიღმა რჩებათ.

აღმავალი განვითარება ამ პროცესში დიალექტიკის კანონზომიერების გამოვლენის საფუძველზე ხდებოდა მთლიანად კაცობრიობის ისტორიაში და არა ყოველ ისტორიულ რეგიონსა და ქვეყანაში. ბევრგან კაცობრიობა, როგორც ცნობილია, არქაული კომუნიტური საზოგადოების საფეხურზე შეჩერდა. ბევრგან ეს სტაგნაცია, შეჩერება აზიური წარმოების წესის დონეზე მოხდა. მარქსი ძველი ინდური საზოგადოების შესახებ წერდა: „მარტივი სანარმოო ორგანიზმი ამ თვითკმარი თემებისა, რომელნიც კვლავ წარმოიქმნებიან მუდამ იმავე ფორმით, და რომელნიც, შემთხვევითი დაშლისას, იმავე ადგილს და იმავე სახელით კვლავ აღმოცენდებიან, იძლევა გასაღებს აზიურ საზოგადოებათა იმ უცვლელობის საიდუმლოების ასახსნელად, რომლის აშკარა კონტრასტს წარმოადგენს აზიურ სახელმწიფოთა მუდმივი რღვევა და ხელახალი წარმოქმნა და მათი დინასტიების განუწყვეტელი ცვლა. ამ საზოგადოების ძირითადი ეკონომიკური ელემენტების სტრუქტურას ვერ სწვდება ღრუბლიანი პოლიტიკური სფეროს ქარიშხალი“.³³⁶ ამ სტაგნაციას, მის მიზეზებს გაგება სჭირდება და არა დიალექტიკური მეთოდის ზედაპირული მიყენება.

ბევრი ისტორიკოსი, ზემოაღნიშნული ემპირიზმის კულტიდან გამომდინარე, იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ წინაკაპიტალისტური ფორმაციების განზოგადებაში „თავისებური არდადეგები“ უნდა გამოცხადდეს, რომ პრობლემის კვლევა-ძიება მხოლოდ სიფართოვეში, ემპირიული გზით უნდა განვითარდეს. ჩვენ კი პირიქით მიგვაჩნია: საჭიროა არსებული ცოდნის განზოგადება მხოლოდ ფილოსოფიური, ზოგადსოციალოგიური გააზრების საფუძველზე.

ასევე ძალზე ნაკლულოვანია ეთნიკური ფორმების რაობისა და ურთიერთმონაცვლეობის პრობლემის საყოველთაოდ ცნობილი გააზრება. ამიტომაც სავსებით კანონზომიერი იყო ამ საკითხზე საბ-

336 კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, გვ. 455-56.

ჭოთა ისტორიკოსებსა და ეთნოგრაფოსებს შორის გამართული დისკუსია. სამწუხაროდ, როგორც აღვნიშნავდით, ამ დისკუსიებში საბჭოთა ფილოსოფოსები არ მონაწილეობდნენ. უნინ ისინი მხოლოდ (ისტორიული მატერიალიზმის სახელმძღვანელოებში) გავრცელებული შეხედულებების გადმოცემას სჯერდებოდნენ. შემდგომ ისტორიული მატერიალიზმის სახელმძღვანელოებში ეთნიკური ფორმების, მათ შორის ერის რაობისა და მონაცვლეობის საკითხი საერთოდ აღარ ფიგურირებდა.

ჩვენი მშობლიური ისტორიული პროცესის გააზრებაში ზოგიერთი სიძნელე წარმოიშვა, რომელთა გადალახვა მხოლოდ და მხოლოდ ემპირიული აზროვნებით (თუნდაც პლუს ფილოსოფიურ დებულებათა მექანიკური გამოყენებით) შეუძლებელი გახლავთ. ასეთი საკითხებია, მაგალითად, ქართველთა ეთნოგენეზისი, ქართული ფეოდალიზმის რაობა და პერიოდიზაცია, XI-XII საუკუნეების საქართველოს განვითარების პრობლემა, ქართული რენესანსი და ა. შ. რაც მთავარია, საქართველოს ისტორიული პროცესი ოდენ ცალკეული პრობლემების დამუშავებაზე არ დაიყვანება და მათი მექანიკური შეერთებით სულაც არ მიიღება ჩვენი ისტორიული პროცესის განზოგადებული სურათი. როგორც ჯერ კიდევ არისტოტელემ შენიშნა, ორგანული მთელის იდეა უფრო მეტს შეიცავს, ვიდრე ეს მხოლოდ მასში შემავალ ნაწილებში და თუნდაც მათი მექანიკური ჯამით იგულისხმება. ეს, რასაკვირველია, საქართველოს ისტორიის გააზრებასაც ეხება. ეს გარემოება შესანიშნავად გაიგო გერონტი ქიქოძემ, როცა წერდა: „ჩვენმა მკვლევარებმა – ვახუშტი ბატონიშვილმა, მარი ბროსემ, დიმიტრი ბაქრაძემ, თედო ჟორდანიამ, ექვთიმე თაყაიშვილმა, ივანე ჯავახიშვილმა, კორნელი კეკელიძემ და სხვებმა არსებითად უკვე დაასრულეს ისტორიული მასალების ძიებისა და კრიტიკული შემოწმების საქმე. ახლა საჭიროა ისტორიკოსი, რომელიც საქართველოს ისტორიას ზოგადი ფილოსოფიური თვალსაზრისით შეხედავს და ერთ მონუმენტურ მხატვრულ სურათს დახატავს“.³³⁷ ამას გერონტი ქიქოძე 1959 წელს წერდა. ამის შემდეგ კვლევა-ძიება ერუდიციული მიმართულებით კიდევ უფრო გაფართოვდა, მაგრამ ჩვენი

337 გ. ქიქოძე, რჩეული თხზულებანი, ტ. II, თბ., 1964, გვ. 426.

ისტორიის ზოგადი სურათი, სათანადო ფილოსოფიური აზროვნების საფუძველზე, ჯერჯერობით არ შექმნილა. როცა შეიქმნება, ეს ქართული კულტურის დიდი წარმატება იქნება.

ამგვარი სიძნელები მხოლოდ საკუთრივ ქართული ისტორიოგრაფიის შიგნით კი არ შეინიშნება, არამედ ქართულ ეთნოლოგიასა და არქეოლოგიაშიც. გამოსავალი ამ უკანასკნელთათვისაც ფილოსოფიასთან მეტ კავშირშია.

მაშ ასე, საისტორიო მეცნიერება სათანადოდ შეიძლება განვითარდეს, ნამდვილ მეცნიერებად იქცეს მხოლოდ ფილოსოფიასთან კავშირის მეშვეობით. ვიმეორებთ, მცირე პრობლემების დამუშავებისას ფილოსოფიის საჭიროება არ იგრძნობა, მაგრამ როცა საქმე ეხება საისტორიო ცოდნის რაობას, მსოფლიო-ისტორიულ პროცესს, მისი ცალკეული ეპოქების, ცალკეული ისტორიული რეგიონებისა და ქვეყნების ისტორიას, ამ პრობლემების სათანადოდ გააზრება შეუძლებელია ისტორიკოსის ფილოსოფიური ნიჭისა და ერუდიციის გარეშე.

საისტორიო მეცნიერებისა და ფილოსოფიის ურთიერთისაგან მოწყვეტის გამო აგებს არა მხოლოდ პირველი, არამედ მეორე მხარეც. ფილოსოფოსობა ისტორიის სფეროში მხოლოდ აბსტრაქციებით ოპერირებას და იმ პოზიტიური, ფაქტობრივი ცოდნით დაკმაყოფილებას როდი ნიშნავს, რაც ძალიან ბევრისთვისაა ხელმისაწვდომი საშუალო სკოლის სახელმძღვანელოების დონეზე. სათანადო ფილოსოფიური ცოდნა მხოლოდ მას ექნება, ვინც მხარს აუბამს ისტორიოგრაფიის განვითარების დღევანდელ დონეს. გარდა ამისა, საჭიროა კაცობრიობის ისტორიის გაცნობიერების რთული გზის შემოკლებული სახით გავლა, ე. ი. დიდი ფილოსოფოსებისა და ისტორიკოსების ნააზრევის გაცნობა.

ისტორიოგრაფიისა და ფილოსოფიის ურთიერთდაშორებულობა კარგად გამოჩნდა წინაკაპიტალისტური საზოგადოებების თაობაზე წარმოებული დისკუსიების დროს, როცა ფილოსოფოსები უკეთეს შემთხვევაში თუ ხვდებოდნენ აღძრული პრობლემების სერიოზულობას. მაგალითად, არსებობდა თუ არა კაცობრიობის ევოლუციაში სპეციფიკური აზიური წარმოების წესი – ამ საკითხზე ფილოსოფოსს, ცხადია, მხოლოდ მაშინ ექნება რაიმე სერიოზული სათქმელი, როცა

იგი ასე თუ ისე იცნობს აღმოსავლეთის ისტორიას. სხვანაირად ამ პრობლემის შესახებ რაიმე პოზიტიურს იგი მხოლოდ აზრის ისტორიის (განსაკუთრებით მონტესკიეს, ჰეგელის, მარქსისა და ენგელსის) ათვისების საფუძველზე იტყვის, მხოლოდ ინტუიცია მას ნაკლებად დაეხმარება.

სათანადო ცოდნის გარეშე ფილოსოფოსები ადვილად აღმოჩნდებიან იმ ისტორიკოსთა შეხედულებების ტყვეობაში, რომლებიც ამტკიცებენ საზოგადოების ევოლუციის ერთიან კანონზომიერებებს, რომელთა ძალითაც თითქოს, მაგალითად, ჩინეთის ევოლუცია არსებითად იმეორებდა დასავლეთ ევროპის მიერ განვლილ განვითარებას.

მხოლოდ შრომის სამი მომენტის (მშრომელი ადამიანი, შრომის იარაღები და შრომის საგანი) მეშვეობით ფილოსოფოსი ვერ გაიაზრებს საზოგადოების ნამდვილ წარმოების წესს, თუნდაც სანარმოო ძალებს, მათ შორის განვლილ წარმოების წესებს. ასევე სანარმოო ძალებისა და წარმოებით ურთიერთობათა დილექტიკის ზედაპირული გაგებით ვერ გაიაზრება ყოველი წარმოების წესი, გადასვლა ერთიდან მეორეში.

როგორ წარმოიშვა სახელმწიფო, ამის გაგება მხოლოდ ფ. ენგელსის ნაშრომით „ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა“ არ შეიძლება, ვინაიდან აქ ნაჩვენებია კლასობრივი საზოგადოებისა და სახელმწიფოს ის გზები, რომლებსაც დასავლეთ ევროპაში (ბერძნებთან, რომაელებთან და გერმანელებთან) ვხვდებით. ბევრ ისტორიულ რეგიონში კი კლასობრივი საზოგადოება და სახელმწიფო სხვანაირი გზით წარმოიშვა, რაზეც ლაპარაკობდა კ. მარქსი, აზიური წარმოების წესის კონცეფციას რომ ავითარებდა. იგივე ითქმის ფ. ენგელსის ნააზრევის მიმართაც (განსაკუთრებით იხილეთ „ანტი-დიურინგი“).

ერთი სიტყვით, ბევრ ფილოსოფოსთან დაიკარგა ის მდიდარი ტრადიცია, რაც ფილოსოფიას ჰქონდა აღმოსავლეთისა და საერთოდ კაცობრიობის ისტორიის გაცნობიერებაში. მით უფრო ნაკლებად შეიძლება, რა თქმა უნდა, ლაპარაკი მოცემულ საკითხებში აზროვნების რაიმე წინსვლაზე.

საბჭოური პერიოდის უკანასკნელ ხანებში ფილოსოფოსებმა ყურადღება მიაქციეს კულტურის პრობლემატიკას. მაგრამ ამ პრობლემების კვლევა-ძიებაში თავი იჩინა მათ (ფილოსოფოსთა) მიერ კაცობრიობის ეკონომიკურ-სოციალური განვითარების ნაკლულოვანმა გააზრებამ. ამიტომაცაა, რომ კულტურების ფილოსოფიური გააზრება ხშირად მხოლოდ აბსტრაქტულ დონეზე ხდება.

ასეთი მაგალითების მოყვანას აღარ შევუდგებით. მივუთითებთ თვით ისტორიული პროცესის ხასიათის გაგებაზე. როცა ფილოსოფოსთა ერთი ნაწილი საზოგადოებასა და მის ისტორიაზე ოდენ აბსტრაქტულ კატეგორიებს სჯერდება, ასეთ შემთხვევაში მას აზროვნებიდან ეკარგება თვით ადამიანი თავისი ნებითა და ნებისყოფით, მიზნებით, ინტერესებით და ა. შ. ვიმეორებთ, ამ შემთხვევაში ფილოსოფოსისათვის უპირველესია აბსტრაქციები საწარმოო ძალებისა, წარმოებითი ურთიერთობებისა, ისტორიული აუცილებლობისა და ა. შ. მაგრამ მარქსისტული მსოფლმხედველობის თანახმად, ისტორიის უპირველესი და უძირითადესი მომენტი გახლავთ ადამიანი (გვარეობრივი ან ინდივიდუალური აზრით) თავისი ინტერესებით, მიზნებითა და ა. შ. ეს მომენტი ისტორიკოსს, რამდენადაც იგი ემპირიული ფაქტებიდან გამოდის, არასოდეს არ ეკარგება აზროვნებიდან, მისგან განსხვავებით კი, როგორც უკვე ვამბობდით, ფილოსოფოსისთვის ხშირად ადამიანი ისტორიული, სოციალური აბსტრაქციების დანამატი ხდება. ასეთი გაგების საწინააღმდეგო რეაქცია ფილოსოფოსებში სავსებით გასაგებია. მაგრამ აქ თავს იჩენს მეორე უკიდურესობაში გადავარდნის საშიშროება – ისტორიული პროცესი გაგებულ იქნეს მხოლოდ უშუალოდ ადამიანის მიზნებითა და ინტერესებით და ამდენად, ისტორიულ აუცილებლობას ადგილი ნაკლებად დარჩეს.

საერთოდ, ეს პრობლემა – თავისუფლებისა და აუცილებლობის საკითხი ისტორიაში, საკმაოდ რთული გახლავთ. ცნობილია, როგორ ჩიხში აღმოჩნდა მისი გადაწყვეტისას თვით დიდი ფილოსოფოსი იმანუილ კანტი, რომლისთვისაც ეს საკითხი ერთ-ერთ ანტინომიას წარმოადგენდა. საკითხის სწორი გადაწყვეტის გზაზე მნიშვნელოვანი მომენტი იტალიელი მოაზროვნის ჯამბატისტა ვიკოს (1668-1744 წწ.) ნა-

აზრევი. მისი შეხედულებით, „ეს სამყარო (იგულისხმება საზოგადოება – გ. ყ.) უცილობლად გამოვიდა რაღაც გონებისაგან, რომელიც ხშირად განსხვავებულია, ზოგჯერ კი სრულიად სანინალმდებო, და ყოველთვის აღემატება კერძო მიზნებს თვითონ ადამიანებისა, რომლებიც ამ მიზნებს ისახავდნენ“.³³⁸ თუმცა, იტალიელი მოაზროვნის მიხედვით, ბუნებრივ (ბუნების) და საზოგადოებრივ სამყაროებს შორის განსხვავება ის გახლავთ, რომ პირველი არ შექმნილა, მეორე კი შეიქმნა ადამიანთა მიერ. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, იგი აღიარებდა ისტორიულ აუცილებლობას. ამ მიმართულებით კიდევ უფრო შორს წავიდა ჰეგელი. ვიკოსა და ჰეგელის ნააზრევი ამ საკითხში ათვისებულია ისტორიული მატერიალიზმის მიერ.

ამ გზის გათვალისწინების გარეშე, აგრეთვე პრობლემის სათანადო სირთულის გათვალისწინებლად აზროვნება ადვილად მივა იმ დასკვნამდე, რომ ისტორიული პროცესი მხოლოდ უშუალოდ ადამიანის მიზნებით წარიმართება. მაგრამ, ჯერ ერთი, ადამიანი (გვარეობითი გაგებით) მიზანს ისახავს შესაბამის სოციალურ, ეკონომიკურ, პოლიტიკურ და სხვ. პირობებში, ამდენად, იგი (ეს მიზანი) დეტერმინირებული გახლავთ ამ პირობებით, და მეორე, არქაული კომუნისტური საზოგადოების დაშლის შემდეგ, როგორც ცნობილია, ადამიანები ერთიმეორისაგან საკმაოდ განსხვავებულ სოციალურ პირობებში ცხოვრობენ, შესაბამისად ისინი განსხვავებულ მიზნებს ისახავენ, ეს განსხვავებული მიზნები კი ერთმანეთს ეჯახება და ისტორიულ შედეგად მიიღება სულ სხვა რამ, რაც ისტორიის დრამის უშუალო მონაწილეებს არ ჰქონდათ ჩაფიქრებული.³³⁹ ამაში ვლინდება, როგორც ჰეგელი იტყოდა, ისტორიის ირონია.

ზოგიერთი ფილოსოფოსი შეეცადა, დაეფუძნებინა სპეციალური

338 Дж. Вико, Основания новой науки об общей природе наций, Л., 1940. с. 470.

339 ნოე ჟორდანია წერდა: „მას (ადამიანს – გ. ყ.) აქვს მიზანი, რომლისკენ ის მიექანება, მაგრამ ამ მიზნის მოპირდაპირე მიზანი აქვს სხვებს. ჩაღდება მათ შორის შეტაკება, გზის გაბრუნდება (I), მოქმედების შესვრა (II), პლანის ჩაფუშვა და ბოლოს ხელში რჩება ის, რაც არ სურდა და არც მოელოდა“. წინასიტყვაობა ნოე რამიშვილის „ისტორიული მატერიალიზმის“ 1917 წლის გამოცემისთვის, გვ. IV.

ფილოსოფიური დისციპლინა – ისტორიის ფილოსოფია.³⁴⁰ მაგრამ თუ ისტორიული პროცესის სტრუქტურას სათანადოდ გავითვალისწინებთ, აგრეთვე მხედველობაში მივიღებთ ამ პროცესის გაცნობიერებას დიდ ფილოსოფოსთა მიერ, ეს მცდელობა ზედმეტად მიგვაჩნია. ისტორიის ფილოსოფია, როგორც ფილოსოფიის ცალკე დარგი, XVIII საუკუნისა და XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ჩამოყალიბდა და განვითარდა. მისი მიღწევები ასიმილირებულ იქნა ისტორიული მატერიალიზმის მიერ, რომელიც ერთდროულად ზოგადი სოციოლოგიაც არის და ისტორიის ფილოსოფიაც. ამ მცდელობის მიხედვით დამოუკიდებელი ფილოსოფიური დისციპლინის – ისტორიის ფილოსოფიის არსებობა იმითაა გამართლებული, რომ იგი ისტორიის საზრისს შეისწავლის. მაგრამ ეს საზრისი მშვენივრად გააცნობიერეს ჰეგელმა და ისტორიული მატერიალიზმის კლასიკოსებმა, ამდენად, ამ პრობლემას ისტორიული მატერიალიზმიც სწავლობს. რა სექმატიზმი იქნებოდა, ეკონომიკურ-სოციალური ფორმაციების მონაცვლეობის იდეა მხოლოდ სანარმოო ძალებისა და წარმოებით ურთიერთობათა ევოლუციით გაგვეგო და არ გაგვეზრებინა ამ მონაცვლეობისას თავისუფლების პროგრესი (რაც მშვენივრად წარმოაჩინა ჯერ კიდევ ჰეგელმა). ამდენად, დამოუკიდებელი ისტორიის ფილოსოფია თვით კარგავს არსებობის საზრისს.³⁴¹

340 იხ. თ. ბუაჩიძის სტატია „ისტორიის ფილოსოფია და ისტორიის საზრისის პრობლემა“, კრებულში „ისტორიული მატერიალიზმის საგნის შესახებ“, თბ., 1973. ავტორი ასე სვამდა კითხვას: „მის წინაშე (ისტორიის ფილოსოფიის – გ. ყ.) მდგარი სიძნელე ასე შეიძლება გამოითქვას: რა პრობლემები უნდა დარჩეს გადასაწყვეტი ისტორიის ფილოსოფიას, როცა არსებობს სპეციალური მეცნიერება ისტორია“, გვ. 19. ჩვენ კი კითხვას ასე დავსვამდით: ვიდრე ამგვარ ისტორიის ფილოსოფიას დაეაფუძნებდეთ, მანამ ისიც გაირკვეს, რა შესაძამის პრობლემებს წყვეტს ისტორიული მატერიალიზმი. სხვათა შორის, ამავე სტატიაში ვკითხულობთ, რომ საისტორიო მეცნიერების მიზანია ისტორიული ფაქტების დადგენა (გვ. 21), რაც აკნინებს საისტორიო მეცნიერებას და საერთოდ არ შეესაბამება სინამდვილეს. გვიხდება იმის აღნიშვნაც, რომ ავტორი, ჰეგელის კარგი მცოდნე, ფორმაციების პრობლემას საბჭოური თვალსაზრისით იაზრებდა.

341 თანამედროვე დასავლურ აზროვნებაში კელაინდებურად არსებობას განაგრძობს ისტორიის ფილოსოფია (ამის თაობაზე იხ. იგორ კონისა და ელუარდ კოდუას მონოგრაფიები). მაგრამ ამ მიმდინარეობისათვის არათუ ისტორიული მატერიალიზმი, არამედ წარსული ეპოქების გამოჩენილ მოაზროვნეთა ბევრი იდეაც კი მიუღებელია.

ამრიგად, ჩვენ მომხრე ვართ იმისა, რომ ისტორიოგრაფია ფილოსოფიური იყოს, ხოლო ფილოსოფია – უფრო მეტად ისტორიოგრაფიული. მაგრამ ამ ორი დისციპლინის კონვერგენცია სულაც არ ნიშნავს მათ ურთიერთდამთხვევას. მათ შორის ყოველთვის იქნება განსხვავებულობა: ფილოსოფიას ზოგადი, ლოგიკური აინტერესებს, ისტორიოგრაფიას კი ამასთანავე – ერთეული, კონკრეტული, ისტორიული,³⁴² ამიტომ მათ მიერ ისტორიული პროცესის გააზრება მოცულობის მხრივაც განსხვავდება. მაგრამ ისევე, როგორც აზროვნებისათვის ნამდვილად ფასეული ზოგადი, ლოგიკური არ შეიძლება გაგებული იყოს ისტორიის ფაქტების სათანადო ცოდნის გარეშე, ასევე მეცნიერული აზრით ერთეული, კონკრეტული, ისტორიული მხოლოდ ფილოსოფიური გზის დაუფლებით არის შესაძლებელი. ასე რომ, ცნობიერების ამ ორი დარგის (ფილოსოფიისა და ისტორიოგრაფიის) მომავალი ნორმალური განვითარება მხოლოდ ასეთი ურთიერთშელწევის ბაზაზე შეიძლება მოხდეს.

342 ისტორიკოსთათვის ამა თუ იმ ქვეყნის ისტორიის გადმოცემა შეუძლებელია შესაბამისი ენის ცოდნის, საისტორიო წყაროების, მათი კრიტიკის გარეშე. ფილოსოფოსს კი ესენი არ სჭირდება, იგი ითვალისწინებს ისტორიკოსის მიერ დადგენილ ფაქტებს, ეყრდნობა უკანასკნელის განზოგადებებს.

ისტორიული მატერიალიზმის კრიტიკის მცდელობები პოსტსაბჭოურ საქართველოში. მათი კრიტიკა

ზემოთ უკვე ვაჩვენეთ, როგორ კრიტიკულად გაიაზრა ისტორიკოსმა გიორგი მელიქიშვილმა ეკონომიკურ-საზოგადოებრივი ფორმაციების არა მხოლოდ საბჭოური (ე. წ. მარქსისტულ-ლენინური), არამედ თვით მარქსისტული (ავთენტიკური) თვალსაზრისი 1960-იანი წლების მეორე ნახევარში. ამდენად, ამ თემაზე აქ აღარ შევჩერდებით. 1990 წელს „მაცნეს“ ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერიაში იგი აღნიშნავდა, როგორ „ზედმეტად გულმოდგინედ (თუმცა სრულიად გულწრფელად, ძალდატანების გარეშე) ნერგავდნენ ისტორიული პროცესების მარქსისტულ ინტერპრეტაციას“³⁴³ მეტიც, „ზედმეტად აღტაცებული ვხვდებოდით ჩვენ ხშირად სტალინის თეორიულ ექსცესებსაც“-ო.³⁴⁴ ჩანს, ავტორი ამჯერად თვითკრიტიკულიც კი იყო.

რაკი სიტყვამ მოიტანა, ვიტყვით იმასაც, რომ სკკპ XX ყრილობის შემდეგ, ი. ბ. სტალინის პიროვნების კულტის კრიტიკის პირობებში, გაჩნდა შესაძლებლობა ამ პიროვნების სხვადასხვა აბსურდული მოსაზრების გადასინჯვისა. ამ შესაძლებლობის გამოყენებას შეეცადნენ რუსულ საბჭოურ მეცნიერებასა და ფილოსოფიაში. საქართველოში კი ამ მხრივ თავს იკავებდნენ, რამეთუ თავი იჩინა ფსევდოპატრიოტულმა მოსაზრებამ.³⁴⁵

ამ საკითხს და საერთოდ ისტორიული მატერიალიზმის რაობას

343 ჩვენი ინტერვიუ, 1990, №1, გვ. 182.

344 იქვე.

345 გამოჩენილი ქართველი ისტორიკოსი ნიკო ბერძენიშვილი შორს იდგა ასეთი მიდგომისაგან, მისი ი. ბ. სტალინით აღტაცებულობის გამო.

ავტორი ორი წლის შემდეგაც შეეხო.³⁴⁶ სამწუხაროდ, მან ეს სულ რაღაც ექვსიოდე გვერდზე გააკეთა. ასე რომ, ეს მოცულობა მხოლოდ თეზისების გადმოსაცემად თუ იკმარებდა. რასაკვირველია, მოცემული თეორიის როგორც უარყოფას, ისე დასაბუთებას ვრცელი, საფუძვლიანი მსჯელობა სჭირდება.

ამჯერადაც გამეორებულია, რომ სანარმოო ძალების განვითარების მხრივ რამდენიმე ტეხილი შეინიშნება: დაბალი, პირველყოფილი მდგომარეობა, ნეოლითური რევოლუცია და რკინის მეტალურგია (შედარებით მკაცრ ბუნებრივ პირობებში). ეს შეეხებაო მთელ წინაკაპიტალისტურ ისტორიულ ეპოქას. თვით კაპიტალიზმიც კი, XVI საუკუნიდან დაწყებული თითქმის XVIII საუკუნის ბოლო მესამედამდე, თითქოს არ ყოფილა განპირობებული შესაბამისი დონის სანარმოო ძალებით. ეს მხოლოდ შემდგომ, ინდუსტრიული რევოლუციის პირობებში მოხდა და თანამედროვე სამეცნიერო-ტექნიკური რევოლუციის დროს ხდებაო.

ავტორის მიხედვით, „რაც შეეხება იმ ეტაპებს, როგორც კონკრეტულად ასახელებს კ. მარქსი -- აზიური, ანტიკური (= მონათმფლობელური), ფეოდალური და კაპიტალისტური საზოგადოებები, მათი ფორმაციების სახით გამოყოფა ნაკლებ შეესაბამება თვით მარქსის მიერ პოსტულირებულ ფორმაციის არსისა და ფუნქციონირება-განვითარების მექანიზმს“.³⁴⁷

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, გ. მელიქიშვილის შეხედულებით, არსებობდა ორი ფორმაცია: პირველყოფილი, უკლასო და კლასობრივი. ხოლო მომავალში იარსებებს უკლასო (განვითარებული სახისა), რაც დიალექტიკის ერთ-ერთი კანონის – უარყოფის უარყოფის მოქმედების დადასტურებაა.

ცხადია, „კლასობრივი საზოგადოება“ თეორიული განზოგადების უფრო მაღალი დონეა და მის შიგნით არსებულ სტადიებს, ეტაპებს გულისხმობს. ისტორიკოსი გამოყოფდა ადრეკლასობრივ, განვითარებულ

346 ფორმაციათა თეორიის შესახებ, „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, 1992, №1.

347 ფორმაციათა თეორიის შესახებ, გვ. 151.

კლასობრივ და გვიანკლასობრივ (თანამედროვე კაპიტალიზმისა და „რეალური სოციალიზმის“³⁴⁸ ჩათვლით) სტადიებსა და ეტაპებს.

მიუხედავად აღნიშნულისა, აზიური წარმოების წესი, მონათმფლობელობა, ფეოდალიზმი და კაპიტალიზმი საზოგადოებათა გარკვეულ სახეებს, ტიპებს გამოხატავს.

გიორგი მელიქიშვილი კრიტიკული იყო თვით ფორმაციის, როგორც სოციალური სისტემის, იდეისადმი. იგი აღნიშნავდა: „ამრიგად, ფორმაციის ცნება ასახავს უპირატესად საზოგადოების შინაგან სოციალ-ეკონომიკურ ვითარებას. მას არ შეუძლია მოიცვას საზოგადოების შინაგანი მთელი მრავალსახეობა, თუმცა ამაზე გარკვეული პრეტენზია აქვს „ზედნაშენის“ ცნების შემოტანასთან დაკავშირებით“.³⁴⁹ გავიხსენოთ, რომ კარლ მარქსიც და ენგელსიც „ეკონომიკურ-საზოგადოებრივი ფორმაციის“ ცნებაში შესაბამის ეკონომიკურ და სოციალურ (სოციალური სტრუქტურის აზრით) პროცესებს გულისხმობდნენ. მაგრამ იგულისხმებოდა, რომ იგი წარმოადგენდა საფუძველს, რომელზეც დამყარებული იყო სხვადასხვა ზედნაშენი. ეს მხოლოდ საბჭოთა ფილოსოფოსებმა დაადგინეს, რომ „საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაცია“, მიუხედავად თვით ენობრივი გამჭვირვალობისა, საზოგადოებრივი სისტემის მრავალმხრივობას გულისხმობდა. რა თქმა უნდა, მოსაძებნი იყო შესაფერისი ტერმინი. უპირანი იქნებოდა, მაგალითად, „სოციალური სისტემა“ შესაბამისი ეკონომიკურ-საზოგადოებრივი ტიპისა.

მაგრამ, გ. მელიქიშვილის აზრით, ამგვარი სოციალური სისტემა არარეალური იყო: „თუ „საწარმოო ძალებსა“ (!) და „წარმოებითურთიერთობათა“ (!) შორის კავშირი, მეტად ზოგად ასპექტში, მსოფლიო ისტორიის მასშტაბით, მართლაც შეიმჩნევა (იხ. ზემოთ), ძნელი მისაკვლევეია კავშირები „ეკონომიკურ ბაზისსა“ (!) და ზედნაშენობრივ (!) მოვლენებს შორის, განსაკუთრებით ისეთ მოვლენებთან, როგორიცაა სულიერი და, მნიშვნელოვანწილად მატერიალური კულტურა, ზნეჩვეულებები, რწმენა-წარმოდგენები და ა. შ. ბევრი არაფერი ითქმის

348 ავტორის მიხედვით, ამ საზოგადოების გაბატონებულ კლასს წარმოადგენდა პარტიული და საბჭოური ბიუროკრატია, გვ. 154.

349 იქვე, გვ. 152.

აგრეთვე შინაპოლიტიკური თუ საგარეოპოლიტიკური ვითარების დეტერმინირების შესახებ „ბაზისური მოვლენებით“. ყველაფერი ეს დიდი ხანია ცნობილია. მარქსიზმის დაბადებიდანვე (!) ბევრი მიუთითებდა მის გატაცებაზე ეკონომიკური დეტერმინიზმით“.³⁵⁰

ამდენად, როგორც ვხედავთ, გიორგი მელიქიშვილი არ მოერიდა და აშკარად დაუპირისპირდა ისტორიული მატერიალიზმის მთავარ ამოსავალ დებულებას, რაც ცხადია, გარკვეული აზრით მისასალმებელი გახლავთ.³⁵¹

მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ მარქსიზმის კლასიკოსების მიხედვით ეკონომიკური და სოციალური სტრუქტურების ზემოთ აღმართული გახლდათ სხვადასხვა მხარეების ერთობლიობა, რთული სტრუქტურა, სისტემა. ამაში მათ ეჭვი არ ეპარებოდათ. ფ. ენგელსი, როგორც ვიცით, მკვეთრად გახაზავდა განსხვავებულობას ეკონომიკურ მატერიალიზმს (დეტერმინიზმსა) და ისტორიულ მატერიალიზმს შორის.

მაგრამ ისტორიული მატერიალიზმის ვულგარიზაცია, დოგმატიზმის გროვად ქცევა, ცხადია, ამ ასპექტსაც შეეხო. კერძოდ, საბჭოურ ისტორიოგრაფიულ პრაქტიკაში, გ. მელიქიშვილის სწორი შეხედულებით, „ფაქტობრივად ცალ-ცალკე იყო წარმოდგენილი ქვეყნის პოლიტიკური ისტორია, მისი სოციალურ-ეკონომიკური და სახელმწიფოებრივი წყობილება, კულტურა, ისე რომ მათ შორის კავშირები მანაცდამანც საგანგებოდ არ იძებნებოდა, კერძოდ, „ფორმაციული ნიშნით“;³⁵² „ფორმაციულობა არსებითად თავს იჩენდა სოციალ-ეკონომიკური ვითარების ზოგადსოციოლოგიური წანამძღვრის დახასიათებაში“.³⁵³

გამოთქმული საყვედური, ჩვენი მტკიცე შეხედულებით, თვით მარქსიზმის კლასიკოსებს კი არ მიემართება, არამედ მათი თეორიის ზერელე ადებუტებს, განსაკუთრებით საბჭოთა კავშირში. ჩვენ კარგად ვიცით, როგორი ძალდატანებით, ზემოდან იქნა დანერგილი მარქსიზმი,

350 დასახ. ნაშრომი, გვ. 152.

351 კარგად მახსოვს, რომ ეს კრიტიკული აზრი ავტორმა ჩემთან პირად საუბარში გამოთქვა 1976 წელს. მას შემდეგ სულ ველოდებოდი, რომ იგი საჯაროდ გამოხატავდა თავის თვალსაზრისს. სამწუხაროდ, საბჭოურ პერიოდში მან ეს არ გააკეთა.

352 დასახ. ნაშრომი, გვ. 151.

353 იქვე, გვ. 151-152.

ასე რომ იგი იდეური კონიუნქტურა იყო, რომელსაც ისტორიკოსთა და ა. შ. აბსოლუტური უმრავლესობა უყოყმანოდ იზიარებდა.

კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის ისტორიული მატერიალიზმის მსგავსად, იგივე დაემართა ჰეგელის დიალექტიკასაც, რომელიც საბჭოურ წარმოდგენებში ოდენ ფრაზებად იქცა. დღეს მოწმენი ვართ იმისა, როგორ ცდილობენ მივიწყება-მიფუჭიჩებას ერთისაც და მეორისაც, ისე რომ არ აქვთ სურვილი მათი სათანადო გააზრებისა.

მეტიც, გიორგი მელიქიშვილის თანახმად, „ფორმაციების თეორიას დიდი ხანია რაც სამართლიანად უსაყვედურებენ სწორედ ადამიანის ფენომენის უგულებელყოფას“.³⁵⁴ ეს კი მეტისმეტია და სრულიადაც არ ეხება ავთენტიკური მარქსიზის წარმომადგენლებს. მაგრამ ამაზე ჩვენ სპეციალურად უკვე ცალკე ვილაპარაკეთ.

გიორგი მელიქიშვილის მიხედვით, „ფორმაციასთან შედარებით უფრო ტევადი ცნებაა, ჩვენი აზრით, „ცივილიზაციის“ ცნება. იქ, სადაც ამ ტერმინით მიდგომა შეიძლება, ცალკეული ხალხების (ქვეყნების) და რეგიონების ისტორიისათვის მას შეუძლია გააერთიანოს ბევრი რამ: პირველ ყოვლისა „ფორმაციის“ ცნების საკმაოდ ბუნდოვან ტერმინში „ზედანაშენში“ მოქცეული კულტურა, კერძოდ, თავისი მნიშვნელოვანწილად ეთნიკური ელფერით, სოციალურ-ეკონომიკურ და სახელმწიფოებრივი სტრუქტურის სპეციფიკა, პოლიტიკური განვითარების ძირითადი სვლა-გეზი, ერთი სიტყვით – პოლიტიკურ, კულტურულ-რელიგიურ და ინტელექტუალურ ტრადიციათა ერთობლიობა, ფასეულობათა გარკვეული კომპლექსი და სხვ.“³⁵⁵ მაგრამ საკითხავია, თუ კერძოდ ისტორიკოსის აზროვნება, შემეცნება ეკონომიკურ-საზოგადოებრივი ფორმაციების გაცნობიერებისას იმდენად უსუსურია, რომ არ შეუძლია გაცნობიეროს შესაბამისი ურთიერთკავშირები, როგორ შეუძლია მას, გამოასწოროს ეს ხარვეზი „ცივილიზაციით“ ოპერირებისას?³⁵⁶ „ცივილიზაციით“ აზროვნების შემთხვევაში ისტორიკოსი ვერ გაექ-

354 იქვე, გვ. 153.

355 იქვე, გვ. 152.

356 1977 წელს საისტორიო საზოგადოების სხდომაზე წაკითხულ მოხსენებაში ცივილიზაციისა და ფორმაციების ცნებებით ერთობლივად ოპერირებას შეეეცადეთ. მოხსენება მოგვიანებით ე. „ცისკარში“ დაიბეჭდა.

ცევა შესაბამისი ფორმაციებით აზროვნების აუცილებლობას. სულ სხვა ვითარებასთან გვაქვს საქმე არნოლდ ტოინბის საისტორიო აზროვნებაში. მაგრამ, მისგან განსხვავებით, ამ მხრივ მსოფლიო ისტორიოგრაფიას კიდევ ბევრი რამ აქვს გადასაწყვეტი.

გ. მელიქიშვილი შემდეგნაირ პერსპექტივასაც გვთავაზობდა: „ფორმაციული მიდგომის ერთადერთი ალტერნატივა უნდა იყოს საზოგადოებრივი მოვლენებისადმი სისტემური მიდგომა“.³⁵⁷ „საზოგადოება, რა თქმა უნდა, გარკვეული სისტემაა და მისი თეორიული გააზრებაც უნდა სისტემურ გააზრებაში მდგომარეობდეს“.³⁵⁸ კარგია, რომ ამ შემთხვევაში ჩვენი ისტორიკოსი გარკვეულ ობიექტურობას იჩენდა და ამბობდა: მსგავსი მიდგომის „ანარეკლი (!!) ჩვენ ფორმაციების თეორიაშიც გვაქვს“-ო.³⁵⁹ მაგრამ „ამგვარი მიდგომა კი მარქსიზმის ფუძემდებლებთან ჩვენ მთელი სიღრმით, მთელი სიგრძე-სიგანით არ მოგვეპოვება“-ო.³⁶⁰ ჩვენი ფიქრით კი, ამ მიმართებით მათ უფრო მეტი ჰქონდათ გააზრებულ-გაცნობიერებული, ვიდრე ეს გიორგი მელიქიშვილს და სხვებს წარმოედგინათ და წარმოუდგენიათ.

გიორგი მელიქიშვილი სწორი გახლდათ იმაში, რომ „ზემოდასახელებული გააზრება საზოგადოების როგორც სისტემისა, არ არის მარტო განყენებული მსჯელობისა და ფილოსოფიის საგანი. იგი გულისხმობს აგრეთვე მდიდარი, მრავალფეროვანი კონკრეტული საისტორიო მასალის მოხმობა-გაანალიზებასაც. ერთი სიტყვით, იგი კომპლექსურ მიდგომას საჭიროებს“.³⁶¹ დიდად სამწუხაროდ, ქარ-

357 გვ. 152.

358 გვ. 152-153.

359 დასახ. ნაშრომი, გვ. 152.

360 იქვე, გვ. 153.

361 ვენური ქვაჩახია კერძოდ ფილოსოფოსების მისამართით აღნიშნავდა: „ფილოსოფიის საფუძვლიანად მცოდნეს უსათუოდ სჭირდება მსოფლიო ისტორიის, ლიტერატურისა და ხელოვნების, განსაკუთრებით ლიტერატურის მსოფლიო კლასიკოსების კარგი ცოდნა, საზოგადოების განვითარების ეკონომიკური საფუძვლების, მისი კანონზომიერებების და მამასადამე, სხვას რომ თავი დავენებოთ, პოლიტიკური ეკონომიის კარგი ცოდნა“. ამრიგად, ფილოსოფიის ათვისება, როგორც ეხედავთ, ფილოსოფიურ დისციპლინებთან ერთად, მრავალი ე. წ. კერძო მეცნიერების გათვალისწინებასაც გულისხმობს“. იხ. მისი „ფილოსოფიის შესავალი“, თბ., 1983, გვ. 269-70.

თველი ისტორიკოსები და ფილოსოფოსები ამ მიმართულებით დიდი გულმოდგინებით არ გამოირჩეოდნენ (ასეა დღესაც), მაგრამ ეს უპირველესად მათი პრობლემაა და არა მარქსიზმის კლასიკოსებისა.

ჩვენი საბოლოო დასკვნით, გიორგი მელიქიშვილის მიერ ისტორიული მატერიალიზმის ძირითადი დებულებების კრიტიკა ფრიად არადამაჯერებელია. ეს გარემოება განაპირობა, პირველ რიგში, მისმა არასაკმარისმა ფილოსოფიურმა და სოციოლოგიურმა განსწავლულობამ, თუმცა იგი გახზავდა ხოლმე (ზეპირადაც და წერილობითი ფორმითაც) ცნობილი ქართველი ფილოსოფოსის კოტე ბაქრაძის ლექციების მოსმენას, მაგრამ ეს ლოგიკასა და ფილოსოფიის ისტორიას ეხება. მაგრამ სოციოლოგიისა და ისტორიის ფილოსოფიის, ასევე ისტორიული მატერიალიზმის, შესწავლაში უკანასკნელი მას ვერ დაეხმარებოდა. არ ჩანდა, რომ გ. მელიქიშვილი თვითონ მარქსიზმის კლასიკოსების ნაშრომებს ღრმად, საფუძვლიანად იცნობდა. ვფიქრობთ, იგი არც კარლ კაუცკის, გეორგი პლехანოვისა და ანტონიო ლაბრიოლას მეშვეობით ცდილა მათ გაგებას. ასე რომ, ავთენტიკური მარქსიზმის გაგება-გაცნობიერებას ისტორიის (მსოფლიო) მეტი ცოდნა სჭირდება. და საერთოდ, როდესაც ისტორიკოსი ამგვარ პრობლემებს შეეჭიდება, მას მეტი ფილოსოფიური და საერთო-ისტორიული განათლება მართებს.

თუ როგორი მცდელობა ჰქონდა ამ მიმართებით ფილოსოფოს მერაბ მამარდაშვილს, ამას ახლა გაჩვენებთ. იგი წერდა: „მარქსიზმი, როგორც სოციალური ფორმაციის (!) თეორია, რომლის თანახმადაც ჯერ იყო მონობა, შემდეგ ფეოდალიზმი, კაპიტალიზმი და ბოლოს იქნება სოციალიზმი – ნმინდა წყლის იდიოტიზმია“;³⁶² „ამ გაუბრალოებული კონცეფციის მიზანია სამყარო შეიყვანოს სულ პანია თავში, იმ ვილაცის თავში, რომელსაც არავითარი სურვილი არ გააჩნია იაზროვნოს“.³⁶³ მაგრამ ჩვენმა მკითხველებმა უკვე იციან, რომ ავთენტიკური მარქსიზმი საკითხს სხვანაირად იაზრებს, რომ მსგავსი სახით აზროვნება ვ. ი. ლენინისა და ი. ბ. სტალინის „იდიოტიზმიდან“ მოდის. საუბედუროდ, მოყვანილი ციტატების ავტორს აბსოლუტურად არ ესმოდა აღძრული

362 მერაბ მამარდაშვილი, ჩახშული ფიქრი, თბ., 1992, გვ. 27.

363 იქვე.

საკითხი და კიდევ მეტი, არც სურდა მისი გაგება.³⁶⁴ მაშ საიდან მოდიოდა ასეთი „მაგარ-მაგარი“ სიტყვები?! ფილოსოფიურად და მეცნიერულად ამის გაგების მცდელობა სწორედ უაზრობაა.

1992 წლის „მაცნეს“ ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერიაში (№2) დაიბეჭდა კოტე ანთაძის, მერაბ კალანდაძისა და კარლო მეშველიანის ერთობლივი სტატია „ისტორიის პერიოდიზაციისათვის“. მასში ვკითხულობთ: „ისმის კითხვა: რა კრიტერიუმით შეიძლება ვხელმძღვანელობდეთ მცენიერული პერიოდიზაციის დროს? პირველ ყოვლისა ხაზი გვინდა გავუსვათ, რომ ერთი რომელიმე ფაქტორის გამყოფი პერიოდიზაციის კრიტერიუმად მართებული არ იქნებოდა.³⁶⁵ საჭიროა ამ რთული პრობლემისადმი დიფერენცირებული, კონკრეტული მიდგომა“.³⁶⁶ აშკარაა, რომ ავტორებს გაუმართლებლად მიაჩნიათ მსოფლიო-ისტორიული პროცესის ეკონომიკურ-საზოგადოებრივი ფორმაციების მიხედვით დაყოფა. მაგრამ მსგავსი დაყოფა ხომ ეკონომიკურ-სოციალურთან (სოციალური სტრუქტურის მნიშვნელობით) ერთად პროგრესსაც გულისხმობდა თავისუფლების გზაზე (როგორც ამას თვლიდა ჰეგელი) და ა. შ.

ავტორთა ერთობლივ სტატიაში დიდ გაურკვევლობებს ვხვდებით. მათი შეხედულებით, ძველი ისტორია მთავრდება ახ. წ. V საუკუნით, უფრო კონკრეტულად – 476 წლით. მაგრამ თუ ეს ქრონოლოგიური მიჯნა უეჭველია დასავლეთ ევროპის ისტორიასთან მიმართებაში, მაშინ ოსვალდ შპენგლერისა არ იყოს, რას გვეუბნება ეს თარიღი ძველი ინდოეთის, ჩინეთის, მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიასთან დაკავშირებით? ანდა ძველი ისტორია (ცხადია, იგულისხმება მისგან პირველყოფილობის ისტორიის გამორიცხვა) საიდან უნდა დაიწყოს? თუ „ძველს“ ფართო გაგებით ვიგულისხმებთ, მაშინ ათეულის წერტილად უნდა ჩაითვალოს ძვ. წ. დაასლოებით 3000 წელი, ე. ი. პირველი ცივილიზაციების წარმოქმნის ხანა. მაგრამ თუ „ძველში“ გავიაზრებთ

364 ეს აზრი მასთან წლების განმავლობაში პირადი ურთიერთობების შედეგად მაევეს ჩამოყალიბებული.

365 როგორც ვხედავთ, ნინადადება გაუმართავია.

366 დასახ. სტატია, გვ. 20.

საკუთრივ „ანტიკურს“, მაშინ მისი დასაწყისი უნდა დაუკავშირდეს ძვ. წ. VI საუკუნეს – სოლონის, კლისთენესა და სერგიუს ტულიუსის რეფორმებს, როდესაც კერძო საკუთრებამ (მიწაზე) უკვე გაიმარჯვა.

აღმოსავლეთის საზოგადოებების უმეტესობისათვის დამახასიათებელმა წარმოების წესმა, როგორც ვიცით, დაშლა-დებიტეგრაცია დაიწყო XVIII-XIX საუკუნეებში, რაც თავის მხრივ დასავლეთის ძლიერმა ზემოქმედებამ (კაპიტალიზმმა) განაპირობა.

ყოველივე ამაზე ავტორებს ცხადი წარმოდგენა უნდა ჰქონოდათ. რაც შეეხება მათ თვალსაზრისს იმაზე, თუ როდის დასრულდა შუა საუკუნეები და დაიწყო ახალი დრო – 1453 წელს (კონსტანტინოპოლის დაცემის თარიღი), 1492-98 წლებში (დიდი გეოგრაფიული აღმოჩენების დასაწყისი ხანაში) თუ 1517 წელს, რეფორმაციის დასაწყისის დროს – ამას მეტი დაფიქრება სჭირდება და ამ შემთხვევაში სულაც არაა საჭირო რაიმე უმკაცრეს მარქსისტულ დოგმას დამორჩილება.

შევირდებით ედუარდ კოდუას (იკვლევდა ისტორიის ფილოსოფიის ისტორიისა და სოციოლოგიის ისტორიის საკითხებს) შესაბამის შეხედულებებზე.

1996 წელს დამხმარე დახელმძღვანელოს სახით დაიბეჭდა ე. კოდუას „სოციოლოგიის ისტორია“ (ორ ნაკვეთად). პარადოქსია, რომ მასში ისტორიული მატერიალიზმის შესახებ თხრობას ვერ ვხვდებით. სამაგიეროდ გადმოცემულია (II ნაკვეთში) ტომას მალთუსის (1766-1834) სოციოლოგიური შეხედულებები, თითქმის 50 გვერდზე. მარქსიზმის კლასიკოსების ასეთი იგნორირება თითქოს მით უფრო არალოგიკურია იმ პირისაგან, რომელიც ერთ დროს არათუ მარქსისტი, არამედ მარქსისტ-ლენინელიც კი გახლდათ. შეგახსენებთ, რომ 1988 წელს იგი კენჭს იყრიდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიაში ნევრ-კორესპონდენტობის ნოდებაზე... კომუნისტური პარტიის ისტორიისა და მეცნიერული კომუნიზმის განხრით. ჩანს, მას ამისათვის შესაფერისი დამსახურება ჰქონდა.

1971-72 წლებში ე. კოდუამ გამოსცა კრებული სახელწოდებით „კლასები და კლასობრივი ბრძოლა. ქრესტომათია ვ. ი. ლენინის შრომების მიხედვით“ (სამ ნაკვეთად). (სხვათა შორის წიგნის ანოტაციაში

გვითხულობთ: „ქრესტომათიაში ნაჩვენებია ლენინური ეტაპი კლასები-სა და კლასობრივი ბრძოლის მარქსისტული თეორიის განვითარება-ში“). მასვე ეკუთვნის მონოგრაფია „კლასების ლენინური განსაზღვრების მნიშვნელობა თანამედროვე ბურჟუაზიული სოციოლოგიის კრიტიკისათვის“.³⁶⁷ ხოლო თუ როგორი ბუნდოვანება-გაურკვევლობა ჰქონდა ვ. ი. ლენინს ამ საკითხში, ამის ჩვენებას ჩვენ უკვე შევეცადეთ.

და აი, ასეთი სულიერი, ფილოსოფიურ-სოციოლოგიური ფიზი-ონომიის მქონე პირი შეცვლილ ისტორიულ ვითარებაში პირნპინდად იგნორირებდა კარლ მარქსისა და ფრიდრიხ ენგელსის წვლილს სო-ციოლოგიაში (ასევე ისტორიოსოფიაში). ამდენად, მათში, ვ. ი. ლე-ნინისგან განსხვავებით, რაიმე რაციონალურ მომენტს ვერ ხედავდა.³⁶⁸

ედუარდ კოდუა აღნიშნავდა: „დახვასებული ფორმაციის თეო-რიას, რომელსაც საზოგადოებათა თანამედროვე კლასიფიკაციებში ადგილი არა აქვს“.³⁶⁹ ამგვარი მაგარ-მაგარი სიტყვების მიუხედავად, ამ ციტატის ავტორს, მერაბ მამარდაშვილის დარად, საკითხზე ოდ-ნავ მეცნიერული, ფილოსოფიური აზრიც კი არ ჰქონდა. მისგან გან-სხვავებით მტკიცედ გვჯერა, რომ ეკონომიკურ-საზოგადოებრივი ფორმაციების პრობლემა სერიოზულია, რაც გამოჩნდა 1960-70-იან წლებში საბჭოთა კავშირში და უცხოეთში ჩატარებული დისკუსიების დროს და მის გადაწყვეტას თანამედროვე მარქსოლოგია უთუოდ შე-ეცდება. ამასაც რომ თავი დავანებოთ, განა „კაპიტალიზმი“, „ფე-

367 სხვაგან ავტორი წერდა: „რაც შეეხება ჩემს დამოკიდებულებას ლენინისადმი, მე ყოველთვის ვცდილობდი მის შრომებში რაციონალური ამოწყობიდან და მისი სახელი გამომეყენებინა არამარქსისტული თეორიების გადმოსაცემად“, გაზ. „თბილისი“, 1999 წ. 11 აპრილი.

368 სხვათა შორის, 1998 წლის 12 მარტს საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების სხდომაზე ედუარდ კოდუამ დიდი რი-ხით განაცხადა, კარლ მარქსის ისტორიოგრაფიის განვითარებაში არავითარი დადებითი როლი არ უთამაშიაო. რაკი სიტყვამ მოიტანა, დაძქეთ, რომ „შესავალში თანამედროვე აზროვნებისა“ (ილიას უნივერსიტეტის გამომცემლობა, I ნიგნი, თბ., 2006) დაბეჭდილია კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის „გერმანული იდეოლოგიის“ მნიშვნელოვანი ნაწილი.

369 „თბილისი“, 7 აპრილი, 1999 წელი. მკითხველებს შეეახსენებ, რომ იმხანად ამ გაზეთის ფურცლებზე ჩემსა და პროფ. ე. კოდუას შორის გაიმართა პოლემიკა საქართველოში ისტორიის ფილოსოფიის მდგომარეობის თაობაზე.

ოდალიზმი", „ანტიკური საზოგადოება“, „არქაული კომუნისტური“ თუ „პრიმიტიული საზოგადოება“ შესაბამისი საზოგადოებრივი ტიპების აღსანიშნავად არაფრისმთქმელია?

გაგახსენებთ, რომ ზემოაღნიშნული სტრიქონების ავტორის მიხედვით, სოციალურ-ეკონომიკური ფორმაციების შესწავლა სოციოლოგიის ამოცანა გახლავთ,³⁷⁰ რომ „მაშასადამე, მარქსიზმის მიერ სოციოლოგიაში მოხდენილი გადატრიალების არსია საზოგადოების განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციის გამოყოფა“.³⁷¹

ოსვალდ შპენგლერისა და არნოლდ ტოინბის მცდელობების საპასუხოდ ისტორიული პროგრესის საკითხი სხვანაირად, უფრო ღრმად არის გასააზრებელი. უპირველესად იგი უნდა გაიაზრებოდეს საზოგადოების (კაცობრიობის) ეკონომიკური და სოციალური განვითარების საფუძველზე. „ტრადიციული საზოგადოების“ თვალსაზრისი კი ამ მხრივ ბევრს არაფერს გვეუბნება, თვითონ მისი გაგება ფორმაციების გარეშე უადრესად ზედაპირულია.

ელემენტარული ფაქტების საწინააღმდეგოდ ედუარდ კოდუა აცხადებდა: „უაზრობაა ნ. კონრადის თვალსაზრისის ლენინისა და სტალინის შეხედულებებთან დაკავშირება“.³⁷² არადა, ეკონომიკურ-სოციალური ფორმაციების საკითხში სწორედ რომ ასე გახლდათ (ამაზე ჩვენ რამდენჯერმე ვწერდით). თუმცა, მრავალი საბჭოთა ისტორიკოსისაგან განსხვავებით, მასთან შეინიშნება თავისებურება: მონათმფლობელობას ძველად გადიოდა არა ყველა საზოგადოება, არამედ, ასე ვთქვათ, ცივილიზაციის ცენტრი, მაგალითად, ჩინეთი და აქ, აღნიშნული სოციალური ინსტიტუტის კვალობაზე, კორეელებმა, ვიეტნამელებმა და იაპონელებმა „შეძლეს“ მონათმფლობელობის, როგორც ეკონომიკურ-საზოგადოებრივი ფორმაციის, გამოტოვება და უშუალოდ გადასვლა ფეოდალიზმზე. მაგრამ კი სულაც არ არის მეცნიერული ახსნა. ჯერ კიდევ ჩვენმა წინაპრებმა კარგად იცოდნენ,

370 იხ. ავტორის „სოციოლოგიის შესავალი“, თბ., 1986, გვ. 51.

371 იქვე, გვ. 56.

372 „თბილისი“, 11 აპრილი, 1999.

რომ შეიძლება რიყზე ქვა ვერ შეამჩნიო, ასე რომ მთავარია შესაბამისი ფსიქოლოგიური განწყობა.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ძნელია დავიჯეროთ მტკიცებულება: „კონრადმა შეძლო რენესანსის ცნება ლოკალურიდან მსოფლიო მასშტაბით მოეაზრებინა, როგორც ყველა დიდი კულტურის ხალხთა ისტორიის კანონზომიერი მოვლენა“.³⁷³ ამ შეხედულებისაგან განსხვავებით, უფრო მისაღებია ჩვენი ცნობილი ფილოსოფოსის შალვა ნუცუბიძის შესაბამისი აზრი. მაგრამ ამ საკითხის განხილვა შორს წაგვიყვანდა.

დასასრულ, დავძენთ, რომ ედუარდ კოდუასათვის შესაბამისი, სოციოლოგიური და ისტორიულ-ფილოსოფიური, თემატიკა სულაც არ გახლდათ საკუთარი სტიქია. ოდენ სხვათა აზრების გადმოღაგება და მათი ზერელე კომენტირება თუმცა სასარგებლო იყო იმ პირობებში, როცა ამ თვალსაზრისით საბჭოურ ქართულ ფილოსოფიაში სრული ვაკუუმი იყო,³⁷⁴ მაგრამ საკმარისი როდი გახლდათ ნამდვილი სოციოლოგიური და ისტორიოსოფიული აზროვნებისათვის. ეს მით უფრო ითქმის მისეულ ისტორიულ (მსოფლიო) ცოდნაზე. ამიტომაც გასაგებია, რომ ედუარდ კოდუა, მაგან ქართველ ფილოსოფოსთა მსგავსად, გაურბოდა კერძოდ, ქართულ ისტორიულ პროცესზე, მათ შორის თანამედროვეობაზე, მნიშვნელოვან საკითხებზე თავისი აზრის გამოთქმას.

უნდა აღინიშნოს, რომ ქართველ ფილოსოფოსებს, მათ შორის ისტორიული მატერიალიზმის „სპეციალისტებს“, ხმა არ ამოუღიათ

373 „თბილისი“, 7 აპრილი, 1999. მოგახსენებთ ნიკოლაი კონრადის სხვა აზრსაც: „სრულიადაც არაა მართებული ინგლისის, საფრანგეთის, გერმანიის განმანათლებლობასთან ერთ რიგში მოთავსდეს განმანათლებლობის ელემენტები (sic!) ამ ხალხებში, რომლებიც რუსეთის შემადგენლობაში შედიოდნენ, ქართველებისა და ყაზახების მსგავსად (სხვათა შორის, ყაზახები მაშინ არც ყოფილან). მათთან ეს ელემენტები ასახვას არა ინგლისური და ფრანგული განმანათლებლობისა, როგორც ეს შეინიშნება რუს ხალხში, არამედ – მხოლოდ რუსული განმანათლებლობისა“. იხ. ავტორის «Историческое путешествие», М., 1978, გვ. 269. კომენტარები მკითხველთათვის მივცინდია.

374 ქართულ ისტორიოგრაფიაში ისტორიკოსი გივი კილურაძე შეეცადა ახალი ისტორიის შესახებ მსოფლიო ისტორიოგრაფიის გადმოცემას. იხ. მისი „ახალი ისტორია“, თბ., წიგნი I, 1970. სხვათა შორის, მას მტკიცედ სწამდა, რომ ნამდვილი ისტორიის ფილოსოფია შეუძლებელი გახლდათ ისტორიის სერიოზული ცოდნის გარეშე.

ედუარდ კოდუას მსგავსი შეხედულებების სანინააღმდეგოდ. ეტყობა, მათ შესაბამისი ფსიქოლოგიური კომპლექსი ანუხებდათ და თანაც ავთენტიკურ მარქსიზმში ზერელე განსწავლულობის გამო რაიმე სერიოზული სათქმელი არ ჰქონდათ.

თუმცა იყო ერთი გამოწვევისი. 1998 წელს გამოქვეყნებულ წიგნში³⁷⁵ პროფ. ბიძინა ლუტიძე ისტორიულ მატერიალიზმს ეკონომიკურ მატერიალიზმად მიიჩნევდა.³⁷⁶ თითქოს ბოლოს ფ. ენგელსი მიხვდა ამ თეორიის ცალმხრივობას და შეეცადა, იგი უფრო სრულყოფილად წარმოეჩინა, მაგრამ ოდენ ცარიელი ფრაზების იქით არ წასულა.³⁷⁷ მისივე მიხედვით ისე გამოდიოდა, რომ ისტორიული მატერიალიზმი მხოლოდ სოციოლოგიური თეორია იყო და არა ამასთანავე ისტორიული-ფილოსოფიურიც ჯ. ვიკოს, ი. ჰერდერის, ი. კანტისა და გ. ჰეგელის მსგავსად.

2006 წელს გამოქვეყნებულ სტუდენტთათვის განკუთვნილ „საქართველოს ისტორიის“ პირველ წიგნში აღნიშნულია: „სახელმძღვანელოში გამოყენებულია როგორც თანამედროვე ცივილიზაციური, ისე ფორმაციული მეთოდები, უფრო ზუსტად, მათი სინთეზი ორივე მეთოდის როგორც დადებითი, ისე უარყოფითი მხარეების გათვალისწინებით“.³⁷⁸ მაგრამ კრიტიკული თვალთახედვით აღმოჩნდება, რომ მსგავსი სინთეზი მითია. ამჯერად ჩვენ ის უფრო გვანტერესებს, რა მეთოდებია (ან მეთოდი) წიგნში გამოყენებული ფორმაციული მიდგომიდან, როგორია მათი (თუ მისი) „როგორც დადებითი, ისე უარყოფითი მხარეები“. მაგრამ ამის თაობაზე წიგნიდან ვერაფერს ვგებულობთ.

მარქსიზმის, კერძოდ ისტორიული მატერიალიზმის, არსს შეეხო ისტორიკოსი ფარნაოზ ლომაშვილი თავის „ისტორიის ფილოსოფიის ისტორიის“ მეორე ტომში (2007). ავტორი აღნიშნავს ამ მოძღვრების ზოგიერთ ნაკლს. ასე მაგალითად, მის მიერ ბურჟუაზიული ურთ-

375 სოციოლოგია (ლექციების კურსი), II, თბ., 1998.

376 იქვე, გვ. 120.

377 იქვე, გვ. 121.

378 დასახ. წიგნი, გვ. 3.

იერთობების მოძველებულად გამოცხადებას ჯერ კიდევ XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, მუშათა აბსოლუტურ გალატაკებას კაპიტალიზმის პირობებში, მტკიცებას, თითქოს ისტორიის საზრისს კომუნიზმის დასამყარებლად საჭირო მატერიალური და სულიერი პირობების მომზადება წარმოადგენდა და ა. შ. ამაში ავტორი, რასაკვირველია, მართალია.

მაგრამ მას ვერ დავეთენხმებით სხვა საკითხებში. მაგალითად, 1890-იან წლებში თითქოს ფ. ენგელსმა უარყო მოსაზრება, რომ ყველგან და ყოველთვის მთავარია მატერიალური წარმოება და კვლავწარმოება.³⁷⁹ თუმცა უკანასკნელმა ეს დებულება დააზუსტაო სიტყვებით – „საბოლოო ანგარიშით“, მაგრამ თითქოს ეს არადამაჯერებლად, ოდენ ფრაზების დონეზე იყო წარმოდგენილი. მაგრამ გეორგი პლехანოვის შეხედულებებთან დაკავშირებით წიგნში აღნიშნულია: „მან დამაჯერებლად უარყო, მაგალითად, ბრალდება ე. წ. „ეკონომიკურ მატერიალიზმში“ და ამ ბრალდების მოგერიებაში ენგელსზე ნაკლები როლი როდი შეასრულა“.³⁸⁰

ასევე უცნაურად გვეჩვენება აზრი: „პლехანოვის მაგალითი დამაჯერებლად გვიჩვენებს, რომ ე. წ. „კლასიკური მარქსიზმი“ ისტორიულ-ფილოსოფიურ მოძღვრებათა მსოფლიო „საკრებულოს“ ერთ-ერთი სრულუფლებიანი, მაგრამ მხოლოდ რიგითი წევრი იყო“³⁸¹ (შეგახსენებთ, რომ ედუარდ კოდუა ამასაც კი უარყოფდა). რა, განა მარქსიზმის ამგვარ ფილოსოფიური და მეცნიერული ფასეულობა მხოლოდ გამოჩენილი რუსი მარქსისტის მიხედვით მტკიცდება? მით უმეტეს რომ, მას რომ თავი დავანებოთ, წიგნში ხაზგასმულია „მარქსისა და ენგელსის არაჩვეულებრივი ნიჭი და ენერგია“.³⁸²

ფ. ლომაშვილი კატეგორიული ტონით აცხადებს: „ერთადერთი საისტორიო თეორია, რომლის მიმართ ჩემს ანტიპათიას ვერ ვმაღავდი, ეს არის მონისტური თეორია, რომელიც ისტორიის ერთ რომელიმე

379 იქვე, გვ. 249.

380 იქვე, გვ. 431.

381 იქვე, გვ. 432.

382 დასახ. ნაშრომი, გვ. 243.

ფაქტორზე დაყვანას ცდილობს და, რაც მთავარია, ამ ფაქტორით განპირობებული ისტორიის ცალსახა განვითარების გარდაუვალობას ამტკიცებს. დარწმუნებული ვარ, საისტორიო მოვლენათა ახსნა მხოლოდ მრავალი ფაქტორის ანალიზით შეიძლება“.³⁸³

ავტორი საკმაოდ ფართოდ შეეხო მარქსიზმში ეკონომიკურ-საზოგადოებრივი ფორმაციების გააზრების პრობლემას. იგი დაასკვნის: „როგორც ეხედავთ, მარქსის მიერ საკუთრებისა და ერთი ადამიანის მიერ მეორის ექსპლუატაციის ფორმების მიხედვით კაცობრიობის განვითარების დაყოფა საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ ფორმაციებად კაბინეტური „ტვინის ჭყლეტის“ შედეგი უფრო იყო, ვიდრე ისტორიული ფაქტებისა და მოვლენების კვლევა-განზოგადებისა“.³⁸⁴ ჩვენ კი ვიტყვით, რომ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი ამ თვალსაზრისს მსოფლიო ისტორიის სოლიდურ ცოდნაზე აფუძნებდნენ, ყოველ შემთხვევაში, მეცნიერების იმდროინდელი დონის გათვალისწინებით, რისგანაც შორს იდგნენ ვ. ი. ლენინი და ი. ბ. სტალინი და ბევრი ისტორიკოსი და ფილოსოფოსი, რომლებიც ამ საკითხს ეხებიან.

მაინც მთავარი ნაკლოვანება ფორმაციების თეორიისა ის ყოფილა, რომ მის შესახებ საბჭოთა კავშირში ორი ფართო ხასიათის დისკუსიის ჩატარების შედეგადაც ვერ დადგინდა მათი თანამიმდევრობა და რაოდენობა. ასევე, კვლავ გაუგებარი რჩებაო „აზიური წარმოების ნესის“ რაობა. თვითონ ავტორის შეხედულებით, იგი თავისებური მონათმფლობელობის ფორმა იყო (საბჭოთა დოგმატიკოსი ისტორიკოსების ჩვეულებრივი თვალსაზრისი გახლავთ). მეორე მხრივ, იგი იზიარებს ვინმე ა. ა. გრიცანოვას პროფანულ აზრსაც, რომელიც ერთ-ერთ ენციკლოპედიური ხასიათის სტატიაში ყოფილა გატარებული.

მაგრამ, როგორც ზემოთ დავინახეთ, ამაში მთავარი ბრალი სრულიადაც არ მიუძღვით მარქსიზმის ფუძემდებლებს. მათ, ჩვენი აზრით, ვერც ისტორიის განვითარების ფორმაციულ თანამიმდევრობაში, ვერც შესაბამისი სოციალური რევოლუციების ხდომილებების მტკიცებაში

383 იქვე, გვ. 579.

384 იქვე, გვ. 227.

დავადანაშაულებთ, როგორც ამას გვამცნობს ავტორი.³⁸⁵ ფრიად გაურკვეველია ფ. ლომაშვილის მსჯელობა, თითქოს ამ რევოლუციათა „უმრავლესობა ან უფრო ძლიერ, მაგრამ უფრო ჩამორჩენილ სახელმწიფოებთან შეჯახებას შეენირა, ანდა უფრო მონინავე ქვეყნების მფარველობას მიეკედლა“.³⁸⁶

ავტორი სწორი გახლავთ იმაში, რომ ერთმანეთს უპირისპირებს მარქსიზმსა და ლენინიზმს, რამდენჯერმე აღნიშნავს „ოქტომბრის გადატრიალებას“. მაშ როგორ შეიძლება ვ. ი. ლენინი „ნეომარქსისტად“ გამოვაცხადოთ? ანდა რა კავშირ-ურთიერთობა აქვს მარქსიზმის გასაკრიტიკებლად იმ მოსაზრებას, რომ თუ საბჭოელი იდეოლოგოსების მიხედვით საბჭოური სოციალური სისტემის წარმოშობა-ფუნქციონირება კანონზომიერი იყო, მაშინ რატომ დაიშალა ეს უკანასკნელი?³⁸⁷

2009 წელს დაიბეჭდა ისტორიკოს მარიამ ჩხარტიშვილის წიგნი „ისტორიული მეცნიერების შესავალი“, განკუთვნილი სტუდენტობისათვის. მისასალმებელია, რომ ავტორი ერთმანეთისაგან ასხვავებს, ერთი მხრივ, საბჭოთა კავშირსა და აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში „მოქმედ“ მარქსიზმს და მეორე მხრივ, დასავლეთის ქვეყნებში არსებულ ამავე სახელწოდების მოძღვრებას.³⁸⁸ ორი გვერდის მოშორებით საზგასმულია განსხვავებანი მარქსიზმსა და მარქსიზმ-ლენინიზმს შორის, ასევე დაპირისპირებულია კ. მარქსის ეკონომიკური დეტერმინიზმი და ვ. ი. ლენინის ვოლუნტარიზმი.³⁸⁹

მაგრამ საკითხავია, რამდენად ადეკვატურია „დასავლეთის ქვეყნებში“ გავრცელებული მარქსიზმის ისტორიული მატერიალიზმი საკუთრივ ავთენტიკურ მარქსიზმთან. ანდა, ყოველ შემთხვევაში, თვითონ ავტორს როგორ წარმოუდგენია ეს საკითხი. აშკარად თვალში საცემია მარქსიზმის ავტორისეული უალრესად ზერელე ცოდნა. მისივე

385 თუმცა წიგნში ვკითხულობთ: „პირველი ფორმაცია, რომელიც სოციალური რევოლუციის შედეგად აღმოცენდა, ფეოდალიზმი იყო“. დასახ. წიგნი, გვ. 225 (კვლავ უნინდელი საბჭოთა ისტორიკოსების შეხედულება).

386 იქვე, გვ. 229.

387 იქვე, გვ. 246-47.

388 დასახ. წიგნი, გვ. 66.

389 იქვე, გვ. 69.

ალიარებით, მარქსისტულ სოციოლოგიას იგი ევროპელ, ამერიკელ და საბჭოთა ავტორთა მეშვეობით გასცნობია.³⁹⁰ წიგნის ბოლოს დართულ გამოყენებული ლიტერატურის სიაში მარქსის მხოლოდ ერთი ნაშრომი – „პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის“ (ჩანს, მისი წინასიტყვაობა) არის მითითებული. ასეთ საფუძველზე მარქსის გაგება ხომ ძალზე ზედაპირულია. პირწმინდად უარყოფილია ფ. ენგელსის როლი ისტორიული მატერიალიზმის შექმნა-განვითარებაში. გაუვლგარულებულია იდეების წარმოშობა მხოლოდ და მხოლოდ ეკონომიკის ბაზაზე.

თითქოს შესაბამისი თეორია ეკონომიკური მატერიალიზმია,³⁹¹ მაგრამ ეს რომ ასე არ გახლავთ, ამის განსამარტებლად საკმაოდ გაისარჯნენ ფრიდრიხ ენგელსი, გეორგი პლехანოვი, ანტონიო ლაბრიოლა და სხვანი. წიგნში ვკითხულობთ, რომ, კ. მარქსის აზრით, ისტორიის განმსაზღვრელია საწარმოო ძალები, ასევე (თანაბრად?) კლასთა ბრძოლა და თვითონ სოციალური კლასები.³⁹² მსგავსი რამ მით უფრო მიუტყევებელია ნაშრომში, რომელიც, როგორც უკვე ვამბობდით, სტუდენტობისათვის არის განკუთვნილი.

რაკი მარიამ ჩხარტიშვილი ლაპარაკობს დიდ სიახლეზე, რაც ისტორიული პროცესის გაგებაში ფრანგულმა „ანალების სკოლამ“ ეკონომიკური და სოციალური ისტორიის შემოტანით განახორციელა, რა, განა ამ მომენტების თაობაზე წონადი სიტყვა არ თქვეს მარქსიზმის ფუძემდებლებმა „ანალების სკოლამდე“ მრავალი ათეული წლის წინათ?

თითქოს კ. მარქსი განვლილ ფორმაციათაგან (კაპიტალიზმამდე) ასახელებდა ანტიკურ მონათმფლობელობასა და ფეოდალიზმს.³⁹³ სხვაგან იგი ახსენებს პირველყოფილ საზოგადოებასაც, რომელიც „მომთაბარეობისა“ (?) და „მონადირეობის“ დონეზე იდგაო. მაგრამ ცნობილია, რომ ნეოლითური რევოლუციიდან მოყოლებული ამ

390 იქვე, გვ. 118.

391 დასახ. ნაშრომი, გვ. 70. ეს მიმართულება არსებობს თანამედროვე რუსეთშიც (იური იაკოვეცი, ალექსანდრ ოსტროვსკი და სხვანი). იგი დიდად დაშორებულია ისტორიული მატერიალიზმისაგან.

392 იქვე, გვ. 64, 65, 67.

393 იქვე, გვ. 67.

საზოგადოების წიაღში (ცხადია, მსოფლიოს მონინავე რეგიონებში) მიწათმოქმედება და მეცხოველეობაც განვითარდა.

საკითხავია, როგორ წარმოედგინათ კ. მარქსსა და ფ. ენგელსს აღმოსავლეთში არსებული საზოგადოებანი? თუ ავტორს დავუჯერებთ, თითქოს ისინი ბრმად მიჰყვებოდნენ იმ ხანის დასავლეთეუროპულ საზოგადოებაში გაბატონებულ შეხედულებას აღმოსავლეთის სტაგნაციის შესახებ. მაგრამ ზემოთ ხომ დავინახეთ, რა საფუძვლის (შესაბამისად – ეკონომიკურ-სოციალური და პოლიტიკური) მიხედვით ხსნიდნენ ისინი აღმოსავლეთ საზოგადოებას. აღნიშნულის თაობაზე ავტორს შეეძლო წაეკითხა დასავლელ და რუს ისტორიკოსებთან, მეტიც, თვით ქართველ ავტორებთანაც კი.

ერთი სიტყვით, მარქსიზმის (ისტორიული მატერიალიზმის) ამგვარი ცოდნა შორს დგას მეცნიერებისაგან და დღევანდელმა სტუდენტობამ (მით უფრო მომავალმა ისტორიკოსებმა) ამის თაობაზე მეტი უნდა იცოდნენ.

მიმდინარე წელს გამოქვეყნდა ისტორიკოს მერაბ კალანდაძის საკმაოდ სერიოზული წიგნი „ისტორიოგრაფიული ეტიუდები“. ჩვენთვის საინტერესო პრობლემების თაობაზე ვიტყვით შემდეგს. ავტორის მიხედვით, თუ ერთი მხრივ, „მარქსი იყო XIX ს. მეორე ნახევრის დიდი მოაზროვნე“³⁹⁴ და ამასთანავე წიგნში ლაპარაკია „უკიდურესი სტალინური დოგმებისა და სტერეოტიპების დაძლევაზე“³⁹⁵ მეტიც, „სტალინური ტიპის ისტორიულ მატერიალიზმზე, რომელიც გამოცხადებულ იქნა უკანასკნელ ჭეშმარიტებად“³⁹⁶ „ისტორიის სტალინიზაციაზე“, მეორე მხრივ, აღნიშნულია საჭიროება „მარქსიზმის სინდრომის ბოლომდე დაძლევისა“³⁹⁷ რომ „უძველესი ქართული ისტორიოგრაფია ცდილობს ისტორიის თეორიის საკითხების დამუშავება განმინდოს მარქსიზმისაგან და ნორმალურ მეცნიერულ კალაპოტში

394 დასახ. ნაშრომი, გვ. 158.

395 იქვე, გვ. 304.

396 იქვე, გვ. 302.

397 იქვე, გვ. 316.

დააბრუნოს. ეს პროცესი მეტად მტკივნეულად მიმდინარეობს“.³⁹⁸ ლაპარაკია აგრეთვე „რიგი სასარგებლო ნაშრომებისგან მარქსისტული გარესამოსის შემოცლაზე“.³⁹⁹

როგორც ვხედავთ, ავტორი არ ცდილობს, მკვეთრად გამიჯნოს ერთმანეთისაგან ავთენტური და საბჭოური მარქსიზმი თუ მარქსიზმ-ლენინიზმი. ამგვარი მცდელობისას ხომ ნათელია, რომ იკარგება სიმონ ხუნდაძის, ნიკო ბერძენიშვილის, სიმონ ჯანაშიას, გიორგი მელიქიშვილის, შოთა მესხიას, ვალერიან გაბაშვილისა და სხვათა მნიშვნელობა. გასაგებია, რომ საბჭოური მარქსიზმისაგან განთავისუფლებისას ესენი მეტს მიაღწევდნენ.

დასკვნის სახით მოგახსენებთ შემდეგს. რამდენადაც საბჭოთა კავშირში ისტორიული მატერიალიზმი, მნიშვნელოვანწილად ლენინიზმში გაზავებული სახით, საბჭოური ისტორიოგრაფიული პრაქტიკის საფუძველს წარმოადგენდა, ბუნებრივია პოსტსაბჭოურ ეპოქაში მასზე მწვავე რეაქციის გამოვლენა. პირველ ყოვლისა, უნდა გარკვეულიყო, რამდენად შეესაბამებოდა ავთენტურ მარქსიზმს ვითომდა მისი სახით თავსმოხვეული, შიშით დანერგული სუროგატი. ამაზე სერიოზული საუბარი ჯერჯერობით არ მიმდინარეობს. თუმცა ისიც კარგია, რომ რალაც მცდელობები ამ მხრივ მაინც არსებობს.

ისტორიკოსთა უმრავლესობას, როგორც ნიგნის დასაწყისში ვამბობდით, საერთოდ არ აინტერესებს ეს საკითხი. ერთი ნაწილის მიხედვით, ისტორიული მატერიალიზმი თითქოს ისტორიის რეალისტურ გაგებად რჩება, ამიტომ კვლავაც იყენებენ შესაბამის ცნებებს, დებულებებს, მაგრამ ისე, რომ არ ახსენებენ ავტორებს. ამდენად, ისინი ოდენ საღი აზრის დონეზე აზროვნებენ. ისტორიკოსთა ნაწილს კი ამ ფილოსოფიურ, სოციოლოგიურ მიმდინარეობაზე ლაპარაკი და გაგონებაც კი არ სურს.

ჩვენ ნაწილობრივ შევეხეთ ამგვარად განწყობილ ორ ფილოსოფოსს, რომლებიც ისტორიული მატერიალიზმის არსის სერიოზულ გაგებას არ ამჟღავნებენ. გიორგი მელიქიშვილის სახით კი უფრო სხვა

398 იქვე, გვ. 362-63.

399 იქვე, გვ. 366.

მოვლენასთან გვაქვს საქმე. იგი ცდილობდა, საკითხზე გარკვეული საერთო საისტორიო და თეორიულ-მეთოდოლოგიური ცოდნით ელაპარაკა.

მაგრამ ნამდვილ ცოდნამდე კვლავაც დიდი მანძილი რჩება. მაინცდამაინც არ ჩანს სერიოზული სურვილი იმისა, რომ ისტორიული მატერიალიზმი სხვა შესაბამისი თეორიული მიმდინარეობებით ჩაანაცვლონ. თითქოს არის რაღაც მცდელობები „ანალების“ სკოლის გამოცდილების გაგებისა. მაგრამ რამდენადაც უკანასკნელი ცდილობს ისტორიული პროცესის ეკონომიკური და სოციალური მხარეების, გეოგრაფიული ფაქტორის, ისტორიული დემოგრაფიის, ადამიანისა და ა. შ. წარმოჩენას და ამ საფუძველზე ტოტალური, გლობალური ისტორიის დანერგას, ამდენად ქართულ საისტორიო აზროვნებას გასარკვევი რჩება ამ თვალსაზრისით საერთო და განსხვავებული ამ სკოლასა და ისტორიულ მატერიალიზმს შორის.⁴⁰⁰ თვით ტრადიცია კი ეკონომიკური და სოციალური ისტორიის ცოდნის საჭიროებისა ქართული ისტორიული პროცესის გასაგებად ჩვენს საზოგადოებრივ აზროვნებაში საკმაო ხნისაა და იგი სრულიადაც არ უკავშირდება მარქსიზმს, არამედ, როგორც უკვე მივუთითებდით, დიმიტრი ბაქრაძეს, ილია ჭავჭავაძესა და ნიკო ნიკოლაძეს.

საბედნიეროდ, ივანე ჯავახიშვილი საკმაოდ გაისარჯა აღნიშნული იდეის კონკრეტულად განხორციელებისათვის, რაც ასე თუ ისე გააგრძელეს მომდევნო თაობების ისტორიკოსებმაც. ამდენად, ქართული ისტორიოგრაფია ამ თვალსაზრისით *tabula rasa*-ს არ წარმოადგენს.

400 ფაქტია, რომ მავანი ქართველი ისტორიკოსები მარქსიზმის, კერძოდ, ისტორიული მატერიალიზმის სუსტი ცოდნის გამო მისგან, როგორც, შალვა ნუცუბიძისა არ იყოს, კნინი „თეორიული ბაგაუისაგან“, ადვილად განთავისუფლდნენ. უკანასკნელის შესაბამისი გონებამახვილობის შესახებ იხ. ქეთევან ნუცუბიძის ნიგნი „შალვა ნუცუბიძე“, II გამ., თბ., 1988, გვ. 90-91.

ერთი საკითხის ორი ასპექტი⁴⁰¹

§1. გვექონდა თუ არა ისტორიის ფილოსოფია

ქართულ კულტურაში, დიდი ხანია, დამკვიდრებულია ისტორიის წერის (ისტორიოგრაფიის) ტრადიცია. თუ საუკუნეების მანძილზე, ამ მხრივ, ისტორიულ მოვლენათა უბრალო აღწერასთან – მათი ანგარიშის წერით – იფარგლებოდნენ, მერე და მერე ცდილობდნენ, ნამდვილი სა-ისტორიო ნაშრომები შეექმნათ, რომლებშიც ისტორიული პროცესის გააზრებაც იქნებოდა მოცემული.

ამ თვალსაზრისით გამოირჩეოდნენ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი, ჟამთააღმწერელი, ვახუშტი ბატონიშვილი, დიმიტრი ბაქრაძე, მწერალთაგან – ილია ჭავჭავაძე. მათ შემდგომ ამ თვალსაზრისითაც დიდად გამოირჩეოდა ივანე ჯავახიშვილი. პარადოქსია, რომ თუმცა ბოლშევიკ-კომუნისტი იდეოლოგოსები და ყოფილი მონაფეეებიც კი ჩვენს დიდ წინაპარს ემპირიზმს, ფაქტოლოგიას უკიჟინებდნენ, სინამდვილეში იგი დიდად იღვწოდა ამ მიმართულებითაც. ჯერ კიდევ 26 წლის ასაკში, 1902 წელს, ივანე ჯავახიშვილმა პეტერბურგის უნივერსიტეტში წაიკითხა საცდელი ლექცია (პირობითად ეწოდა „აღმოსავლეთის ისტორია და საქართველოსა და სომხეთის ისტორიის მონაცემები“), სადაც, კერძოდ, ჩვენი ისტორიული პროცესი ისტორიის ფილოსოფიის (ისტორიოფილოსოფიის) თვალთახედვით იყო გააზრებული. საკუთრივ ისტორიის ფილოსოფიას იგი ასე განმარტავდა: „მეცნიერების დარგი, რომელიც ეგრეთწოდებულ საისტორიო კანონების, საზოგადოებრივი ცხოვრების წარმატე-

401 ამ სტატიის საფუძველზე გაიმართა პოლემიკა ჩემსა და პროფ. ედუარდ კოდუას შორის.

ბასა (ე. ი. პროგრესს – გ. ყ.) და სხვა მრავალ ძირითად კითხვებს იკვლევს"; „ამ დისციპლინის ესა თუ ის ძირითადი საკითხები, როგორიცაა დადგენა და განსაზღვრა ეროვნებისა, რასობრივი და ნაციონალური განმასხვავებელი ნიშნებისა, სახელმწიფოსი და მისთანათა“.

ივანე ჯავახიშვილის შეხედულებით, ისტორიის ფილოსოფია ძირითადად დასავლეთ ევროპის ისტორიაზე დამყარებით იყო შექმნილი. ამ მხრივ, ფილოსოფიური ცოდნის ამ დარგს საკმაოდ მნიშვნელოვანი წარმატებები ჰქონდა მოპოვებული. მაგრამ ჩვენი დიდი ისტორიკოსი ძალზე კრიტიკულად იყო განწყობილი აღმოსავლეთის ფილოსოფიური გააზრების მიმართ და თვლიდა, რომ ამ შემთხვევაში მხოლოდ ჰიპოთეზებთან გვექონდა საქმე. ამდენად, გადამწყვეტი სიტყვა უნდა ეთქვა მეცნიერებას, სახელდობრ, აღმოსავლეთმცოდნეობას, რომლის „ამოცანაა გაარკვიოს იმ ჰიპოთეზათა სისწორე თუ მცდარობა, რაც მიღებული აქვს ისტორიის ფილოსოფიას“. ამ ლექციაშივე ვკითხულობთ: „და აი, ყველა ორიენტალისტ-ისტორიკოსისათვის მეორე და საერთო ამოცანას ისიც შეადგენს, რომ შესწავლილი და დადგენილი იქნეს ის ძირითადი ფაქტორები, რომელნიც წარმოადგენენ აღმოსავლეთის ხალხთა სოციალური ცხოვრების შემაერთებელ რგოლებს, რომელთაც მიუხედავად რასობრივი წარმოშობილობის სხვაობისა და პოლიტიკური განკერძოების დაბრკოლებისა, მაინც შეჰქმნეს მათი სახელმწიფოებრივი და საზოგადოებრივი კულტურის ეგოდენ მსგავსი ნიშნები“. სამწუხაროდ, ამ ამოცანის აღსრულებაში არათუ ქართული, არამედ მსოფლიო ისტორიოგრაფიაც კი დღემდე დიდად ვერ წასულა წინ.

კარგად არის ცნობილი ივანე ჯავახიშვილისეული „ქართველი ერის ისტორიის“ ხუთტომეულის მნიშვნელობა ქართული საისტორიო მეცნიერების განვითარებაში. ეს კიდევ უფრო გამოიკვეთა 88 ავტორის „შემონაქმედის“ – „საქართველოს ისტორიის ნარკვევების“ რეაქტომეულის გამოქვეყნების შემდეგ (1970-80 წლებში). მაგრამ ჩვენი დიდი წინაპარი აღნიშნავდა: „თითოეული ხალხის ისტორიის შესწავლაზეა დამოკიდებული, ბევრის მხრივ, ის მეცნიერება, რომელსაც ისტორიის ფილოსოფიას ეძახიან, რომელიც შეადგენს ჩვენი მეცნიერების უზენაეს მიზანს“. სამწუხაროდ, ნერდა იგი, „საქართველოს ისტორიის

მეცნიერულ, კრიტიკულ შესწავლას ჯერ იმ დონემდე არ მიუღწევია, რა დონეზეც ძველი საბერძნეთის, რომისა და დასავლეთ ევროპის ისტორია იმყოფება, რომ ისტორიკოსმა, ძირითადი ფაქტების უცილობლობის წყალობით, თითქმის სრულებით დაუსაბუთებლად სწეროს და მარტო ზოგადი პრობლემების განხილვით იყოს გატაცებული". ცნობილია, რომ ნაშრომის – „ისტორიის მიზანი, წყაროები, მეთოდები წინათ და ახლა“ – მესამე წიგნში ივანე ჯავახიშვილი ისტორიის ფილოსოფიის ყველა საკითხის შესწავლას ფიქრობდა, რაც, სამწუხაროდ, ვერ მოასწრო. ვიტყვით იმასაც, რომ მან დატოვა ჩანაწერები ნაშრომისათვის, რომელშიც ისტორიის ფილოსოფიისა და მეთოდოლოგიის შესწავლას ისახავდა მიზნად.

ჩვენთვის საინტერესო საკითხის თვალსაზრისით, მნიშვნელოვანია ისტორიკოს გრიგოლ ნათაძის ნაშრომი, რომლის პირველი წიგნი 1931 წელს დაიბეჭდა. ჩანს, მას მეორე წიგნის გამოცემაც ჰქონდა ჩაფიქრებული, რაც საბჭოთა კავშირში დამკვიდრებული სიტუაციის გამო ვეღარ მოხერხდა.

ივანე ჯავახიშვილისა და გრიგოლ ნათაძის მცდელობების შემდეგ, ფაქტია, ქართული ისტორიოგრაფია ისტორიის ფილოსოფიისა და მეთოდოლოგიის განვითარებაში წინ აღარ წასულა. ჩათვალეს, რომ ე. წ. მარქსიზმ-ლენინიზმი საისტორიო მეცნიერების ყველა კარდინალურ კითხვაზე იძლეოდა პასუხს. ამდენად, ფრიად მნიშვნელოვანი პრობლემის კვლევა-ძიების საჭიროების შეგნება გაქრა. პარადოქსია, მაგრამ ამ მხრივ ქართველ ისტორიკოსთა შორის არც უკანასკნელ ათწლეულში შეცვლილა რამე...

ახლა შევხედოთ საქმის ვითარებას ქართული ფილოსოფიის თვალთახედვით. თუ ჩვენი ადრინდელი მოაზროვნენი: ილია ჭავჭავაძე და არჩილ ჯორჯაძე, შემდეგში გერონტი ქიქოძე, ძალზე დაინტერესებული იყვნენ საქართველოს ისტორიის ფილოსოფიური გააზრებით, საკუთრივ ფილოსოფოსები – შალვა ნუცუბიძე, სერგი დანელია, მოსე გოგიბერიძე და სხვანი ასეთ აქტიურობას ნაკლებად იჩენდნენ. ეს მით უფრო ითქმის შემდეგი ხანის ფილოსოფოსებზე (კოტე ბაქრაძე და სავლე წერეთელი; აღარაფერს ვამბობთ ორთოდოქს მარქსისტ-ლენინელებ-

ზე). ისტორიკოსებისა არ იყოს, მათაც ჩათვალეს, რომ ისტორიულ მატერიალიზმში (თანაც საბჭოურად, ლენინურ-სტალინურად ინტერპრეტირებულში) ყველაფერი გარკვეული იყო. მაგრამ თუ ილუზიებს შევეშვებით, რაც ქართველობას ერთობ მოჭარბებულად გვაქვს, აღმოჩნდება, რომ ქართველმა ფილოსოფოსებმა ადეკვატურად ისტორიული მატერიალიზმიც კი ვერ გადმოსცეს. შეგახსენებთ, რომ თავის დროზე, 1912 და 1917 წლებში, ამას შეეცადა სოციალ-დემოკრატი ნოე რამიშვილი, მაგრამ ისეთ დონეზე, რომელიც მხოლოდ III-IV კურსელ სტუდენტ ფილოსოფოსს თუ შეეფერებოდა.

მტკიცედ გვჯერა, რომ კარლ მარქსისა და ფრიდრიხ ენგელსის მიერ შექმნილი ისტორიული მატერიალიზმი სერიოზული ინტელექტუალური მიღწევა იყო ისტორიული პროცესის გაგების საკითხში. იგი, ერთი მხრივ, პეგელის ბევრ იდეას ეფუძნებოდა, მაგრამ ავტორებმა ბევრი საკუთარი შეხედულებაც განავითარეს. ვინ იტყვის, რომ ოსვალდ შპენგლერს რაიმე სიმპათია ჰქონდა ამ პიროვნებების მიმართ, მაგრამ იგი წერდა: „შინა ბუნებით, ე. ი. თავისი ისტორიის მატერიალისტური ახსნით, მარქსის სისტემა არის რაციონალიზმის დასრულება და ამიტომ მისი დასასრული, საერთოდ“. მაგრამ ერთია ისტორიული მატერიალიზმის დებულებების მექანიკური დაზეპირება და ამგვარი მიდგომა ცალკეული ქვეყნისა თუ მსოფლიო-ისტორიული პერიოდის ისტორიისადმი და მეორეა მათი შემოქმედებითი გააზრება და ამგვარი გზით გათავისება (ეს ხომ ყველა ფილოსოფიურ მოძღვრებას ეხება!). აქ უპრიანია გავიხსენოთ კონსტანტინე გამსახურდიას მიერ სწორედ კ. მარქსის მოძღვრების მისამართით ნათქვამი: „დიდი ადამიანებისაგან მიღებული იდეები ჩიავდება საცოდავი ადამიანების ხელში“ (საფიქრებელია რომ აქ, უწინარესად, ვ. ი. ლენინი და ი. ბ. სტალინი იგულისხმებოდა). ისტორიული მატერიალიზმის ამგვარი ათვისება არც ქართულ სინამდვილეში მომხდარა, თუმცა პირველი სერიოზული მცდელობა ამ მიმართულებით ეკუთვნის ილია ჭავჭავაძეს. რასაც ქართველი ფილოსოფოსები ისტორიული მატერიალიზმის სახით გვთავაზობდნენ, ეს იყო წყალწყალა, გაზეპირებული ფრაზები და საბჭოთა საზოგადოების „ფილოსოფიურ-სოციოლოგიური“ გააზრება,

რაც შემდგომ ე. ნ. მეცნიერულ კომუნიზმს დაევალა. მით უმეტეს, უმწეონი აღმოჩნდნენ ქართველი ისტორიკოსები.

ერთი სიტყვით, ისტორიული მატერიალიზმი, ერთსა და იმავე დროს, არის ისტორიის ფილოსოფიაც (მათ შორის საისტორიო აზროვნების შემმეცნებელიც) და ზოგადი სოციოლოგიაც. მაგრამ ვიმეორებთ, საბჭოთა კავშირში ვ. ი. ლენინისგან, ნ. ი. ბუხარინისგან, ი. ბ. სტალინისგან და სხვათაგან მოყოლებული, ჩნდებოდა ამ მოძღვრების უხეირო სუროგატები. ამგვარ ტენდენციას ვერ გაექცნენ ქართველი ფილოსოფოსებიც. მიზეზი ინტელექტუალურ (აზროვნების) სფეროშია და იმ გარემოებაში, რასაც ნოე ჟორდანიას ნოე რამიშვილის ზემოხსენებული წიგნის წინასიტყვაობაში წერდა (1917 წელს): „ვინც ისტორია არ იცის, ის უნაყოფოთ დაუნყებს მარქსიზმს ხელებით პოტინს. მას შეუძლია გაიზეპიროს დებულებები, მარა ვერც ერთ მათგანს ცხოვრებაში (და მეცნიერებაში – გ. ყ.) ვერ გამოიყენებს“. რასაკვირველია, დამოუკიდებელი საქართველოს პირველი მეთაურის ილუზია, თითქოს თავად ამგვართა კატეგორიას არ ეკუთვნოდა, უსაფუძვლო იყო, მაგრამ უნდა დავეთანხმოთ იმაში, რომ ისტორიის (თანაც მხოლოდ ერთი ქვეყნისა კი არა, მსოფლიოსი) ცოდნის გარეშე, ისტორიული მატერიალიზმის სერიოზული გაგება შეუძლებელია.

„თბილისი“, 27 თებერვალი, 1999 წ.

§2. გვაქვს ისტორიის ფილოსოფია?

მიუხედავად იმ უმწეო მდგომარეობისა, რაც ქართველ ისტორიკოსთა და ფილოსოფოსთა შორის სუფევს ისტორიოსოფიის სფეროში, მაგანმა ფილოსოფოსებმა მაინც შექმნეს მითი ამ ფილოსოფიური დარგის ჩვენში განვითარების თაობაზე. ამათ შორის, უწინარესად, გამოვყოფთ პროფ. ედუარდ კოდუას, რომელმაც, თუმცა თავის დროზე ამ სფეროში ორი წიგნის გამოქვეყნებით გარკვეული სასარგებლო საქმე გააკეთა,

მაგრამ ნამდვილ (და არა სუროგატულ!) ისტორიის ფილოსოფიამდე ძალზე შორსაა. ძალაუვნებურად გვაგონდება ვაჟა-ფშაველას სიტყვები: „მომივიდა ფიქრად“-ო. მოუვიდა ერთს ფიქრად, პოეტი უნდა ვიყო და გახდა კიდეც. მოუვიდა მეორეს ფიქრად გაისტორიკოსება, გაისტორიკოსდა. მოუვიდა მესამეს ფიქრად, საქართველოს საქმეთა მოთავე უნდა გავხდეთ (როგორც ჩანს, იგულისხმებიან სოციალ-დემოკრატები – გ. ყ.), გახდა.

საკმაო საფუძველი გვაქვს, ვთქვათ, რომ მსგავსი სიტუაციიდან დღევანდელ საქართველოსაც ვერ დაუღწევია თავი და ამდენად, ვაჟასეული დაკვირვება დღესაც აქტუალურია. კერძოდ, თუ მავანმა მოინდომა ისტორიის ფილოსოფოსობა (ისტორიოსოფოსობა), დღევანდელი საზოგადოებრიობის თვალში ამის მიღწევა ძნელი როდია. ამისათვის საკმარისია რეფერატის ღონეზე დანერილი ერთი-ორი წიგნის შეთხზვა (სხვათა შორის, იმავეს ვერ ვიტყვით იმავე საკითხებზე დანერილი რუსი იგორ კონის ნაშრომების შესახებ) და კარგი ღონის თვითრეკლამა.

ცხადია, დიდად მოხარული ვიქნებოდით, ქართველ ფილოსოფოსთა შორის რომ მართლაც გამოჩენილიყო თუნდაც ერთი პიროვნება, რომელიც ამ დიდ ვაკუუმს შეავსებდა და, ამ მხრივ, ივანე ჯავახიშვილის ჩანაფიქრს აღასრულებდა. თუ მავანი ქართველი ფილოსოფოსი ისტორიის ფილოსოფოსობას დაიჩემებს, მან ჯერ საქართველოს ისტორიის ფილოსოფიური გააზრება უნდა შეძლოს. ეს კი, სამწუხაროდ, არც ერთ დღევანდელ ქართველ ფილოსოფოსს არ ხელეწიფება. მაგრამ, თუ კაცს ნამდვილი ისტორიის ფილოსოფოსობა შეუძლია, მაშინ რა უნდა დაუდგეს წინ საქართველოს ისტორიის ფილოსოფიურ გააზრებას? მეტსაც ვიტყვით, თუ საქართველოში ერთი პიროვნება მაინც აღმოჩნდება, რომელიც შეებრძოლება ქართველ ისტორიკოსთა შორის გამეფებულ რუტინას, მტკიცედ უნდა გჯეროდეს, რომ მას ერთი ფილოსოფოსიც კი არ ამოუდგება მხარში!

მაინც რა საფუძველი აქვს პროფ. ედუარდ კოდუას პრეტენზიებს, იყოს ისტორიის ფილოსოფიის თვალსაჩინო წარმომადგენელი საქართველოში? ორი რეფერატული ღონის წიგნის თაობაზე უკვე მოგახ-

სენებდით. მთავარი თეორიული არგუმენტი ის არის, რომ რაკი ჩვენს ქვეყანაში ისტორიის ფილოსოფიური გააზრების შესახებ, ისტორიული მატერიალიზმის პრეტენზიით, უხეირო კოლექტიური სახელმძღვანელოები იქმნებოდა, პროფ. ედ. კოდუამ დაასკვნა, რომ ავთენტიკური ისტორიული მატერიალიზმიც იმავე ფასეულობისაა (უფრო სწორად, ანტიფასეულობისაა); თუმცა ერთ დროს იგი საკმაოდ მართმორწმუნე მარქსისტ-ლენინელიც კი იყო და, ამ მხრივ, დიდადაც ირწებოდა. ამდენად, თურმე ამ უკანასკნელში რაიმე რაციონალური მომენტი (ერთ დროს რომ „მარცვალს“ იტყოდნენ), ისტორიის ფილოსოფიის თვალსაზრისით, არ არის. თუმცა, როგორც უკვე ვთქვით, ისტორიული მატერიალიზმი ეფუძნება ჰეგელის შესაბამის ნააზრევს, ჰეგელისა, რომელმაც ამ სფეროში ყველა მანამდელ მოაზროვნეზე მეტი გააკეთა. აღარას ვამბობთ მარქსისა და ენგელსის ორიგინალურ ნააზრევზე, რომელსაც ვერ უარყოფენ მათი დიდი მოწინააღმდეგეებიც კი.

პროფ. ედუარდ კოდუამ და ზოგიერთმა სხვა ჩვენმა ფილოსოფოსმა აიტაცეს საბჭოთა ფილოლოგიის (ჩინური ლიტერატურის სპეციალისტის) ნ. ი. კონრადის „დასავლეთსა და აღმოსავლეთში“ გამოთქმული „დიდი ბრძნული“ აზრები. ჯერ „ისტორიის საზრისის“ შესახებ ვიტყვით: თითქოს ამ საკითხზე XX საუკუნემდე, კერძოდ ნ. ი. კონრადამდე, არავის უფიქრია. სხვას რომ თავი დავანებოთ, თავისუფლების თანდათანობით განხორციელებაზე, როგორც მსოფლიო ისტორიის საზრისზე, მთელი სიცხადით ლაპარაკობდა ჰეგელი, განსაკუთრებით თავის „ისტორიის ფილოსოფიაში“. დიდი გერმანელი ფილოსოფოსის მიხედვით აღმოსავლური დესპოტიები, ანტიკური რესპუბლიკები, ქრისტიანულ-გერმანული სამყარო და ა. შ. მსოფლიო ისტორიის პროგრესის საფეხურები იყო. ცხადია, ეს დებულება კარგად ჰქონდათ გათავისებული მარქსსა და ენგელსსაც. მათ მიხედვით, დასავლეთ ევროპის სინამდვილეში არსებობდა სოციალური პროგრესი მშრომელი მასების მდგომარეობაშიც (ანტიკური მონობა, შუა საუკუნეების ყმა-გლეხობა და ახალი დროის თავისუფალი, დაქირავებული შრომა). მაგრამ მთავარი, რაც მათ შემოიტანეს, აღნიშნული თვალთახედვით, იყო სანარმოო ძალებისა და საკუთრების ფორმების განვითარება.

ამდენად, ისტორიის საზრისის კ. მარქსისეული და ფ. ენგელსისეული ხედვა კომპლექსური ხასიათისა იყო.

ახლა ნ. ი. კონრადის მეორე „დიდი აღმოჩენის“ თაობაზე ვთქვათ. თურმე მარქსიზმის კლასიკოსებმა მხოლოდ დასავლეთ ევროპის მიერ გავლილი ისტორიული საფეხურები – ეკონომიკურ-სოციალური ფორმაციები გაიაზრეს (მონათმფლობელობა, ფეოდალიზმი და კაპიტალიზმი). შემდეგ კი აღმოჩნდა, რომ იგივენაირი საფეხურები გაუვლია აღმოსავლეთსაც. მეტიც, ამ უზარმაზარ ისტორიულ რეგიონში ყოფილა რენესანსის, განმანათლებლობისა და ა. შ. საფეხურების მონაცვლეობაც. ამ „აღმოჩენას“ საბჭოთა ისტორიკოსები, ფილოსოფოსები და ხსენებული ნ. ი. კონრადი ისტორიაში ერთიანი კანონზომიერების დიდ გამოვლენად თვლიდნენ. მაგრამ ეს აბსურდული მოსაზრება ხომ ვ. ი. ლენინისგან და ი. ბ. სტალინისგან მოდის და იგი კრიტიკას ვერ უძლებს აზროვნების (ფილოსოფიის) ისტორიისა და ისტორიული სინამდვილის თვალთახედვით. საოცარია, მაგრამ ფაქტია, რომ მსგავსი „დიდი აღმოჩენის“ სერიოზულობა მტკიცედ ირწმუნეს მავანმა ჩვენმა ფილოსოფოსებმა და მათ შორის პროფ. ედუარდ კოდუამაც. ასე რომ, მათ ისიც კი ვერ გაიგეს, აზიური წარმოების წესის უარყოფით რა კონფორმისტულ პოზიციაზე იდგა ნ. ი. კონრადი (სამაგიეროდ, რუსეთში სწორი მეცნიერული და ფილოსოფიური ალლო გამოიჩინეს იური სემიონოვმა, ვლადისლავ კელემ, მატვეი კოვალზონმა, იური ლევადამ, არსენი გულიგამ და სხვებმა).

დაბოლოს, პროფ. ედ. კოდუას მიერ დასავლელ და რუს ისტორიკოსთა ნააზრევის დალაგების შემდეგ, აღიძვრის კითხვა: როგორია თვითონ პროფ. ედ. კოდუას პოზიცია? ამას დღემდე ვერ ვიგებთ და ეს იმიტომ, რომ ბატონ კოდუას რაიმე ორიგინალური იდეა, მით უმეტეს, გარკვეული სისტემა ისტორიის ფილოსოფიაზე არ გააჩნია.

ამდენად, პროფ. ედუარდ კოდუას პრეტენზიები მის მიერ საქართველოში ისტორიის ფილოსოფიის განვითარებაზე უსაფუძვლოა და, როგორც კი მათ კრიტიკულად განვიხილავთ, საპნის ბუშტივით ქრებიან. რასაკვირველია, ძალიან კარგი იქნებოდა, რომ, რაც ივანე ჯავახიშვილის შემდეგ ვერ განაგრძეს ქართველმა ისტორიკოსებმა, ის

ქართველ ფილოსოფოსს აღესრულებინა. მაგრამ ერთია სურვილი და ილუზია და მეორე – სინამდვილე. თუ ერთ დროს მსგავს ილუზიას საკმაო გასაქანი მიეცა (ცხადია, უწინარესად, ჩვენი საზოგადოებრივი აზროვნების დაბალი დონიდან გამომდინარე), ახლა დროა, ის მივატოვოთ და მოჩვენებითობის ნაცვლად რეალურად შევუდგეთ დიდი ივანე ჯავახიშვილის მიერ ჩაფიქრებული საქმის განხორციელებას...

„თბილისი“, 11 მარტი, 1999 წ.

ქართული ეროვნული იდეოლოგიის ისტორიიდან

საბჭოური წესწყობილების პირობებში ეროვნული იდეოლოგიის შესახებ მსჯელობა სასტიკად იყო აღკვეთილი. მიიჩნევდნენ, რომ იდეოლოგია აქვს ამა თუ იმ კლასს, რომლის ინტერესებსაც განასახიერებს შესაბამისი პარტია, მაგრამ რაც შეეხება ეთნოსს, კერძოდ ერს, მასთან მიმართებაში მის არსებობას შეუძლებლად თვლიდნენ. თუმცა მოგეხსენებათ, როგორც რეალობა გახლავთ სოციალური კლასები (ცხადია, კლასობრივ საზოგადოებაში), ასევე რეალობაა ერი, რომელიც, მიუხედავად იმისა, რომ ამ სოციალურ ერთობათაგან შედგება, მაინც მთლიანობას, მთელს წარმოადგენს. პარადოქსია, რომ დღევანდელ საქართველოში ეროვნული იდეოლოგიისადმიც ნეგატიური დამოკიდებულება არსებობს. არიან ფილოსოფოსები და პუბლიცისტები, რომლებიც ფიქრობენ, რომ ეროვნული იდეოლოგიის შესახებ ლაპარაკი უადგილოა. თითქოს რაკი გვაქვს კონსტიტუცია, რომელშიც გაცხადებულია ჩვენი საზოგადოების არსებობა-განვითარების პრინციპები და იდეები, ამიტომ ეროვნული იდეოლოგია ზედმეტია. მაგრამ მსგავსი კონსტიტუციები მრავალ ათეულ საზოგადოებას აქვს და მომავალში მათი რაოდენობა კიდევ უფრო გაიზრდება. თუ ერი მართლაც ერობს (როგორც ილია ჭავჭავაძე იტყოდა), სამომავლოდ მას წარმოდგენილი უნდა ჰქონდეს თავისი ეროვნული იერსახეც. ამ მხრივ

ქართველობას დიდი საზრუნავი გვმართებს და ამისთვის უპირველესად ერის მოაზროვნე ნაწილი უნდა გაისარჯოს.

ჩვენს წინაპრებს, ცხადია, ეთნიკურ, ეროვნული იდეოლოგიაზე თეორიული წარმოდგენა არ ჰქონიათ. მაგრამ ფაქტობრივად მათ იგი უკვე დიდი ხნის წინათ შექმნეს. სადავო არ უნდა იყოს ის გარემოება, რომ ისტორიაში ოდენ კლასთა ბრძოლა როდი იშლება (ვითარდება), არამედ იგი ეთნოსთა, კერძოდ ერთა, შორის ბრძოლაცაა. მსოფლიო-ისტორიულ პროცესში მრავალი ეთნოსი გამქრალა და ამის ერთ-ერთი მიზეზია არაეფექტური ეროვნული იდეოლოგია. სახელდობრ, მახლობელი აღმოსავლეთი ეთნოსების, ერების, ასე ვთქვათ, სასაფლაო გახდა, ხოლო თუ ჩვენ, ქართველობამ, მათი ბედ-ილბალი არ გავიზიარეთ, ამაში, უნდა ვიფიქროთ, შესაბამისმა ეროვნულმა იდეოლოგიამაც ითამაშა გარკვეული როლი.

ქართული (უფრო სწორად, ქართველური) ეთნიკური, ეროვნული იდეოლოგიის საწყისები ჩვენი წინაპრების გვაროვნულ-ტომობრივი ყოფიერებიდან მოდის. უკვე ამ უძველეს ეპოქაში გამოიკვეთა ეთნიკური ცნობიერება „ჩვენ-ჯგუფისა“ (we-group), რომელიც მოიცავდა ტომს (ხოლო ტომის შიგნით გვარებს) და „არაჩვენ-ჯგუფი“ (they-group), რომელიც სხვა ტომებს მოიცავდა. „ჩვენ-ჯგუფის“ ეთნიკურ ცნობიერებას საფუძვლად ედო საერთო საკუთრება, საერთო წარმომავლობის, სისხლისმიერი ნათესაობის, საერთო თავგადასავლის (ისტორიის) შეგნება, გვარის შიგნით საერთო მეურნეობის წარმოება, გვარისათვის ყოველთვის, ხოლო ტომისათვის ზოგჯერ, საერთო ტოტემის ქონა. ტომობრივი კავშირების პერიოდი, რომელიც ე. წ. ნეოლითური რევოლუციის გაშლისა და ენეოლითსა და ადრეული ბრინჯაოს ხანებს მოიცავდა, წარმოადგენდა პრაქართველური ერთობის ეპოქას. შემდგომში პრაქართველური ტომების ფართო ტერიტორიაზე განსახლების შედეგად ერთობის ეს შეგნება, ცხადია, ძალზე შესუსტდა.

ჩვენი ეთნიკური იდეოლოგია ახალ საფეხურზე ავიდა ძველი კოლხას გაერთიანებისა და იბერიის (ქართლის) სამეფოს არსებობის პერიოდში. ამ მხრივ ქართლის შესახებ უფრო მეტი ვიცით. როდესაც აქ ფარნავაზი გამეფდა, მან შექმნა ცენტრალიზებული კულტები (გან-

საკუთრებით არმაზისა და ზადენისა). სამეფოს დედაქალაქში დაიდგა არმაზის დიდი ქანდაკება. ელინისტური ხანის მეფეების მსგავსად, ფარნავაზმა საკუთარი კულტის დაფუძნება მოინდომა. თავი იჩინა ქართული ენის მაღალი ფასეულობის შეგნებამაც. „ქართლის ცხოვრებაში“ ვკითხულობთ: „ამან (ფარნავაზმა – გ. ყ.) განავრცო ენა ქართული და არღარა იზრახებოდა სხვა ენა ქართლსა შინა თვინიერ ქართულისა“. უკვე უძველეს ხანაში „მტკიცე და უფროის საფიცარი მათი (ჩვენი წინაპრებისა – გ. ყ.) იყო საფლავი ქართლოსისი“.⁴⁰² რასაკვირველია, ეპონიმი ქართლოსი და მისი საფლავის შესახებ მითი მოგვიანებით შეითხზა, მაგრამ უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ისინი ისტორიკოს ლეონტი მროველამდე (XI ს.) შეიქმნა.

ბიზანტიელი ისტორიკოსი აგათია სქოლასტიკოსი (დაახლ. 536. – დაახლ. 582) წერდა, რომ ლაზები ამაყობენ კოლხთა ძველი სახელით და ზომაზე მეტად (!) ქედმაღლობენო. ლაზების ასეთ ეთნიკურ თვითშეგნებასა და შესაბამის, ქცევას აგათია სქოლასტიკოსი იმით ასაბუთებს, რომ ისინი ძლიერსა და მამაც ტომს (ცხადია, არა გვაროვნული საზოგადოების აზრით) წარმოადგენენ და სხვა ძლიერ ტომებზეც მბრძანებლობენ, რომ იმ ტომებს შორის, რომლებიც სხვა სახელმწიფოებს ექვემდებარებიან, მას არ ეგულება არც ერთი სხვა ესოდენ სახელგანთქმული და მორჩმული. მეორეგან ბიზანტიელი ისტორიკოსი ამბობს, რომ ლაზები უკვე არც ბარბაროსები არიან და არც ბარბაროსულ ცხოვრებას ეწევიან, არამედ რომაელებთან კავშირის წყალობით (sic!) თავიანთი ცხოვრებისათვის სახელმწიფოებრივი და კანონიერი სახე მიუციათ. ყოველივე ამის გამო იყო, შენიშნავდა აგათია სქოლასტიკოსი, რომ ლაზებმა შეუწყნარებლად მიიჩნიეს, მოეთმინათ მეფე გუბაზის (მეორის) მოკვლა. მანამდე მეფე გუბაზი დიდი შთაგონებით ლაპარაკობდა ლაზთა სახელის შენარჩუნებაზე, სპარსელებზე, როგორც ლაზთათვის არცთუ ისე დაუძლეველ მონინალმდებელზე. იმ დიდ ფასეულობებს შორის, რომელთაც დიდი საფრთხე ემუქრებოდა, გუბაზი პირველ რიგში ასახელებდა ოჯახებს, მშობლიურ ქვეყანასა და ლაზთა სახელს.

402 ეს ყოველივე შენიშნა ნიკო ბერძენიშვილმა.

ქრისტიანული რელიგია, როგორც ცნობილია, კოსმოპოლიტური, ზეეროვნული ხასიათისაა. ეს კი მის, როგორც მსოფლიო რელიგიის, რაობასთან ერთად აიხსნება მისი წარმოშობის თავისებურებებით რომის იმპერიის კრიზისის პირობებში. მან (ამ რელიგიამ) იცის ქრისტიანი მორწმუნენი, მათი კრებული, რომელიც ეკლესიის მეშვეობით კავშირს ამყარებს ღმერთთან. მისი მიზანია მორწმუნეთა მიერ „მარადიული სასუფეველის“ მიღება. მაგრამ ეს ყველაფერი თეორიულად იგულისხმება. თავისი გავრცელებისას აღნიშნული რელიგია იდეოლოგიური იარაღი იყო რომისა და ბიზანტიის ხელში სხვა ხალხების იმპერიის შემადგენლობაში შესანარჩუნებლად ანდა ახლების შესაყვანად. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ჩვენი წინაპრები თანდათანობით ახდენდნენ ქრისტიანობის ნაციონალიზაციას, გაეროვნულებას (ივანე ჯავახიშვილი, კორნელი კეკელიძე). ჯერ კიდევ ქართველ-სომეხთა განხეთქილებამ რელიგიურ (საეკლესიო) ნიადაგზე, თვით ქრისტიანული რელიგიის შიგნით, ხელი შეუწყო ქართველთა ეთნიკური ემანსიპაციის გაღრმავებას სომეხთაგან.

როდესაც არაბობის პერიოდში ეთნიკურ (ეროვნულ) იდეოლოგიაზე ვლაპარაკობთ, უპირველესად უნდა შევხვთ იოანე საბანიძისეულ ეროვნულ სულისკვეთებას. „აბოს წამებაში“ აღნიშნულია: „მიერთგან და ვიდრე აქამომდე ნაშობნი ქრისტიანეთაგანი გარდაგელარძნეს; რომელნიმე მძლავრობით, რომელნიმე შეტყუვლით, რომელნიმე სიყრმესა შინა უმეტრებით, რომელნიმე მზაკუარებით და სხუანი, რომელნი ესე ვართ მორწმუნენი მძლავრებასა ქვეშე დამონებულნი და ნაკლოვანებითა და სიგლახაკითა შეკრულნი, ვითარცა რკინითა, ხარკსა ქვეშე მათსა გვემულნი და ქენჯნილნი, ძვირძვირად ზღვეულნი, შიშითა განილევნიან და ირყევიან, ვითარცა ლერწამნი ქართაგან ძლიერთა“. აღწერილი ვითარება მოითხოვდა ქართველთა (ძველი ქართლის მცხოვრებთა მნიშვნელობით) გამხნევებას, შემართებას არაბთა წინააღმდეგ საბრძოლველად. ამ ამოცანის აღსრულებას კი კარგად ეხმაურებოდა მაჰმადიანყოფილი აბოს ქრისტიანობაზე მოქცევა. ეს ფაქტი გამოიყენა ქართლის კათოლიკოსმა სამოელმა, რომლის დაკვეთითაც, როგორც ცნობილია, იოანე საბანიძემ (VIII ს.) დაწერა თავისი ცნო-

ბილი ჰაგიოგრაფიული თხზულება. ავტორის მიხედვით, მონამე აბომ „სწავლული უფროის გულისხმიერ ჰყო, შერყეული უფროის განამ-ტყიცა, განმტყიცებულნი განამზიარულა“. თავის მხრივ, ცხადია, იგივე შეიძლება ითქვას იოანე საბანისძის თხზულებაზე.

სხვანაირი ვითარება სუფევდა, როგორც ვიცით, XI-XII საუკუნეთა საქართველოში. ამ პერიოდის ქართული საზოგადოების ყოველმხრი-ვი აღმავლობა საფუძველი გახდა საქართველოს მაღალი საერთაშორი-სო პრესტიჟისა, რის ფაქტებიც არაერთი გვაქვს. ამანაც, რა თქმა უნდა, უაღრესად გაზარდა ქართული ეთნოსის ღირსება ქართველთა თვალში. იგივე ითქმის ბაგრატიონთა დინასტიაზეც (მოვიგონოთ მათი ტიტულატურა). ასეთი მაღალი ეთნიკური, ეროვნული თვითშეგნების (იდეოლოგიის) ნათელი დადასტურება გახლავთ ის ფაქტი, რომ ჩვენს წინაპრებს გაუჩნდათ თავისებური მესიანიზმი (რაც ჯერ კიდევ ნიკო მარმა შენიშნა). მათი შეხედულებით, სწორედ ქართველები წარმოადგენენ იმ ტომს (ფართო გაგებით), ერს, რომელსაც უდიდესი როლი უნდა აღესრულებინა საქრისტიანო აღმოსავლეთის ისტორიაში მაჰმადიანთა წინააღმდეგ ბრძოლის საქმეში.

კიდევ მეტი, ქართველი მეხოტბე პოეტების მიხედვით, ქართველი მონარქების – განსაკუთრებით დავით აღმაშენებლისა და თამარის – არსებობა თვით ისტორიის საზრისია. ამაზე უფრო შორს წასვლა, დაგვეთანხმებით, შეუძლებელია. ქართულმა ეთნოსმა (ერმა) არა მარტო მოახდინა ეთნოფსიქოლოგიური თვითდამკვიდრება, არამედ მტკიცედ განსაზღვრა კიდევ თავისი ყოფიერების საზრისი, მაღალი დანიშნულება იმდროინდელი მსოფლიოს ხალხთა შორის.

ჩვენი ისტორიის „ოქროს ხანის“ შემდეგ თითქმის სამასი წლის განმავლობაში ქართული ეროვნული თვითშეგნება (იდეოლოგია) აღარ გაღრმავებულა. XVI საუკუნიდან მოკიდებული კი აშკარად დაქ-ვეითდა კიდევ (ამ მხრივ ჩვენი ისტორიული ბედ-ილბალი დიდად ემსგავსება გერმანელებისას XVII-XVIII საუკუნეებში). მაგრამ საქარ-თველოს პოლიტიკური ერთობის პერიოდს, ამ დროს მიღწეულ ქარ-თველთა ეროვნულ იდეოლოგიას უკვალოდ როდი ჩაუვლია. იგი, თუმცა ნაკლები სიძლიერითა და ინტენსიურობით, მაგრამ მაინც

განაგრძობდა არსებობას. სიმონ ჯანაშიას მართებული მტკიცებით, ქართველების მიერ მიღწეული ერთობის შეგნება (იდეოლოგია) არ გამქრალა საქართველოში გაერთიანებული (ერთიანი) სახელმწიფოს დაშლის შემდეგაც, არ გამქრალა იგი ქვეყნის უალრესი სამეურნეო და პოლიტიკური დაცემის პერიოდშიც კი.

მაგალითად, XVIII საუკუნის სიტუაციაზე შევჩერდებით. ჩვენი დიდი ისტორიკოსისა და გეოგრაფოსის ვახუშტი ბაგრატიონის (1696-1757) მიხედვით, ქართველობას, როგორც ეროვნულ მთლიანობას, წარმოაჩენს შემდეგი მომენტები: საერთო რჯული (რელიგია), მნიგნობრობა, ენა, ხუროთმოძღვრება (ცენტრალიზებული სახელმწიფოს ეპოქაში შექმნილი). ამიტომაც, განაგრძობს ვახუშტი, როგორც კი შეეკითხები საქართველოს რომელიმე კუთხის მცხოვრებს, რა რჯულისა (ეროვნებისა) ხარ, მყისვე გიპასუხებს – ქართველიო. ამასვე ადასტურებს ამ პერიოდში საქართველოს საერთო ისტორიის წერის ტრადიციის აღდგენა. დაბოლოს, აღსანიშნავია 1790 წლის ცნობილი ტრაქტატი ორივე ქართულ სამეფოსა და ორ სამთავროს (სამეგრელოსა და გურიის) შორის, სხვანაირად ზემო და ქვემო ივერიის მფლობელთა შორის, სადაც დასახელებულია ერთიანი ცნობიერება (იდეოლოგია), დამყარებული შემდეგ მომენტებზე: რელიგია და ეკლესია, საერთო ენა, ნათესაობითი კავშირ-ურთიერთობანი. რადგან ეროვნული იდეოლოგია ჩვენი ეროვნული ისტორიული ყოფიერების შედეგი იყო, იგი თავის მხრივ გარკვეულ უკუზეგავლენას ახდენდა ამ ყოფიერებაზე და ამდენად, ჩვენი ისტორიული პროცესის, ჩვენი ეროვნული მეობის, საერთოდ განვითარების ერთ-ერთი ფაქტორი იყო.

1801 წლიდან მოყოლებული ჩვენი ქვეყანა კვლავ დიდ ძნელებდობას განიცდიდა, თუმცა რუსეთის მიერ მისი დაპყრობის შედეგად მსოფლიო ვითარების გამოისობით დადებითმა ტენდენციებმაც იჩინა თავი. მაგრამ უარყოფითიც ბევრი იყო, რის მთლიანად წარმოჩენას ქართველი საბჭოთა „ნაფიცი“ ისტორიკოსები ერიდებოდნენ ხოლმე. ქართველთა ეროვნული იდეოლოგია, ცხადია, კვლავაც აგრძელებდა არსებობას, მაგრამ მთელი ძალით განვითარდა დიდებულ სამოციანელთა („თერგ-დალეულთა“) ნააზრევსა და პრაქტიკულ ნაღვანში. ამის შესახებ, დაე,

ილიას მოვუსმინოთ: „სამოციან წლებში ყველაზე უწინარეს გამობრწყინდა დავინყებულის სიტყვა „მამული“ მთელი თავისი გულთმიმზიდველი და დიდებული მნიშვნელობითა. ვისაც კი რაიმე ნიშან-წყალი ჰქონდა ღმერთის მიერ მინიჭებული მადლისა და კალამი ხელთ ეპყრა, თითქმის ყველანი იმ გზას დადგნენ, რომ ქართველს გულში ჩაუსახონ მამული... აღდგენილმა მამულმა დაჰბადა მამულის სიყვარული, მისი ანმყო და მერმისი კვლევისა და გამოძიების საგნად შეიქმნა. „ვინა ვართ და რანი ვართ“ ამ ზღვაებზე ფართო საკითხს შემოეჯარა გარს ჩვენი მწერლობა, გვერდით ამაუდგა სხვადასხვა მხრიდამ და ცოდნის ძალღონით ფეხზე წამოაყენა გონების თვალთ გულ-ღვიძლამდე გასაბნეევად“.

სამოციანელებმა და, მათ შორის ყველაზე მეტად ილიამ, შექმნეს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის იდეოლოგია; ქართულ საზოგადოებაში რაც შეიძლება მეტი მესაკუთრე უნდა გაჩენილიყო; ასე რომ, ეკონომიკური უთანასწორობა რაც შეიძლება ნაკლებად უნდა არსებულიყო, მით უფრო უნდა გამორიცხულიყო კლასთა ბრძოლა, რომელიც ჩვენი ქვეყნის დამონებულობის პირობებში დიდად შემაფერხებელი რამ იქნებოდა. ამ სოციალური წანამძღვრების განმტკიცებით საქართველოს უნდა ებრძოლა ჯერ ავტონომიის მოსაპოვებლად, შემდეგ კი სრული თავისუფლებისათვის. ილია სათანადო პატივს მიაგებდა სოციალიზმის მოძღვრებას, კერძოდ, მარქსიზმსაც, მაგრამ თვლიდა, რომ სოციალისტური იდეების აღსრულებისათვის ჯერ მონინავე ქვეყნებში უნდა ებრძოლათ, ხოლო სოციალურ-ეკონომიკურად ჩამორჩენილი საქართველოსათვის ეს შორეული ამოცანა გახლდათ.

დიდად სამწუხაროდ, გასული საუკუნის 90-იან წლებში საზოგადოებრივ ასპარეზზე გამოსულმა სოციალ-დემოკრატებმა თავიანთი სოციალურ-პოლიტიკური სტრატეგია სულ სხვანაირად წარმართეს. თუ მაინც 1917-21 წლებში ქართველმა „მენშევიკებმა“ რალაცნაირად სწორი ალლო აუღეს ეროვნულ ცხოვრებას და დათმეს ზოგიერთი რამ ყალბად და ზერელედ გაგებული ინტერნაციონალიზმიდან, ქართველმა „ბოლშევიკებმა“ ამ მხრივაც ყველაფერი გააუკუღმართეს. საერთოდ, ქართველმა სოციალ-დემოკრატებმა მარქსიზმი უაღრესად პრი-

მიტიულად და დოგმატურად გაიგეს, მსგავსად რუსული ბოლშევიკურ-იმპერიალისტური თვალსაზრისისა. მათ რომ უფრო მეტი აზროვნებისა და გაგების უნარი ჰქონოდათ, მაშინ გააცნობიერებდნენ, რომ მარქსიზმიდან გამომდინარეობდა საქართველოში სხვაგვარი სამოქმედო ორიენტირებიც. მეორე მხრივ, არსებობდა მარქსიზმის ტოტალური, მთლად მის უცოდინარობაზე აგებული, უარყოფის თვალსაზრისი. ასე რომ, ეს მოძღვრება ქართული ეროვნული იდეოლოგიის განახლებისა და შემდგომი განვითარების გზაზე დიდად ხელის შეშლელი აღმოჩნდა, რის უმთავრესი მიზეზიც უფრო იმდროინდელ ქართულ ისტორიულ სინამდვილეშია მოსაძებნი.

კრებული „ფილოსოფიური ძიებანი“, III, თბ., 1999.

ილია ჭავჭავაძის ფენომენის გაგების საკითხი ქართულ ფილოსოფიაში

ილიას გაგებას მისი თანამედროვეთა ნაწილი ლიტერატურის-მცოდნეობის (სალიტერატურო კრიტიკის), აგრეთვე მისი მოღვაწეობის დიდი ეროვნული ფასეულობის თვალსაზრისით ცდილობდა. 1890-იან წლებში ჩვენს საზოგადოებრივ, პოლიტიკურ არენაზე გამოსული ეს-დეკების უმეტესობა ილიას მსოფლმხედველობასა და ღვაწლს ნიჰილისტურად აღიქვამდა. რაც შეეხება ფილიპე მახარაძისა და მისი „სკოლის“ შესაბამის მცდელობებს, 1930-იანი წლებიდან მოყოლებული ისინი, საბედნიეროდ, უკვე ოფიციალურად მიიჩნეოდა ვულგარული სოცოლოგიზმის გამოვლინებად.

ბევრად უფრო სერიოზული, საფუძვლიანი გახლდათ ილიას აზროვნებისა და ღვაწლის გაცნობიერება არჩილ ჯორჯაძის (1872-1913) მიერ. მას ეკუთვნის ნაშრომი „ილია როგორც პუბლიცისტი“, რომელშიც დიდი წინაპრის მსოფლმხედველობის თემაცაა აღძრულია. ავტორი სპეციალური მონოგრაფიის დანერასაც აპირებდა (ისევე,

როგორც ეს მან გააკეთა დიმიტრი ყიფიანის შესახებ), რაც, დიდად სამწუხაროდ, აღარ დასცალდა.

ილიას მორალური „რეაბილიტაციის“ მცდელობებში, მას შემდეგ, რაც ეს ოფიციალურად, ზემოდან იქნა დაშვებული, ძირითადად მონაწილეობდნენ ქართველი მწერლები და ფილოლოგოსები (ლიტმცოდნეები), ასე რომ ფილოსოფოსებს ამ მხრივ თავი არ გამოუჩენიათ.

მეორე მსოფლიო ომის (რასაც საბჭოური რუსული აზროვნება უმთავრესად „დიდი სამამულო ომის“ სახით იაზრებდა) შემდეგ საქართველოში თავი იჩინა ილიას ფენომენის ახლებურმა, მოდერნიზებულმა გაყალბებამ – იგი წარმოდგენილ იქნა რუსი რევოლუციონერ-დემოკრატების: ალექსანდრ გერცენის, ნიკოლაი ჩერნიშევსკის, ნიკოლაი დობროლიუბოვისა და მისთ. დარად. ამის შესაბამისად, იგულისხმებოდა, რომ ჩვენი დიდი წინაპარიც რევოლუციონერ-დემოკრატი გახლდათ, რომელიც იღვწოდა სოციალური რევოლუციის მოსახდენად, იყო მატერიალისტი, ლამის ისტორიის მატერიალისტური გაგების (ისტორიული მატერიალიზმის) დამოუკიდებელი გზით შემქმნელი, ათეისტი და, რა თქმა უნდა, ქართველი ესდეკების იდეური წინამორბედი. ჩანს, მსგავსი წარმოდგენები ნაკარნახევი იყო მეორე მსოფლიო ომში გამარჯვებული რუსი ხალხის დიდი ავტორიტეტით, მასზე „სწორებით“. არაა გამორიცხული, რომ შესაბამისი შეკვეთა ოფიციალური ხელისუფლებიდანაც მოდიოდა. „გამგებებმა გაიგეს“ და ქართველი მწერლები, ფილოლოგოსები, ისტორიკოსები და ა. შ. დასახული ამოცანის აღსრულებას ცდილობდნენ. თანაც იგულისხმებოდა, რომ ამით ილიას „რეაბილიტაციის“ უფრო გაღრმავება ხდებოდა, უფრო ადეკვატური იყო მისი გაგება.⁴⁰³

ამ მცდელობებში სათანადო წვლილი შეიტანეს ქართველმა ფილოსოფოსებმაც – ალექსანდრე ქუთელიამ, ამბროსი თავაძემ, შოთა მისაბიშვილმა და ვახტანგ გაგოიძემ. მაგრამ, ცხადია, საკითხის

403 უახლესი დროის გამოჩენილი ქართველი ფილოსოფოსი სავლე წერეთელი სამართლიანად აღნიშნავდა: „ფილოსოფიური სისტემების გარკვეული თვალსაზრისით განხილვა აუცილებელია, მაგრამ ეს არ ნიშნავს იმას, რომ ამ სისტემებში ჩვენი თვალსაზრისი შევიტანოთ. ეს მათი გაყალბება იქნებოდა“. იხ. „ფილოსოფიის ისტორია“, თბ., 1957, გვ. 13.

ამგვარი გაყალბების ტენდენცია დიდხანს ვერ გასტანდა და დაიწყო კიდეც ახლებური, უფრო ობიექტური გაგება. ისტორიკოსებიდან 1978 წელს ეს მოიმოქმედა გიორგი მელიქიშვილმა. მან სწორად შენიშნა, რომ რაკი ილიას რუსეთისაგან განსხვავებულ პირობებში მოუწია ცხოვრება, ამიტომაც მისი აზროვნებისა და ღვაწლის გაგება ნ. ჩერნიშევსკისა და მისთანათა დარად უმართებულო იყო. ჩვენი დიდი წინაპრისათვის უმთავრესს წარმოადგენდაო ეროვნული საკითხის გადაწყვეტა, რომ იგი და მისი თანამოაზრენი (ილიას დასი) არ ყოფილან რევოლუციონერები და არც ქართველი ესდეკების იდეური წინამორბედნი.

კითხვა დაისმის: რა მოიმოქმედეს ასეთ ვითარებაში ამ მხრივ ქართველმა ფილოსოფოსებმა? დიდი ვერაფერი. ერთადერთ მცდელობას ამ მიმართებით ვხვდებით შალვა ხიდაშელთან. შესაბამისი პარაგრაფი, რომელშიც ილიას მსოფლმხედველობრივი საკითხებია გადმოცემული, „ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიის“ მესამე ტომში ფიგურირებს (დაიბეჭდა ბათუმში, 2008 წელს).⁴⁰⁴

ავტორი საკვებით სამართლიანად აკრიტიკებდა ილიას შესახებ მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ წარმოქმნილ მოსაზრებებს, კონკრეტულად პროკოფი რატიანისა და ლეო გორგილაძის შეხედულებებს და სოლიდარული იყო გიორგი მელიქიშვილის მხრივ მათი კრიტიკისა. კერძოდ, მიუთითებდა იმ გარემოებას, რომ ილია არ შეიძლებოდა ყოფილიყო ისტორიული მატერიალიზმის გამზიარებელი, მით უფრო დამოუკიდებლად შემქმნელი. ავტორის მიხედვით, ასეთი რამ ვერ შეძლო თვითონ ალექსანდრ გერცენმა (გავიხსენოთ ვლადიმერ ლენინის შესაბამისი აზრი).

შალვა ხიდაშელის შეხედულებითაც, „მოძრაობა, რომელსაც ილია მეთაურობდა, არ იყო მხოლოდ სოციალური და, შეიძლება ითქვას, უფრო მეტიც: ის, პირველ ყოვლისა, ეროვნულ მოძრაობას წარმოადგენდა; იგი ემყარებოდა არა მხოლოდ სოციალურს და არა იმდენად სოციალურ პრინციპს, რამდენადაც ეროვნულს“;⁴⁰⁵ „ძალიან ძნე-

404 ნარკვევის თავდაპირველი, უფრო მოკლე ვარიანტი, სათაურით „ილია ჭავჭავაძის მსოფლმხედველობა“, დაიბეჭდა ჟურნალ „საქართველოს კომუნისტში“, 1987, №7.

405 დასახ. წიგნი, გვ. 187.

ლია ილიას შემოქმედებაში გამოიძენოს სტრიქონები, რომლებიც „მოუწოდებდნენ რევოლუციური ბრძოლისაკენ“.⁴⁰⁶

ჩვენი ავტორი, როგორც ჩანს, მეტისმეტად იზიარებდა ისტორიკოს გიორგი მელიქიშვილის შესაბამის შეხედულებებს. ამიტომაც ვერ ამჩნევდა უამრავ გაუგებრობას ამ უკანასკნელთან. იგი წერდა: „აქ აუცილებლად საჭირო იყო მთელი იმპერიის ხალხთა ერთობლივი ბრძოლა, ერთ მჭიდროდ შეკავშირებულ რაზმად მათი მობილიზაცია. ამიტომაც, მიუხედავად იმისა, რომ ეროვნული ნიჰილიზმი მათთვის (ილიას მოწინააღმდეგეთათვის, – გ. ყ.) თავისთავად მაინცდამაინც აუცილებელი რამ არ იყო, ეროვნული საკითხის უკანა პლანზე გადაწევა მაინც კანონზომიერი ჩანდა“.⁴⁰⁷ თუ ასეა, მაშინ ბევრად უფრო სწორი ყოფილან ქართველ ესდეკები (ორივე მიმართებისა), რომლებიც წინა პლანზე სოციალური საკითხის გადაწყვეტას აყენებდნენ. ინტერნაციონალური გაერთიანებაც, უპირველეს ყოვლისა, რუსულ ინტელეგენციასთან და მოწინავე, შეგნებულ მუშებთან ამ მხრივ უფრო ადვილი იყო (კერძოდ, ქართველთა ეროვნული განთავისუფლების იდეა ამ სოციალური ელემენტებისთვის ანტიპათიური იყო).

გაუგებარია ასეთი მსჯელობაც: „რა თქმა უნდა, თვით ეროვნული თუ სოციალური ბრძოლისათვის უპირატესობის მიცემას თავისი ღრმა მსოფლმხედველობრივი საფუძველი ჰქონდა და განსაზღვრული იყო მნიშვნელოვანწილად იმ სოციალური ფენების თვალთახედვით, რომელთა მისწრაფებასაც ეს თვალსაზრისები გამოხატავდა“.⁴⁰⁸ ჩვენ ზემოთ უკვე ვილაპარაკეთ დაპყრობილი, დამონებული ხალხის, ერის პირობებში ეროვნული განთავისუფლებისათვის ბრძოლის პრიორიტეტზე და ამ დროს სოციალური საკითხების გადაწყვეტის უკანა პლანზე გადაწევაზე, რასაც სავსებით *implicité* იზიარებდნენ ფრიდრიხ ენგელსი და გეორგი პლехანოვი. აქედან გამომდინარე, მართალი იყო სწორედ ილია და მისი დასი და არა ერთდროულად ესენიც და ესდეკებიც.

მიუღებლად მიგვაჩნია ეს აზრებიც: „ორივე მიმდინარეობამ ის-

406 იქვე.

407 ზოგიერთი განმარტება, „მაცნე“, ისტორიის... სერია, 1978, №4, გვ. 119.

408 იქვე, გვ. 119.

ტორიულად პროგრესული როლი შეასრულა – სოციალურ და ეროვნული თავისუფლების მოპოვების მაღალ იდეალს სამსახური გაუწია”.⁴⁰⁹ ორივე ფრთა „მშრომელი ხალხის სოციალური და ეროვნული თავისუფლების იდეალს ემსახურებოდნენ”.⁴¹⁰ ამ შემთხვევაშიც „ისტორიის სამსჯავროს” წინაშე, მით უფრო დღევანდელი ისტორიული გადასახედიდან, ამ ორ მხარეს ერთნაირი დამსახურება როდი მიუძღვის.

დაბოლოს, ვერ დავეთანხმებით გიორგი მელიქიშვილისა და მისი აზრის მხარდამჭერ ფილოსოფოს შალვა ხიდაშელს იმაში, რომ „ჭეშმარიტად რევოლუციასა და რევოლუციონერებზე რეალურ წარმოდგენას უნდა იყოს მოკლებული ადამიანი, რომელიც მოინდომებს ილია ჭავჭავაძისა და მისი დასის რევოლუციონერებად გამოცხადებას”.⁴¹¹

არსებული მოსაზრების გამაბათილებელი ფაქტები კი უთუოდ არსებობს. რუსეთის პირველი რევოლუციის აღმავლობის პირობებში ილია გადაჭრით აცხადებდა: „ნუ თუ ჩვენ არ შეგვიძლია თამამად მოვითხოვოთ უბრალო, ბუნებრივი რამ, რომ ქართველის მიწა ქართველისათვის იყოს, ნუ თუ ჩვენ არ შეგვიძლია მოვითხოვოთ, რომ კანონები, რომლებიც ახლა პეტერბურგში იწერება, აქვე ადგილობრივ იწერებოდეს, რადგან, რაც რუსისთვის სასარგებლოა, ის შეიძლება საქართველოსათვის მავნე იყოს”.⁴¹² მსგავსი რამ, დაგვეთანხმებით, არ გახლდათ ილიას მიერ „მგზავრის წერილებში” ოდენ წამოყენებული ლოზუნგი: „ჩვენი თავი ჩვენადვე გვეყუდნეს”, იგი ამ დიადი იდეის რეალიზაციისაკენ გადადგმული პრაქტიკული ნაბიჯი იყო, რამაც, სხვა მიზეზებთან ერთად, საბედისწერო როლი ითამაშა ილიას ცხოვრებაში.

მაქსიმ კოვალევსკიც (1851-1916) – ცნობილი რუსი მეცნიერი და სახელმწიფო საბჭოს წევრი (ილიას თანადროულად) შენიშნავდა, რომ

409 დასახ. ნაშრომი, გვ. 119.

410 იქვე, გვ. 123.

411 იქვე, გვ. 122.

412 „ივერია“, №20, 1905. სიტყვები წარმოთქმული იყო თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურობის კერძო კრებაზე თბილისში, 1905 წლის 6 მარტს.

ილია იმ პოლიტიკური დაწესებულების მცირერიცხოვან წევრთა რიცხვს ეკუთვნოდა, რომელიც მოითხოვდა ფართო აგრარულ რეფორმას, გლეხთა მიწისმფლობელობის გაფართოებას.⁴¹³

ინტერვიუში, რომელიც ილიამ მისცა პეტერბურგის გაზეთების კორესპონდენტებს სახელმწიფო საბჭოს წევრად მის არჩევასთან დაკავშირებით, იგი ამბობდა: „საქართველოს ანოკების შესახებ რაც რუსულ გაზეთებში დაიბეჭდა, ის სინამდვილის მეთავეა. ჩვენი ხალხის ცხოვრება ჯოჯოხეთად გარდაქმნეს. მე დარწმუნებული ვარ, ჩვენი დეპუტატები სათათბიროში ამ საგანზე აღძრავენ შეკითხვას. თუ სახელმწიფო საბჭოში მოხერხდა, იქ შევეცდები დაუფარავად დავხატო სრული და უტყუარი სურათი ჩვენი ქვეყნის ვაებისა“.⁴¹⁴

ცნობილმა ქართველმა მოღვაწემ, ეროვნულ-დემოკრატიმა გიორგი ჟურულმა დაგვიტოვა მოგონება ილიას გამოსვლისა გრაფ სოლსკის კომისიაზე, რომელსაც უნდა გადაეწყვიტა რუსეთის დუმის (სათათბიროს) მოახლოებულ არჩევნებში კავკასიიდან დეპუტატების არჩევის საკითხი.⁴¹⁵ სხვათა შორის, ილია თურმე დიდხანს არ ეთანხმებოდა მეფისნაცვალს კავკასიაში ილარიონ ვორონცოვ-დაშკოვს და უარს ამბობდა იმ მოტივით, რომ სოლსკის კომისიაში გაგზავნილი დეპუტატები თვით კავკასიის მოსახლეობამ უნდა აირჩიოს და არა ადგილობრივმა კავკასიურმა ადმინისტრაციამო. მართალია, ეს წინადადება ვერ გავიდა, მაგრამ ილიამ მიაღწია კომისიაში კიდევ ერთი წევრის დამატებას (იგი აღმოჩნდა სწორედ გიორგი ჟურული – მემამულე გრაფ სოლსკის კომისიაში ილიას მოღვაწეობისა).

გიორგი ჟურული მოგვითხრობს: „თავის სიტყვაში მან (ილიამ – გ. ყ.) ცხადათ (!) აგრძნობინა მის წინ მსხდომარე რუსეთის უზენაეს

413 მ. ბოლქვაძე, ახლო წარსულიდან, ილია ჭავჭავაძე რუსეთში (1906-1907 წწ.), ვ. „განათლება“, 1908, №3-4, გვ. 108.

414 თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. 1. იხ. პავლე ინგოროყვას წინასიტყვაობა, გვ. CLXIII.

415 იხ. მისი „ილიასთან შორი-ახლოს დგომით“ კრებულში „ილია ემიგრანტთა თვალთ“, ტომი I, თბ., 1996, გვ. 112-26. მოგონება თავდაპირველად გამოქვეყნდა ჟურნალ „ქართლოსში“, 1937, №7-8, პარიზი.

მმართველებს, რომ იგი კავკასიის მთავრობის მრჩეველ აგენტად ან მოწყალების გამოსათხოვნად კი არ ჩამოსულა თავის ქვეყნიდან, არამედ გამოდის, როგორც ბრალმდებელი უმნეო მდგომარეობის დასასაბუთებლად, რომელშიაც აგერ ას წელიწადზე მეტია, იმყოფება კავკასიის სხვა ერებთან ერთად, საქართველოს ერიც“. ილია ჩამოთვლიდა იმ რეფორმებისა და სხვა ზომების სიას, რომლის შემოწმება რუსეთის ხელისუფლებას შიდა გუბერნიებისათვის გამოემეტებინა და კავკასიის მხარე კი სულ მუდამ მივინყებულ იყავდა⁴¹⁶ და დასძინდა: „ამას კარგად ხედავსო კავკასიის მოსახლეობა“.⁴¹⁷

გიორგი ჟურულის თქმით, „შემდგომ ორატორი მოჰყვა ამ დებულების საილუსტრაციოდ ფაქტების გადმოლაგებას. თანდათან იშლებოდა უმნეო სურათი, რომელშიაც ჩვენი მხარე იმყოფებოდა. ილია თანდათანობით როლში შედიოდა“.⁴¹⁸ სხდომის თავმჯდომარის, გრაფ სოლსკის სიტყვებზე: „ჩვენ გვსურს, ვიცოდეთ თქვენი აზრი აი, ამის შესახებ: განა შესაძლებელია კავკასიას დაერთოს ნება დეპუტატების არჩევისა, როდესაც იქ საშინელი რევოლუციური ამბოხება ხდება“, ილია აფეთქებულა და „იქ მყოფ სრულიად რუსეთის მბრძანებლებსა და მმართველებს ახალა პირში“: „როგორ თუ განა შეიძლება? შეიძლება კი არა, აუცილებლად და დაუყოვნებლივ უნდა იყოს გავრცელებული კავკასიის მხარეზედაც ეგ რეფორმა და ჩვენც უნდა მოგვეცეს უფლება დეპუტატების არჩევისა. და თუ ასე არ მოხდა, მე ჩემს თავს მოვალედ ვრაცხ, გამოგიცხადოთ, რომ ახალ შეურაცხყოფას ველარ მოითმენს ჩვენი ხალხი და თქვენ იძულებული იქნებით, ზღვა სისხლი დაღვაროთ თქვენი სოლდათებისა (!), აღშფოთებულ კავკასიის მოსახლეობასთან შებრძოლებაში“.⁴¹⁹

სხდომას ესწრებოდა თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურობის მარშალი დავით მელიქიშვილიც, რომელმაც მეორე დღეს ილიას უსაყვედურა: „გუშინ რუსეთს რომ ემუქრებოდი, ჯარს გაგინყვეტო, ერთი

416 დასახ. ნიგნი, გვ. 113.

417 იქვე.

418 იქვე, გვ. 114.

419 იქვე, გვ. 114.

მიბრძანეთ, რის და ვისი იმედით ბრძანებლით ამას“,⁴²⁰ რაზედაც ილიას ასე უპასუხია: „ეგ იმედი, სულ პირველად, ჩვენი ერია! ნუ იფიქრებენ, რომ ცოტანი ვართ და ამიტომ რიცხვით ძლიერთ ვერ გავუმკლავდებით. თქვენ არ იცით, რა ძალაა აღშფოთებული და აჯანყებული, ქუდზედ კაცად გამოსული ხალხი! თქვენ არც ჩვენი ქვეყნის თავისებურებას და რელიეფს აქცევთ ყურადღებას. ჩვენს კლდეებსა და ქვის ლოდებს უკან ჩასაფრებული აჯანყებულთა პატარა გუნდებიც კი სულ თითო-თითოდ ამოსწყვეტენ თქვენი რუსების პოლკსა. აი, რით ვემუქრებით ნამეტნავად გათამამებულ რუსის მმართველობას“-ო.⁴²¹

სულ ბოლოს შემოგთავაზებთ *nervus pobandi*-ს. ფაქტია, რომ თუმცა ილიას არასასურველად მიაჩნდა 1905 წელს ჩვენში, საქართველოში, მოვლენების განვითარების ხასიათი, მაგრამ მიზანშეწონილად თვლიდა სხვაგვარ რევოლუციას: „დღევანდელ მოძრაობას თავი იქით უნდა უბრუნოს კაცმა, საითკენაც ჯერ არს, და არა იქით, რომ ერთმანეთს მოვერიოთ (!) და ციხესიმაგრე ჩვენი ჩვენვე შიგნიდან გავტეხოთ. ამას თხოულობს არამთუ სიკეთე და ბედნიერება ჩვენის ქვეყნისა საერთოდ, არამედ გლეხკაცობისაც საკუთრივ“. ⁴²² აქედან ნათლად იკვეთება აზრი, რომ ილია მომხრე გახლდათ ეროვნული, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი რევოლუციისა.

რამდენადაც მართლაც, „ამგვარად, ცხოვრება, მასში ყოფნა, მასში მოქმედება, მისი გარდაქმნა და გაუმჯობესება, ილიას მიხედვით ადამიანური არსებობის ძირითადი მიზანი და ამოცანაა“, ⁴²³ ამდენად, თუ

420 მეითხველს მოვავაგონებთ მოგონების ავტორის კომენტარს: „ვუსმენდი მღელვარებით მოლაპარაკე ილიას, რომელსაც სრულის წმინდით სჯეროდა, რომ მისგან დასახული სტრატეგიით და ტაქტიკით ჩვენი აჯანყებული ხალხი უსათუოდ გაიმარჯვებდა რუსებთან შებრძოლებაში და იქ, ჩემ თვალწინვე, უკვე მოხუცებაში გადამდგარი ადამიანი კი არ მეხატებოდა, არამედ ღონით სავსე მებრძოლი, რომელიც მთელი თავისი სიცოცხლე მოთმინებით ელოდა აი ამ დროს, როდესაც შეეძლო თვითონაც გაეხედა და თავისი თანამემაბულენიც წაექეზებინა, შეეცვალათ მოთმინების ტაქტიკა (!) და პირდაპირ ბრძოლაზე გადასულიყვნენ“. (იქვე).

421 გვ. 118.

422 თსკ, ტ. IX, თბ., 1957, გვ. 280.

423 იხ. „ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორია“ ტ. III, ბათუმი, გვ. 194.

საჭიროება მოითხოვდა, ილიას მრწამსით ძალადობაც გამართლებული იყო.

გავიხსენოთ სხვა მაგალითებიც. ილიამ „შავი რაზმის“ ორგანიზებაში ჩათრეულ თავად-აზნაურთა ერთ წრეს ასეთი სიტყვებით მიმართა: „...რად გინდათ იარაღი რომ აგისხამთ? ვისთვის ამზადებთ თოფებსა? გლეხებისათვის? არ გაბედოთ! ახალეთ თავში ეგ იარაღი მათ, ვინც დაგირიგათ!“⁴²⁴ ილია ზურაბიშვილის (1872-1955) მოგონებით, როცა 1905 წლის დამლევეს ნასაკირალის შეტაკების გამო დასავლეთ საქართველოში დამსჯელი რაზმი იგზავნებოდა ავადსახსენებელი გენერალ ალიხანოვ-ავარსკის მეთაურობით, სათათბიროდ შეკრებილ ქართველი საზოგადოებრიობის წარმომადგენლებს ილია ასეთ წინადადებას სთავაზობდა: „მეფისნაცვალს დელეგაცია მივუგზავნოთ, დამსჯელი ექსპედიციის გაგზავნა გადათქვასო, თანაც უნდა განეუცხადოთ, რომ წინააღმდეგ შემთხვევაში ჩვენ ყველანი იქ წავალთ და ჩვენ ძმებთან ერთად *костями ляжем* (სიტყვა ილიამ რუსულად წარმოთქვა)“.⁴²⁵ ცნობილია ილიას მცდელობები სახელმწიფო საბჭოში სიკვდილით დასჯის გასაუქმებლად.

ბატონი შალვა ხიდაშელი კი წერდა: „ძალიან ძნელია ილიას შემოქმედებაში გამოიძებნოს სტრიქონები, რომლებიც „მოუწოდებდნენ“ რევოლუციური ბრძოლისაკენ“.⁴²⁶

შალვა ხიდაშელის შეხედულებით, „ილიას შესწევს უნარი საკუთარი და სავსებით სწორი აზრები, რომლებიც მკითხველის განცვიფრებას იწვევს თავისი სიღრმით, გამოხატოს მარტივი და თვალნათლივი საშუალებებით, რომლებიც არ ეტევა იმ „იზმებში“, რომელშიც მათ ჩაჭედვას ხშირად ნაძალადევად ცდილობენ“;⁴²⁷ „ისეთ შემთხვევებშიც კი, როდესაც ის მსოფლიო აზროვნების წარმომადგენლებსა და ფილოსოფოსებს იმონმებს, იქმნება შთაბეჭდილება, რომ ილია მათ

424 იხ. გაზეთი „ლიტერატურული საქართველო“, 1936, №7.

425 იხ. მისი „მოგონება ილია ჭავჭავაძეზე“, ილია ჭავჭავაძის საიუბილეო კრებული, 1939, გვ. 323-24.

426 „ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორია“, ტ. III, გვ. 187.

427 დასახ. წიგნი, გვ. 193.

უფრო მეტად იმისთვის მიმართავდა, რომ საკუთარ, უკვე ჩამოყალიბებულ აზრს კიდევ ერთი მოწმე მოუძებნოს, ვიდრე იმისთვის, რომ ამ აზრის წყაროზე მიუთითოს".⁴²⁸ დაბოლოს, „ილიას მსოფლმხედველობა ცხოვრების თავისებური ფილოსოფიაა, უფრო სწორად, არა ფილოსოფია, როგორც „სიბრძნის სიყვარული“ და სინამდვილის თეორიული ახსნა, არამედ თავად სიბრძნე, სამყაროსადმი გონითი მიმართების შედეგი, რომლის ძირითად მიზანს ცხოვრების გარდაქმნა და სრულყოფა შეადგენს. აქ ჭეშმარიტება სიკეთეს ემსახურება და ფილოსოფია მხოლოდ ამ დიდი მიზნის განხორციელების საშუალებას წარმოადგენს".⁴²⁹

ილიასადმი მიმართული შალვა ხიდაშელის ასეთი აღმატებული სიტყვები სულაც არ მიგვაჩნია გადაჭარბებულად. მაგრამ თუ მწერლობაში (პოეზიასა და პროზაში) ილიას შემოქმედება შეიძლება შესაბამისი „იზმებით“ (რომანტიზმი, კრიტიკული რეალიზმი) შეფასდეს, იგივე ითქმის ილიასეული ფილოსოფიის (მსოფლმხედველობის) თაობაზეც.

ჩვენი მოსაზრებით, ილია დეისტი გახლდათ, ფილოსოფიაში დუალიზმის მომხრე, ხოლო საზოგადოების, ისტორიის გაგებაში პლურალიზმის, ფაქტორების თეორიის გამზიარებელი.⁴³⁰ რაც შეეხება ილიასეული აზროვნების სპეციფიკურობას, რაზეც ავტორი ლაპარაკობდა, იგი, ჩვენი შეხედულებით, მეცნიერული, ფილოსოფიური (ცნებებით) და მხატვრული აზროვნების (სახეებით) სინთეზით აიხსნება.

1977 წელს დაბეჭდილ რევაზ ბალანჩივაძის კრებულში „ადამიანის ფილოსოფიური კონცეფცია ქართულ მხატვრულ ლიტერატურაში“ განხილულია ილიას შესაბამისი ნააზრევიც. „ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიის“ მესამე ტომში გადმოცემულია ილიას ნააზრევში „თავისუფლების როლისა და ცხოვრების საზრისის პრობლემა“ (გერონტი შუშანაშვილი) და ესთეტიკური შეხედულებანი (ლია წურწუშია).

2010 წელს დაიბეჭდა ფილოსოფოს გურამ თევზაძის ბროშურა „ილია ჭავჭავაძე და ახალი აზროვნება. შესაძლებლობა და სინამდვი-

428 იქვე, გვ. 192-93.

429 იქვე, გვ. 193.

430 ამის შესახებ დანერილებით ვლასარაკობთ მონოგრაფიაში „ილიას ფენომენი“, თბ., 2007.

ლე ი. ჭავჭავაძის ისტორიის ფილოსოფიაში". როგორც სათაურიდანვე ვიგებთ, ავტორი მთლიანად ილიას მსოფლმხედველობას, თვით ისტორიის ფილოსოფიას კი არ ეხება, არამედ ოდენ შესაძლებლობისა და სინამდვილის კატეგორიების ასპექტს ჩვენი დიდი წინაპრის ნააზრევში. მაგრამ აშკარად თვალში საცემია მაღალი სამეცნიერო ტიტულის მქონე გურამ თევზაძის ზედაპირულობა. ილიას ცხოვრების მანძილზე თითქოს რამდენიმე დიდი შესაძლებლობა მიეცა: ბატონყმობის გაუქმება გლეხთათვის მიწების გადაცემით (რაც, ჩვენი მტკიცე რწმენით, საქართველოს თავიდან ააცილებდა 1905-07 წლების სისხლიან მოვლენებს), ჩვენი საზოგადოების შემადგენელი ნაწილების დარაზმვა ერთიანი მიზნის – ეროვნული დამოუკიდებლობის მისაღწევად, 1905-06 წლებში მთელი საზოგადოებრივი ენერგიის წარმართვა სხვა მიმართულებით, ეროვნული თავისუფლების მოპოვებისათვის ბრძოლის გზით. დიდად საუბედუროდ, თვით ისეთმა დიდმა ისტორიულმა პიროვნებამაც კი, როგორსაც უთუოდ ილია წარმოადგენდა, ვერ შეძლო ამ „შესაძლებლობათა“ გამოყენება. მაგრამ ამის გასაგებად შესაბამისი ეპოქის ისტორიის, საერთოდ ისტორიოგრაფიის, როგორც მეცნიერების, სერიოზული ცოდნა-გაგებაა საჭირო.

ახლა კი დავსვამთ კითხვას: რატომ მოხდა, რომ ქართველმა ფილოსოფოსებმა ასეთი კნინი წვლილი შეიტანეს ილიას მსოფლმხედველობის, ნააზრევის გაგებაში. ამაზე პასუხი თვითონ ილიას მიხედვით შეიძლება გავცეს.

უმშვენიერეს სტატიაში „რა მიზეზია, რომ კრიტიკა არა გვაქვს“ (დანერილია 1887 წელს) ილია წერდა: „შექსპირი, გოეთე, ბაირონი სხვა მეცნიერთაგან დიდი ხანია გარჩეულია მრავალგვარად. ამაზედ მრავალი უნერიათ, მრავალი უთქვამთ. მაშასადამე, ამათზედ ასეთისა თუ ისეთის აზრის შედგენა მეტის-მეტად ადვილია და აზრის საბუთის პოვნაც არ არის ძნელი. აქ ყველაფერი, აზრიც და საბუთიც, მზად არის, თქვენ ოღონდ იმოდენა ღონე იქონიეთ, რომ მოჰკრიბოთ, ერთი-ერთმანეთს შეუფარდოთ, შეუნონოთ და ყოველივე შეკრებილი, შეფარდებული და შენონილი ერთს ძნად შეჰკრათ და ისე მიართვათ მკითხველსა“.⁴³¹

431 თსკ, ტომი III, გვ. 155.

თუმცა „რა თქმა უნდა, რომ ამასაც ჭკუა, ცოდნა უნდა და მცირეოდენი ხელოვნებაც, მაგრამ აქ თვითმოქმედება უფრო ხელისაა, თუ ესე ითქმის, ვიდრე იმ სულიერის ძალ-ღონისა, რომელიც თითონ ჰქმნის, თითონ სჯის, თითონ სწლავს, თითონ სჭრის და თითონ ჰკერავს. აქ ყველაფერი უჯრა-უჯრად აწყვია ევროპის ლიტერატურის სალაროში მზა-მზარეულად, ოღონდ იმ სალაროში შესვლის ღონე მოიპოვეთ და, რაკი ეს გექნებათ, ხელის განვდენის მეტი არა არის-რა საჭირო, რომ უჯრა გამოსწიოთ და, რაცა გხუროთ, ის გამოიღოთ“.⁴³²

ამ იდეური სიტუაციისგან განსხვავებით, „სულ სხვაა თუ, სურ-ვილი დაგებადათ ჩვენის მწერლობის თუ მწერლების საკრიტიკოდ.“⁴³³ აქ ყველაფერი საკუთარის ჭკუით უნდა ჰზიდოთ და ყველაფერს საკუთარის გონების შუქი მიაყენოთ. თქვენს გარე აქ ვერას იპოვნით, ვერას იშოვით, აქ სხვა უნარია საჭირო, სხვა გამჭრიახობა, სხვა ძალ-ღონე. შეიძლება კაცს აუარებელი ცოდნა და სწავლა ჰქონდეს და აქ ერთი ფეხიც ვერ წადგას, თუ ის „სხვა უნარიც“ არა ჰმშველის. ის „სხვა უნარი“ იგია, რასაც თვითმსჯელობას, თავისით მოქმედებას, თავისით სვლას ეძახიან“.⁴³⁴

„თვითმსჯელობა“, „თვითმხედველობა“, „თვითმოქმედება“ სერიოზულ თემაა საუბრისათვის, მაგრამ ეს უკვე საკუთრივ ილიას თემა გახლავთ და ამდენად, მის თაობაზე კომენტარები ჩვენი შესაბამისი თხრობის ფარგლებიდან გამოდის. ხაზგასმა კი ჩვენი ფილოსოფიური აზროვნების ნაკლოვანებისა უთუოდ აუცილებელია. ისე, კაცმა რომ თქვას, თუ მავან ფილოსოფოსებს ილიას აზროვნების გაგება უჭირთ, მაშინ რეალურად რა უნდა შეძლონ მათ, ვთქვათ, პლატონის, არისტოტელეს, კანტის, ჰეგელისა და სხვა გენიალურ ფილოსოფოსთა სერიოზულ გაგება-გაცნობიერებაში?

432 იქვე.

433 სიტყვა „კრიტიკა“ აქ ნახშირია ფართო (გარჩევის, განხილვის) მნიშვნელობით).

434 იქვე, გვ. 155-56.

ქართული ისტორიოგრაფიის დღევანდელი მდგომარეობა და პერსპექტივები⁴³⁵

„აღდგენა ისტორიისა – ერის გამოცოცხლებაა, გამომხსნეებაა, ანმყოს გაგება და წარმართვაა, მერმისის გამორკვევაა სიბნელისაგან“; „შვილმა უნდა იცოდეს, სად და რაზედ გაჩერდა მამა, რომ იქიდან დაიწყოს ცხოვრების უღლის წევა. შვილს უნდა გამორკვეული ჰქონდეს, რაში იყო მართალი და კარგი მისი მამა, რაში იყო შემცდარი, რა ავი მიიჩნია კეთილად, და რა კეთილი – ავად, რა უმართავდა ხელს, რა აბრკოლებდა, რისთვის ირჯებოდა და მხნეობდა და რისთვის და რაში უქმობდა. უამისოდ თვითონ შვილი, რაც გინდა მხნე და გამრჯელი იყოს, უხორთუმო სპილოს ეგვანება, დავით გურამიშვილისა არ იყოს, და ამ წუთისოფელში ვერას გახდება“.

ილია

„ჩვენ მიძინებულ საზოგადოებას შენუხებისა და კრიტიკისა ეშინიან და ყველგან მტრები ელანდება“.

ივანე ჯავახიშვილი

მოვლენათა ნორმალური განვითარებისას მეცნიერებას, კერძოდ მის ცალკეულ დარგებს, დროდადრო უნდა შეეძლოს, გაიცნობიეროს თანადროული მდგომარეობა და აქედან გამომდინარე, დასახოს პერსპექტივები სამომავლოდ. თქმული მით უფრო უპრიანია დღევანდელი ქართული მეცნიერების მიმართ, რომელიც, გამოდის რა „საბჭოური ეკონომიკურ-სოციალური ფორმაციების“ არტახებიდან, კრიტიკულად უნდა უდგებოდეს თავის უახლოეს წარსულს.

435 ნაკითხულ იქნა მოხსენებად საქართველოს პოლიტექნიკური უნივერსიტეტის პუ-მანიტარულ-სოციალურ ფაკულტეტზე პროფესორ-მასწავლებელთა და სტუდენტების თანდასწრებით 2008 წლის აპრილში.

მოხსენებაში ჩვენ შევჩერდებით კერძოდ ქართულ ისტორიოგრაფიაზე. მოგეხსენებათ, იგი ქართული მეცნიერების უძველესი დარგი გახლავთ, რომელსაც განვითარების საკმაოდ ინტენსიური გზა აქვს გავლილი და რომელსაც გამოჩენილი წარმომადგენლები ასახიერებენ. ცხადია, ეს სრულიადაც არ ნიშნავს იმას, რომ დღევანდელმა ქართველმა ისტორიკოსებმა გულზე ხელი დაიკრიფონ და უმთავრესად მიღწეული დონით იამაყონ.

დიდად სამწუხაროდ, დღეს ჩვენი ისტორიკოსების უმეტესობა სწორედ ამგვარი გულარხიანი განწყობილებისაა. თუ განსაკუთრებით ძველი და საშუალო თაობების დარგის მავან წარმომადგენლებს ვერ-წმუნებით, თურმე ამ თვალსაზრისით საგანგაშო არაფერი არ გვქონია. ახალი ქართული ისტორიოგრაფია, რომლის სათავეებთანაც დგანან თეიმურაზ ბატონიშვილი, მარი ბროსე, სულხან ბარათაშვილი, დიმიტრი ბაქრაძე, ილია და სხვანი, რომელთა ძალისხმევაც ივანე ჯავახიშვილის შემოქმედებით დაგვირგვინდა, კიდევ უფრო თვალსაჩინოდ განვითარებულა საბჭოთა პერიოდის მანძილზე. ერთ დროს არ ერიდებოდნენ, აღენიშნათ ხოლმე (მათ შორის წერილობითი სახითაც), რომ 1930-იანი წლების შუა ხანებში ქართულ ისტორიოგრაფიაში ე. წ. მარქსიზმ-ლენინიზმის გაბატონებით იგი (დარგი) არნახულ სიმაღლეზე ავიდა, რომ მანამდეც იგი „ლენინურ ეტაპზე“ შემდგარა, მეტიც, მას გაუსწრია თვით დასავლეთის მოწინავე ისტორიოგრაფიებისათვისაც კი. რასაკვირველია, ასეთ „ნასიბრძნს“ ჩაგვიჩინებდნენ მომავალ ისტორიკოსებსაც.

ცხადია, ამგვარი რიხიანი წარმოდგენა ფრიად გაზვიადებული გახლავთ. თუმცა ვაღიარებთ, რომ ამ პერიოდის განმავლობაში საკმაოდ ბევრი რამ გაკეთდა – გამოვლინდა და შესწავლილ იქნა ახალი საისტორიო წყაროები, დადგინდა და დაზუსტდა მრავალი საისტორიო ფაქტი, თვალსაჩინოდ განვითარდა არქეოლოგია, ეთნოგრაფია (ეთნოლოგია) და ა. შ. მაგრამ ხომ ურყევი ფაქტია, რომ ქართული ისტორიოგრაფია ვითარდებოდა ბევრ მხრივ არახელსაყრელ სოციალურ გარემოში, კერძოდ, არ შეიძლებოდა, მასზე დიდი უარყოფითი ზეგავლენა არ მოეხდინა საბჭოურ რეჟიმს, იდეოლოგიას, უპირველესად ე. წ. მარქსიზმ-

ლენინიზმს. თუმცა მავანი ისტორიკოსები ამ გარემოებას აღიარებენ, ოღონდ ნანილობრივ, რადგან ოდენ საბჭოური პერიოდის (1921 წლიდან მოყოლებული) შემსწავლელ ისტორიოგრაფიას გულისხმობენ.

დიდად საუბედუროდ, საბჭოური იდეოლოგიის უარყოფით ზემოქმედებას წინა პერიოდის საქართველოს ისტორიის შესწავლა-შემეცნებაც ვერ გადაურჩა. როგორც აღვნიშნეთ, მის თეორიულ, „ფილოსოფიურ“ საფუძვლად იქცა მარქსიზმ-ლენინიზმი, სახელდობრ კარლ მარქსისა და ფრიდრიხ ენგელსის ისტორიული მატერიალიზმის გავულგარებული სახესხვაობა. საქართველოში ვულგარიზაციის ეს პროცესი დაიწყო მეცხრამეტე საუკუნის ოთხმოცდაათიან წლებში, ნოე ჟორდანიას, ფილიპე მახარაძის, ალექსანდრე წულუკიძის, მოგვიანებით, იოსებ ჯუგაშვილის (სტალინის) ძალისხმევით. თუ იმხანად საქართველოში არსებობდა დასავლური ალტერნატიული სოციოლოგიური და ისტორიულ-ფილოსოფიური მიმართულებები, საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებიდან მოკიდებული, განსაკუთრებით, ი. ბ. სტალინის დიდი პოლიტიკური აღზევების ხანიდან, ჩამოყალიბდა დოგმათა ერთობლიობა, რომელსაც ნამდვილი, შემოქმედებითი მარქსიზმის სახელით მოიხსენიებდნენ და რომელიც გამორიცხავდა სხვაგვარ აზროვნებას.⁴³⁶ ამგვარ თეორიულ სოციოლოგიურ და ისტორიულ-ფილოსოფიურ ბაზაზე კი, ვიმეორებთ, ისტორიოგრაფია წარმატებით ვერ განვითარდებოდა.⁴³⁷ როგორც ცნობილია, ისტორიული მატერიალიზმის გავულგარულების სახეობაზე (თვით დასავლეთში) კარლ მარქსი წერდა, მე ის ვიცი, რომ მარქსისტი არა ვყოფილვარო (ამ ფრაზას იმეორებდა ილია ნოე ჟორდანიას წინააღმდეგ). ფრიდრიხ ენგელსის მიხედვით კი ისტორიის მატერიალისტური გაგების მეთოდის

436 ამ თვალსაზრისით ბოლო მცდელობას წარმოადგენდა პროფ. გრიგოლ ნათაძის ნაშრომი „საზოგადოებათმცოდნეობის მეთოდოლოგიისა და მეთოდის საკითხები“, ნაკვეთი I, ტფილისი, 1931.

437 ნიკო ბერძენიშვილი დიდ გულუბრყვილობას იჩენდა, როცა წერდა: „მხოლოდ სოციალიზმის გამარჯვების პირობებში, მხოლოდ ანტაგონისტური კლასების გადალახულობის პირობებში პირველად იქმნება რეალური შესაძლებლობა ნამდვილი მეცნიერული ისტორიოგრაფიისა, საყოველთაო „ქართლის ცხოვრების“ შექმნისა“. საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი 3, თბილისი, 1966, გვ. 338.

ამგვარი ცოდნით ისტორიული პერიოდების გააზრება უფრო ადვილი იყო, ვიდრე პირველი ხარისხის უბრალო მათემატიკური განტოლების ამოხსნა.

დავინყებთ საზოგადოების, ისტორიული პროცესის ელემენტარული ამოსავალი პუნქტიდან. ი. ბ. სტალინის მიხედვით, თუმცა გეოგრაფიული გარემო, ხალხთმოსახლეობა საზოგადოების არსებობა-განვითარების აუცილებელ მატერიალურ პირობებად ითვლებოდა, მაგრამ საბოლოოდ ასეთად (ამოსავალ პუნქტად) იგულისხმებოდა წარმოების წესი – ტექნიკის, საკუთრების განვითარებისა და ექსპლუატაციის ფორმა. ასე რომ, გამოირიცხებოდა გეოგრაფიული გარემოსა და ხალხთმოსახლეობის (მოსახლეობის სიმჭიდროვისა და საერთო რაოდენობის) მნიშვნელობა.

შესაბამისი ხალხის, ქვეყნის ისტორიის თხრობისას გეოგრაფიულ ფაქტორს გაკვრით მოიხსენიებდნენ, უფრო ფართო, კონკრეტული ჩვენებისაგან კი თავს იკავებდნენ, რამეთუ მსგავსი რამ გეოგრაფიული დეტერმინიზმისათვის „ხარკის გაღებად“ ითვლებოდა (ცნობილია, რომ ამ ბრალდებას ვერ ასცდა მარქსიზმის ცნობილი რუსი თეორეტიკოსი და პროპაგანდისტი გეორგი პლехანოვი. თუ ამ მხრივ ლოგიკურად თანმიმდევრულნი იქნებოდნენ, იგივე უნდა განეცხადებინათ თვითონ მარქსიზმის კლასიკოსებისათვისაც).

კიდევ უფრო მეტად იყო იგნორირებული ისტორიაში დემოგრაფიული ფაქტორის წარმოჩენა: ისე გამოდიოდა, თითქოს ისტორიული, სოციალური პროგრესისათვის საკმარისი იყო მხოლოდ ადამიანების, როგორც შრომითი, წარმოებითი გამოცდილების მქონე პირების წარმოდგენა. ვფიქრობთ, ადვილად გასაგები უნდა იყოს, როგორ პრიმიტივიზმთან გვექონდა საქმე ისტორიული პროცესის გააზრებისას ამ თეორიული პოსტულატის გაბატონების პირობებში. აღარაფერს ვამბობთ კონკრეტული საზოგადოების გარემომცველ ისტორიულ გარემოზე, რომელიც ცარიელი ფრაზითაც კი არ მოიხსენიებოდა. არადა, ეს ფაქტორი ხშირად სათანადო გამოწვევებს სთავაზობდა კონკრეტულ საზოგადოებას, რაც უკანასკნელის მხრივ ასეთსავე პასუხს განაპირობებდა. საზოგადოება-იზოლატისათვის კი მსგავსი

სტიმულების არსებობა გამოირიცხებოდა. დავძენთ, რომ მარქსიზმის (არა „მარქსიზმ-ლენინიზმის“) კლასიკოსებს, მით უფრო კონკრეტული ისტორიული პროცესების გადმოცემისას, მხედველობის არეში ჰქონდათ არა მხოლოდ ეს ფაქტორები, არამედ რასაც კი.

აღვნიშნავთ უალრესად ბრიყვულ, პროფანულ „ფილოსოფიურ-სოციოლოგიურ“ წარმოდგენას, რომელიც ვლადიმერ ლენინისა და იოსებ სტალინისაგან მოდის. მათ მიხედვით, ისტორიის (მსოფლიო) აღმავალ საფეხურებს განასახიერებდა მრავალი ძველი ცივილიზაციის მქონე საზოგადოება (ხალხი). კერძოდ, ეს ფაზები ყოფილა: მონათმფლობელობა (ცხადია, არქაული კომუნისტური (გნებავთ „პრიმიტიული საზოგადოება“ ვიხმაროთ)) საზოგადოების დაშლა-დეზინტეგრაციის შემდეგ, ფეოდალიზმი თავისი საფეხურებით და ხშირ შემთხვევაში კაპიტალიზმის გენეზისიც კი. ამისაგან განსხვავებით, კარლ მარქსი და ფრიდრიხ ენგელსი, მანამდე ჰეგელი (იხ. მისეული „ისტორიის ფილოსოფია“) სულ სხვანაირი შეხედულებისანი იყვნენ.⁴³⁸ კერძოდ, ისინი თვლიდნენ, რომ მსოფლიო-ისტორიული განვითარება ხდებოდა ისტორიული ცენტრების გადანაცვლების გზით – პირველყოფილობის შემდგომ აზიური, ანტიკური (მონათმფლობელური) (საბერძნეთსა და რომში), ფეოდალური წარმოების წესები, კაპიტალიზმის გენეზისი და თავდაპირველი განვითარება (დასავლეთ ევროპის ისტორიულ რეგიონში).

ქართველი ისტორიკოსები, ცხადია, იძულებული გახდნენ (შეგნებულად თუ შეუგნებლად) ჩვენი ძველი ისტორიული პროცესი ფაქტობრივად გეოგრაფიული და დემოგრაფიული ფაქტორების გარეშე გაეაზრებინათ. ასევე მისთვის თავს მოეხვიათ მონათმფლობელური ფორმაცია. თუმცა სიმონ ჯანაშია შესაბამის საკითხს თავდაპირველად მრავალწყობიანობის თვალთახედვით მიუდგა, მაგრამ შემდგომში ი. ბ. სტალინის „დიალექტიკური და ისტორიული მატერიალიზმის“ (დაიბეჭდა „სკკპ(ბ) ისტორიის მოკლე კურსში“ 1938 წელს, შემდგომში

438 სხვათა შორის, საკითხს სალი აზრით უდგებოდა „მენშევიკი“ ნოე რამიშვილი თავის 1912 წელს გამოქვეყნებულ წიგნში „ისტორიული მატერიალიზმი“ (გამოიცა 1917 წელსაც).

კი ცალკე ბროშურის სახით გამოდიოდა უზარმაზარი ტირაჟებით) ზეგავლენით მან დათმო და აღიარა, რომ მონათმფლობელობა, როგორც ეკონომიკურ-სოციალური ფორმაცია, ძველ საქართველოშიც (კერძოდ, მის რამდენიმე რეგიონში) არსებობდა. იმავეს ფიქრობდა ნიკო ბერძენიშვილი შემდგომაც, დიდი ხნის მანძილზე. მოგეხსენებათ, ეს თვალსაზრისი გატარებულ იქნა საქართველოს ისტორიის ძველ, საერთოდ მშვენიერ სახელმძღვანელოში (დაიბეჭდა 1943 წელს, ივანე ჯავახიშვილის, სიმონ ჯანაშიასა და ნიკო ბერძენიშვილის ავტორობით).⁴³⁹

ვ. ი. ლენინისა და ი. ბ. სტალინის ასეთივე პროფანული წარმოდგენის მიხედვით მოხდა, რომ სახელმწიფოს წარმოშობა ძველ საქართველოში „გააზრებულ“ იქნა კერძო საკუთრების (მათ შორის მიწაზე) და აქედან გამომდინარე, საზოგადოებაში გაბატონებული და დაჩაგრული (მონათმფლობელებისა და მონების) კლასების გაჩენის შედეგად. მსგავსი მტკიცებულებისას თითქოს ეყრდნობოდნენ ფრიდრიხ ენგელსის ნაშრომს „ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა“. მაგრამ ფაქტია, რომ ამ წიგნში ნაჩვენები გზები სახელმწიფოს წარმოშობისა (ერთი მხრივ, ანტიკურ ქვეყნებში, საბერძნეთსა და რომში და მეორე მხრივ, დასავლეთ ევროპაში, გერმანელი ხალხების შემოსევების შედეგად) სულაც არ ყოფილა უნივერსალური, კერძოდ, ძველ აღმოსავლეთში, ნომადურ ხალხებში, შემდეგ ამერიკის კონტინენტებზე სახელმწიფოთა წარმოშობა სულ სხვანაირ საფუძველზე გახდა შესაძლებელი (ძველი აღმოსავლეთის ბინადარი ხალხების მიმართ ეს აღნიშნა ფრიდრიხ ენგელსმა თავის „ანტი-დიურინგში“).

ქართველი ისტორიკოსები, ასევე ეთნოგრაფოსები (ეთნოლოგოსები) დიდი სიძნელის წინაშე აღმოჩნდნენ საქართველოს მთიანე-

439 შეგახსენებთ, რომ სახელმძღვანელოს პირადად გაეცნო ი. ბ. სტალინი, რომელმაც მთლიანობაში მოიწონა იგი, თუმცა ზერელე შენიშვნებიც გამოთქვა. წიგნმა 1947 წელს სახელმწიფო პრემია დაიმსახურა, მაგრამ მოუხედავად ამისა, 1950-იანი წლების დასაწყისში იგი მკაცრი კრიტიკის ქარცეცხლში მოექცა რუს და მათ ფეხისხმას აყოლილ ქართველ ისტორიკოსთა მხრივ.

თის ეკონომიკურ-სოციალური ხასიათის გააზრებისას. როგორ უნდა გააზრებულყო საქართველოს ამ რეგიონის საზოგადოება ე. წ. მარქსიზმ-ლენინიზმის ფორმაციული „თეორიის“ შუქზე? აქედან გამომდინარე, მივიდნენ დასკვნამდე, თითქოს აქ არქაული (გვაროვნულ-ტომობრივი) საზოგადოება არსებობდა (ამერიკელი იროკეზების მსგავსად). საერთოდ, ჩვენში ისე წარმოიდგენდნენ, რომ ისტორიულ პროცესში (განსაკუთრებით წინარეისტორიულ პერიოდში) ამართლებდა ევოლუციონიზმი, დიფუზიონიზმი კი მიუღებლად მიაჩნდათ, რამეთუ ეს მიმართულება გარეგან ფაქტორზე ამახვილებს ყურადღებას. სინამდვილეში, რასაკვირველია, უკანასკნელი თვალსაზრისი, მიდგომა საკმაოდ რეალისტური გახლავთ. საერთოდ კი გამართლებულია ორივე მიდგომის ერთობლივად გამოყენება.

ვფიქრობთ, სიმონ ჯანაშია მნიშვნელოვანწილად სწორედ ე. წ. მარქსიზმ-ლენინიზმს, სახელდობრ ი. ბ. სტალინის „აზრს“ უხდოდა ხარკს, როდესაც საქართველოს ისტორიის შესაბამის პერიოდში „ფეოდალურ რევოლუციას“ ხედავდა (ქართლში, ლაზიკასა და აფხაზეთში). ისე, შეგახსენებთ, რომ ი. ბ. სტალინი ამას „მონათა რევოლუციას“ უკავშირებდა.

ცნობილია, რომ იმ პერიოდის ჩვენი თვალსაჩინო ისტორიკოსები იძულებული გახდნენ, ანგარიში გაენიათ ი. ბ. სტალინის „ღრმააზროვანი მოსაზრებისათვის“ და ემტკიცებინათ, რომ უწინდელ საქართველოში ქართველი ერის ცალკეული ელემენტები თუ არსებობდა, ხოლო ქართველობა, როგორც ერი, მეცხრამეტე საუკუნეში, კაპიტალიზმის განვითარების კვალობაზე გაჩნდა. ამ შემთხვევაში, განსაკუთრებით სიმონ ჯანაშია შეეცადა, თავი აერიდებინა ი. ბ. სტალინის აშკარა მცდარი შეხედულებისათვის (თითქოს ქართველი ერის ჩამოყალიბების პროცესი კაპიტალიზმის გაჩენის კვალობაზე დაიწყო).

რასაკვირველია, ისტორიულ პროცესში კლასობრივი ბრძოლის მნიშვნელობის ჩვენება სულაც არ გახლავთ მარქსიზმის კლასიკოსების აღმოჩენა. მაგრამ, განსაკუთრებით თვითონ ფრიდრიხ ენგელსის შეხედულებით, ისტორიაში იყო სიტუაციები, როცა ამ ფაქტორის მოქმედება უკანა პლანზე გადადიოდა, წინა პლანზე კი დგებოდა

ეროვნული სოლიდარობის, გაერთიანების აუცილებლობა თავისუფლებისათვის, დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში. მსგავსი რამის აღიარება კი საბჭოთა პერიოდის პირობებში დიდ „ერეს“, მკრეხელობას წარმოადგენდა. ამიტომაც იყო, რომ ჩვენი გამოჩენილი ისტორიკოსი ნიკო ბერძენიშვილი ყოველთვის გახაზავდა ხოლმე კლასობრივი ბრძოლის პერმანენტულად არსებობა-განვითარებას უწინდელ საქართველოში. რაკი სიტყვამ მოიტანა, ვიტყვით იმასაც, რომ უკანასკნელი იძულებული გახდა, ი. ბ. სტალინის ზეგავლენით, ზემოთ დასახელებულ სახელმძღვანელოში ყოველნაირად გაეზვიადებინა გიორგი სააკაძის დადებითი როლი.

საქართველოს გაერთიანება X-XII საუკუნეებში უმთავრესად ეკონომიკური ფაქტორის საფუძველზე იქნა გააზრებული (სიმონ ჯანაშიას, ნიკო ბერძენიშვილისა და მარიამ ლორთქიფანიძის მიერ). დიდად საეჭვოა, რომ ამ პერიოდის ჩვენი ისტორიის გამოწვევას პასუხი გაეცა დასავლეთ ევროპის ზოგიერთი ქვეყნის (მაგალითად, საფრანგეთის, ინგლისის) ცენტრალიზაციის წანამძღვრების ბაზაზე.⁴⁴⁰

ქართულ ისტორიოგრაფიაში ერთ დროს აღიარებული იყო, რომ საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა მეფის რუსეთის აქ დამკვიდრებასთან (ანექსია-ოკუპაციასთან) ერთად კი არ დაიწყო, არამედ 1860-იანი წლებიდან, როდესაც გაჩნდა კაპიტალიზმი, როგორც ეკონომიკურ-სოციალური წყობა. კერძოდ, ამ თვალსაზრისს იზიარებდა ნიკო ბერძენიშვილი.

დღევანდელი გადასახედიდან ჭეშმარიტად ღიმილის მომგვრელია მეცხრამეტე საუკუნის ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების, განსაკუთრებით ილიას იდეური მემკვიდრეობის, საბჭოური, „მარქსისტულ-ლენინური“ გააზრება (სხვათა შორის, მსგავსი ბრიყვული, პრიმიტიული წარმოდგენების ძირები 1890-იან წლებში მიდის, განსაკუთრებით ნოე ჟორდანიასა და ფილიპე მახარაძის შესაბამის „ნააზრევში“).

აღარას ვამბობთ მეოცე საუკუნის ისტორიის გაგება-გააზრებაზე, რომელიც უმეტესწილად იდეოლოგიზებული სახით იყო წარმოდგენილი.

440 როგორც ამ, ისე ზოგ სხვა შემთხვევაშიც (მათ შორის ნიკო ბერძენიშვილის ნააზრევში) ეხედებით ე. წ. ეკონომიკური მატერიალიზმის გამოყენებას.

კვლავ გავიმეორებთ, რომ, რასაკვირველია, საბჭოთა პერიოდში მრავალი წიგნი, მონოგრაფია თუ კრებული, აურაცხელი სტატია და-იბეჭდა, რომლებიც საქართველოს ისტორიული პროცესის ცალკეულ მხარეებს აშუქებდა. ბევრი ამათგანი, ცხადია, დღესაც ინარჩუნებს მნიშვნელობას და მომავალშიც შეინარჩუნებს.

განსაკუთრებით სასიამოვნოა, აღინიშნოს სხვადასხვა ქართველი ისტორიკოსის მცდელობანი, დამუშავებინათ აკრძალული თემები. მაგალითად, ქალბატონი ბაბილინა ლომინაძე ქართული ეკლესიის ისტორიაზე მუშაობდა, შოთა ხანთაძე – ალექსანდრე ბატონიშვილის თემაზე, მანვე შეაგროვა მასალები კახეთის 1812 წლის აჯანყების შესახებ. მაგრამ სათანადო დოკუმენტები, მოსკოვში ცენტრალურ სახელმწიფო სამხედრო-ისტორიულ არქივში შეგროვებული, იმხანად, 1961 წელს, ვერ გამოიცა (კრებული გამოქვეყნდა ავტორის სიკვდილის შემდეგ, 1999 წელს). უშანგი სიღამონიძე შეეცადა, ფართოდ, ახლებურად გაეაზრებინა 1918-1921 წლების მოვლენათა ასახვა ქართულ საზოგადოებრივ აზროვნებაში (იხ. მისი წიგნი „საქართველოში ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული მოძრაობისა და სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვების ისტორიოგრაფია (1917-1921 წწ.)“, თბილისი). ალექსანდრე ბენდიანიშვილმა 1980 წელს გამოაქვეყნა ნაშრომი „ეროვნული საკითხი საქართველოში (1801-1921 წწ.)“, თბილისი.

პოსტსაბჭოურ პერიოდში მომდევნო თაობების ისტორიკოსები შეეცადნენ, შეეცნოთ „ისტორიის თეთრი ლაქები“. ასე თუ ისე დაინერა საქართველოს ძველი პოლიტიკური პარტიების ისტორიები, დამუშავდა ქართული ეკლესიის ისტორიის სხვადასხვა საკითხი. მაგრამ ყოველივე ეს საისტორიო პროცესის ცალკეულ მხარეებს, ანუ ანალიზის დონეს, ეხება. ხოლო რაც შეეხება საისტორიო სინთეზს (ისტორიული პროცესის მთლიანობაში გააზრებას), ამგვარი ხასიათის ნაშრომების შექმნა ფრიად გაძნელებულია. მიზეზი სავსებით გასაგებია: ამას გამორიცხავს პრიმიტიული თეორიის, ე. წ. მარქსიზმ-ლენინიზმის მნიშვნელოვანი გადმონაშთები ანდა სათანადო, ამ „მოძღვრების“ საპირიპირო თეორიის, მეთოდოლოგიის არქონა.

თავის დროზე, მოგეხსენებათ, ივანე ჯავახიშვილმა ნამდვილად

ტიტანური შრომა გასნია ჩვენი ისტორიული პროცესის ახლებურ საფუძველზე გასააზრებლად. როგორც თვითონ იგი შენიშნავდა (ვარლამ დონდუასადმი გაგზავნილ წერილში), ისტორიას უფრო უკეთესად დაწერდა, რომ სათანადო პირობები (ცალკეული საკითხების დამუშავებულობის სახით) ჰქონოდა. მაინც, საბედნიეროდ, შეიქმნა დიდი ისტორიკოსის „ქართველი ერის ისტორიის“ ხუთტომეული (ამჯერად აღარაფერს ვამბობთ ივანე ჯავახიშვილის სხვა მნიშვნელოვან ნაწარმოებებზე).

ეს წარმატება იმიტომ გახდა შესაძლებელი, რომ ივანე ჯავახიშვილი ოდენ ემპირიკოსი მკვლევარი არ ყოფილა, როგორც ამას საბჭოურ ხანაში ოპონენტები უკიჟინებდნენ. ჯერ კიდევ 1904 წელს დაწერილ ნაშრომში იგი შენიშნავდა: „თვითოეულ ხალხის ისტორიის შესწავლაზეა დამოკიდებული ბევრი მხრივ ის მეცნიერება, რომელსაც ისტორიის ფილოსოფიას ეძახიან და რომელიც შეადგენს ჩვენი მეცნიერების უზენაეს მიზანს“.⁴⁴¹ ჯერჯერობით, ივანე ჯავახიშვილის აზრით, ისტორიის ფილოსოფიის დაწერა შეიძლებოდა საბერძნეთის, რომის, შუა საუკუნეებისა და ახალი დროის დასავლეთ ევროპის ისტორიაზე დაყრდნობით, მაგრამ აღმოსავლეთისა და კერძოდ, საქართველოს ისტორიაზე დაფუძნებით იგი ვერ დაიწერებოდა, რადგან შესაბამისი რეგიონისა და ქვეყნის ისტორიოგრაფიები სათანადოდ არ არიან განვითარებულიო.⁴⁴² 1913 წელს იგი წერდა: მანამდე კი „ქართველი ერის ისტორია მეცნიერულად ჯერ ისე შესწავლილი არ არის, რომ ისტორიკოსს უფლება ჰქონდეს სრულებით დაუსაბუთებლად წეროს“.⁴⁴³ უფრო მოგვიანებით იგი წერდა, რომ განზრახული ჰქონდა, შეეცაო ეს ხარვეზი: „ჩემი ისტორიის მიზანი“-ის მესამე წიგნში, საქართველოს, სომხეთის, სპარსეთისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიაზე დამყარებულ დაკვირვებათა გათვალისწინებით, ისტორიის ფილოსო-

441 მამულიშვილობა და მეცნიერება, ტფ., 1904, გვ. 10.

442 აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორია და საქართველოსა და სომხეთის მონაცემები, ქართული ერის ისტორია, წიგნი პირველი, მეხუთე გამოცემა, თბილისი, 1960 წ., გვ. 390.

443 ქართველი ერის ისტორია, წიგნი პირველი, ტფილისი, 1913 წ., გვ. V.

ფიის ყველა საკითხების საგანგებოდ განხილვას ვფიქრობ“.444 ერთი სიტყვით, ივანე ჯავახიშვილის საისტორიო შემოქმედების საიდუმლო სათანადო თეორიულ ინტერესებსა და მომზადებულობაშიცაა.

ახლა დავსვათ კითხვა: რა თვალსაჩინო საისტორიო სინთეზი არსებობდა ივანე ჯავახიშვილის „ქართველი ერის ისტორიის“ ხუთტომეულის შემდეგ?

იმ წარმოდგენის შესაბამისად, თითქოს ცალკეული საკითხების დამუშავების შედეგად და მათი მექანიკური შეერთებით, აგრეთვე რუსული საბჭოური ისტორიოგრაფიის „მდიდარი გამოცდილების“ მიზაძვით,445 ქართველმა ისტორიკოსებმა დიდი კოლექტიური ნაშრომის დაწერა მოინდომეს. 1961 წელს ნიკო ბერძენიშვილი აღნიშნავდა: „ამჟამად ქართული ისტორიოგრაფია გეგმავს მორიგ დიდ ამოცანას – საქართველოს ისტორიის მრავალტომეულის შექმნას. ეს იქნება მისი ახალი გამოცდა მარქსისტულ-ლენინური ისტორიოგრაფიის სარბიელზე და ჩვენ არ ვეჭვობთ, რომ ისტორიკოსთა ძლიერი კოლექტივი ღირსეულად გადაჭრის ამ ამოცანას და კომუნიზმის მშენებელი საბჭოთა საზოგადოების წინაშე პირნათლად ვალმოხდელი გამოვა“.446

444 ივანე ჯავახიშვილი, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი მე-3, თბილისი, 1982 წ., გვ. 404. მიუხედავად ყოველივე ზემოთქმულისა, ივანე ჯავახიშვილიც ვერ ასცდა ახალ კოსმოპოლიტთა, „ანტინაციონალისტთა“ მხრივ განქიქებას. მშვიდობის, დემოკრატიისა და განვითარების კავკასიური ინსტიტუტის ეგიდით გამოსულ კრებულში „ჭკუა ვაი-საგან“ (თბილისი, 1994 წ.), სტატიაში „ქართული ინტელიგენციის ბრწყინვალეობა და სიღატაკე“, რომლის ავტორია დავით ზურაბიშვილი, ეკითხულობთ: „დიდი ქართველი მეცნიერი“ (დააკერდით: ეს სიტყვები წინწკლებშია (გ. ყ.) ივანე ჯავახიშვილი, რა თქმა უნდა არ არის არც ტიტუს ლიეიუსი და არც თეოდორ მომზენი; „ივანე ჯავახიშვილი არ არის დიდი მეცნიერი“; იგი მხოლოდ და მხოლოდ „დიდი ქართველია“. იხ. გვ. 13. განა ღირს ამ პროფანის ამგვარ ბრიყვულ გამონათქვამზე კომენტარის გაკეთება? ასევე ღიმილისმომგვრელია მისივე განცხადება: „ქართველ მეცნიერ-ისტორიკოსთა მთელი სახელოვანი კოპორტა, ერთად აღებული, აშკარად ჩამოუვარდება ოსვალდ შპენგლერისა და არნოლდ ტოინბის ნამოღვანარს“! იქვე, გვ. 12.

445 ამგვარი ნაშრომების მიმართ ცნობილი რუსი ისტორიკოსი და საზოგადო მოღვაწე ოური აფანასიევი სარკასტულად შენიშნავდა: „კოლექტიური ნაშრომების ფოლიანტებიო“.

446 ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი მესამე, თბილისი, 1966 წ., გვ. 305.

მართლაც, 1970-1980 წლებში გამოქვეყნდა „საქართველოს ისტორიის ნარკვევების“ რვა უზარმაზარი ტომი, რომლის „შემოქმედიც“ გახლდათ... ოთხმოცდარვა ავტორი! სინამდვილეში იგი ავტორთა ცალკეული ნაშრომების კომპილაცია, მექანიკური ნაერთია და არავითარ შემთხვევაში – ნამდვილი შემოქმედება. ჩანს, ავტორებიც რალაცნაირად, ქვეცნობიერად უწევდნენ ანგარიშს ამ გარემოებას, როდესაც რვატომეულს მორცხვად „საქართველოს ისტორიის ნარკვევების“ სახელით და არა „საქართველოს ისტორიით“ ნათლავდნენ. დიდად ვეჭვობთ, რომ ივანე ჯავახიშვილის „ქართველი ერის ისტორიის“ მსგავსად ეს რვატომეული როდისმე ხელმეორედ (მეტს ვინ ჩივის!) გამოიცეს.

ზემოთქმულის ნათელსაყოფად განვიხილოთ პირველი ტომი.

მასში გადმოცემულია არქეოლოგოსთა: ალექსანდრე კალანდაძის, ტარიელ ჩუბინიშვილის, ოთარ ჯაფარიძის, გერმანე გობეჯიშვილის, დავით ხახუტაიშვილის, ანდრია აფაქიძისა და ისტორიკოს გიორგი მელიქიშვილის მანამდე გამოქვეყნებულ ნაშრომთა შინაარსები. თხრობა ხშირ შემთხვევაში დაწვრილებითი კვლევა-ძიების ხასიათს ატარებს, მოცემულია ნივთების (არტეფაქტების) დაწვრილებითი აღწერილობები და ა. შ. ყოველივე ამის გამო წიგნი მძიმე წასაკითხია თვით სპეციალისტებისათვისაც კი. დავუმატებდით იმასაც, რომ ტომის უზარმაზარი მოცულობის (52,2 საგამომცემლო თაბახი) მიუხედავად, მასში მაინც ცოტა რამ არის ნათქვამი ჩვენს წინარე, პირველყოფილ და ძველ ისტორიაზე. სათანადო აზროვნების პირობებში ამ მოცულობის ერთი მესამედით უფრო მეტის თქმა შეიძლებოდა. ივანე ჯავახიშვილმა 1913 წელს გვაჩვენა, როგორ უნდა დაწერილიყო საქართველოს ძველი ისტორია. ახლა საჭიროა იგივენაირი გზის გამეორება, მხოლოდ ახალ, ფართო საფუძველზე.

როგორც უნდა იყოს, ფაქტია, რომ თავის დროზე ეს რვატომეული მნიშვნელოვან საისტორიო ნაშრომად, ქართული საბჭოური ისტორიოგრაფიის „დიდ შენაძენად“ გამოცხადდა. მსგავსი განწყობილება ჩანს იქიდანაც, რომ წიგნისათვის თექვსმეტმა ავტორმა (ვიმეორებთ: ოთხმოცდარვიდან!) საქართველოს სსრ სახელმწიფო პრემია დამსახურა. მოინდომეს მისი თარგმნა და გამოქვეყნება რუსულ ენა-

ზეც (საინტერესოა, ვის უნდა წაეკითხა იგი?!). მაგრამ ყოველივე ეს დღეს, ცხადია, არაფერს არ ნიშნავს და „ნარკვევების“ სახით გვაქვს ნათელი მაგალითი იმისა, როგორ არ უნდა ინერგებოდეს საქართველოს ნამდვილი საისტორიო მრავალტომეული. საისტორიო აზროვნების სილატაკეს ემატებოდა გადმოცემის, თხრობის უბადრუკობაც (ამ ნაკლის გამოსწორებას შეეცადნენ ლევან სანიკიძე და ვახტანგ ჭელიძე).

ჩვენში იყო მეორე მცდელობაც, რომელიც მიზნად ისახავდა ქართული ისტორიოგრაფიისა და საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიის სამ- ან ოთხტომეულის დაწერას. უამრავი ავტორის ძალისხმევით უკანასკნელის დიდი ნაწილი თითქმის დაიწერა, მაგრამ ის იმდენად მდარე დონისა, ისეთი არანაკითხვადი აღმოჩნდა, რომ წიგნის გამოქვეყნებაზე ხელი აიღეს. ისტორიკოსებს მიბაძეს არქეოლოგოსებმაც, რომლებმაც ასევე რვატომიანი „საქართველოს არქეოლოგიის“ დაწერა ჩაიფიქრეს. აქედან გამოვიდა პირველი ორი ტომი (1991-1992 წლებში). ასე რომ, შემდგომი ტომების, გასაგები მიზეზების გამო, აღარ გამოქვეყნებულა (შეგახსენებთ, რომ 1959 წელს დაიბეჭდა შვიდი ავტორის მიერ დაწერილი ამავე სახელწოდების წიგნი). ეთნოგრაფოს-ეთნოლოგოსებმაც მოისურვეს ორი მრავალტომეულის გამოცემა, მაგრამ ამ ნამოწყებიდანაც არაფერი არ გამოვიდა.

საუბედუროდ, ჩვენ საქმე გვაქვს ფრიად სამწუხარო რეალობასთან: დღემდე არ გაგვაჩნია ქართული ისტორიოგრაფიის მთლიანი, გაბმული სახის ისტორია. კიდევ უფრო უარესი დაგვემართა ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიის დაწერასთან დაკავშირებით. მეტსაც ვიტყვით, ეს დარგი, რომლის შექმნა-დაფუძნებისათვის დიდი ჯაფა გასწიეს ილიამ, ნიკო ნიკოლაძემ, არჩილ ჯორჯაძემ, სიმონ ხუნდაძემ და სხვებმა, ამჟერად სულს ღაფავს (თუ უკვე არ დალია სული!). მისი უკანსკნელი ასე თუ ისე თვალსაჩინო წარმომადგენლები იყვნენ ლევან გორგილაძე და მიხეილ გაფრინდაშვილი.

ცხადია, ყოველივე ზემოთქმული მხოლოდ ქართული ისტორიოგრაფიის უახლოესი ისტორია კი არა, არამედ გაკვეთილიც გახლავთ იმისათვის, რა უნდა ვიღონოთ, რომ ჩვენი ისტორიის მრავალტომეული, მათ შორის ისტორიოგრაფიისა და საზოგადოებრივი აზროვნებისა,

მართლაც რომ მაღალი სტანდარტების შესაბამისად იყოს დანერგილი. პარალელურად სათანადო ძალისხმევა უნდა გამოვიჩინოთ წარსულის სხვადასხვა ისტორიკოსთა შესახებ მონოგრაფიების შექმნისათვის, ასევე ზოგიერთ შემთხვევაში ხელახლად დასაწერად.

დიდად უპრიანი, ჭკუისასწავლებელი იქნება, აქ ერთ გარემოებაზე შევჩერდეთ. საბჭოურ ისტორიოგრაფიაში შექმნილმა მძიმე, საგანგაშო სიტუაციამ თავის დროზე საბჭოთა კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის ხელმძღვანელობის ყურადღება მიიპყრო. ჯერ კიდევ 1962 წელს მოსკოვში სხვადასხვა ღონისძიება ჩატარდა (აღნიშნული დანერგულების უმაღლესი ორგანოების დონეზე, მეტიც, კომპარტიის მდივან ლეონიდ ილიჩის ძალისხმევითაც), რათა დაესახათ გზები შექმნილი ვითარებიდან დარგის გამოსაყვანად.⁴⁴⁷ დადგა ისტორიის თეორიის, კერძოდ, მეთოდოლოგიის ამოღების საკითხი. ისტორიის ინსტიტუტში (მოსკოვისა) სპეციალური სამეცნიერო უჯრედიც (სექტორი) კი შეიქმნა შესაბამის ამოცანათა გადასაწყვეტად. ზოგიერთი ისტორიკოსი აშკარად გამოვიდა არათუ ე. წ. მარქსიზმ-ლენინიზმის, არამედ თვით ავთენტიკური მარქსიზმის ფარგლებიდანაც კი. ასე მაგალითად, ელენა შტაერმანი (ანტიკურობის სპეციალისტი) არათუ თავის კონკრეტულ საისტორიო ნაშრომებში, არამედ სპეციალურად, თეორიულ დონეზე სტრუქტურალიზმის მეთოდს იზიარებდა, ხოლო არონ გურევიჩი (მედიევისტი) მაქს ვებერის იდეალური ტიპების თვალსაზრისზე დადგა. მოსკოვის გარდა, აქტიურობა გამოიჩინეს ლენინგრადის, ყაზანის, ომსკის, ტომსკის, სარატოვისა და სხვა ქალაქების ისტორიკოსებმაც. თავის მხრივ, გამოცოცხლება დაეტყვოთ ფილოსოფოსებსაც (განსაკუთრებით მოსკოვში), რომელთაც გაიცნობიერეს, რომ ისტორიული პროცესების მრავალი საკითხი ოდენ ფრაზებით არ გაიაზრება. ყოველ შემთხვევაში, ისინი იცნობდნენ იმ დისკუსიებს, რომლებიც ისტორიკოსთა წრეებში იმართებოდა. სხვა ამბავია, რომ 1970-იან წლებში მსგავსი გამოცოცხლება რეაქციამ შეცვალა.

როგორ უპასუხეს მსგავს გამოწვევას საქართველოში? ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში ჯერ კიდევ

447 იხ. კრებული «История и социология», Москва, 1964.

აკადემიკოს ნიკო ბერძენიშვილის დირექტორობის უამს შეიქმნა ისტორიის მეთოდოლოგიური სემინარი. გამოჩენილმა ისტორიკოსმა მანამდე ყურადღება გაამახვილა საქართველოს ისტორიულ პროცესში გეოგრაფიული გარემოს როლის სათანადოდ წარმოჩენაზე, რისთვისაც ინსტიტუტში შეიქმნა (1958 წელს) სპეციალური საისტორიო გეოგრაფიის განყოფილება. მაგრამ საკითხის მეცნიერულ გადაწყვეტამდე ჯერ კიდევ შორი იყო, ამისათვის საჭირო იყო ე. წ. მარქსიზმ-ლენინიზმის ფარგლებიდან გამოსვლა.

1966 წელს ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში მოენყო დისკუსია ე. წ. ადრეკლასობრივი საზოგადოების („ზოიური წარმოების წესის“) შესახებ საერთოდ და კერძოდ, ძველ საქართველოში. მოხსენებით გამოვიდა აკადემიკოსი გიორგი მელიქიშვილი, რომელმაც ფაქტობრივად გაიმეორა, ააღორძინა სიმონ ჯანაშიასეული ადრინდელი შესაბამისი შეხედულებანი საკითხზე. მეორე მხრივ, მომხსენებელმა მხარი აუბა დასავლეთ ევროპის სხვადასხვა ქვეყანასა და საბჭოთა კავშირში (რუსეთში) მიმდინარე მსგავს დისკუსიებს.⁴⁴⁸

1966 წელს ისტორიკოსმა იური კაჭარავამ და არქეოლოგოსმა ანდრია აფაქიძემ გამოთქვეს მოსაზრება, რომლის თანახმადაც ქართველი ერი („ფეოდალური“) განვითარებული ფეოდალიზმის ხანაში (XI-XII საუკუნეებში) არსებობდა. ესეც გამოხმაურება გახლდათ უურნალ „ვოპროსი ისტორიის“ ფურცლებზე იმხანად წარმოებული მსგავსი დისკუსიისა.

ნიკო ბერძენიშვილის შესაბამისი შეხედულებიდან (სვანეთის შესახებ) გამომდინარე, ქართველი ისტორიკოსები შეეცადნენ საერთოდ საქართველოს მთიანეთის ეკონომიკურ-სოციალური განვითარების ახლებურად გააზრებას ე. წ. ადრეკლასობრივი საზოგადოების თვალთახედვით. გიორგი მელიქიშვილმა იგივენაირი მიდგომა აჩვენა ჩრდილოკავკასიელი ხალხების მიმართაც.

იყო გარკვეული მცდელობა (რევაზ კიკნაძის და გიული ალასანიას მხრივ) ქართული წყაროთმცოდნეობის (წერილობითი) თეორიულ გააზრებაში (რუსი ავტორების მიბაძვით).

448 ამ დისკუსიის მასალების შესახებ იხ. ჟურნალი „მაცნე“, 1966, №4.

დიდად სამწუხაროდ, ყველაფერი ამით ამოიწურა. თუ ქართველ ისტორიკოსთა ნაღვანს ამ მიმართულებით რუსი ისტორიკოსების მსგავს მიღწევებს შევადარებთ, უზარმაზარ დისპროპორციას აღმოვაჩენთ, ცხადია, უკანასკნელთა სასარგებლოდ. დღეს რომ რუსული ისტორიოგრაფია საკმაოდ დაწინაურებულია, ამის მიზეზი ჯერ კიდევ 1960-იანი წლების სათანადო ძალისხმევაშიცაა საძებნი. ამიტომ, რომ ქართული ისტორიოგრაფიისათვის დღეს დიდად აქტუალური პრობლემა თეორია-მეთოდოლოგიისა რუსეთში ნაკლებად არსებობს.

ესეც ერთი დიდი მწარე გაკვეთილია ჩვენთვის!

შეგახსენებთ, რომ ჩვენი ისტორიკოსები ათეული წლების განმავლობაში დიდი რიხით გახზავდნენ ხოლმე წარსულის შემეცნების ბაზაზე აწმყოს გააზრების საფუძვლიანობას. მაგრამ დღეს მოწმენი ვართ იმისა, რომ ქართველი ისტორიკოსები საერთოდ გაურბიან უახლოესი ხანის (განსაკუთრებით 1987-1988 წლებიდან მოყოლებული) მოვლენების მეცნიერულად შესწავლა-გააზრებას. მიუხედავად იმისა, რომ ამ პერიოდის შესახებ სულ ცოტა ოცი მონოგრაფია მაინც უნდა გვექონოდა გამოქვეყნებული, სინამდვილეში ჩვენი ძალისხმევა ამ მიმართულებით უაღრესად კნინია. მაგრამ, როგორც ცნობილია, საზოგადოება ვერ იტანს ვაკუუმს, სიცარიელეს და მას ავსებენ პოლიტოლოგოსები, ფილოლოგოსები, ფსიქოლოგოსები და მისთანანი,⁴⁴⁹ რომელთა ცოდნაც, კერძოდ, ისტორიის სფეროში, ძალზე მოიკოჭლებს. ეს თავის მხრივ თავს იჩენს მათეულ გააზრებებში (ხშირ შემთხვევაში ოდენ მოვლენების კომენტარებით რომ შემოიფარგლება), ისტორიკოსები კი მოვლენათა პასიური დამკვირვებლების როლს სჯერდებიან.

ქართველ ისტორიკოსთათვის „იშვიათი ხილი“ გახდა ბევრი მნიშვნელოვანი საკითხის ახლებურად გააზრების მცდელობანი, შესაბამისად – დისკუსიები.

უკანასკნელი ათწლეულის განმავლობაში მხოლოდ ორი დის-

449 მეტსაც მოგახსენებთ, მავან ფილოლოგოსებს გაუჩნდათ ილუზია და ამბიცია, რომ ხელეწიფებათ ისტორიის შესავლის (იგულისხმება ისტორიის მეთოდოლოგია და ფილოსოფია, ნყაროთმცოდნეობა) დაწერა და, ცხადია, სწავლება. ჯერჯერობით ამას შეეცადნენ საჯარო სკოლების მეთაე კლასის სახელმძღვანელოში (იხ. 2006 წელს გამოსული წიგნი).

კუსიის მცდელობა იყო. გასული საუკუნის 90-იანი წლების მიწურულს საქართველოს იმჟამინდელმა ხელისუფლებამ ქართული სახელმწიფოებრიობის იუბილის აღნიშვნა გადაწყვიტა. ისტორიკოსთა ერთმა ნაწილმა, განსაკუთრებით გერონტოკრატიამ, ჩათვალა, რომ ეს მოვლენა ძვ. წ. X საუკუნეს უკავშირდება. თუ რატომ, ამის თაობაზე სერიოზული არგუმენტები არ მოუყვანიათ, რადგან აკადემიკოს გიორგი მელიქიშვილის წინათ გამოთქმულ ვარაუდს, ჰიპოთეზას სჯერდებოდნენ (სხვათა შორის, უკანასკნელს ამჯერად თავი აღარ გამოუდგია თავისი უწინდელი მოსაზრების დასაცავად).

კიდევ უფრო დიდი პარადოქსი ის არის, რომ დისკუსიის მონაწილეთა აბსოლუტური უმრავლესობა ანგარიშს არ უწევდა იმ გარემოებას, თუ რა მინიმალურ ნიშან-თვისებათა ერთობლიობას წარმოადგენს სახელმწიფო. ჩანს, ისინი, გარკვეული მოსაზრებით – დოგმატიკოსებად რომ არ გამოჩენილიყვნენ – თავს არიდებდნენ ფრიდრიხ ენგელსის ცნობილ ნაშრომს. მაგრამ ფაქტია, რომ მასში სწორადაა გახაზული სახელმწიფოებრიობის ძირითადი ნიშან-თვისებები, მისი განსხვავება გვაროვნული წესწყობილებისაგან. იგივე წიგნი სახელმწიფოს წარმოშობის სხვადასხვა გზას იძლეოდა. ამ მხრივ, კიდევ უფრო შორს წავიდა თანამედროვე დასავლური მეცნიერება.⁴⁵⁰ ამ მაგალითზე ნათლად გამოჩნდა, მთავრობის (მხოლოდ მთავრობის?!) როგორი მრჩეველია (იხ. საქართველოს კანონი საქართველოს ეროვნული აკადემიის შესახებ) ჩვენი „დიდი აკადემია“.

ასევე უშედეგოდ დამთავრდა დისკუსია ქართველთა ეთნოგენეზისზე. მას (დისკუსიას) საფუძვლად არ ედო საკითხის ფართო, მრავალმხრივ გააზრებული განხილვა. დიდი პრობლემის ცალკეული ასპექტების კვლევა-ძიებით კი საქმე ოდნავადაც ვერ წავიდა წინ. ამ შემთხვევაში აშკარად გამოჩნდა საისტორიო სინთეზის დიდი დეფიციტი.

თუ ჯერ კიდევ 1960-იან წლებში რუსი ეთნოგრაფოსები (გნებავთ ეთნოლოგოსები ვუნოდოთ) ლუის მორგანის გვაროვნული წესწყობილების თეორიის დაზუსტებას ცდილობდნენ (როგორც ვიცით, ავტორის „ძველი

450 იხ. კრებული "The Early State", გამოცემული ჰენრი კლასენისა და პეტერ სკალნიკის რედაქტორობით, ჰააგა, 1978.

საზოგადოება“ საფუძვლად დაედო მარქსისტულ წარმოდგენებს პირველყოფილ, არქაულ-კომუნისტურ საზოგადოებაზე. იხ. ფრიდრიხ ენგელსის ნაშრომი „ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა“).

დასაწერი გვაქვს საქართველოს ისტორიის მრავალტომეული, მაგრამ, რა თქმა უნდა, არა „საქართველოს ისტორიის ნარკვევების“ ყაიდაზე. იგი უნდა დაწეროს ან ერთმა გამორჩეულმა ისტორიკოსმა, რომელსაც კერძოდ სათანადო სამეცნიერო სკოლაც ექნება გავლილი,⁴⁵¹ ანდა რამდენიმემ, რომლებიც შესაბამის საისტორიო ეპოქებს (შვიდ-რვას მაინც) გადმოსცემენ. უაღრესად საჭირო საქმე გახლავთ საქართველოს ისტორიის ორ- ან სამტომეული უმაღლესი სასწავლებლების ისტორიკოს-სტუდენტთათვის, ცხადია, უფრო ნაკლები მოცულობისა – არაისტორიკოსთათვის. როგორც დავინახეთ, დასაწერია ქართული ისტორიოგრაფიისა და საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიები, რომლებიც განსაკუთრებით საჭიროა მომავალი ისტორიკოსებისა და ფილოსოფოსებისათვის. მიუხედავად დიდი ხმაურისა საბჭოთა ისტორიოგრაფიის მარქსისტული ხასიათის თაობაზე, ფაქტია, რომ დღემდე გაბმული, სისტემური სახით არ დაწერილა საქართველოს ეკონომიკური ისტორია. არადა, თავის დროზე ამის აუცილებლობას აღნიშნავდნენ დიმიტრი ბაქრაძე, ილია, ნიკო ნიკოლაძე და სხვანი. ამ მიმართულებით, როგორც ვიცით, დიდად გაისარჯა ივანე ჯავახიშვილი.⁴⁵²

დიდ პრობლემად რჩება ე. წ. იბერიულ-კავკასიური ენების ოჯახის საკითხიც, რამიც, როგორც ცნობილია, თვალსაჩინო წვლილი შეიტანა

451 ჩვენი ცნობილი მოაზროვნე, დიდად განათლებული პიროვნება გერონტი ქიქოძე შენიშნავდა: „ჩვენმა მკვლევარებმა – ვახუშტი ბატონიშვილმა, მარი ბროსემ, დიმიტრი ბაქრაძემ, თედო ყორღანაძემ, ექვთიმე თაყაიშვილმა, ივანე ჯავახიშვილმა, კორნელი კეკელიძემ და სხვებმა არსებითად უკვე დაასრულეს ისტორიული მასალების ძიების და კრიტიკული შემოწმების საქმე. ახლა საჭიროა ისტორიკოსი, რომელიც საქართველოს ისტორიას ზოგადი ფილოსოფიური თვალსაზრისით შეხედავს და ერთ მონუმენტურ მხატვრულ სურათს დახატავს“. იხ. რჩეული თხზულებები, ტ. II, 1964, გვ. 426. თავი რომ დავანებოთ „ისტორიული მასალების ძიებისა და კრიტიკული შემოწმების საქმის დასრულებულობის“ შესახებ უზუსტობას, პრინციპში გერონტი ქიქოძე მართალი გახლდათ.

452 იხ. მისი „საქართველოს ეკონომიური ისტორია“, ტფილისი, 1907, „საქართველოს ეკონომიური ისტორია“, ნიგნი I, ტფ. 1930, ნიგნი II, ტფ., 1934.

ივანე ჯავახიშვილმა (ცხადია, იგულისხმება მისეული „ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა“, გამოქვეყნებული 1937 წელს), ასევე აკადემიკოსმა არნოლდ ჩიქობავამ. მას შემდგომ, დიდი ხნის განმავლობაში, პრობლემა ოდენ ენათმეცნიერთა „დომენად“ იქცა (საქართველოსა და რუსეთში). მაგრამ განა ეს საკითხი ისტორიკოსების, სახელდობრ, სათანადო ისტორიული, არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული (ეთნოლოგიური) ხედვების გარეშე გადაწყდება?

მეტი აქტიურობაა საჭირო მსოფლიო-ისტორიული პროცესის შესასწავლად. დასამუშავებელი გვაქვს საისტორიო დემოგრაფია (მეცხრამეტე საუკუნემდე).

ისტორიკოსებს მეტი ძალისხმევის გამოჩენა გვმართებს აფხაზური პრობლემის (სამეცნიეროს ვგულისხმობთ) გადაწყვეტაში. უკანასკნელი ორი ათეული წლის მანძილზე, როგორც ცნობილია, მთელი ჩვენი მცდელობა მიმართულია ძირითადად აფხაზთა გამოჩენაზე საქართველოში. ამიტომაც მოხდა, რომ დღემდე ვერ გაგვიცია პასუხი აფხაზ სეპარატისტთა ლიდერებისათვის (უფრო სწორად: რუსეთის მარიონეტებისათვის), ბოლომდე ვერ გვიმხელთა მსგავსი ისტორიკოსების ფალსიფიკაციები. აფხაზეთის ისტორია, ქართულის გარდა, აფხაზურ, რუსულ და სხვა უცხოურ ენებზეც უნდა დაიბეჭდოს.

ერთი სიტყვით, გასაკეთებელი ბევრია, განსაკუთრებით, ვიმეორებთ, საისტორიო სინთეზის დონეზე, ანუ სახარების ენით რომ ვთქვათ, „სამკალი ბევრია, მუშაკნი – ცოტა“.

ამ ყველაფერს თავს ვერ მოვაბამთ საქართველოს ისტორიის შესწავლა-შემეცნებისადმი ახლებურად მიდგომის გარეშე. დროა, კარგა ხანია დროა, გავაცნობიეროთ, რომ საისტორიო მეცნიერებაში (ისტორიოგრაფიაში) პროფესიონალიზმი ოდენ შესაბამისი ნყაროების მოძიებითა და ფაქტების დადგენა-დაზუსტებით, გნებავთ ამათ საფუძველზე ცალკეული, კერძო საკითხების დამუშავებით არ გამოიხატება. ეს ყველაფერი ხომ ჩვეულებრივ მკვლევარ-ისტორიკოსებსაც ხელენიფებათ. მაგრამ მაღალი დონის სტანდარტების ისტორიოგრაფიას მოაზროვნე ისტორიკოსები ქმნიან, რომლებიც დაუფლებული არიან შესაბამის თეორიას (მეთოდოლოგიის ჩათვლით).

წარსულს ჩაბარდა ის დრო, როცა ქართველ საბჭოთა ისტორიკოსთა აბსოლუტური უმრავლესობა ამ მხრივ წყალწყალა ე. წ. მარქსისტულ-ლენინურ ფრაზებს სჯერდებოდა და ისე ჩანდა, რომ ისტორიოგრაფია საკმაოდ იოლი მეცნიერება გახლავთ.

ამჯერად კი, დიდად საბედნიეროდ, ისტორიული სიტუაცია მკვეთრად შეიცვალა. ბოლო მოელო ე. წ. მარქსიზმ-ლენინიზმის ბატონობას ჰუმანიტარულ (ფართო გაგებით) მეცნიერებებში, კერძოდ, ისტორიოგრაფიაში. ახალ, თავისუფლების პირობებში არჩევანის წინაშე ვდგავართ: რომელი ფილოსოფიური, ისტორიულ-ფილოსოფიური და სოციოლოგიური მიმართულება ავირჩიოთ ისტორიის (პროცესის) მაღალმეცნიერულ დონეზე შესამეცნებლად?

სერიოზული პრობლემაა საკითხი, თუ რა ფილოსოფიური, მეცნიერული ფასეულობისაა ავთენტიკური მარქსიზმი. თუ ეს უკანასკნელი, თუნდაც ძირითადად, ემთხვევა იმ დოგმათა კრებულს, რომელიც საბჭოთა სახელმწიფოს ფუძემდებელთაგან (დიდ ფილოსოფოსთა რანგში რომ აიყვანეს) მოდის, მაშინ, ცხადია, აუცილებელია მისი მიტოვება. მაგრამ თუ ავთენტიკურ მარქსიზმს უფრო სერიოზულად მივუდგებით (ჩვენი მტკიცე მოსაზრებით, ამის ყველაზე სერიოზული ცდა ქართულ აზროვნებაში ილიას ეკუთვნის), მაშინ ბევრი რამ სხვანაირად წარმოჩნდება. ამ მიმართებით უპირველესად უნდა გავიცნობიეროთ ის გარემოება, რომ როგორც გნოსეოლოგიის (შემეცნების თეორიის), ისე საზოგადოების, ისტორიული პროცესის გაგება-გააზრების დონეზე თავს იჩენს მარქსიზმის კლასიკოსების შესაბამისი ნააზრევის კავშირი პეგელის შესაბამის ნააზრევთან. აღარას ვამბობთ ამ მოაზროვნეთა შემოქმედების სათანადო ცოდნის საჭიროებაზე (სხვათა შორის, ამჟამად ამას დასავლეთშიც აღიარებენ).⁴⁵³

ისიც ხომ ფაქტია, რომ ე. წ. ქართული საბჭოთა ისტორიოგრაფიის თვალსაჩინო წარმომადგენლები არიან სიმონ ხუნდაძე, ნიკო ბერძენიშვილი, სიმონ ჯანაშია, შოთა მესხია, ვალერიან გაბაშვილი და

453 თვითონ ანტიმარქსისტებიც კი მიიჩნევენ, რომ „ცოტაოდენი მარქსიზმი“ და ცოტა „მარქსისტობა“ ისტორიოგრაფიისათვის სასარგებლოა. ამ მხრივ უფრო შორს წავიდა ფრანგული „ანალების სკოლის“ ცნობილი წარმომადგენელი ფერნან ბროდელი (1902-1985).

სხვანი. მარქსიზმისაკენ სწრაფვის მცდელობა ჰქონდა (ეკონომიკური მატერიალიზმის პოზიციიდან) გრიგოლ ნათაძეს. შეგახსენებთ, რომ კიბა მეგრელიძე – ავტორი მშვენიერი წიგნისა «Основные проблемы социологии мышления», რომელიც ორჯერ გამოიცა, მეორედ ასეთი სათაურით „აზრის სოციალური ფენომენოლოგია“ (1973 წელს), სწორედ მარქსისტი გახლდათ. ეჭვი არ გვეპარება იმაში, რომ სხვა საზოგადოებრივ და პოლიტიკურ პირობებში ესენი მოახერხებდნენ ე. წ. მარქსიზმ-ლენინიზმის დოგმებისაგან განთავისუფლებას. ზემოაღნიშნული მიდგომა შევსებულ უნდა იქნეს სოციალური ფსიქოლოგიის, ელიტის თეორიის, აქსიოლოგიის მიღწევებით და ა. შ.

ისტორიკოსთა წინაშე დგება დიდი დილემა: როგორ უნდა იქნეს გააზრებული მსოფლიო ისტორია – იგი უნდა დაინეროს ფორმაციული (ეკონომიკურ-სოციალური) თუ კულტურული და ცივილიზაციური მიდგომით (მსგავსად ოსვალდ შპენგლერისა და არნოლდ ტოინბის მცდელობებისა). მავანთ მიაჩნიათ, რომ უფრო მეორე პოზიცია გაამართლებს.⁴⁵⁴ მაგრამ რა ვუყოთ ეკონომიკურ-სოციალურ პროგრესს, როგორც მნიშვნელოვან საფუძველს, რომელიც ამ ორი მოაზროვნის მიერ იგნორირებულია. ქართულ მეცნიერებას კი ამ თვალსაზრისით გარკვეული ტრადიციები აქვს (როგორც ვიცით, ამგვარი მიდგომის ძირები მეცხრამეტე საუკუნეში მიდის). მეორეც, განა კულტურები თუ ცივილიზაციები ამ მხრივ მართლაც სავსებით ეკვივალენტური (თანაბარი) იყო?

დავფიქრდეთ იმაზე, რომ თანამედროვე დასავლურ მეცნიერებაში, კერძოდ სოციოლოგიაში, კაცობრიობის ისტორიის პერიოდიზაცია ტრადიციული (მარქსისტული) ნომენკლატურით ხდება, ანუ გვაქვს არქაულ-კომუნისტური, აზიური (თუ ადრეკლასობრივი), ანტიკური და ფეოდალური, ინდუსტრიული (ჯერ აგრარულ-ინდუსტრიული და ინდუსტრიულ-აგრარული) და პოსტინდუსტრიული საზოგადოებები. როგორც ვხედავთ, საზოგადოების ტრადიციული გამოყოფა გამოსავალი

454 სხვათა შორის, ამგვარი მიდგომითაა დაწერილი ჩვენელი სტატია „ქართული ცივილიზაციის რაობის შესახებ“, „ცისკარი“, 1986, №1. მანამდე, 1977 წელს, იგი მოხსენდა საისტორიო საზოგადოებას.

არ არის. აგრეთვე, პრობლემა გახლავთ ტრადიციული საზოგადოების წიაღში ინდუსტრიული (კაპიტალისტური) საზოგადოების გენეზისი. მოკლედ რომ მოვჭრათ, ამ მხრივ ბევრი რამ არის გასააზრებელი.

ბოლოს და ბოლოს, ნუთუ აღარ დადგა დრო, რომ ამ პრობლემების სათანადოდ გაცნობიერების საქმეში თავიანთი სიტყვა თქვან ქართველმა ფილოსოფოსებმაც. ცალკეული ზოგადი ფრაზების (ჩვენ ამას ფილოსოფიურ აბსტრაქციონიზმს ვუწოდებთ), თუნდაც ისტორიულ-ფილოსოფიური მოძღვრებების გადმოცემის გარდა,⁴⁵⁵ ნუთუ ქართველ ფილოსოფოსებს დღემდე არ გაუჩნდათ რაიმე სერიოზული სათქმელი ისტორიული პროცესის გაგებასა და შემეცნებაში? სამწუხაროდ, დღემდე ქართული ისტორიოგრაფია და ფილოსოფია მხოლოდ თავიანთი გზებით, პარალელურად, ვითარდება. სრულიადაც არ დგას საკითხი ისე, რომ მხოლოდ ისტორიოგრაფიას ესაჭიროება ფილოსოფია, უკანასკნელისათვის კი თითქოს პირველი ზედმეტი იყოს. ფილოსოფია დიდად მოიგებს, თუ ისტორიოგრაფიასთან მჭიდრო კავშირში იქნება. განა, მაგალითად, კულტურის ისტორია, ფილოსოფიური ანთროპოლოგია, აქსიოლოგია, გნებავთ ფილოსოფიის ისტორია საფუძვლიანად დაიწერება ისტორიის ცოდნის გარეშე? ანდა ფილოსოფია, როგორც მსოფლმხედველობა, ხომ დიდად ნაკლულოვანია ისტორიის ცოდნის გარეშე? იმავეს ვიტყვოდით სოციოლოგიის (ზოგადი) თაობაზე, თუკი ასეთი დარგი ჩვენში არსებობს.

როდესაც ვადარებთ მოსკოველი და პეტერბურგელი ფილოსოფოსების შესაბამის ინტერესსა და დამოკიდებულებას (მიმართებას) ჩვენი ფილოსოფოსებისას, აშკარაა განსხვავება პირველთა სასარგებლოდ. სწორედ ამის გამო მოხდა, რომ ცნობილი რუსი ფილოლოგოსის (სინოლოგოსის) ნიკოლაი კონრადის «Запад и Восток»-ის გამოცემა (1966 და 1972 წლებში) რუსი ფილოსოფოსების აბსოლუტურმა

455 იხ. ედუარდ კოდუას „ისტორიის ფილოსოფია. ბურჟუაზიული თეორიების კრიტიკა“, თბ., 1966; „ისტორიის საზრისის“ საკითხისათვის“, თბ., 1976. სხვათა შორის, მსგავსი მცდელობები ჰქონდათ და აქვთ ქართველ ისტორიკოსებსაც. იხ. გივი კილურაძის „ახალი ისტორია“, წიგნი I, თბ., 1970; ფარნაოზ ლომაშვილი, ისტორიის ფილოსოფიის ისტორია, ტ. I, თბ., 2003, ტ. II, თბ., 2007.

უმეტესობამ აღიქვა, როგორც ძირითადად დოგმატური აზროვნების შედეგი, ჩვენთან, საქართველოში კი მას დიდი ენთუზიაზმით შეხვდნენ. უფრო დიდი უბედურება ის იყო, რომ მათთვის არგუმენტირებული, დასაბუთებული მსჯელობა ყრუ კედელს ანყდებოდა.⁴⁵⁶

ძალზე სამწუხაროა, რომ საქართველოს პოსტსაბჭოური ისტორიის თითქმის თერამეტი წლის მანძილზე ისტორიული პროცესისა და სათანადო შემეცნების დიდ საკითხებზე სერიოზულად დღემდე არ დავფიქრებულვართ. ამიტომაც, როცა თვალს ვადევნებთ დღევანდელ ქართველ ისტორიკოსთა შესაბამის შეხედულებებს, ვაცნობიერებთ, რომ იგი (დარგი) ემპირიულ დონეს ვერ სცილდება. გვაქვს ხშირი შემთხვევები ისტორიის პროვიდენციალისტური გაგებისაც. ცხადია, ორივე შემთხვევაში საქმე გვაქვს ისტორიის თეორია-მეთოდოლოგიაზე ძალიან გაიოლებულ წარმოდგენასთან. თითქოს ამგვარი წარმოდგენებისაგან თავისუფალი უნდა ყოფილიყო ახალი თაობა (ვგულისხმობთ ორმოც წლამდე ასაკს), მაგრამ, დიდად სამწუხაროდ, ისინი ამ მხრივ ძველ, წინამორბედ თაობებთან შედარებით ოდნავადაც კი არ წასულან წინ.

დაბოლოს, დავძენთ, დღევანდელი ქართული ისტორიოგრაფია ისევე, როგორც საქართველოს დღევანდელი სინამდვილე, ისეთივე გახლავთ, როგორიც ჩვენ, ქართველები, ვართ. შესაბამისად, იგი ისეთივე იქნება, როგორნიც ჩვენ ვიქნებით. თავისთავად, სტიქიური დინებით, საქმე არ გაუმჯობესდება. მხოლოდ და მხოლოდ ჩვენს მონდომება-ძალისხმევაზე იქნება დამოკიდებული ქართული ისტორიოგრაფიის

456 მსოფლიო ისტორიის ეკონომიკურ-სოციალური ფორმაციებით გააზრების საკითხზე ჩემსა და ან განსვენებული ოთარ ჯიოევს შორის ამტყდარი პოლემიკის შესახებ იხ. სტატიაში: «Ошибочные построения. Замечания к книге Н.И. Конрада «Запад и Восток», «Литературная Грузия», 1974, №12 და «Необоснованные обвинения», «მაცნე», ფილოსოფიის, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1976, №2. ოპონენტი მსაყვედურობდა: «А главное, возражая против догм, рецензент сам возводит догматические построения и пытается уложить в прокрустово ложе этих построений всю историческую действительность и историческую науку». იხ. დასახ. ჟურნალი, გვ. 187. მართლაც მძიმე ბრალდებაა, ოდნავ საფუძვლიანიც რომ იყოს! პასუხის გამოქვეყნება იმხანად ვერ მომიხერხდა და იგი მხოლოდ 1994 წელს დაიბეჭდა. იხ. სტატია «აღმოსავლური რენესანსის საკითხისათვის» ჩემს კრებულში «საქართველოს ისტორიის საკითხები», ნაწილი I.

მომავალი წარმატებანი. ეს კი მიიღწევა სათანადო კონკურენტული გარემოთი, სხვადასხვა სამეცნიერო სკოლისა და მიმართულების წარმოქმნის გზით.

ამ საკითხის მოგვარება, რასაკვირველია, მჭიდროდ არის დაკავშირებული სათანადო კადრებთან. აქედან გამომდინარე, დღის წესრიგში დგება ისტორიის სწავლების (განსაკუთრებით უმაღლეს სასწავლებლებში) დონის ამაღლება. უნდა აღიზარდონ ფართო ინტერესების, ერუდიციისა და განათლების, თეორიულად, მეთოდოლოგიურად მომზადებული ისტორიკოსები. ესეც, მოგეხსენებათ, თავისთავად, თვითდინებით, სტიქიურად არ მოხდება.

ნორმალურ პირობებში, ცხადია, ბევრი ზემოაღნიშნული პრობლემით უნდა დაინტერესდეს საქართველოს განათლების სამინისტრო, რომელიც ამჟამად, როგორც ვიცით, მეცნიერებასაც ითავებს და მისი მართვის პრეტენზიითაც გამოდის. მაგრამ დასახელებულ სამინისტროზე ჩვენი ხანგრძლივი დაკვირვების საფუძველზე ვასკვნით, რომ ამ ბიუროკრატიულ დაწესებულებისაგან დიდს არაფერს არ უნდა ველოდოთ: იქ, სადაც მხოლოდ ინსტრუქციებით ხელმძღვანელობენ და ფორმალობის ტყვეობაში იმყოფებიან, საქმის შინაარსობრივი, მით უმეტეს შემოქმედებითი მხარე განზე რჩება.

არც მეცნიერებათა აკადემია თავისი ასეთივე ბიუროკრატიული პრეზიდუმიტურთ (საქართველოს კანონით მეცნიერებათა აკადემიის შესახებ მისი სახელწოდება „აკადემიური საბჭოთი“ შეიცვალა) გვაქვს მხედველობაში. თუმცა ახალ კანონში მის მიზნად დასახულია: „საქართველოში მეცნიერების განვითარების ხელშეწყობა მსოფლიო მეცნიერების მიღწევათა შესაბამისად“; „თავისი წევრების ინტელექტუალურ შესაძლებლობებსა და პროფესიონალიზმზე დაყრდნობით საქართველოს (თუ ქართული? – გ. ყ.) მეცნიერების განვითარების ხელშეწყობა და საზოგადოებრივ ცხოვრებასა და საერთაშორისო ასპარეზზე მისი წარმოჩენა“; „ფუნდამენტური მეცნიერული კვლევების ხელშეწყობა“, ასევე „ანყოფნის სამეცნიერო დისკუსიებს“ და ა. შ., მაგრამ ეს ყოველივე ოდენ ფრაზებია.

იმედს უფრო საზოგადოებრიობაზე ვამყარებთ. ბოლოს და

ბოლოს, ნუთუ აღარ მოვიდა დრო, რომ იგი სერიოზულად დაინტერესდეს ჩვენი ისტორიოგრაფიის დღევანდელი მდგომარეობით, მისი პერსპექტივებით?!

ისტორიის ოპტიმისტური ხედვის გამართლება

(პეგელის „ისტორიის ფილოსოფიის“
ქართული თარგმანის დაბეჭდვის გამო)

„თითოეული ხალხის ისტორიის შესწავლაზე დამოკიდებული ის მეცნიერება, რომელსაც ისტორიის ფილოსოფიას ეძახიან, რომელიც შეადგენს ჩვენი მეცნიერების უზენაეს მიზანს“ – წერდა ივანე ჯავახიშვილი.

ცნობილი ფაქტია, რომ თავისი ნაშრომის – „ისტორიის მიზანი, წყაროები, მეთოდები წინათ და ახლა“ – მესამე წიგნში ივანე ჯავახიშვილი ისტორიის ფილოსოფიის ყველა საკითხის გადმოცემას ფიქრობდა, რაც, სამწუხაროდ, არ დასცალდა. თუმცა ეს საქმე დაიწყო და დატოვა ჩანაწერებიც (ჯერჯერობით გამოუქვეყნებელია). ამ მიმართულებით საკამოდ ინტენსიურად იღვწოდა ისტორიკოსი გრიგოლ ნათაძეც, მაგრამ შემდეგ, ჩვენდა სავალალოდ, ეს დიდებული ტრადიცია თითქმის შეწყდა. მიზეზი საქართველოში ე. წ. მაქსიზმ-ლენინიზმის გაბატონებაა, ხოლო მას შემდგომ, რაც ამ უკანასკნელს ყავლი გაუვიდა – ჩვენი სიზარმაცე. დღევანდელ ქართველ ისტორიკოსთათვის ისტორიის ფილოსოფიასა და მეთოდოლოგიაზე ზრუნვა აბსოლუტურად ზედმეტია, ისევე, როგორც, ვთქვათ, ჩინური დამწერლობის ცოდნა საქართველოს ისტორიისათვის. ჰგონიათ, რომ წყაროთმცოდნეობითა და ფაქტოლოგიით ფონს იოლად გავლენ... ამას გულსხმობდა გერმანელი ისტორიკოს-ქართველოლოგოსი ოლივერ რაიზნერი, როცა ორი წლის წინ გერმანიაში გამომავალ ფრიად სოლიდურ საისტორიო ჟურნალში ქართული ისტორიოგრაფიის ჩამორჩენილობაზე წერდა...

მაგრამ თავი დავანებოთ წყვეტილობას ჩვენს საისტორიო ტრადიციაში და ვნახოთ, როგორი მდგომარეობაა ამ მხრივ მონინავე მსოფლიოში. დასავლეთევროპელი მოაზროვნენი ჯერ კიდევ XVIII საუკუნეში დაინტერესდნენ ისტორიის ფილოსოფიით. შესაბამის ნაშრომებს წერდნენ იტალიელი ჯამბატისტა ვიკო, ფრანგები: შარლ ლუი მონტესკიე და ვოლტერი, გერმანელი იოჰან ჰერდერი. მაგრამ ამ მიმართულებით აზროვნების, შემეცნების გვირგვინი იყო ჰეგელის „ისტორიის ფილოსოფია“ (ლექციების სახით პირველად წაკითხულ იქნა 1822 წელს, ბერლინის უნივერსიტეტში). გენიალური მოაზროვნის ეს დიდებული ნაშრომი ქართულ ენაზე დღემდე არ გვექონდა და დიდად სასიხარულოა, რომ ვაკუუმში შეივსო: დღეს გვაქვს პროფ. ნოდარ ნათაძის მიერ თარგმნილი ჰეგელის ეს ნაშრომი. ის მიმდინარე წელს დასტამბა გამომცემლობა „მეცნიერებამ“.

შევნიშნავთ, რომ ჰეგელის „ისტორიის ფილოსოფია“ საბჭოთა კავშირში შერისხული იყო.

...როცა სარეცენზიო თარგმანს ვეცნობით, უნებლიეთ გვახსენდება გოეთეს დიდად ღრმააზროვანი მოსაზრება: „ყველაფერი გონივრული უკვე ნაფიქრია, ვეცადოთ მხოლოდ, ყოველივე ეს ხელახლა გავიაზროთ“. მეტიც, მოგვიანებით მსოფლიო ისტორიის ფილოსოფიური გააზრება სცადა ოგიუსტ კონტმა, უფრო შემდეგ – ნიკოლაი დანილევსკიმ, ოსვალდ შპენგლერმა, კარლ იასპერსმა და სხვებმა. მაგრამ არ გადავაჭარბებთ, თუ ვიტყვით, რომ ჰეგელის „ისტორიის ფილოსოფიის“ მსგავსი ნაშრომი არ შექმნილა.

რა არის ჰეგელის ნაშრომის მთავარი ფასეულობა? უწინარესად, ის დაწერილია ისტორიის ღრმა ცოდნით, ცხადია, რამდენადაც ეს იმხანად იყო შესაძლებელი. შეგახსენებთ, რომ ერთი ქვეყნის ისტორიის თუნდაც უაღრესად საფუძვლიანი ცოდნით ისტორიის ფილოსოფია ვერ დაინერება. საამისოდ საჭიროა მსოფლიო ისტორიის ცოდნა. მეორე მიზეზია ღრმა, მძლავრი ფილოსოფიური აზროვნება, კერძოდ, დიალექტიკური მეთოდის გამოყენება. აბა, დააკვირდით: ვ. ი. ლენინმა და ი. ბ. სტალინმა ეს მეთოდი მსოფლიო ისტორიულ პროცესს ისე მიუყენეს, თითქოს მსოფლიო (მრავალი ქვეყანა, ცივილიზაცია) გა-

ნუნყვეტილთ ვითარდებოდა, გადადიოდა რა დაბლიდან მაღალ საფეხურზე, მარტივიდან (სტრუქტურის აზრით) რთულ სოციალურ, ისტორიულ მდგომარეობამდე. ამგვარი წარმოდგენის შედეგად იშვა დიდი იდეა-ბლეთი საზოგადოების (კაცობრიობის) ერთიანი განვითარების თაობაზე.

სულ სხვაგვარი იყო შესაბამისი პროცესის პეგელისმიერი გააზრება. დიდი ფილოსოფოსის მიხედვით, ადამიანის არსებაში, ისტორიის მსვლელობაში ძვეს გონის, კერძოდ, თავისუფლების პრინციპის, იდეის განვითარება. ის გამოვლენას იწყებს სახელმწიფოს წარმოშობასთან ერთად, რაც თავდაპირველად აღმოსავლეთში გაჩნდა. პეგელი ისტორიის განვითარებას იწყებდა ჩინეთიდან, თითქოს საიდანაც მოკიდებული, ეგვიპტისა და მცირე აზიის ჩათვლით, განვითარების ერთი, პირველი საფეხური ხორციელდებოდა. აქ არსებული სახელმწიფოებრივი ფორმა იყო დესპოტია, რომლის პირობებშიც თავისუფალი იყო მხოლოდ ერთი პიროვნება – დესპოტი (ჩვეულებრივი, ვინრო გაგებით). მაგრამ ასეთი თავისუფლება თვითნებობასა და კაპრიზებში გადადის, ამის მაგალითი კი აღმოსავლეთის ისტორიამ უამრავი იცის. მართლაც, აღმოსავლელ მეფეთა (დესპოტთა) თვითნებობისგან მაღალი ფენის წარმომადგენლებიც კი, თვითონ ვეზირებიც (სახელმწიფოს მეორე პირნი) არ იყვნენ დაზღვეული. პეგელის თანახმად, ეს იმით აიხსნება, რომ ხალხის, საზოგადოების დანარჩენ ნაწილს არ ჰქონდა გაცნობიერებული, რომ ადამიანები, თუნდაც მათი ერთი ნაწილი, თავისუფალი არიან. თავის მხრივ, რაკილა სათანადო ცნობიერება არ არსებობდა, ადამიანები არც იბრძოდნენ თავისუფლებისათვის.

აღსანიშნავია, რომ ხშირად ისე წარმოიდგენენ, თითქოს, პეგელი ზემოთქმულისას მხოლოდ ძველ აღმოსავლეთს, ანტიკური სამყაროს – საბერძნეთისა და რომის წინარე ეპოქას გულისხმობდა. კერძოდ, ასე აღნიშნავს ფილოსოფოსი თამაზ ბუაჩიძე ქართული თარგმანის წინასიტყვაობაში (იხ. გვ. VII-IX). თუ ეს ასეა, მაშინ საკითხავია, როგორ წარმოედგინა პეგელს მსოფლიო ისტორიის შემდგომი მსვლელობა აღმოსავლეთში? საერთოდ, დაივიწყა ეს პროცესი თუ, აპრიორული ისტორიული კონსტრუქციიდან გამომდინარე, ამ ისტორიულ სამ-

ყაროს მხოლოდ თვითნებური, ნებისმიერი საფეხური მიუჩინა და, ამდენად, მისეული ისტორიის ფილოსოფიის აგებისას ძველი ყაიდის ნატურფილოსოფოსთა დარად მოიქცა? არავითარ შემთხვევაში! ჰეგელი თავის წიგნში განაზოგადებდა აღმოსავლეთს საერთოდ, ყოველ შემთხვევაში – ე. წ. აზიის შუა საუკუნეების ჩათვლით.

მაგრამ ისტორიის არენა ხომ ოდენ აღმოსავლეთი არ იყო. შემდგომი განვითარება, ჰეგელის აზრით, ანტიკურ საბერძნეთსა და რომში მოხდა. აქ თავისუფლების იდეა გავრცელდა საზოგადოების ნაწილში იმის წყალობით, რომ გაიცნობიერეს: თავისუფალია ადამიანთა ერთი ნაწილი. ამგვარმა ცნობიერებამ განაპირობა რესპუბლიკური მმართველობის ფორმა. შემდგომი განვითარება, ჰეგელის აზრით, მოხდა გერმანულ (გერმანული წარმოშობის) ხალხებში, სადაც გააცნობიერეს, რომ თავისუფალია ყველა ადამიანი, მათ შორის – ყმა-გლეხობისა და თავისუფალ დაქირავებულ მუშათა ჩათვლით. ამგვარი ცნობიერების თავდაპირველი იმპულსი წამოვიდა რელიგიის (ქრისტიანობის) წიაღიდან, სადაც დადგინდა, რომ ადამიანები თანაბრად თავისუფალნი, თანასწორნი არიან ღმერთის წინაშე. შემდგომში რეფორმაციისა და სოციალური რევოლუციების წყალობით გაღრმავდა თავისუფლების განვითარების მესამე ეტაპი. კერძოდ, თითქოს ამ აღმავალ ისტორიულ საფეხურს ყველაზე მეტად განასახიერებდა ჰეგელის თანადროული პრუსიის სამეფო. მაგრამ ჰეგელისავე მოსაზრებით, შესაძლებელი იყო მსოფლიო ისტორიული ღერძის გადანაცვლება აშშ-ში. თუმცა ამ თემას იგი დაწვრილებით არ შეხებია.

კვლავ ხაზგასმით ვამბობთ: ჰეგელისეულ მსგავს აზრებში არავითარი აპრიორიზმი, სქემატიზმი და დოგმატიზმი არ არის, ისინი მსოფლიო-ისტორიული პროცესის ნამდვილ, ფაქტობრივ განვითარებას ასახავს. მაგრამ ბევრს ჰეგელისეული კონცეფცია ევროპოცენტრიზმის ჩვეულებრივ გამოვლენად მოეჩვენება. რა თქმა უნდა, მსოფლიო ისტორიის ევროპოცენტრისტული ხედვა ბევრი ისტორიკოსისა და ფილოსოფოსის შესაბამისი განწყობით აიხსნება. მაგრამ ეს არ ეხება ჰეგელს, რომელიც თავისი აზრების გადმოცემისას მყარ, ობიექტურ საფუძველზე იდგა.

ჰეგელის შემდეგ იყო ცდები, მსოფლიო-ისტორიული პროცესის ამგვარი ხედვის შენარჩუნებასთან (დიალექტიკური აზრით) ერთად ახლებურად აეხსნათ ისტორიის განვითარება. თუმცა ამ მხრივ ბევრი რამ რჩება ასახსნელი. მაგრამ რა გაკეთდა და რა კეთდება ამ თვალსაზრისით უახლოესი ხანის ფილოსოფიაში? როგორც ვიცით, საბჭოთა კავშირში გაბატონებულ ე. წ. მარქსიზმ-ლენინიზმს დიდი პრეტენზიები ჰქონდა დიალექტიკის, მათ შორის ჰეგელის ცოდნა-გაგებაზე. მაგრამ სულაც არ გადავაჭარბებთ, თუ ვიტყვით, რომ ვერც ერთი ფილოსოფოსი საბჭოთა კავშირში (მათ შორის, ცხადია, საქართველოშიც) ვერ ხდებოდა მსოფლიო ისტორიის ჰეგელისეული გაგების რაციონალურ მომენტს. კერძოდ, ვერ მიხვდნენ იმასაც, რომ კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის მიერ გააზრებული ეკონომიკურ-სოციალური ფორმაციების სქემა თავისებურად იმეორებდა ჰეგელის მიერ აღნიშნულ მსოფლიო-ისტორიულ საფეხურებს. მათეული აზიური წარმოების წესის კონცეფცია აღმოსავლეთის ისტორიის ჰეგელისმიერი ხედვიდან ამოდიოდა. ფაქტია, რომ მოვლენათა მსვლელობის სწორ სურათს უფრო ისტორიკოსები ხედავენ. ფილოსოფოსთაგან, უკეთეს შემთხვევაში, მხოლოდ იმას თუ მიაღწევდი, რომ მოასმენინებდი ზემოაღნიშნულ თვალსაზრისს (საქართველოში, მაგალითად, ზურაბ კაკაბაძეს, ვენორი ქვაჩიახიას, არჩილ ბეგიაშვილს, ნიკო ჭავჭავაძეს). ისე კი, ბევრთან ამაზე ლაპარაკი წყლის ნაყვას ემსგავსება – მათ არათუ გაგების სურვილი არ აქვთ, მოსმენაც კი არ ძალუძთ. პარადოქსის მიზეზი სავსებით გასაგებია: ისტორიის ფილოსოფიური გააზრება, მათ შორის, წარსულის დიდ მოაზროვნეთა შესაბამისი ნაფიქრალ-ნააზრევის გაცნობიერება მხოლოდ ფილოსოფიის ცოდნით ვერ მიიღწევა. ფილოსოფოსმა თუ სოციოლოგოსმა მსოფლიო ისტორია უნდა იცოდეს! ვგულისხმობთ ნამდვილ, მეცნიერულ ცოდნას და არა ილუზიურსა და სუროგატულს...

აღარას ვამბობთ ჰეგელის დიდებული წიგნის მრავალ ცალკე საკითხზე. მაგალითად, როდესაც იგი რომის (იტალიის) ისტორიას ეხება, ისეთი შთაბეჭდილება რჩება, თითქოს გენიალური თეოდორ მომზენის მთავარ ნაშრომს („რომის ისტორია“) კითხულობდე. აქედანაც კარგად ჩანს, ისტორიკოსის როგორ მაღალნიჭიერებას განასახიერებდა ჰეგე-

ლი. ანდა, როცა იგი ისტორიის გეოგრაფიულ საფუძველზე ჩერდება, დიდი გეოგრაფოსების (თეორეტიკოსების) ნაშრომთა ნაკითხვის განცდა გვეუფლება.

ყოველივე ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, დავძენთ, რომ პროფესორმა ნოდარ ნათაძემ ჰეგელის „ისტორიის ფილოსოფიის“ თარგმნით (მანამდე, 1984 წელს, მისივე „გონის ფილოსოფია“ თარგმნა) დიდი მნიშვნელობის საქმე აღასრულა. ამის გამოისობით ჩემი ოპტიმიზმი იქამდე მიდის, რომ მგონია: 1. ქართველ ისტორიკოსებს, ყოველ შემთხვევაში, ახალგაზრდა თაობის წარმომადგენლებს, ბოლოს და ბოლოს, ისტორიის თეორიისადმი, კერძოდ ისტორიის ფილოსოფიისადმი, ინტერესი გაელვძებათ; 2. ფილოსოფოსებიც მიხვდებიან, რომ ისტორიას ფილოსოფიური გააზრება სჭირდება და, ამ მხრივ, ცარიელი ფრაზებით ფონს ვეღარ გავლენ; 3. თუ ჰეგელისეული შესაბამისი შეხედულებიდან ამოვალთ, მაშინ საქართველოს ისტორიის ფილოსოფიური და სოციოლოგიური გაგება გაღრმავდება (დაიწყეს ივანე ჯავახიშვილმა და გრიგოლ ნათაძემ).

ბოლოს შევჩერდეთ ერთ გარემოებაზე: როგორც აღვნიშნეთ, წიგნს დართული აქვს პროფ. თამაზ ბუაჩიძის წინასიტყვაობა. თქმა არ უნდა, ბატონი თამაზი ნამდვილი ინტელიგენტი, ფილოსოფიურად განათლებული და ნათელი სტილის მოაზროვნეა. ამ თვალსაზრისით, იგი უთუოდ კოტე ბაქრაძის ფილოსოფიური სკოლის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელი გახლავთ. მაგრამ, ყოველივე ამის მიუხედავად, მისეული წინასიტყვაობის ზოგიერთი ადგილი აშკარად მოიკოჭლებს. თუ ბატონ თამაზს ვერწმუნებით, ჰეგელის „ისტორიის ფილოსოფიაში“ დიდი ვერაფერი ყოფილა ფასეული, წარუვალი მნიშვნელობისა, კერძოდ, იგი უგულებელყოფს ისტორიის ჰეგელისმიერი პერიოდიზაციის დიდ მნიშვნელობას. ვიმეორებთ, ამისათვის ოდენ ჰეგელის ცოდნა როდია საკმარისი, სათანადოდ უნდა ვიცოდეთ მსოფლიო ისტორიაც და ისტორიოგრაფიაც.

ისტორია კანონზომიერი პროცესია და იგი მხოლოდ ადამიანთა თვითნებობით, გნებავთ, თავისუფალი არჩევანით არ აიხსნება. ასეთი არჩევანი არ გააჩნიათ დიდ ისტორიულ პიროვნებებსაც კი, რასაც ისინი

(მაგალითად ნაპოლეონი) აცნობიერებდნენ კიდეც. აღარაფერს ვამბობთ რიგით და საშუალო ადამიანებზე.

ცხადია, ისტორია ჰეგელს მუდამ აღმავალი, პროგრესული სახით არ წარმოედგინა. მან, კერძოდ, იცოდა, რომ ანტიკურ საბერძნეთში დემოკრატია ტირანიამ (გვიანმა) შეცვალა, ხოლო ეს ქვეყანა მაკედონიამ დაიპყრო; ასევე რომის რესპუბლიკა პრინციპატმა და შემდეგ უმკაცრესმა დესპოტიამ შეცვალა; დასავლეთ ევროპაში შუა საუკუნეები აბსოლუტიზმით დამთავრდა და ა. შ.

უახლოეს ისტორიულ ხანაში საბჭოური თუ ფაშისტური ყაიდის ტოტალიტარიზმის დამყარების მაგალითებიც ვერ აბათილებს ჰეგელისეულ ძირითად თვალსაზრისს. ასე ხდებოდა რუსეთში, იტალიასა და გერმანიაში და სხვაგან, რომლებიც თავისუფლების გზაზე უფრო ჩამორჩენილნი იყვნენ. როცა შესაბამისი დიდი ფაქტების ახსნა გვსურს, მხოლოდ ლენინის, სტალინის, მუსოლინის, ჰიტლერისა და სხვათა ნებით („თავისუფალი არჩევანით“) შორს ვერ წავალთ. და პირიქით: ტოტალიტარიზმი არ დამყარებულა ინგლისში, საფრანგეთში, აშშ-ში და სხვაგან, რომლებმაც თავისუფლების გზაზე უფრო მეტი მანძილი გაიარეს და ამის გამოისობით თავისუფლების ფლაგმან ქვეყნებად იქცნენ. დემოკრატიული საქართველოს (1918-21) შეცვლა კი ბოლშევიკურ-კომუნისტურით სულ სხვანაირად (გარედან ჩარევით) აიხსნება.

საბოლოოდ, ისტორიამ ორივე ყაიდის ტოტალიტარიზმი განირაა გამიმარჯვა თავისუფლებამ, რაც მსოფლიო მასშტაბით უსათუოდ შეუქცევადი იქნება. ეს კი, თავის მხრივ, ისტორიის ჰეგელისეული ოპტიმისტური ხედვის გამართლებაა.

„თბილისი“, 6 ნოემბერი, 2001 წ.

მარქსიზმმა, კერძოდ, ისტორიულმა მატერიალიზმმა (ისტორიის მატერიალისტურმა გაგებამ) თავის ფუძემდებელთა აზროვნების სა-წინააღმდეგოდ დიდი მეტამორფოზი განიცადა. თუ ინდუსტრიულად უფრო განვითარებული ქვეყანა ნაკლებად განვითარებულ ქვეყანას მხოლოდ მისი მომავლის სურათს უჩვენებს (კარლ მარქსი), ჩამორჩენილი რუსეთი, ჩინეთი და მისთ. შეეცადნენ, ინდუსტრიული ქვეყნებისათვის თვითონ ეჩვენებინათ მომავალი. ამით არარაობად იქცა ამ თეორიის ერთ-ერთი დიდი კანონზომიერება – საწარმოო ძალების დონესთან (და ხასიათთან) წარმოებით ურთიერთობათა შესაბამისობა. მით უფრო უაზრო გახდა იგი შემდგომ, ამ ქვეყნებში „სოციალიზმის“ აშენებისა თუ შენების პირობებში. ისე გამოდიოდა, თითქოს დასავლეთის (აგრეთვე იაპონიის) საზოგადოებები, დაფუძნებულნი საწარმოო ძალების უმაღლეს დონეზე, კაპიტალიზმს განასახიერებდნენ, ხოლო რუსეთის, ჩინეთისა და ა. შ. საზოგადოებანი, შედარებით ბევრად უფრო ჩამორჩენილი საწარმოო ძალებით – სოციალიზმს (რუსეთი თითქოს კომუნიზმის აშენებასაც შეუდგა).

რაც შეეხება ვ. ი. ლენინის მიერ სოციალისტური რევოლუციის რუსეთში მოხდენის შესაძლებლობისა და სინამდვილის ახსნას, იგი პირწმინდად სოფისტური ხერხით იქნა „დამტკიცებული“. თითქოს ეს განაპირობა კაპიტალიზმის განვითარების უთანაბრობამ. მაგრამ „ჯაჭვი უნდა გამწყდარიყო“ სწორედ იმ რგოლში (რგოლებში), რომელშიც საწარმოო ძალები უფრო მეტად იქნებოდა განვითარებული, შესაბამისად მეტი იქნებოდა მათი საზოგადოებრივი ხასიათიც, წინააღმდეგობა მასსა და მითვისების კერძო ფორმას შორის და ა. შ. ფაქტია, რომ ყოველივე აღნიშნულით ვ. ი. ლენინმა მარქსიზმის უდიდესი რევიზია მოახდინა. ამის შედეგად მარქსიზმი, კერძოდ ისტორიული მატერიალიზმი, თავის დაპირისპირებულობად გადაიქცა.

საბჭოური მოძღვრებები მარქსისტული, უფრო ზუსტად მარ-

ქსისტულ-ლენინური და მაოისტური თავისებური ტიპის საზოგადოების იდეოლოგიად იქცა, რომლებიც საბოლოო ანგარიშით გამოხატავდა და გამოხატავს (ჩინეთში) ბიუროკრატიისა (პარტოკრატიის ჩათვლით) ინტერესებსა და იმპერიალისტურ მისწრაფებებს (რუსეთის მაგალითი).

დიდი პარადოქსია, რომ საქართველოში, სადაც „მენშევიკებმა“ ისტორიული განვითარების სხვაგვარი გზა აირჩიეს, არათუ მოსახლეობის ფართო მასებს, არამედ თვით თითქოსდა განათლებულ, შეგნებულ საზოგადოებრიობასაც კი (ფილოსოფოსებისა და ისტორიკოსების მნიშვნელოვანი ნაწილის ჩათვლით) ვერ გაურკვევია ავთენტიკური მარქსიზმის განსხვავება ე. წ. საბჭოური მარქსიზმისა თუ ე. წ. მარქსიზმ-ლენინიზმისაგან. არადა, ისტორიის ნორმალური განვითარებისას მარქსიზმი შეიძლებოდა ანტიკომუნიზმის (ლენინიზმის, სოვეტოლოგიის განვითარების) მძლავრ თეორიულ საშუალებად ქცეულიყო. საბედნიეროდ, ქართულ საზოგადოებრივ აზროვნებაში ეს განხორციელდა ემიგრაციაში, განსაკუთრებით ნოე ჟორდანიასა და ნოე რამიშვილის ძალისხმევით.

მიუხედავად თვალსაჩინო ნაკლოვანებებისა, ქართულმა ისტორიოგრაფიამ მარქსიზმის საფუძველზე გარკვეულ წარმატებებს მიაღწია სიმონ ზუნდაძის, ნიკო ბერძენიშვილის, სიმონ ჯანაშიას და სხვათა სახით. საკუთრივ ფილოსოფიაში ეს ითქმის კიტა მეგრელიძეზე.

ცხადია, მეტის გაკეთება შეიძლებოდა თავისუფლების პირობებში ავთენტიკური მარქსიზმის საფუძველზე და თანაც მსოფლიო მეცნიერების ახალი მიღწევების გამოყენებით.

ამჟამად ქართული ისტორიოგრაფია გზასაყარზეა: ქართველ ისტორიკოსთა წინაშე დგება არჩევანი, თუ რა გზით, როგორ უნდა მოხდეს ქართული ისტორიული პროცესის, დიდი ისტორიული რეგიონებისა და მსოფლიო ისტორიის გააზრება.

ცხადია, მარქსიზმსაც უნდა მივუდგეთ პრინციპით *De omnibus dubitandum* (ყველაფერს დაეჭვებით შეხედე) (სხვათა შორის, იგი თვითონ კ. მარქსისთვისაც დიდად მისაღები პრინციპი გახლდათ). ამ შემთხვევაშიც კი ეს მოძღვრება, ჩვენი მტკიცე აზრით, პერსპექტიული მიმართულებაა, ცხადია, სხვა მიმართულებების (მაგალითად, სოცი-

ალური ფსიქოლოგიის, ელიტის თეორიის, სტრუქტურალიზმის, აქსიოლოგიის) მიღწევების გათვალისწინებით.

არ მიგვაჩნია მართებულად, რომ დავეჯერდეთ მოწინავე მსოფლიოს მიმართ პროვინციის (სულიერ, მეცნიერულ, ფილოსოფიის სფეროში) როლს და დაველოდოთ, რას გვიჩვენებს მომავალში დასავლური მარქსოლოგია ამ მიმართულებით. გავიხსენოთ ჩვენი გამოჩენილი ფილოსოფოსისა და მეცნიერის შალვა ნუცუბიძის სიტყვები (დანერილია 1922 წელს): „დასავლეთისათვის (I) ინტელექტუალურ დამონებას ბოლო უნდა მოეღოს. რა თქმა უნდა, ეს შესაძლო გახდება მხოლოდ მაშინ, როდესაც შიგნიდან დავძლევთ დასავლურ აზროვნებას. უნდა დამტკიცდეს, რომ სამისოდ არა მარტო ისტორიული, არამედ ფაქტიური საბუთიც არსებობს“. მხედველობაში გვაქვს არა მხოლოდ ავთენტიკური მარქსიზმის, არამედ ჩვენი ქვეყნის, დიდი ისტორიული რეგიონებისა და საბოლოოდ, მსოფლიო-ისტორიული პროცესის ახლებური, ნამდვილად მეცნიერული გააზრება, რაც მომავლის საქმედ რჩება.

ცნობილია, რომ დასავლეთში უახლესი პერიოდის მანძილზე მსოფლიო-ისტორიული პროცესის გააზრებას შეეცადნენ ოსვალდ შპენგლერი (სიცოცხლის ფილოსოფიის თვალსაზრისით), არნოლდ ტონბი (ინტუიტივიზმის პოზიციიდან), კარლ იასპერსი (ეგზისტენციალიზმის თვალთახედვით), უოლტ როსტოუ (ტექნოლოგიური დეტერმინიზმისა და ფსიქოლოგიზმის საფუძველზე). ამათგან პირველი ორი ჯამბატისტა ვიკოს ხაზს, ე. ი. ციკლურობის კონცეფციას, აგრძელებს. ითვლება, რომ მათეული პოზიცია დასაბუთებულია.

აღნიშნულისაგან განსხვავებით, ისტორიული პროგრესის თვალსაზრისი, რაც საფუძვლიანად ჰეგელიდან იღებს სათავეს და შემდგომ ვითარდება მარქსიზმის კლასიკოსების ნააზრევში, მონოგრაფიულად ნაკლებადაა დამუშავებული. მეტიც, ფაქტია, რომ ამ მხრივ დასახელებულ მოაზროვნეთა აზრებიც კი არ არის სათანადოდ ათვისებული. მით უფრო რა უნდა ითქვას მეცნიერების თანამედროვე დონის გათვალისწინებით. საბჭოურ მეცნიერებასა და ფილოსოფიაში რომ ამ მიმართებით სერიოზული რამ არ გაკეთებულა, ეს სავსებით გასაგებია. მტკიცედ გვჯერა, რომ ისტორიული პროგრესის თეორიის

შექმნის შესაძლებლობა ჰეგელის, მარქსისა და ენგელსის აზროვნების საფუძველზე დიდად პერსპექტიულია.

ავტორი იმედოვნებს, რომ წინამდებარე წიგნი გარკვეული სტიმული გახდება, როგორც ამ მიმართულებით, ისე ქართული ისტორიოგრაფიის აღორძინების საქმისთვის.

RESUME

The book sharply counterposes the authentic historical materialism (the materialistic interpretation of history) to the Soviet philosophy or Marxism-Leninism. This way are given a lot of examples of vulgarization, particularly on the given field of Marxist philosophy by Vladimir Lenin and Ioseph Stalin. Here is given adequate Marxist tradition that took place in Georgia.

The author, proceeding from Historical heritage of Karl Marx and Frederick Engels and also from achievements of contemporary historical sciences, shows the reach contents of the mode of production, the role of geographic and demographic factors, historical surroundings of the society. The book gives the pictures of succession of economical-social formations: archaic-communist, eastern (asiatic), antique (slaveholding) and feudal. There are shown various pictures of the origin of social classes and the state, are reviewed the problem of class struggle and social revolutions in precapitalistic societies. The work also shows the change of ethnic forms, especially the formation of nations.

In the work are revealed the difficulties which took place in the Soviet philosophy, when rendering the history of philosophy as the form of social consciousness.

РЕЗЮМЕ

В книге аутентичный исторический материализм противопоставляется его интерпретации т.н. марксизмом-ленинизмом. На многих примерах показана вульгаризация философии марксизма В.И. Лениным и И.В. Сталиным. Обращается внимание на интерпретацию марксизма, в частности исторического материализма, в грузинской общественной мысли, которая заметно отличается от общепринятого советского понимания марксизма.

Автор, опираясь на теоретическое наследие К. Маркса и Ф. Энгельса, излагает содержание способа производства, роль географического и демографического факторов, последовательность экономических-общественных формаций, возникновение социальных классов и государства. Рассмотрены проблемы классовой борьбы и социальной революции в условиях докапиталистических обществ. Отдельно рассмотрен вопрос смены этнических форм, особенно формирования наций.

Выявлены трудности, которые имели место в советской философии и при передаче истории философии, как формы общественного сознания. Специально говорится о взаимодействии философии и историографии (исторической науки). И наконец, критически рассмотрены выступления ряда грузинских историков и философов против исторического материализма. По глубокому убеждению автора, аутентичный марксизм, в частности исторический материализм, имеет солидный теоретический потенциал для развития научной историографии. Автор считает, что книга сыграет определённую роль в возрождении грузинской историографии, находящейся ныне в критическом состоянии.